

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXIII / 2015
ČÍSLO 1

ŘÍDÍ MILAN MYŠKA

SLEZSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Milan Myška

Výkonný redaktor: Petr Kozák

REDAKČNÍ RADA

Mečislav Borák, Martin Čapský, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Jana Machačová, Adrian Portmann (von Arburg), Tomáš Staněk, Marek Starý, Aleš Zářický, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku

Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika

e-mail: slsb@szm.cz

web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 21. 5. 2015

Vychází 2x ročně

Evidenční číslo MK: E 1240

ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:

KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD

E-mail: postmaster@kubon-sagner.de

MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC

Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz

Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Kleinwächter, ČSA 2233, 738 01, Frýdek-Místek (<http://www.tiskarnaklein.cz>)

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2015

OBSAH / CONTENTS**STUDIE / ARTICLES**

- Irena KORBELÁŘOVÁ – Rudolf ŽÁČEK: Opavští erbovní měšťané předbělohorské doby. Prolegomena k výzkumu** 5–21
Opava Armorial Burghers form the pre-White Mountain Period. Prolegomenon to Research
- Jiří BRŇOVJÁK: Hrabě – kníže – vévoda. Titulární vzestup Alexandra Josefa Sulkwowského, držitele bílského panství** 23–46
Count – Prince – Duke. Titular rise of Alexandr Josef Sulkowski, the Proprietor of Bílsko Demesne
- Jakub IVÁNEK: Jánské Koupele. Historie lázní v 19. století** 47–70
Jánské Koupele. The Spa History in the 19th century
- Marzena BOGUS: Statystyczne podstawy badań społeczności nauczycieli szkół ludowych Śląska Austriackiego (1869–1914). Zalety i ograniczenia źródeł** 71–88
Statistical basis research on elementary school teachers in Austrian Silesia (1869–1914). Advantages and limitations of source material
- Ivana KOLÁŘOVÁ: Bezpečnostně-politické poměry a působení pořádkových složek na Hlučínsku ve 20. letech 20. století** 89–103
Security situation and activities of security forces in Hlučín region in 1920's
- Pavel KLADIWA: Národnostní politika na meziválečném Hlučínsku (s důrazem na základní školství)** 105–128
National Policy in the Inter-War Hlučín Region (with Accent on Elementary School System)
- Tereza VALIHRACHOVÁ: Protižidovské aktivity polské Národní demokracie v Horním Slezsku ve 30. letech 20. století** 129–140
Anti-Semitic activities of the National Democracy in the Upper Silesia during the 1930's

MATERIÁLY / MATERIALS

- Jan KUBICA: Horst Bienek a jeho dílo ve světle novějšího literárního bádání** 141–150
Horst Bienek and his work in the light of the new literary research
- Recenze / Reviews** 151–158

Václav Štěpán, Dějiny dominikánského kláštera a kostela svatého Václava v Opavě (*Jakub Zouhar*) 151

Wacław Gojniczek, Urzędy książece i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego (1477–1653) (*Irena Korbelářová*) 153

Geteilte Regionen – geteilte Geschichtskulturen? Muster der Identitätsbildung im europäischen Vergleich, Hrsg. von Burkhard Olschowsky, Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Band 47 (*Michal Kurz*) 154

Zprávy o literatuře / Brief Notices**159–171**

Jana Nechutová – Dana Stehlíková, Stručné dějiny latinské literatury středověku (*Kamil Havránek*) **159**; Dějiny Brna 2. Středověké město, red. Libor Jan (*Petr Kozák*) **159**; Daniela Dvořáková, Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej (*Petr Kozák*) **161**; Opava železniční. 160 let od příjezdu prvního vlaku, red. František Švábenický (*Zdeněk Kravar*) **162**; Roman Baron, Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX–XXI w.). Studia i szkice (*Dan Gawrecki*) **163**; Karel Boženek – Petr Hanousek, Opava hudební. Kapitoly z dějin hudební kultury města a slezského regionu (*Alice Ondřejková*) **164**; Zivilgesellschaft und Menschenrechte im östlichen Mitteleuropa. Tschechische Konzepte der Bürgergesellschaft im historischen und nationalen Vergleich, Hrsg. von Robert Luft, Miloš Havelka und Stefan Zwicker (*Martin Pelc*) **165**; Vincent Shandor, Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očíma přímého účastníka událostí) (*Jiří Zlatohlávek*) **167**; Martin Franc – Jiří Knapík, Volný čas v českých zemích 1957–1967 (*Branislav Dorko*) **168**; Libor Martinek, Władysław Sikora (monografie) (*Martin Pilař*) **169**; Antonín Grůza – Libuše Dědková, Stará Ves nad Ondřejnicí – dějiny obce a její dominanty (*Marek Skupien*) **170**; Jan Pelant, Erby české, moravské a slezské šlechty. Vývoj erbů a stručné dějiny 610 rodů (*Karel Müller*) **171**

Novinky polské historiografie**172–173**

Wiesław Wydra – Rafał Wójcik – Katarzyna Krzak-Weiss (ed.): Baltazar Opec, Żywot Pana Jezusa Krysta (1422) (*Bożena Czwojdrak*) **172**; Józefa Skibniewska, Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506 (*Bożena Czwojdrak*) **172**; Grażyna Rutkowska, Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492 (*Piotr Węcowski*) **173**

Kronika / Chronicle**174–199**

K jubileu profesora Mečislava Boráka (*Dušan Janák*) **174**; Odešel profesor Jerzy Tomaszewski (* 8. 10. 1930, † 4. 11. 2014) (*Mečislav Borák*) **188**; Odešel historik, který se velkým a pestrým obloukem vrátil ke svým kořenům. Doc. PhDr. Karel Sommer, CSc. († 8. 2. 2015) (*Jitka Balatková – Nina Pavelčíková*) **190**; Konference archivářů České republiky (*Zdeněk Kravar*) **192**; Konference Židé a Morava (*Kamil Rodan*) **193**; Jak psát dějiny velkých měst. Mezinárodní vědecká konference (Brno 19.–21. listopadu 2014) (*Zdeněk Kravar*) **194**; Konference Domov na hranici – kulturní život Hlučinska v proměně času (*Irena Šebestová*) **195**; Workshop Výzkumné trendy a prameny k dějinám průmyslového dělnictva v letech 1938–1948 (*Tereza Valihřachová*) **198**

Bibliografická příloha / Bibliography**200–201****Autoři / Authors****202**

OPAVŠTÍ ERBOVNÍ MĚŠŤANÉ PŘEDBĚLOHORSKÉ DOBY PROLEGOMENA K VÝZKUMU*

Irena Korbelařová – Rudolf Žáček

Irena Korbelařová – Rudolf Žáček: Opava Armorial Burghers form the pre-White Mountain Period. Prolegomenon to Research

The study is an introductory text into the problems of Silesian armorial burghers or armorials of rural origin in Opava and Opava region during the pre-White Mountain period. It summarises the bases of research of the social group within the specific Bohemian Lands region: it summarizes the existing literature, evaluates sources in domestic as well as foreign institutions, outlines the basic rules of promoting persons of burgher and serf birth by awarding them arms and title, or by acknowledging their full nobilitation. Further, on the basis of current research, the study presents the list of persons from Opava and Opava region promoted by armorial document in the 16th and the beginning of the 17th century. Finally it outlines further objectives and prospects of the research, especially prosopographic study.

Key Words: Opava, Silesia, towns, armorial burghers, Early Modern Ages

Raně novověká měšťanská společnost v středoevropských zemských a provinčních městských center vykazovala vysokou míru vnitřní stratifikace. Vyvěřala z právních poměrů, lokálních kulturních tradic a rodové a majetkové ukotvenosti měšťanských rodin a jejich příslušníků a ústila v poměrně jasně danou, byť za jistých okolností postupnou mocenskou hierarchii.¹

Právě jen měšťané ve smyslu osob, kterým byla měšťanská práva formálně příznána (anebo jim příslušela z pozice přirozeného dědického nástupnictví v oblasti držby měšťanských domů), byli přitom považováni za právně, politicky a společensky plnoprávné obyvatele měst, přičemž toto postavení se v odpovídající míře vztahovalo rovněž na rodinné příslušníky. Rozhodující podíl zaujímali mezi měšťany osedlí v intravilánu (vlastníci privilegovaných, tedy šenkovních / nepriviligovaných domů). Dále sem byli řazeni neosedlí obyvatelé města, pokud jim bylo uděleno měšťanské právo a na jejichž působení mělo město zájem (specializovaní řemeslníci, obchodníci, příslušníci inteligence – lékaři, advokáti, úředníci). V širším slova smyslu (nikoli ale zcela přes-

---

* Příspěvek vznikl v rámci řešení interního grantového projektu Slezského zemského muzea č. 3IGS1211.

¹ Anž bychom na tomto místě usilovali o zevrubný, a poněkud neúčelný, přehled literatury věnované v poslední době raněnovověkým městům a jejich společnosti v českých zemích v kontextu evropských dějin, připomeňme alespoň některé ze základních prací: Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, průběžně; Josef HRDLIČKA, *Měšťan*, in: *Člověk českého raného novověku*, red. V. Bůžek a P. Král, Praha 2007, s. 139–165; Radek FUKALA – Irena KORBELÁŘOVÁ – Jaromír OLŠOVSKÝ – Dušan UHLÍŘ – Rudolf ŽÁČEK, *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490–1763*, Praha 2012, s. 253–264; Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006; Heinz SCHILLING, *Die Stadt in der frühen Neuzeit*, Enzyklopädie deutscher Geschichte 24, München 1993 ad. Přehled aktuálních výsledků studia urbánní problematiky v českých zemích zazněl na mezinárodní konferenci *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí*, pořádané Archivem města Prahy, Akademií věd ČR, Filozofickou fakultou Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha 2011 (sborník v tisku).

ně) bývají k měšťanské společnosti řazeni rovněž osedlí na předměstí (označovaní někdy jako předměšťané), míra jejich práv (zvl. politických) ale byla až do 18. století poměrně nízká.²

Nejvyšší míru společenské prestiže a politických práv požívaly v měšťanské společnosti její elity, poměrně úzké skupiny obyvatel disponujících zpravidla majetkovým zázemím, znalostmi, dovednostmi a v neposlední řadě talentem uvedené dispozice využít k dosažení, udržení a prohloubení svých pozic.³ Měšťanské elity lze obvykle dílem ztotožnit s příslušníky starousedlických rodin s výjimečným (či takto tradovaným) postavením některých z jejich předků ve veřejné, intelektuální či profesní oblasti, se zámožnými pozemkovými vlastníky, kupci, podnikateli v pivovarnictví a profilujících řemeslech. Postupně – a v podstatě nepřetržitě – se mezi elity vřazovali, individuálně podle místních poměrů, osoby (či osobnosti) působící v intelektuální sféře (nejpozději od 16. století), na vlivnějších, především státních a zeměpanských úřednických postech (v českých zemích / habsburské monarchii ve větší míře od 17. století) a v proto-průmyslové sféře (v českých zemích od počátku 18. století).

Příslušníci elit zasedali v městské radě a v soudním konsorciu, zaujímali posty purkmistrů, rychtářů, resp. knížecích rychtářů a ovlivňovali díky tomu zásadním způsobem veřejný život komunit a její kulturní milieu. Přes nepochybnou existenci vnitřních antagonismů, vyvěrajících jak z odlišných zájmů jednotlivých ekonomických a sociálních substruktur, tak z individuálních vztahů v privátní rovině, byla většina příslušníků elit – a platí to rovnou měrou pro muže i ženy – rovněž přirozenými autoritami v každodenním životě města.

Do jisté míry specifické postavení náleželo mezi elitami raně novověkých měst měšťanům, kterým se dostalo stavovského povznesení: panovníkem byli povýšeni mezi erbovníky neboli novoštitné měšťany, později – od dvacátých let 17. století – do nižšího šlechtického stavu. S jejich přítomností lze nejčastěji počítat jen ve významnějších a mnohostranně rozvinutých městech s nadregionální působností v právní, správní, ekonomické, kulturně společenské a náboženské oblasti, s adekvátně strukturovanou městskou, resp. měšťanskou společností, nikoli v provinčních střediscích disponujících sice formálně městskými právy, avšak ekonomicky smíšeného řemeslnicko-zemědělského charakteru, s výraznými rysy venkovské hmotné každodennosti a mentality.

Uvažujeme-li o Slezsku, které stojí dlouhodobě v centru zájmu odborných týmů opavských institucí, zabývajících se historickým výzkumem, je pak nutno zaměřit se při výzkumu erbovních / nobilitovaných měšťanů raně novověkého období převážně na metropole knížectví, stavovských panství a některé jiné rozvinutější lokality, například centra nižších územně správních obvodů (vikpild). Za jistý modelový příklad pro hornoslezskou oblast lze považovat Opavu, v kontextu české Koruny a středoevrop-

² Uvažujeme-li o moravsko-slezském pomezí, k němuž Opava, stojící v centru našeho zájmu, v raném novověku náležela, pak v některých městech mohli obsazovat osedlí na předměstí místa předměstských rychtářů / fojtů (například Těšín), funkce v cechovní samosprávě vybraných oborů (Hlučín) a v menších městech zaujímat (obvykle ale až v 18. století) místa řadových členů soudních, později i správních orgánů.

³ K nejnovějším českým výzkumům např. *Pražské městské elity*, Documenta Pragensia XXII, Praha, 2004, zde zvl. Jiří PEŠEK, *Pražské městské elity středověku a raného novověku (úvodní zamyšlení)*, s. 7–22, 347–366. Srov. také V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí*, s. 380–402; *O proměnách elit v českých zemích*, Vesmír 81, 2002, č. 3, s. 165–168.

ského prostoru poměrně velké a všestranně rozvinuté město, sídlo zemských a státních úřadů i školních a náboženských institucí, s mnohovrstevnatými nadregionálními i zahraničními kontakty. Jisté výjimečné rysy jí dodává skutečnost, že se jednalo o město položené v slezsko-moravském příhraničním regionu, s moravskými kořeny a přetrvávajícími kulturními kontakty. Měšťany nadané erbem a predikátem lze v raném novověku považovat za nedílnou, a bezpochyby vlivnou, součást opavské městské society, která zrcadlila permanentní a složité proměny vnitřních vztahů i vnějších vazeb jednotlivců, rodin i zájmových slupin.

Pokusme se proto – v souladu s podtitulem – otevřít následujícím příspěvkem na příkladu Opavy cestu k soustředěnějšímu kulturně historickému studiu erbovních, a také nobilitovaných, měšťanů slezských zemských metropolí a vytýčit vstupní okruhy poznatků a problémů, které jsou s ním spojeny.

Prolegomena zaměříme na následující okruhy: nejprve upozorníme na stávající stav výzkumu opavských erbovních – a pro úplnost i nobilitovaných – měšťanů a na některé metodické problémy, zvláště ve spojitosti se studiem a možným využitím pramenů, s přihlédnutím k jejich struktuře a stavu dochovanosti. Na základě stávajícího penza znalostí a aktuálního výzkumu poskytneme k uchopení problematiky stručnou charakteristiku formy povyšování do vyššího / šlechtického stavu v českých zemích ve sledovaném období s ohledem na příslušníky měšťanstva, a to na základě stávajících výsledků českých historiografických bádání.

Dále se pokusíme poskytnout přehled erbovních měšťanů, v této fázi výzkumu bez záruky na jejich úplnost, a bude-li to možné, vyhodnotíme základní tendence ve vztahu k důvodům a okolnostem povýšení. V závěru – a bude-li to funkční i v rámci průběžného textu – naznačíme, se znalostí pramenné základny a vstupních dat personálního charakteru, možnosti dalšího výzkumu problematiky erbovních (i nobilitovaných) měšťanů v Opavě a dalších porovnatelných slezských městech.

* * *

Měšťanům raně novověké Opavy,⁴ kterým se dostalo povýšení mezi erbovníky, resp. do šlechtického stavu, dosud nebyla věnována komplexnější pozornost. V rozpětí řady desetiletí vzniklo několik biograficky orientovaných studií a menších příspěvků, zaměřených na některé pozoruhodné jednotlivce,⁵ jednalo se ale, s výjimkou Polanů⁶ a něk-

⁴ Dějinám Opavy v 16. až 18. století v zemském kontextu byla věnována celá řada prací dílčího i monografického charakteru jak autorů starších generací (G. Biermann, V. Prasek, J. Zukal ad.), tak historiků druhé poloviny 20. a počátku následujícího století (J. Gebauer, B. Indra, I. Korbelářová ad.). Poznátky vyústily v koncipování přehledné monografie Karel MÜLLER – Rudolf ŽÁČEK a kol., *Opava*, Praha 2006, zde přehled literatury. Aktuální výsledky bádání nad dějinami Opavy jsou zveřejňovány např. v periodických a sbornících *Opava: Sborník k dějinám města*; *Časopis Slezského zemského muzea*, sér. B ad.).

⁵ Příspěvky se týkaly například Kunčiků z Breitenwaldu, nikoli však příslušníků opavské rodiny, ale jejich opolských příbuzných. Srov. dále.

⁶ Josef ZUKAL, *Polanové z Polansdorfu. Památná rodina opavská 16. věku*, *Časopis Matice moravské*, 51, 1927, s. 99–123 a tímto textem silně ovlivněný příspěvek Václav ŠTĚPÁN, *Der Troppauer Stadtschreiber Heinrich Polan von Polansdorf und sein Sohn Amand*, in: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*, Hrsg. von G. Kosellek, Bielefeld 2000, s. 248–253. Srov. také *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, red. M. Myška a L. Dokoupil, 6, 1996, s. 100–102; 7, 1996, s. 86. K osob-

terých epizodních osobnosti,⁷ nikoli o pouhé erbovní měšťany, nýbrž o osobnosti řadící se ke šlechtickému stavu (Macákové)⁸ a mezi nobilitované rodiny (Dominačtí,⁹ Czeikové,¹⁰ Willeritové¹¹).

Díličí informace, dotýkající se zejména veřejného působení a majetkového zázemí (vlastnictví nemovitostí) erbovních / nobilitovaných měšťanů, jsou obsaženy v monografických¹² i časopiseckých¹³ pracích předního znalce starších opavských dějin Josefa Zukala. Právě jeho díla, spolu s nepublikovanými excerpty uloženými dnes v jeho pozůstalosti,¹⁴ jsou obvykle nejen vstupním, ale často i hlavním zdrojem informací pro badatele nad problematikou (nejen) opavských měšťanů. Zukalova erudice a znalost poměrů dává dostatečné záruky hodnověrnosti jeho prací. Jistou nevýhodou je v tomto směru skutečnost, že pramenně vycházel převážně jen z materie městské a zemské provenience.

Podobně jako Josefa Zukala nelze v úvodních etapách studia pominout ani dalšího z představitelů opavské meziválečné, resp. válečné historické obce, genealoga Josefa Nirtla. Přínosem mohou být jeho publikované práce, zejména ale písemná pozůstalost dotýkající se mimo jiné měšťanských a šlechtických rodin.¹⁵

nosti Jindřicha Polana st., zejména k jeho profesnímu působení Vladimír SPÁČIL, *Pisaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786*, Olomouc 2001, zvl. s. 305–308; Libuše SPÁČILOVÁ, *Olomoucký písař Jindřich Polan a jeho soudní řád z roku 1550* (online <http://www.vkol.cz/cs/aktivita/konference-a-odborna-setkani/13-rocnik-odborne-konference/clanek> [staženo 13. 10. 2013]).

⁷ Jednalo se například o Güntera z Wolfsdorfu či Richtery Jakartovské. Srov. Josef ZUKAL, *Die Troppauer Zünfte und Rathsherr H. Günter. (Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt Troppau in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts)*, Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Troppau für das Schuljahr 1884/85, s. 7–10; Christian d'ELVERT, *Die Jakardowsky von Suditz*, Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section etc., č. 6, 1866, s. 41–42.

⁸ Jarmila ŠTĚRBOVÁ – Jiří PAVELČÍK, *Macákové z Ottenburku. (Historie jednoho opavského domu ve světle archivních pramenů a archeologického výzkumu)*, Sborník prací FF OU 168, *Historica* 5, 1997, s. 145–172.

⁹ Irena KORBELÁŘOVÁ, *Dominačtí z Karlsbrunnu. K osudům a životnímu stylu slezských erbovních měšťanů barokní doby*, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 4, 2011, s. 51–75.

¹⁰ Milan MÝŠKA, *Měšťák šlechticem. Příklad opavského nobilitovaného kupce a manufakturisty Karla Antona Czeike z Badenfeldu*, in: J. Malíř a kol., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008, s. 279–291.

¹¹ Stručný nástin osudů rodiny Willeritů ze Schlangenfeldu je podán v kapitole Anna Kateřina, podnikavá manželka, věnované jmenované opavské měšťance rozené Achzenitové, provdané poprvé Willeritové, podruhé Dominacké. Irena KORBELÁŘOVÁ – Rudolf ŽÁČEK, „*De illustibus feminis Sielsiae*“. *O znamenitých ženách Slezska 15–18. Století*, Opava 2013, s. 83–117, 220–237.

¹² Za všechny jmenujme jen Josef ZUKAL, *Beiträge zur Häuser- und Bürgerchronik des Oberringes von Troppau*, Separatabdruck aus dem Jahresberichte der k. k. Staats-Oberrealschule in Troppau, Troppau 1898, s. 3–51; TÝŽ, *Das Stadtgebiet von Troppau am Ende des 17. Jahrhunderts*, *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österrreichisch-Schlesiens* 1, 1905/1906, s. 4–23, 55–66; TÝŽ, *Beiträge zur Häuser- und Bürgerchronik der Stadt Troppau*, *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens* 16, 1921, s. 83–120.

¹³ Josef ZUKAL, *Die Liechtensteinische Inquisition in den Herzogthümern Troppau und Jägerndorf aus Anlass der Mansfeldischen Rebellion 1626–1627*, Troppau 1912; TÝŽ, *Slezské konfiskace 1620–1630. Pokutování provinilých šlechty v Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě bělohorské a po vpádu Mansfeldově*, Praha 1916. Populární formou jsou informace zpřístupněny také v souboru drobných příspěvků jmenovaného *Paměti Opavské. Čtyř kulturní a mistopisné. Výbor*, k vydání připravil K. Müller, Opava 1992.

¹⁴ Zemský archiv v Opavě, (dále ZA v Opavě), Pozůstalost Josefa Zukala, zvl. inv. č. 222–240.

¹⁵ Josef NIRTIL, *Troppauer Familien nach dem Urbar vom Jahre 1586*, *Zeitschrift Sudetendeutsche Familienforschung, alte Folge*, 6, 1933–1934, s. 106, 151; TÝŽ, *Adelige Familien in Schlesischen Matriken*, *Monatsblatt Adler* 1933–38, XIII, s. 95, 412 ad.; ZA v Opavě, Nirtl Josef.

Při studiu lze využít poměrně početné genealogické a heraldické přehledy a lexikony české, moravské a slezské šlechty s více či spíše méně původními medailony osob či rodů, resp. s popisy erbů. Jistou nevýhodou je, že autoři mladších děl zpravidla (a vcelku pochopitelně) čerpali z textů svých předchůdců, aniž by data obvykle ověřovali či doplňovali a v jednotlivých pracích se tak vyskytují takřka shodné (a mnohdy nepřesné) informace, často bez reflexe novějších výsledků bádání. Údaje o méně známých rodech či rodinách (a právě k takovým náležela řada erbovnic měšťanů) bývají navíc mnohdy co do rozsahu v mladších dílech redukovány, anebo do nich nejsou vůbec zařazeny.¹⁶ Heraldicky či genealogicky orientované publikace bez ohledu na dobu jejich vydání jsou tak nezbytnými, rozhodně ale nikoli jedinými a vždy věrohodnými zdroji informací o erbovnicích / nobilitovaných (jistě nejen opavských) měšťanech.

Vzhledem k naznačenému stavu zpracovanosti tématu dosavadní historiografií je zřejmé, že těžištěm dalších výzkumů (nikoli pouze opavských) erbovnic i nobilitovaných měšťanů musí být pramenný výzkum, směřující ke shromáždění faktografických dat pro další analytické a posléze syntetické zpracování. I v tomto směru je ale třeba počítat s řadou omezení, jak potvrdily v kontextu aktuálně realizovaného projektového výzkumu provedené sondy.

Určujícím faktorem je pro celé raně novověké období, zejména ale pro dobu do počátku 17. století, torzovitost pramenného materiálu, a to bez ohledu na jeho provenienci. Z původního opavského městského archivu jsou dochovány vskutku pouze jednotliviny, schází kupříkladu i tak základní písemnosti, jako jsou záznamy ze zasedání městské rady a soudu, knihy pojišťující majetková práva obyvatel (trhové / pozemkové knihy) ad.¹⁷

Písemnosti zemské, resp. stavovské proveniencie a dokumentace vzešlá z činnosti státních úřadů s působností pro Opavu či Opavsko a Krnovsko jsou podnětné, třebaš málo početné. Vedle desk zemských mezi nimi nacházíme některé pozoruhodné, byť ojedinělé soubory k erbovním měšťanům, využitelné ovšem spíše pro tematické mikrosondy než pro syntetizující studium.¹⁸

¹⁶ Vedle jednoho z nejstarších přehledů ke slezské šlechtě, kterým je Johannes SINAPIUS, *Schlesischer Curiosität erster Vorstellung. Darinnen die ansehnlichen Geschlechter des schlesischen Adels mit Erzählung des Ursprungs etc.*, 1–2, Leipzig 1720–1728 jmenujeme ze zásadnějších přehledů např. J. Siebmachers *großes und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen*, Nürnberg 1857–1883, zde pak zejména Konrad BLAŽEK, *Der Adel von Österreichisch-Schlesien*, Nürnberg 1885; TÝŽ, *Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien*, 1–3, Nürnberg 1890; Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, Brno 1991–1998; Milan MYSLIVEČEK, *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české*, 2 sv., Plzeň 2006; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, 2 sv., Praha 2008–2009 ad. Vzhledem k tomu, že příspěvek není směřován prvořadě genealogicky a heraldicky, nebude dále věnována pozornost popisu erbů, nebude-li to rozhodně pro posouzení zásadních souvislostí. U jednotlivých erbovnic / nobilitovaných měšťanů nebude rovněž v poznámkách v zájmu úspory místa citován přehled odkazů na genealogické a heraldické přehledy a lexikony, pokud neobsahují zcela zásadní a jedinečné informace.

¹⁷ Státní okresní archiv Opava (dále SOKA Opava), Archiv města Opava, inventář; (online na adrese http://www.archives.cz/zao/za_opava/fondy/index.php). Na uvedeném serveru jsou přístupné vybrané digitalizované písemnosti pro město Opavu, ze studované doby zvl. listiny.

¹⁸ Jedná se například o korespondenci a akta k majetkovým sporům, pozůstalostní soupisy, doklady k hmotné každodennosti ad., většinou ale rovněž až z pobělohorské doby. ZA v Opavě, Slezský stavovský archiv Opava.

Podotýkáme, že drtivá většina městských a stavovských, stejně jako církevních¹⁹ materiálů byla excerpována Josefem Zukalem a výsledné výpisky jsou v současnosti zpřístupněny k archivnímu studiu.²⁰ Analytický výzkum provázený pramennou kritikou by neměl ponechat tyto materiály stranou, třebaže za nezbytné považujeme, je-li to možné, jejich verifikaci a doplnění z originálních zdrojů.²¹

K dalšímu bádání je třeba, máme-li zájem postoupit ve znalosti městských elit a erbovních i nobilitovaných měšťanů a usilovat o postžení obrazu sociálních vazeb, veřejných a privátních strategií a individuálních osudů dále, využít pramenů sice známých, z různých důvodů ale zatím využívaných jen rámcově. Bezpochyby i proto, že základní údaje v nich obsažené jsou zčásti vytěženy v již citovaných přehledech, a především ve snáze dostupných abecedních seznamech erbovních a nobilitovaných osob, k jejichž povýšení se dochovaly úřední materiály. Tyto vydané či interní institucionální pomůcky, jakkoli je nelze pominout a jejich cena zejména ve vstupní fázi bádání je nezastupitelná, obvykle postačují spíše jen k základní orientaci v problematice. Nejenže do nich často nejsou zahrnuty mnohé podstatné údaje a souvislosti povýšení, uváděné v nobilitačních materiálech zejména z první poloviny 17. století a mladších, ale mnohdy neposkytují ani jednoznačnou identifikaci povýšenců, co se týče jejich místního a sociálního původu.²²

Bezpodmínečně nutné proto v zájmu jistého pokroku v poznání erbovních a nobilitovaných měšťanů je intenzivněji se zaměřit na bezprostřední pramenné studium dokumentů uložených dnes v ústředních archivech v Praze²³ a ve Vídni.²⁴ Nutno ovšem podotknout, že se jedná o výzkum časově poměrně náročný, předpokládající systematické rešeršování potenciálně desítek, ba stovek stran personálních spisů, v zahraničních archivech navíc s omezenou možností užití reprodukční techniky.²⁵

¹⁹ Církevní matriky jsou zachovány až od doby rekatolizace (1627), katolické ani evangelické matriky ze starší doby pro Opavu neexistují, třebaš byly jistě vedeny. ZA v Opavě, Sbirka římskokatolických matrik býv. Severomoravského kraje, jsou dostupné na <http://vademecum.archives.cz/vademecum>.

²⁰ ZA v Opavě, Zukal Josef. Excerpta, řazená dnes do tematických skupin, vznikla postupně v průběhu několika desítek let, jak o tom svědčí proměny Zukalova rukopisu. Většina položek nese odkaz na zdroj, avšak s původním institucionálním uložením. Některé z pramenů byly, jak ukazuje realizovaná heuristika, v době následující po Zukalovu studiu s vysokou mírou pravděpodobnosti zničeny (materiály uložené v opavských muzejních a knihovních sbírkách).

²¹ Nejnovější zevrubné analýzy směřující například k edičnímu zpřístupnění běžně využívaných pramenů, pozemkových / trhových knih, naznačují, že některé záznamy „druhé“ kategorie (kvitance, ohlášky pohledávek apod.) mohou obsahovat ve vztahu k vývoji městské společnosti podnětné a dosud neznámé podrobnosti. Srov. Mikuláš HEINRICH – Irena KORBELÁŘOVÁ (edd.), *Trhová kniha města Opavy (1639–1647)*, Opava 2013.

²² Adalbert KRÁL von Dobrá Voda, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Genealogisch heraldisches Repertorium sämtlicher Standeserhebungen, Prädicate, Beförderungen, Incolats-Erteilungen, Wappen und Wappenverbesserungen des gesamten Adels der böhmischen Krone mit Quellen und Wappennachweisen*, Prag 1904; August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichnis derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome, welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im k. k. Ministerium des Innern in Wien eingetragen sind*, Prag 1900; Karl Friedrich von FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakten für das Deutsche Reich und die österreichischen Erblande bis 1806, so wie kaiserlich österreichische bis 1823*, 5 Bd., Senftenegg 1967–1974, inventáře příslušných fondů v ČR.

²³ Národní archiv (dále NA), Česká dvorská kancelář; Salbuchy.

²⁴ Österreichisches Staatsarchiv Wien (dále ÖStA Wien), Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsakte.

²⁵ Výzkum může komplikovat celá řada dalších problémů, mimo jiné uvedená absence přesnějších personálních dat, včetně profesního zařazení a místa původu v erbovních a nobilitačních listinách, stejně jako

Pozoruhodné informace mohou přinést prameny kodikologického charakteru, jak ukazují výsledky novějších výzkumů slezských měšťanských rodin s intelektuálními a profesně vyprofilovanými zájmy, zejména univerzitně vzdělaných osob. Jedná se kupříkladu o publikovaná odborná pojednání, pro pozdní renesanci a baroko typická oslavná díla, sepsaná nejčastěji blízkými přáteli nebo regionálními poety k příležitosti sňatku a úmrtí, dále svatební a pohřební kázání a další. Početnější jsou takové tisky sice převážně z prostředí významných dolnoslezských měst,²⁶ setkat se s nimi můžeme ale i v opavském kontextu.²⁷

* * *

Dříve než se budeme věnovat výsledkům aktuálního výzkumu opavských novovštitých měšťanů, pokusme se pro základní orientaci velmi stručně charakterizovat základní rysy procesu stavovského povyšování v předbělohorské době. Poté, co se začaly v 15. století uzavírat v Čechách, na Moravě i ve Slezsku oba šlechtické stavy, panský i rytířský, sociální vzestup mezi urozené a dále na vyšší stupínky uvnitř šlechtické hierarchie získal přesnější pravidla.²⁸ Erbovníkem, a tedy i erbovním neboli novoštitným měšťanem,²⁹ se mohla stát jen osoba, která obdržela od panovníka, případně od k tomu zmocněné osoby čili palatina, formou listiny právo nosit erb a predikát. Erbovník přitom zůstával nadále příslušníkem svého původního stavu.³⁰

---

v doprovodné dokumentaci (pokud vůbec existuje), nejednoznačná a nejednotná ortografie osobních jmen atd. Pro opavské prostředí se s absencí bližších identifikujících údajů setkáváme u řady sledovaných osob (Kunčík, Martini, Točil, první generace Melzerů ad.).

²⁶ K tomu např. *Hochzeit als ritus und casus. Zu interkulturellen und multimedialen Präsentationsformen im Barock*, Hrsg. von M. Czarnicka, J. Szafarz, Wrocław 2001; ke konkrétním příslušníkům měšťanských rodin z Lehnice, Svídnice, Volova, Vratislavi ad. srov. např. Kalina MRÓZ-JABLECKA, *Die weibliche Lebensweisen in den barocken Funeraldrucken. Gedächtnisformen der urbanen Kultur am Beispiel der Stadt Breslau von Mitte des 17. bis Mitte des 18. Jahrhunderts*, Berlin 2011; I. KORBELÁŘOVÁ – R. ŽÁČEK, „*De illustribus feminis Silesiae*“, s. 48–63, 201–206 ad.

²⁷ Doloženy jsou u rodiny Kunčíků.

²⁸ K problematice nižší šlechty v Čechách a na Moravě v předbělohorském období zejména Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002. K vývoji slezské šlechty, ve starší době poněkud odlišnému, ovlivněnému polským a německým právem, nejpozději v předbělohorském období se v rámci české Koruny unifikujičím, např. Norbert CONRADS, *Prolegomena einer schlesischen Adelsgeschichte*, in: Norbert Conrads, *Schlesien in der Frühmodern. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*, Hrsg. von J. Bahlcke, Köln – Weimar – Wien, 2009, s. 313–344.

²⁹ Erb a přídomek mohl panovník udělit nejen měšťanovi, ale rovněž svobodníkovi nebo poddanému.

³⁰ Přebělohorská doba vnesla do šlechtické hierarchie v českých zemích mnohé změny. O povyšování do šlechtického stavu rozhodoval výhradně panovník, obnovená zřízení pro Čechy a Moravu upravila implementaci říšských šlechtických titulů do českého systému. Sjednocování pravidel postupovalo od počátku 18. století a nobilitace v praxi reagovaly na sociální proměny společnosti. Důraz byl kladen na zásluhy o „budování státu“ a jeho vojenské síly, o povznesení hospodářství v tradičních i moderně se formujících oborech ad. Ve vztahu k měšťanům je důležité, že od roku 1714 měli nově nobilitovaní obdržet jen erb a predikát a být počítáni k měšťanstvu bez oprávnění zakupovat deskové statky a zasedat na zemském sněmu. Roku 1746 bylo v habsburské monarchii zavedeno tzv. „jednotné šlechtictví“, v nižším stupni bylo udělováno jen prosté šlechtictví (Adelstand) a rytířský stav (Ritterstand). Podrobněji V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí*, s. 90–91; Jiří BRŇOVJÁK, *České nobilitace podnikatelů v období vlády císaře Karla VI. (1712–1740). Nobilitace – stavovství – merkantilismus*, in: *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta*

Specifickou skupinu mezi erbovníky představovali erbovní strýcové, osoby, které byly šlechticem přijaty k erbů a predikátu, aniž byly jeho příbuznými, a to se souhlasem panovníka.³¹ Zdá se, že forma povýšení prostřednictvím erbovního strýcovství byla v kontextu sledovaných osob z Opavy, resp. z Opavska uplatněna v případě Matyáše a Martina Timinů.³²

Erbovnictví bylo vlastně jen jakýmsi předstupněm šlechtictví: bylo s ním svázáno právo vykazovat se jistými atributy, nikoli ale užívat všechny svobody urozených, včetně inkolátu a politických práv. O plné nobilitaci erbovníků rozhodoval až příslušný zemský soud, což mohlo trvat i několik generací. Teprve poté se erbovník, či spíše jeho potomek v požadovaném „koleni“, zařadil de jure mezi šlechtice.³³

Za pozornost v této souvislosti stojí, že někteří z opavských měšťanů, například Točilové, snad i Macákové, obdrželi od panovníka nikoli jen „prostý“ erbovní list jako většina jejich opavských současníků, ale predikát a erb jim byl udělen „na znamení vladýctví“.³⁴

Při rozhodování, zda zemské stavy vůbec o oficiální potvrzení nobilitace žádat, museli erbovní měšťané jako povýšenci řešit nezanedbatelný problém. Aby ji totiž dosáhli, museli by opustit řemeslo či obchod, zřít se svého měšťského způsobu života a vést jej podle řádu rytířského.³⁵ To by s sebou ovšem neslo zásadní zásah do jejich každodennosti, znamenalo pro většinu ohrožení ekonomického zajištění a politického vlivu. Řada erbovníků nedisponovala dostatečným pozemkovým majetkem pro dvorové hospodaření, ani prostředky na nákup deskových statků po získání inkolátu. Jejich doménou byla a zůstávala prosperita obchodního a výrobního charakteru. Úplná nobilitace by je postavila mimo městská práva, nemohli by zastávat místa v městské samosprávě a uplatňovat vliv v městské společnosti uvnitř i navenek.³⁶ Dosáhli by vlastně vykořenění z původní společnosti, kde stáli povětšinou na samém vrcholu. Formálně by sice postoupili mezi nobilitované, avšak na nejnižší stupně jejich hierarchie, a z hlediska prestiže a akceptace sebe a své rodiny v příslušné societě by spíše ztratili.³⁷

---

a podnikání v českých zemích v 18.–19. století, Ostrava 2008, s. 219–238; Pavel HRUBOŇ – Jiří BRŇOV-JÁK, *Erbovní návrh a erbovní censura v českých nobilitacích císaře Karla VI. (1712–1740). Příspěvek k barokní heraldice*, in: *Erbové listiny*, Martin 2006, s. 152–161 ad.

³¹ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích*, 2, Praha 1994, s. 45–46.

³² NA, Salbuchy, inv. č. 12b, fol. 707–712; srov. dále.

³³ V Čechách byla pravidla dána rozhodnutím zemského sněmu z roku 1497, na Moravě, jejimiž právními vzory se řídilo i Opavsko, je sněm postupně zpřesňoval usneseními po celé 16. století. Vladimír KLE-CANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku (Příspěvek k dějinám nižší šlechty)*, Časopis archivní školy 6, 1928, s. 1–125; J. MACEK, *Jagellonský věk*, 2, s. 43–45; Mojmir ŠVÁBENSKÝ, *Knihy přijímání do rytířského stavu Moravského markrabství*, in: Josef Pilnáček, *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983, s. 250–267; Vladimír BŘEZINA, *Rytířský stav na Moravě v raném novověku*. Disertační práce, strojopis, FF Masarykovy univerzity, Brno 2008 (online na adrese http://is.muni.cz/th/7732/ff_d/Dizertace.pdf, cit. 10. 12. 2013); Anton MARKUS – Josef PILNÁČEK, *Znamení a znaky nešlechticů*, Zvl. otisk Časopisu rodopisné společnosti československé v Praze 5 1933, přetisk: (Praha) 2004, zvl. s. 3–5 ad.

³⁴ J. ŠTĚRBOVÁ – J. PAVELČÍK, *Macákové*, s. 145–155; srov. dále.

³⁵ J. MACEK, *Jagellonský věk*, 2, s. 44.

³⁶ J. MILLER, *Uzavřená společnost*, s. 165–166.

³⁷ Tomu odpovídaly i zjištěné postoje erbovních měšťanů v některých městech. Například ve Starém Městě pražském byla v letech 1547–1648 více než polovina členů městské rady nositeli erbů a přídomků šlechticů

V návaznosti na uvedené okolnosti povýšení do rytířského stavu vyvstává další otázka, či spíše otázky, na něž bude třeba hledat odpovědi v kontextu dalšího výzkumu. Především, zda některý z opavských nobilitovaných měšťanů v předbělohorském období žádal, respektive byl přijat příslušným stavovským grémiem do šlechtického stavu. A dále, jaké byly na Opavsku podmínky pro nabývání svobodných/deskových statků. V literatuře k českým poměrům se totiž někdy uvádí, že právo činit zápisy do desk zemských bylo spojeno až se získáním plných šlechtických práv (za souhlasu zemského sněmu).³⁸ Například opavští Melzerové či Gillerové ale vlastnili dvory jakožto deskové majetky, aniž bychom měli doklady o jejich úplném sociálním povznesení mezi šlechtu. Melzerové současně až do druhé poloviny 17. století prokazatelně neopustili měšťanský stav a podíleli se například na městské správě. Na druhé straně víme, že když roku 1581 Gabriel Giller z Lilienfeldu urazil Petra Laryše ze Lhoty a ten jej pohnal před zemský soud, přísedící odmítli případem se zabývat. Svůj postoj zdůvodnili tím, že Gabriel Giller „stavu rytířského nepožívá“, navzdory tomu, že rodina vlastnila deskový majetek.³⁹ Svobodné statky ve smyslu drobných dominií, zapsaných v krnovských zemských deskách, vlastnili nejpozději po roce 1579 také Macákové z Ottenburku.⁴⁰

* * *

Dosud provedený základní pramenně analytický a prosopografický průzkum dovoluje – zatím pracovní – rozdělit vývoj stavovského povyšování opavských měšťanů v raném novověku do několika dílčích etap. V centru našeho zájmu bude stát první etapa, ohraničená přibližně polovinou 16. století na jedné a vypuknutím stavovského povstání a třicetileté války na druhé straně, tedy odpovídající v zásadě tak zvanému vrcholnému předbělohorskému období.

Lze ji ztotožnit s dobou tradičního erbovnictví (erbovního měšťanství), kdy – jak už bylo výše uvedeno – společenský vzestup měšťanů byl na samém počátku dán udělením práva užívat erb a přídomek. Následné přijetí do rytířského – a tedy šlechtického – stavu bylo s vysokou mírou pravděpodobnosti spojeno i v Opavském knížectví, řídicím se moravskými právními vzory, s předpokladem rozhodnutí stavovských orgánů, za podmínky opuštění měšťanského způsobu obživy a snad i měšťanského stavu ve smyslu

---

se oficiálně stali jen jednotlivci. Podobně usiloval o plnou nobilitaci jen zlomek erbovníků v Hradci Králové. J. MILLER, *Uzavřená společnost*, s. 166.

³⁸ J. MACEK, *Jagellonský věk*, 2, s. 44–5; V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí*, s. 85–86.

³⁹ ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 198.

⁴⁰ Daniel Macák, jeden ze tří bratří, kteří obdrželi společně erbovní list, a po něm jeho synové drželi postupně Kravaře s Kouty a Velké Hoštice, nevelké statky na Hlučínsku. Statky byly po Danielově smrti rozděleny mezi jeho syny Jiřího (Velké Hoštice) a Matouše (Kravaře) a dále jejich potomky. Za protihabsburské postoje za stavovského povstání a dánské okupace Opavy byly Macákům roku 1630 uvedené majetky konfiskovány. Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004, s. 834, 836; podrobný rozbor na základě desk zemských a písemností stavovského archivu J. ŠTĚRBOVÁ – J. PAVELČÍK, *Macákové*, s. 146–148. Autoři dále připomínají zástavní držbu zámekého panství Ratibořského knížectví, zvl. tzv. otický dvůr, jednalo se ale o uživatelské právo. Srov. Stanislav DRKAL, *Historie opavského zámku*, in: Opava. Sborník k 10. výročí osvobození města, red. A. Grobelný, B. Sobotík, Opava 1956, s. 148–149, viz dále.

možnosti zapojení do veřejných struktur a správy obce. Nutno ovšem konstatovat, že poslední premisu je nutno v opavském prostředí teprve verifikovat dalším výzkumem.

Osob opavského původu, kterým byl panovníkem v této době udělen erbovní list, respektive rodin usazených v Opavě, jejichž příslušníci byli v té době povýšeni mezi erbovníky (nebo následně do šlechtického stavu), byl zatím identifikován jen tučet.⁴¹ Je to počet poměrně nízký, uvážíme-li, že kupříkladu v Hradci Králové, královském městě co do počtu domů ve své době srovnatelném s Opavou,⁴² obdrželo právo nosit erb a užívat predikát v 16. století na padesát měšťanských rodin.⁴³

Příslušníky měšťanské vrstvy byli v Opavě v době udělení erbovního listu a tedy oprávnění užívat erb a predikát prokazatelně Jindřich st. Polan⁴⁴ (1553 z Polansdorfu),⁴⁵ Matyáš Giller⁴⁶ (1568 z Lilienfeldu),⁴⁷ Melzer⁴⁸ (kol. poloviny 16. století,⁴⁹ 1596 z Friedenthalu),⁵⁰ Hans Günter (1578 z Wolfsdorfu),⁵¹ Daniel, Jan a Jakub Macákové⁵²

⁴¹ Jedná se o počet rodin, nikoli osob, jestliže byli současně adresáty listu např. bratři. Zdůrazňujeme, jak dále uvádíme, že se jedná o osoby „opavského“ původu, jak příslušníky měšťanské society, tak osoby s Opavou spojené.

⁴² V Opavě bylo v 16. století vykazováno na 800 domů, z toho 453 uvnitř městských hradeb. Teprve po třicetileté válce počet opavských domů klesl, nikoli však až tak výraznou stagnací města, jako spíše redukcí předměstské zástavby v důsledku barokního přebudování městského opevnění a proměny privátní i komunální, resp. církevní zástavby ve vnitřním městě. K. MÜLLER – R. ŽÁČEK a kol., *Opava*, s. 138–139; Irena KORBELÁŘOVÁ, *K velikosti měst ve Slezsku v poslední fázi jeho příslušnosti k české Koruně*, Acta historica et museologica Universitatis Silesiae Opaviensis, řada C, 7, 2007, s. 153–170.

⁴³ V Hradci Králové je k roku 1567 doloženo celkem 781 domů, z toho 205 uvnitř hradeb. J. MILLER, *Uzavřená společnost*, s. 165; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 2, Praha 1997, s. 247.

⁴⁴ Polan působil před příchodem do Opavy nejdřív v Nise a poté v Olomouci, kde se zasloužil jako písař / notář o nové vnitřní řady městské samosprávy a novou podobu kanceláře a jejich písemností. Obdobně lze charakterizovat jeho profesní činnost v Opavě, kde nastoupil na místo syndika roku 1553. Za stále nejpřínosnější lze považovat příspěvek J. ZUKAL, *Polanové*, s. 99–123; zajímavé, byť nejednoznačně podněty přináší biografický medailon V. SPÁČIL, *Mag. Jindřich Polan*, in: Písaři a kanceláře, s. 305–308; srov. také L. SPÁČILOVÁ, *Olomoucký písař*.

⁴⁵ NA, Salbuchy, inv. č. 287, fol. 190v.

⁴⁶ Jmenovaný je připomínán v letech 1557 jako člen městské rady, roku 1565 jako fojt. Ve stejné době studoval Benedikt Giller, jeho příbuzný (snad bratr), ve Vittenberku, posléze se usadil v Olomouci a Opavě. Rodina patřila po několik generací k zámožným vrstvám, kromě domu jí nejpozději roku 1572 náležel svobodný dvůr. K nejvýznamnějším příslušníkům dalších generací patřili Lukáš, na prahu třicetileté války osobní lékař Karla st. ze Žerotína, a Matyáš, ve stejné době opavský lékař. ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 198; Josef ZUKAL, *Troppauer Arztwesen im 16. und 17. Jahrhundert*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens, 6, 1910/11, s. 108–109; Johann Heinrich Kaspar CUNRADI, *Silesia togata sive Silesiorum doctrina et virtutibus clarissimorum etc.*, Lignicii 1706, s. 94.

⁴⁷ NA, Salbuchy, inv. č. 287, fol. 324.

⁴⁸ Melzerové jsou v Opavě připomínáni už roku 1501, nejpozději od roku 1522 zasedali příslušníci rodiny v městské radě. ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 233.

⁴⁹ Původní erbovní listina adresovaná osobě jménem Melzer nebyla dosud dohledána. V souvislosti se snahou určit příslušníka rodiny Melzerů, které se dostalo společenského povýšení mezi erbovníky, stojí za pozornost, že podle záznamů v salbuchách byl v lednu 1548 vydán erbovní list Tomáši z Friedberku. Ve stejné době, konkrétně v letech 1537–49, přitom zastával jistý Tomáš z Friedberku post opavského městského písaře. ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 233; A. von DOERR, *Der Adel*, salbuch sv. 285, pag. 119.

⁵⁰ V potvrzení predikátu a erbu z roku 1596 pro olomouckého měšťana Daniela Melzera z Friedberku je odkázáno na povýšení – udělení erbu a predikátu – jeho předka Melzera Ferdinandem I., bez uvedení konkrétní osoby a data. S vysokou mírou pravděpodobnosti se jednalo o opavského měšťana, snad totožného s výše uvedeným Tomášem. Rozvětvenost rodiny a nedostatek pramenů vede k jistým problémům s identifikací osob. Například P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, 2, s. 627, zaměňuje podle všeho uvedeného Daniela

(1578/80 z Ottenburku),⁵³ Zikmund Točil⁵⁴ a Kašpar Weidner⁵⁵ (1593, 1594 z Weidenthalu).⁵⁶ Příslušníkům opavské rodiny Křížů ze Sudic, spřízněným podle všeho s Richtery Jakartovskými ze Sudic,⁵⁷ se dostalo roku 1554 přiznání erbů a predikátu ze Sudic (von Auzditz),⁵⁸ o pět let později i přijetí do rytířského stavu.⁵⁹ Ke skupině volně připojujeme také dvě poměrně známé rodiny, respektive tři významné osobnosti, erbovníky a posléze příslušníky nižšího šlechtického stavu, pocházející z Opavska, nikoli ale přímo z města a měšťanstva, a sice Václava Lavína (1578, 1601 z Ottenfeldu)⁶⁰ a Matyáše a Martina Timiny⁶¹ (1601, 1606 z Ottenfeldu).⁶²

s opavským knížecím rychtářem shodného jména, který vykonával funkci v letech 1641–1646, s nímž spojuje povýšení do šlechtického stavu. NA, Česká dvorská kancelář, inv. č. 752, sign. IVD1, kart. 463.

⁵¹ K. BLAŽEK, *Der Adel von Österreichisch-Schlesien*, s. 146, zde i popis erbů.

⁵² Jan, Jakub a Daniel Macákovi koupili od členů rodiny Křížů roku 1556 majetek v Sudicích, zapsaný v deskách zemských. Hans Macák byl roku 1557 členem rady a následně Jakub Macák členem konšelského sboru. J. PILNÁČEK, *Rody*, 3, s. 330; J. ŠTĚRBOVÁ – J. PAVELČÍK, *Macákové*, s. 146.

⁵³ Většina literatury uvádí, že uvedení bratří Macákové byli roku 1580 povýšeni do starého vladycckého stavu, o dva roky mladší vroční ve vztahu k povýšení zaznamenal J. Zukal. Nelze je vyloučit, ale nyní ani potvrdit. Salbuchy s opisy erbovních / nobilitačních listů vykazují v letech 1570 až 1580 hiát, spis evidovaný v inventáři české dvorské kanceláře, vázící se k udělení erbů, resp. k nobilitaci, nebyl roku 2013 k dispozici. Nelze ale vyloučit, že byly Macákům, shodně jako o několik let později Točilům, vystaveny dva erbovní listy, snad s odlišným stupněm povýšení. Nevyjasněná je role Jakuba Macáka, který měl údajně zemřít před rokem 1565, přitom je roku 1580 uveden mezi adresáty erbovního listu. Predikát je zřejmě odvozen od vsi ratibořského komorního panství, které v té době drželi v zástavě. NA, Salbuchy, inv. č. 12a, fol. 15–15v.; inv. č. 216, fol. 92–96; Tamtéž, Česká dvorská kancelář, inv. č. 752, sign. IVD1, kart. 461; ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 201. J. ŠTĚRBOVÁ – J. PAVELČÍK, *Macákové*, s. 146–147; srov. P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, 2, s. 591, zde přehled literatury.

⁵⁴ Tomáš Točil, otec jmenovaného, se v pramenech připomíná roku 1557 jako jeden z opavských purkmistrů. ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 239.

⁵⁵ Původ Kašpara Weidnera, jinak správce opavského zámeckého panství, zůstal zatím neprovořen, lze s ním snad rovněž počítat jako s erbovníkem spojeným s Opavskem. S. DRKAL, *Historie opavského zámku*, s. 148–149. Srov. dále.

⁵⁶ Erbovní listy, datované v konceptech do roku 1593 a 1594, vydané vždy společně Kašparu Weidnerovi a Zikmundu Točilovi, doslova uvádějí, že je jimi dán „*erb neboližto znamení vladyccké!...*“, aby se psáti mohli z *Weidentalu*“. NA, Česká dvorská kancelář, inv. č. 752, sign. IVD1, kart. 496; Tamtéž, Salbuchy, inv. č. 12a, pag. 380, 430 v. Pozoruhodné je, že v opavských pramenech se příslušníci rodiny Točilů v podstatě neuvádějí s predikátem. Jedinou zatím dohledanou výjimkou je záznam o koupi domu roku 1610. V rešerši uvedené smlouvy si dokonce J. Zukal doplnil predikát poznámkou (*sic!*). ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 239.

⁵⁷ Literatura považuje spříznění Richterů a Křížů za samozřejmé, doklady jsou ale nejasné. Prostřednictvím Hanuše (Jana st.) Richtera Jakartovského, majitele jednoho z bohatých krámů u Hlázky, byla rodina spřízněná i s Polany: vzal si totiž Rosinu, dceru Jindřicha st. Martin HOLÝ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility v českých zemích (1500–1620)*, Praha 2011, s. 270–272; Ch. d'ELVERT, *Die Jakardowsky*, s. 41–42; V. BŘEZINA, *Rytířský stav*, s. 58.

⁵⁸ Erbovní list obdržel opavský měšťan František Kříž. A. von DOERR, *Der Adel*, salbuch sv. 286, pag. 40 v.

⁵⁹ Ch. d'ELVERT, *Die Jakardowsky*, s. 41–42; V. BŘEZINA, *Rytířský stav*, s. 58.

⁶⁰ Václav Lavín pocházel zřejmě z Otic, městské vsi Opavy (odtud snad odvozen predikát). Působil v mládí ve službách šlechty jako vychovatel, studoval na řadě evropských univerzit, doktorát z medicíny získal v Oxfordu. Zastával místo osobního lékaře Karla st. ze Žerotína a posléze Petra Voka z Rožmberka. Na Opavsko se nevrátil, žil (stejně jako jeho potomci) v Praze, kde se oženil a nabyl na Starém Městě pražském majetek. NA, Česká dvorská kancelář, inv. č. 752, sign. IVD1, kart. 45. K jeho životu podrobněji M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 220–221; TÝŽ, *Opavané jako vychovatelé šlechty v českých zemích na prahu novověku (1550–1620)*, Slezský sborník 107, 2009, s. 241–255. Zde podrobný přehled literatury.

⁶¹ Matyáš Timin, který se dobře znal s nejslavnějším synem Jindřicha st. Polana Amandem, se narodil snad v Kylešovicích či Jakubčovicích (v obou vsích působili fojti rodu Thim/Thimin, konkrétní vztah s Matyášem

Další osoby, usazené v Opavě v předbělohorském období, byly s novými erbovníky či nobilitovanými spřízněni, nemáme ale jistotu, že se samy mohly erbem a predikátem oprávněně prokazovat. Jednalo se například o Jeremiáše a Jiříka Kunčiky⁶³ (1596 z Breitenwaldu)⁶⁴ či Bernarda a Jiřího Martini (1601 z Bald(h)ofenu).⁶⁵

Písemná dokumentace spojená bezprostředně s vydáním erbovních listin, nejčastěji v podobě kancelářských konceptů nebo pozdějších opisů v salbuchách, obvykle v předbělohorské době neuvádí důvody a okolnosti společenského povznesení osob, ani nepopisuje zajímavé – většinou politicky, nábožensky či profesně motivované – postoje, které zastávaly a činy, které vykonaly, jako tomu bylo často v pozdější době. To je znakem dokumentů rovněž v případě opavských měšťanů. Nepočítáme-li strohé a mnoho neřikající fráze, že se tak stalo „*pro jeho czné a šlechtné chování*“, jako tomu bylo například u Václava Lavína, anebo proto, že „*až posavad v stavu svém a v službách našich poctivě se obcházeli a zachovali*“, jako u Kašpara Weidnera a Zikmunda Točila, nemůžeme zatím popsat, tím spíše vyhodnotit motivy jejich společenského povýšení. Pokusit se posunout poznatky v tomto směru může být jedním z úkolů pro další badatele.

Nyní lze připomenout jen některé společné jmenovatele. Početnou skupinu, v podstatě polovinu z opavských erbovníků ve smyslu jedinců, kteří byli sami adresáty erbovních listů, anebo se predikátem v Opavě v první generaci vykazovali, tvořily osoby, které náležely v tamějších poměrech k intelektuální špičce. Samy studovaly na věhlasných evropských univerzitách (Polan st. / Krakov,⁶⁶ Kunčik / Frankfurt nad

ale zatím nebyl ujasněn). Jako preceptor cestoval a studoval na řadě německých a italských univerzit, lékařství absolvoval v Basileji. Znal se s Lavínem, díky němu se zřejmě seznámil s Karlem. st. ze Žerotína a Petrem Vokem, v jejichž službách posléze působil. Usadil se nejprve na Novém Městě pražském, kde vyzenal dům, druhým sňatkem byl spřízněn se seniorem Jednoty bratrské Cyrilem. Po Bílé hoře žil, jako nekatolík, pod ochranou Žerotína na jeho statcích, posléze odešel do Horních Uher. Martin Timin byl snad jeho bratr, nelze zatím potvrdit, že byl totožný se stejnojmenným kylešovským fojtem, připomínaným v pramenech. ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 239; J. ZUKAL, *Troppauer Artzteswesen*, s. 105; M. HOLÝ, *Opavané*, s. 253; TÝŽ, *Ve službách šlechty*, s. 311–313, zde literatura.

⁶² Václav Lavín Matyáše Timina spolu s Jakubem a Vavřincem Oseiny, Martinem Timinem a Janem Lavínem adoptoval (v heraldickém slova smyslu) za erbovní přátele, přijal je k erbů a užívání predikátu z Ottenfeldu. O pět let později byl Matyáš Timin přijat moravským zemským sňatkem NA, Salbuchy, inv. č. 12b, fol. 707v–712; M. HOLÝ, *Opavané*, s. 253; TÝŽ, *Ve službách šlechty*, s. 311–313.

⁶³ Kunčikovi pocházeli zřejmě z Bílska na Těšínsku, otec jmenovaných bratří působících v Opavě, Eliáš, byl lékařem v Opolí. J. H. K. CUNRADI, *Silesia togata*, s. 158–159 (<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/>, 2. 12. 2014); J. ZUKAL, *Troppauer Artzteswesen*, s. 102–113; Włodzimierz KACZOROWSKI, *Elias Kuntschius und sein Sohn Elias zwei Oppelner Ärzte und Dichter*, in: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*, Hrsg. von G. Kosellek, Bielefeld 2000; TÝŽ, *Šrodowisko lecarskie Opawy w XVI–XVII wieku*, in: *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník z konference*, red. M. Borák, Opava 1998, s. 245–246.

⁶⁴ Uvedeným rokem je datován erbovní list pro blíže nespécikovaného Kunčika, v němž je křestní jméno uvedeno jen v kancelářské poznámce, nikoli ve vlastním textu. V literatuře se proměnlivě jako adresát uvádí Jeremiáš, častěji ale jeho bratr Eliáš ml., lékař z Opolí. Jeremiáš ale predikátu rovněž užíval a byl s ním prokazatelně jmenován v pamětním tisku vydaném u příležitosti jeho sňatku. Srov. Georg RUMBAUM – Elias KUNTSCHIUS, *Pandora Consecrata nuptiis viri clarriss. et nobilis Domini Ieremiae Kuntschii de Breitenvald Philos. et Medi. Doctoris etc., Anno MDXCVII*; W. KACZOROWSKI, *Šrodowisko lecarskie*, s. 245–246.

⁶⁵ Martini byli podle všeho původem z dolnoslezského Zaháňska, jak se dále zmíníme. ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsakte, Reichsakten, Baldhofen 1601, 1632.

⁶⁶ Příslušníci rodiny Polanů byli i v dalších generacích mimořádně vzdělání. Na evropských, především německých protestantských univerzitách studovali všichni synové Jindřicha st., tedy Jindřich ml., posléze

Odrou, Lavín / Vittenberk, Ženeva, Padova, Boloňa, Siena, Oxford ad., Timin / Tubinky, Basilej, Ženeva, Padova, Siena ad.),⁶⁷ anebo měli prokazatelně univerzitně vzdělané blízké příbuzné (Giller / Vittenberk, Melzer / Krakov⁶⁸). U dalších lze univerzitní vzdělání, ať už dokončené či alespoň částečně absolvované, vzhledem k jejich působení na vysokých úřednických postech předpokládat (Martini).

Zajímavým společným rysem je skutečnost, že někteří z erbovníků, ať už se dočkali povýšení za svého působení v Opavě, už jako opavští měšťané, anebo si erb a přídomek do nového působiště přinesli, byli cizozemského původu. Do Opavy přišli, aby nastoupili do komunálních služeb, někteří snad z iniciativy městské samosprávy, a to na nikterak zanedbatelné posty. Jindřich st. Polan, původem z Gdaňska, přesídlil do Opavy roku 1553 z Olomouce, aby zde zaujal shodné místo městského syndika. Povýšení se dočkal o deset let později.⁶⁹ Lékař Jeremiáš Kunčík z Opolí vykonával nejen soukromou praxi, ale už krátce po svém příchodu do Opavy se stal městským fyzikem. Erb a predikát obdržel příslušník rodiny ve stejné době.⁷⁰ Hans Günter, původem ze slezského Bernštatu,⁷¹ se do města přestěhoval, aby se roku 1558 ujal místa správce městské váhy a soukenických (postřihačských) krámů. Erbovní list obdržel o dvacet let později.⁷² Za úřednickým zaměstnáním se do Opavy přistěhoval zřejmě i Bernard Martini, pocházející ze Zaháňska. Připomínán je zde roku 1603, erbovní list pro stejnojmenného příslušníka rodiny (zatím bez indicíí, že se jedná o tutěž osobu) byl vydán o dva roky dříve.⁷³

Společným jmenovatelem části nových erbovníků bylo jejich působení v administrativně správních strukturách města a knížectví, nikoli ale ve smyslu účasti v městské samosprávě,⁷⁴ ale na místech placených státních, resp. zeměpanských (komorních) a konečně i stavovských úředníků. Při výkonu úřadu či správě svěřeného majetku dokázali podle všeho zúročit výrazné osobnostní rysy – razantní povahu, jistou dávku

otcův nástupce na opavských úřednických postech, Valerius, Jiří a Amand (z bratří, a konečně ze všech opavských rodáků, dosáhl v 16. století nejvyššího akademického vzdělání a posléze kariéry, stal se opakovaně roku 1600 a 1609 rektorem basilejské univerzity). S opavským prostředím zůstali spojeni i kromě dcer Jindřicha st. i Jindřich ml. a jeho potomci. Jiřík, který se zřejmě oženil s dcerou z rodiny Richterů (Jakartovských), odešel po roce 1609 z Opavy a žil v domácnosti své dcery Anny, provdané za Jiřího Třanovského, pastora a autora *Cithary sanctorum*, na Moravě a v Horních Uhrách. J. ZUKAL, *Polanové*, s. 106–111.

⁶⁷ Srov. výše. ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 198 – 240, průběžně; J. ZUKAL, *Polanové*, s. 99–123; M. HOLÝ, *Ve službách šlecht*y, prosopografická část; W. KACZOROWSKI, *Środowisko lekarskie*, s. 245–246 ad.

⁶⁸ Zukal považoval za příslušníky rodiny Melzerů již jakéhosi Tomáše, syna stejnojmenného otce, doloženého roku 1498 jako studenta krakovské univerzity, a posléze studenta zapsaného jako „*Daniel Thomae ab op.*“ roku 1552 tamtéž. Franz KOPETZKY (ed.), *Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau (1061–1464)*, Wien 1871, s. 533; ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 233.

⁶⁹ J. ZUKAL, *Polanové*, s. 102.

⁷⁰ Srov. výše.

⁷¹ Dnes Bierutów, Polsko, historické Olešnicko.

⁷² J. ZUKAL, *Beiträge zur Häuser- und Bürgerchronik der Stadt*, s. 16; K. BLAŽEK, *Der Adel von Österreichisch-Schlesien*, s. 146.

⁷³ Erbovní list byl ovšem vydán pro Bernarda Martini, purkmistra dolnoslezského města Zaháň. ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsakte, Reichsaktien, Baldhofen 1601.

⁷⁴ Purkmistry, členy rady a soudního konšelského sboru byli příslušníci elit, včetně erbovníků ve všech etapách raně novověkých dějin Opavy zcela běžně. Prameny dokládají účast Melzerů, Gillerů, Točilů, Macáků, později Rehelů, Schmidtů, Dominackých ad.

bezohlednosti – k vlastnímu prospěchu. Jisté (někteří dokonce záviděnihodné) zámožnosti se tak domohli například Hans Günter, zaangažovaný do správy zámeckého panství opavské komory zastaveného městu Opavě. Navíc si od města za nepřiměřeně nízkou náhradu pronajímal obecní váhu.⁷⁵ Daniel Macák se za výhodných podmínek „ujal“ zástavy ratibořských zámeckých statků⁷⁶ a Zikmund Točil byl osobně svázán se správcem opavského zámeckého panství Weidnerem, který jej řídil po ukončení zástavního držení městem Opavou a ve svůj prospěch využíval poddanské roboty a posiloval pozemkový majetek. Doklady naznačují, že se o původně zeměpanské polnosti obohatil, anebo se o to alespoň pokoušel, rovněž Točil.⁷⁷

Je zřejmé, že (přinejmenším) v případech uvedených erbovníků se jednalo o muže dravé a kariéře zdatné. Někteří z nich se pohybovali podle všeho na samé hraně zákonnosti: Günter se (spolu s Jindřichem ml. Polanem) dostal do podezření z finančních machinací v souvislosti s pronájmem opavského zámeckého panství v šedesátých a sedmdesátých letech 16. století,⁷⁸ Martini se ocitl v době achty a Geisbergova obležení města počátkem 17. století ve vězení.⁷⁹ Co ale bylo asi důležitější, dokázali využít svých pozic ve veřejných složkách ke svému finančnímu prospěchu a k upevnění ekonomických pozic rodiny díky investicím do nemovitostí nejen pod městskou jurisdikcí, ale rovněž do svobodných statků (Macák), či přinejmenším do svobodných dvorů (Giller, Melzer, Günter).⁸⁰ A rovněž k získání společenských kontaktů a konexí. Günter byl jako zástupce komise pro správu zámecké zástavy údajně vyslán k jednání ke dvoru (spíše asi k příslušným dvorským úřadům), Weidner (blízký Točilovi) měl prý u vídeňského dvora jakéhosi příbuzného.⁸¹

A tím se dostáváme k další nezanedbatelné okolnosti, mnohdy možná na cestě ke společenskému povýšení rozhodující, a sice k intervenientům. Přímluvce mohli někteří mít mezi příbuznými a známými, či si je sami hledat při profesních a úředních cestách na vlivná místa.⁸² Významným přínosem mohly být v tomto směru rodinné, resp. susedské vztahy v jejich rodišti / bydlišti, kontakty s bývalými kolegy ze studií, pokud dosáhli mimořádného postavení a dokonce i s kamarády a spolužáky přímo z Opavy. Potvrzují to například pevné přátelské vazby mezi dvěma mladšími generacemi Polanů

⁷⁵ J. ZUKAL, *Die Troppauer Zünfte*, s. 7–10; S. DRKAL, *Historie opavského zámku*, s. 141–145.

⁷⁶ Jednalo se o tak zvané zámecké panství ratibořského knížectví, které získalo za 18 tisíc zlatých nejprve město Opava a posléze, roku 1577, je postoupilo do zástavy (náhradou za půjčku ve výši 10 tisíc zlatých) Danielu Macákovi. Dvůr v Otčích na Ratibořsku, jehož německý název rezonoval v predikátu Macáků (nikoli tedy pojmenování stejnojmenné vsi na Opavsku), přešel do držení jeho syna Jiřího, který jej posléze vyplatil. J. ŠTĚRBOVÁ – J. PAVELČÍK, *Macákové*, s. 146; srov. S. DRKAL, *Historie opavského zámku*, s. 144.

⁷⁷ Jednalo se zejména o polnosti, které vznikly vysušením části rybníků ve vsi Kylešovice. Weidner, který spravoval panství 17 let, připojil například podle komisionálního šetření ke kylešovskému fojstství, které osadil svým synem, sedm původně dominikálních usedlostí. S. DRKAL, *Historie opavského zámku*, s. 148–149.

⁷⁸ Okolnosti spojené se správou pronajímaného panství (1562–1582/4) přivedly Opavu do velkých dluhů, byly dokonce prošetřovány státem ustavenou komisí. J. ZUKAL, *Beiträge zur Häuser- und Bürgerchronik der Stadt*, s. 16; S. DRKAL, *Historie opavského zámku*, s. 141–145.

⁷⁹ J. ZUKAL, *Polanové*, s. 112–113.

⁸⁰ ZA v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 198, 233.

⁸¹ Rudolf GUDRICH, *Kronika města Kylešovic*, I, Opava 1932, s. 74.

⁸² S. DRKAL, *Historie opavského zámku*, s. 143.

(Jindřich ml., Amand, Jindřich nejml.), Lavínem, Timinem a Richtermem, zřetelné v poslední čtvrtině 16. století, přetrvávající navzdory dlouhodobému odloučení, vyplývajícímu z jejich působení v řadě evropských měst (Opava, Basilej, Praha, Trenčín / Trnava) po řadu let.⁸³

Za velmi zajímavé lze v kontextu opavských erbovních rodin považovat jejich kontakty s vlivnými příslušníky vysoké moravské aristokracie⁸⁴ a zejména existující „sít Opavanů“ okolo Karla staršího ze Žerotína. Jako jeho vychovatel a průvodce na kavalerijských cestách a později osobní lékař ji začal budovat Václav Lavín, na nějž později navázali, rovněž na postech lékařů, Matyáš Timin a Lukáš Giller.⁸⁵ S Karlem st. se osobně znali, asi především díky Lavínovi, i Amand Polan⁸⁶ a jeho synovec Jindřich nejml.,⁸⁷ které finančně i svou přímluvou podporoval.⁸⁸

* * *

Vstupní výzkum problematiky opavských erbovních měšťanů naznačil perspektivu daného tématu pro kritické komparativní studium měšťanských elit slezských metropolí raného novověku. Jedná se o téma objasněné jen velmi výběrově, převážně v kontextu heraldických a genealogických studií, případně v podobě mikrosond vážících se k výrazným individualitám nebo rodinám. Pro komplexní poznání nejen slezských, ale českých (ve smyslu korunních) a středoevropských urbánních dějin a kulturně historických aspektů raně novověké society se jedná ovšem současně o téma neopominutelné.

Z bádání jednoznačně vyplývá, že v zájmu poznání nejen individuálních osudů příslušníků erbovního měšťanstva a rozklíčení jejich rodinných vazeb, ale především

⁸³ J. ZUKAL, *Polanové*, s. 106–122; M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 220–221, 258–262, 270–272, 311–313, v obou textech jsou vzájemné vazby zřetelně vykresleny.

⁸⁴ Kromě dále uváděných Žerotínů se jednalo např. o Kounice (Richter). M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 220–221, 270–272, 311–313.

⁸⁵ Lavín byl Karlovým preceptorem od roku 1580, posléze, snad po absolutoriu roku 1587, o něj pečoval načas jako lékař. Hojně s ním korespondoval i později. Lavín seznámil s Žerotínem Timina, který se s jeho podporou stal vychovatelem jeho nevlastního bratra Jana Diviše (vystřídal Amanda Polana). Léčil Karla údajně už za studií kolem roku 1593 a posléze po roce 1597. Lavín i Timin se na doporučení Karla st. dostali i do služeb Petra Voka. Giller zastával post osobního Žerotínova lékaře snad od roku 1614, působil tam ještě o šest let později. J. ZUKAL, *Troppauer Arztwesen*, s. 108; TÝŽ, *Paměti opavské*, s. 40; J. H. K. CUNRADI, *Silesia togata*, s. 94. Není možná bez zajímavosti, že jisté vazby na Karla st. měl i další z opavských lékařů, Matyáš Unger. Zval totiž Žerotína na svatbu jedné z dcer, která se (snad roku 1609) vdávala za nám známého Bernharda Martinho z Baldhofenu. J. ZUKAL, *Troppauer Arztwesen*, s. 107.

⁸⁶ Asi na Karlovu přímluvu se Amand stal roku 1584 vychovatelem jeho nevlastního bratra Jana Diviše a posléze, po absolutoriu, hofmistrem Ladislava Veleny ze Žerotína. Teprve poté se vrátil do Basileje, kde následně zakotvil. K Amandovi, kromě J. Zukala, *Polanové*, s. 113–123, zevrubněji Antonín Jaroslav VR-ŤÁTKO, *Amand Polan z Polansdorfu*, Český časopis historický, 1861, s. 293–296, 382–386; František HRUBÝ, *Kalvinský theolog a bouře opavská roku 1603*, Český časopis historický 37, 1931, s. 593–601; nověji Ernst STÄHELIN, *Amandus Polanus von Polansdorf*, Basel 1955 (autoři neměli k dispozici).

⁸⁷ Tento Jindřich nejml., syn Jindřicha II., se ale u Karla st. nezapsal nejlépe: na jeho doporučení se stal roku 1600 vychovatelem Pertolda Bohobuda z Lipé, zpronevěřil ale svěřené prostředky a rozešel se s ním zřejmě ve zlém. M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 259; J. ZUKAL, *Polanové*, s. 121.

⁸⁸ O vřelém vztahu s „opavskými“ svědčí i skutečnost, že po Lavínově smrti (asi 1600) Žerotín uvažoval o financování jeho památníku / náhrobku, jehož skicu poslal Amandu Polanovi do Basileje. J. ZUKAL, *Troppauer Arztwesen*, s. 105.

v zájmu následného nutně širěji koncipovaného výzkumu komplexu jejich veřejných a privátních aktivit, vazeb a strategií, nelze opominout provedení vstupního prosopografického výzkumu. Jeho výsledkem by měl být soubor biogramů adresátů erbovních listů, rekonstrukce důvodů a okolností povýšení jako ocenění jisté společenské výjimečnosti (intelektuální, profesní, politické ad.), budeme-li toho na základě dohledatelných pramenných informací schopni; dále identifikace nejvýraznějších osobností – příslušníků prvních i dalších generací rodiny a rekonstrukce jejich privátních a veřejných (ekonomických, politických, kulturních) aktivit.

Dále by měl následovat výzkum směřující k objasnění společenských vazeb příslušníků erbovních rodin uvnitř opavské society i vně města; privátní a veřejné strategie erbovníků, včetně aktivit směřujících k upevnění pozic v městské společnosti a k dalšímu sociálnímu povznesení. Sledovány musí být rovněž otázky hmotné i duchovní každodennosti, proměňující se mentality příslušníků elit – mužů i žen – a to v návaznosti na vývoj celospolečenské atmosféry konkrétní dějinné epochy s ohledem na probíhající reformaci a následnou rekatolizaci, válečné události a poválečnou rekonstrukci, vývoj a proměny ekonomických poměrů od ryze cechovně-řemeslnického systému k protoprůmyslové výrobě.

Přínejmenším formou sond by měl být učiněn pokus o postižení proměn vnímání povýšených osob v městském prostředí, jejich role, úlohy, postoj. Výzkum by měl směřovat jednak k doplnění mezerovitých údajů všestranného charakteru, jednak k verifikaci stávajících poznatků.

Vše, co bylo řečeno v kontextu výsledků právě ukončené vstupní etapy výzkumu erbovních měšťanů a jeho dalších perspektiv, platí stejnou měrou rovněž o studiu nobilitovaných měšťanů, tedy osob, kterým byl ve shodě se změnami pravidel pro povyšování do šlechtického stavu ustálenými ve dvacátých letech 17. století, a v dalších etapách politického a společenského vývoje dále zpřesněnými, udělen císařem nobilitační list či vyšší forma šlechtického stavu.

Nelze vyloučit, že povede i k vyvrácení dlouhodobě tradovaných skutečností a představ o konkrétních opavských osobnostech, stejně jako o charakteru elitní skupiny měšťanské společnosti v kontextu městských dějin a každodennosti. I to je ale v zájmu moderního objasnění kulturně historických dějin Slezska a českých zemí v pojmání nezpochybnitelného komplexu předmoderních dějin střední Evropy.

Opava Armorial Burghers form the pre-White Mountain Period. Prolegomenon to Research (Summary)

In the Early Modern Ages armorial burghers represented a specific group of town elite. They gained arms and title by armorial document, however, formally they stood somewhere in between burghers and lower nobility. It played an important part especially in the economically and culturally socially fully developed centres with a wide range of functions, in Silesia especially in the seat towns of the Duchy. The research of Silesian armorial burghers or armorial burghers of rural birth in the pre-White Mountain period began with Opava in the context of the Duchy of Opava. It evaluates the groundwork, especially the existing literature, the prospection of the Czech and foreign archive funds was carried out, the possibilities of the use of the published and unpublished sources in other institutions (museums, libraries) were considered, the legal and administrative rules for promoting persons among armorial burghers or nobility were summarised.

The research of particular personalities and families of Opava (town as well as land) origin who were awarded arms and title by armorial document was commenced: emphasised was the identification of the addressees of armorial documents and their descendants, their professional origin, public activities and kinship were studied and that all with the prospect of the future prosopographic research. Dozen addressees of armorial documents and thus members of armorial burghers' class were found for the second half of the 16th and the beginning of the 17th century. The class of burghers provably included the Polan family (1553 from Polansdorf), the Giller family (1568 from Lilienfeld), the Melzer family (around half of the 16th century, 1596 from Friedenthal), the Günter family (1578 from Wolfsdorf), the Macák / Matzak family (1578 /80 from Ottenburk), the Točil / Totschil family (1593, 1594 from Weidenthal), probably Weidner family (ditto). The Kříž family (possibly related to Richter Jakartovský family from Sudice), was awarded the arms and title in Sudice in 1554, and in 1559 also knightship. The Lavín / Lavin family (1578, 1601 from Ottenfeld) and the Timin family (1601, 1606 from Ottenfeld) were also armorial burghers of rural origin from Opava region. Other persons settled in Opava within the studied period were related to the new armorial burghers. They were the Kunčik / Kuntschik family (1596 from Breitenwald) and the Martin family (1601 from Bald(h)ofen). The reasons for social promotion were looked for. At the beginning of the research it seemed that in the pre-White Mountain period the ruler took into consideration intellectual qualities of the identified personalities (university graduates) as well as their activities in public or official sphere. Intervents played also a significant part (e.g. Karel Sr. of Žerotín / Zierotin, who was acquainted with several Opava armorial burghers).

Based on the initial stage of the research of Silesian armorial burghers from Opava and Opava region it is obvious that it has great potential necessary for overall evaluation of the cultural historic development of the Silesian society in the Early Modern Ages in the context of all social classes. Detailed prosopographic research seems necessary. It should lead to clarification of social relations and strategies of town societies and also carrying out micro probes and biographic studies of the selected personalities. Issues of material and spiritual everydayness, changing mentality in context of the development of social atmosphere of the historic epoch with respect to the reformation in progress and the consequent recatolisation must be studied. It is necessary to broaden the chronological extent and include also the post-White Mountain period continuing in the second half of the 17th century as well as in the protoindustrial period, naturally with respect to the changing general and historic framework and methods of promoting (nobilitation).

HRABĚ – KNÍŽE – VÉVODA TITULÁRNÍ VZESTUP ALEXANDRA JOSEFA SUŁKOWSKÉHO, DRŽITELE BÍLSKÉHO PANSTVÍ*

Jiří Brňovják

Jiří Brňovják: Count – Prince – Duke. Titular Rise of Alexandr Josef Sulkowski, the Proprietor of Bilsko Domain

The study deals with selected aspects of social and property career of the Polish aristocrat Alexandr Josef Sulkowski (1695-1762), an important Polish-Saxon politician. Sulkowski gained all higher titles possible within the Holy Roman Empire and the Habsburg monarchy as well as the Bohemian Lands (count, prince, duke). The author puts Sulkowski's social rise within the Habsburg monarchy in context with his enforced withdrawal from the Polish-Saxon politics and with establishing landed estate first in Poland and later also in Austrian Silesia. It also deals with the circumstances of promoting the Bilsko demesne first to principedom (1752) and later to Duchy (1754). It is particularly concerned with the clarification of the fact that Sulkowski was simultaneously promoted into imperial as well as Bohemian principedom (1752), it also analyses the consequent extension of the principedom titles from primogeniture line to all the legal descendants (1754). It is based on the so far exploited archive materials from Vienna Austrian State Archive which explain the phenomenon of double principedom titles by the existence of the Bohemian-Empire agreement on reciprocal awarding of Bohemian and imperial titles.

Key Words: Austrian Silesia, Alexandr Josef Sulkowski, principedom title, ducal title, Empire court office, directorium in publicis et cameralibus, Fridrich, monarchal powers

V příjemném podvečeru 22. září 2014 byla na nádvoří zrekonstruovaného zámku v Bilsku (Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej) slavnostně zahájena výstava s názvem *Bielscy książęta Sulkowscy, jakich nie znacie*. Vernisáže se zúčastnili potomci knížecího rodu Sulkowski, který zdejší panství po necelá dvě století vlastnil (1752–1945).¹ Díky jejich laskavosti mohli organizátoři výstavy mezi exponáty zařadit řadu důležitých písemných i obrazových materiálů ze soukromého rodinného archivu Sulkowski ve Vídni. Návštěvníci výstavy tak mohli hned v prvním sále obdivovat soubor čtyř originálů pergamenových listin, které stvrzovaly povýšení významného polsko-saského politika Alexandra Josefa Sulkovského (1695–1762) a všech jeho legitimních potomků do knížecího stavu českých zemí i Svaté říše římské (1752 a 1754) a povýšení Sulkovského bilského panství nejprve na knížectví (1752) a posléze na vévodství (1754).² Význam prezentovaných listin spočívá v několika skutečnostech: 1) panovníckých diplomů tohoto charakteru je odborné veřejnosti známo a přístupno ke studiu jen velmi málo; 2) listiny dokumentují závratnou společenskou a potažmo i majetkovou kariéru Alexandra Josefa Sulkovského (něm. Sulowsky), který během svého ži-

---

* Tato studie představuje jeden z výstupů studia šlechtické společnosti Rakouského Slezska, probíhajícího v rámci projektu Grantové agentury České republiky č. 13-28086S *Historický proces modernizace (na příkladu Rakouského Slezska)*, jehož nositelem je Ostravská univerzita v Ostravě.

¹ Grzegorz MADEJ, *Bielscy książęta Sulkowscy, jakich nie znacie*, Wystawnik. Gazeta informacyjna Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej 3 (14), wrzesień 2014, s. 2–3.

² Srov. katalog *Bielscy książęta Sulkowscy, jakich nie znacie*, Bielsko-Biała 2015, č. 150–152.

vota dosáhl všech vyšších šlechtických titulů, jež mu prostředím Svaté říše římské a habsburské monarchie včetně českých zemí umožňovalo (hraběcí, knížecí, vévodský);³ 3) listiny odkazují na zajímavý fenomén druhé poloviny 18. století, kdy byly necelé dvě desítky aristokratů z českých a rakouských zemí současně povýšeny do říšského i českého knížecího stavu, ačkoliv od roku 1752 již nebyly poskytovány samostatné české šlechtické tituly, nýbrž tituly platné v celé západní části habsburské monarchie (tzv. dědičných zemích). Hlavním cílem této studie bude zejména osvětlení Sułkowského titulárního vzestupu v rámci Říše a českých zemí. Pochopení podstaty praxe duplicitního udělování knížecích titulů, jehož vysvětlení se dosavadní historická produkce vyhýbala,⁴ umožňuje studium doposud nevyužitých archivních materiálů z vídeňského Rakouského státního archivu kombinované s poznatky o Sułkowského kariéře a společenském a majetkovém zázemí.

I. Kariéra u polsko-saského dvora, říšský hraběcí stav a majetek v Sasku a Polsku

Alexandr Josef Sułkowski se narodil 13. března 1695 v Krakově do rodiny tamního královského purkrabího a krzeszowského podstarosty Stanislava Sułkowského a jeho ženy Alžběty Wągrowské, ovdovělé Szalewské. Sułkowští své rodové jméno odvozovali od kujavské vsi Sułkow (dnes Sułkowo-Borowe). V době narození Alexandra Josefa nepatřili mezi významné a urozené polské šlechtické rody, jejich nejstarší předkové jsou doloženi až v 16. století.⁵ Podle užívaného erbů se hlásili k širšímu polskému rodu Sulima.⁶

Sułkowského budoucí kariéru ve službách saských kurfiřtů a polských králů umožnilo jeho přijetí za páže na drážďanském dvoře krále Augusta II. Silného (1670–1733) a jeho následný pobyt v těsné blízkosti kurprince Fridricha Augusta. U jeho dvora zastával post komořího (od 1722), podkoního (od 1726) a litevského dvorského lovcího (od 1729). Po smrti Augusta II. na počátku roku 1733 Sułkowski stál pevně na straně nového saského kurfiřta Fridricha Augusta II., který byl nucen bojovat o polskou

³ Obecně k problematice viz Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 39–54 nebo Georg Freiherr von FRÖLICHSTHAL, *Nobilitierungen im Heiligen Römischen Reich*, in: *Adelsrecht. Entstehung – Struktur – Bedeutung in der Moderne des historischen Adels und seiner Nachkommen*, Hrsg. von Sigismund Freiherr von Elverfeldt-Ulm, Limburg a. d. Lahn 2001, s. 69–76, 89–91.

⁴ Výčet jednotlivých kauz uvádějí např. Anton GINDELY, *Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Incolatsverhältnisse seit den 16. Jahrhunderte*, Abhandlungen der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften 7, 1886, č. 1, s. 27, Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892, s. 152 nebo Karel SCHWARZENBERG, *České tituly*, Rodokmen. Časopis pro rodopis, znakovství a ostatní pomocné vědy historické 2, 1947, č. 2, s. 35.

⁵ Rudolph Baron STILLFRIED, *Geschichtliche und genealogische Nachrichten von dem Geschlechte Sułkowski*, in: *Allgemeines Archiv für die Geschichtskunde des preußischen Staates* 5, Hrsg. Leopold von Ledebur, Berlin – Posen – Bromberg 1831, s. 98–102; *Polski słownik biograficzny* (dále jen PSB) 45, Warszawa – Kraków 2008, s. 519; Adam PERŁAKOWSKI, *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695–1738*, Kraków 2013, s. 27–28. Poslední dvě citované práce označují za dosti nepravděpodobnou legendu, podle níž byl Alexandr Josef nemanželským synem saského kurfiřta Fridricha Augusta I., pozdějšího polského krále Augusta II., a který byl adoptován Stanislavem Sułkowským.

⁶ Horní zlaté pole děleného štítu obsahovalo polovinu černé orlice, dolní červeně v poli tři bílé drahokamy (kameny) (2, 1). Jan DŁUGOSZ, *Insignia seu clenodia incliti Regni Poloniae*, ed. Zygmunt Celichowski, Warszawa 1885, s. 22. K herbu Sulima srov. také Alfred ZNAMIEROWSKI, *Herbarz rodowy*, Warszawa 2004, s. 164 nebo *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych. Tom VIII*, ed. Jan Nepomuk Bobrowicz, Lipsko 1841, s. 562–567.

korunu se vzdorokrálem Stanislavem Leszczyńským. Kurfirťovy nároky podporovalo Rakousko a Rusko, jehož vojenská intervence pomohla Leszczyńského a jeho polské a francouzské spojence porazit. Nový saský kurfiřt hned po svém nástupu ustavil Sułkowského ministrem drážďanského tajného kabinetu, kde se podílel na řešení zahraničních záležitostí, dosadil jej do významných dvorských funkcí vrchního komořího, nejvyššího štolby či saského nejvyššího lovcího a pověřil jej velením osobní gardy.⁷

Saský kurfiřt se velmi zasloužil o to, aby loajální Sułkowski byl 22. srpna 1733 císařem Karlem VI. povýšen do říšského hraběcího stavu.⁸ Udělený říšský titul měl jistě přispět k lepší integraci polského šlechtice Sułkowského do prostředí vysoké saské aristokratické společnosti. Na současné použití titulu jako formy odměny ukazuje fakt, že císař přikázal Sułkowského zprostit nejen několikatisícové nobilitační taxy, ale rovněž všech poplatků, které by říšská kancelář vyinkasovala za uskutečnění císařské vůle (odměny úředníkům, vyhotovení listiny). Celkem šlo o 3110 zl. Sułkowského společenskou prestiž mělo navíc zvýšit současně udělené právo na kurtoazní oslovení „*Hoch- und Wohlgebohren*“ (v lat. originále „*Illustriis et magnificis*“) a užívání rodového erbů, jenž byl polepšen o hraběcí hodnostní korunku. Úzkou vazbu Sułkowského k dvoru nového saského kurfiřta dokládá dosazení zelené routové koruny na prsa černé orlice. Routová koruna zcela jasně evokovala saský zemský znak.⁹ Karel VI. se o necelý měsíc později – 20. září 1733 – rozhodl Sułkowskému udělit inkolát v zemích Koruny české. Tento právní instrument umožňoval ve všech českých zemích legálně nabývat svobodný majetek a dále s ním volně disponovat. Pro Sułkowského mohl inkolát představovat nejen výzvu k teauraci volného kapitálu do pozemkového vlastnictví v českých zemích, ale rovněž nostrifikaci říšského knížecího titulu v rámci české šlechtické titulární hierarchie. Sułkowski však využil svého inkolátního práva až o dvě desetiletí později.¹⁰

⁷ PSB 45, s. 519–520; A. PERŁAKOWSKI, *Kariera i upadek*, s. 27–60.

⁸ Datum 5. 9. 1733, jež uvádějí A. Perłakowski a M. Zwierzykowski, je nesprávné, srov. následující poznámku. Snad se jedná o datum publikace povýšení v Sasku.

⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv – Reichsadelsakten (dále jen ÖStA, AVA, AA, [R]), spis k říšskému hraběcímu titulu 1733: zde veškerý aktový materiál k udělení říšského hraběcího stavu včetně konceptu listiny a barevného návrhu hraběcího erbů. Spis eviduje Karl Friedrich von FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die österreichischen Erbländer bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823*, 5. Band. Si–Z, Schloss Senftenegg 1974, s. 78. Zaplacení tax a expedici listiny viz ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichsarchive, Reichskanzlei (dále HH-StA, RA, RK), kn. č. 444 (1733), fol. 87r, 109v. Sułkowski začal současně veřejně užívat variantu erbů, v níž polovina orlice na svých prsou nesla štítek s celým saským zemským znakem, ozdobený na horní hraně knížecí korunou. Jeho vyobrazení viz např. Leonard DORST, *Schlesisches Wappenbuch oder die Wapen des Adels im Souverainen Herzogthum Schlesien, der Grafschaft Glatz und der Oberlausitz*, Bd. 2, Görlitz [1847], s. 85; Leopold Freiherr von LEDEBUR, *Adelslexikon der preußischen Monarchie*, Zweiter Band. L–S, Berlin [1856], s. 504 nebo J. A. TYROFF, *Wappenbuch der Oesterreichischen Monarchie*, Erster Band, Nürnberg 1831, tab. 51. Takové explicitní použití saského znaku muselo podléhat vědomému souhlasu již vládnoucího saského kurfiřta Fridricha Augusta II. a nepochybně vyjadřovalo projev nejvyšší milosti vůči obdarovanému Sułkowskému. Bohužel jsem neměl k dispozici žádný doklad o oficiálním polepšení Sułkowského erbů ze strany saského kurfiřta. Srov. Maximilian GRITZNER, *Standes-Erhebungen und Gnaden-Acte Deutscher Landesfürsten während der letzten drei Jahrhunderte. Nach amtlichen Quellen*, Görlitz 1881, s. 690–693. Saský štítek používali Sułkowského dědici ještě v průběhu 19. století.

¹⁰ Aktový materiál k udělení inkolátu včetně konceptu listiny: Národní archiv (dále jen NA), Česká dvorská kancelář (dále jen ČDK), inv. č. 752, sign. IV-D-1, č. kart. 491; opis listiny přístupný v NA, Salbuchy (dále jen SB), č. kn. 163, f. 219v–221v.

V následujících letech, kdy byla vláda saského kurfiřta v Polsku upevněna díky ruské vojenské intervenci a silné podpoře habsburské monarchie, stoupala i Sułkowského politická hvězda: roku 1734 byl dekorován polským řádem Bílého orla, roku 1735 byl jmenován generálem saské pěchoty a roku 1737 v hodnosti saského generála polního zbrojmistra vedl saský sbor na pomoc Rakušanům, válčícím v Uhrách s Osmanskou říší. Sułkowski se stal nejvlivnější osobností dvora Augusta III., čímž si samozřejmě zajistil mnoho nepřátel jak na vlastním saském dvoře, tak i v řadách polské aristokracie.¹¹

Roku 1728 se Sułkowski oženil s Marií Františkou svobodnou paní von Stein zu Jettingen (1712–1741), příslušnicí původně švýcarského rodu nedávno usazeného v Sasku, s níž měl syny Augusta Kazimíra (1729–1786), Alexandra Antonína (1730–1786), Františka de Paula (1733–1812) a Antonína Pavla (1734–1796). Z manželství vzešly také tři dcery – Mariana (1728–1749), Johana (1736–1800) a Josefa Petronela (1737–1756), které se později provdaly za příslušníky polských magnátských rodů Szembeků, Sapiehů a Potockých.¹²

Sułkowského poměrně krátká, ale oslnivá politická kariéra u drážďanského dvora byla náhle ukončena v únoru 1738. O pád do hluboké nemilosti královského dvora se zasloužil jeho dlouhodobý politický konkurent Heinrich Brühl (1700–1763), který se ve svých politických plánech opíral o kurfiřtovu manželku Marii Josefu Habsburskou a papežského vyslance, jezuitu Ignáce Guariniho.¹³ Sułkowski byl sice zbaven břemene dvorských funkcí a postů, nikoliv ale významného majetku. Již od roku 1726 soustředil ve svých rukou správu několika značně výnosných polských královských statků (tzv. królewsczyzny) ve Velkopolsku a na Mazovsku či podíl na administraci solných dolů ve Věličce (Wieliczka) a Bochni.¹⁴ Výnosnými „królewsczyznami“ mohl s královým souhlasem disponovat i po své nucené demisi. V období své politické slávy Sułkowski nabyl z vděčnosti Augusta III. další majetky v Sasku. Šlo zejména o statek Übigau v malebném labském údolí severozápadně od Drážďan a panství Neschwitz v saské Horní Lužici; jejich součástí byla výstavná barokní zámecká sídla.¹⁵ Mimoto

¹¹ Detailně PSB 45, s. 520–523 a zejm. A. PERŁAKOWSKI, *Kariera i upadek*, s. 45 nn.

¹² R. Baron STILLFRIED, *Geschichtliche und genealogische Nachrichten*, s. 106.

¹³ K Sułkowského politickému pádu a jeho pozadí detailně A. PERŁAKOWSKI, *Kariera i upadek*, s. 211 nn.; PSB 45, s. 522–523. K osobě hraběte Brühla zejm. Walter FELLMANN, *Heinrich Graf Brühl. Ein Lebens- und Zeitbild*, München 2000; Dagmar VOGEL, *Heinrich Graf von Brühl. Eine Biografie*, Hamburg 2003. Z encyklopedických hesel např. Hellmuth RÖSSLER, *Brühl, Heinrich, Reichsgraf*, in: *Neue Deutsche Biographie*, Band 2, Berlin 1955, s. 660–662.

¹⁴ Teresa ZIELIŃSKA, *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewsczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław 1977, s. 136–137; PSB 45, s. 522.

¹⁵ Zámek v Übigau nechal v letech 1725/1726 vybudovat Jakub Jindřich hrabě Flemming (1667–1728), ministr Augusta II. Silného. Do majetku Sułkowského se dostal roku 1733. Walter SCHLESINGER, *Sachsen, Handbuch der historischen Stätten*, Achter Band, Berlin 1967, s. 349; Fritz LÖFFLER, *Das alte Dresden. Geschichte seiner Bauten*, Leipzig 1987, s. 145; *Stadtlexikon Dresden A–Z*, Dresden 1995, s. 374. Neschwitz Sułkowski koupil roku 1737 od Uršuly Kateřiny Lubomirské, vdovy po kursaském a císařském vojevůdci Fridrichu Ludvíkovi vévodovi Württembersko-Winnetském, jenž padl roku 1734 v bitvě u Gualstally. Na neschwitzkém panství se nacházel barokně přestavěný zámek, obklopený francouzskou zahradou. W. SCHLESINGER, *Sachsen*, s. 244; BIEHL, *Schloss Neschwitz in der Oberlausitz. Ein Kleinod altsächsischer Gartenkunst*, in: *Mitteilungen des Landesverein Sächsischer Heimatschutz*, XVII. Band, Heft 5–6, Dresden 1928, s. 187–200, zejm. 196; *Album der Rittergüter und Schlösser im Königreiche Sachsen. III. Section: Markgrafenthum Oberlausitz*, Hrsg. von Gustav Adolf Poenicke, Leipzig [1860], s. 10.

se Sułkowski z milosti Augusta III. stal majitelem realit v Drážďanech (1736 Flemmingův palác, 1734 Fürstenberský palác, několik měšťanských domů) a ve Varšavě (1735 Kazimierowski palác). Před odchodem z politiky mohl Sułkowski v Drážďanech i Varšavě využívat služeb královských architektů, např. věhlasného Carla Friedricha Pöppelmana, jenž pro něj přestavěl Kazimierowski palác.¹⁶

Pro další osudy Sułkowského i jeho potomků měla zásadní význam koupě velkopolských majetků Stanislava Leszczyňského, neúspěšného konkurenta saského kurfiřta Fridricha Augusta II. ve válce polský trůn z let 1733–1736, o jehož porážku a odchod do francouzského exilu se Sułkowski velmi zasloužil. Na druhou stranu díky Sułkowskému si Leszczyński mohl ponechat polský královský titul, byť jen pro forma, a rovněž své polské majetky. Ty se nacházely na Poznaňsku při samotné hranici s habsburským Dolním Slezskem: šlo o panství Rydzyna (něm. Reisen), města Lešno (pol. Leszno, něm. Lissa), Zaborowo, Kobylin a řadu dalších statků, měst a vsí a také palác ve Varšavě. Leszczyński dále disponoval majetky, které pocházely z věna jeho manželky Kateřiny Opaliňské (panství Włoszakowice a Wijewo a města Miejska Górka a Sieraków). Leszczyński zahájil se Sułkowským jednání o prodeji dotčeného majetkového portfolia již v lednu 1736, poté co definitivně rezignoval na nároky na polskou korunu. Transakce byla zdárně dokončena až v červenci 1738, neboť Sułkowski pocítil po nuceném odchodu z politiky nedostatek finanční hotovosti. Celková hodnota prodávaného majetku byla vyčíslena na ohromujících 4 620 000 polských zl. Sułkowski získal potřebné finance na příkaz Augusta III. a hraběte Brühla od královské komory.¹⁷

Sułkowski roku 1746 ukončil dosavadní snahy zvrátit nemilost královského dvora, do jehož blízkosti mu byl odpírán přístup. Díky mimořádnému hmotnému zabezpečení se mohl po svém politickém pádu natrvalo stáhnout do soukromí a oddávat se zde reprezentativnímu životu na úrovni polského magnáta (byť byl v této společenské vrstvě stále považován za „parvenue“). Sułkowski se projevil jako velmi dobrý hospodář, který značně investoval do rozvoje svých statků, zámeckých sídel, sakrálních staveb či budov samospráv svých poddanských měst (financoval např. přestavbu radnice v Lešně). Z rydzyňského paláce, který byl v době koupě ruinou, vybudoval jedno z nejpřepychovějších barokních sídel v Polsku, kde mohl okázale přijímat ty nejurozenější návštěvy. Jeho interiér bohatě vyzdobil nábytkem, rozsáhlou knihovnou a sbírkou obrazů a míšeňského porcelánu. Mobiliiář nechal do Rydzyny převést ze zámku v Übigau a drážďanského paláce, které roku 1746 odprodal zpět saskému kurfiřtovi. V letech 1738–1739 rovněž nechal nákladně přebudovat varšavský Kazimierowski palác.¹⁸

¹⁶ F. LÖFFLER, *Das alte Dresden*, s. 135; *Stadtlexikon Dresden*, s. 147, 307; Walter MAY, *Die Architektur der königlichen Bauämter in Dresden und Warschau unter August III.*, in: Sachsen und Polen zwischen 1697 und 1765. Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz vom 26. bis 28. Juni 1997 in Dresden. Saxonia 4/5, Hrsg. von Christine Klecker, Dresden 1998, s. 386; Walter HENTSCHEL, *Die sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*, Berlin 1967, s. 412.

¹⁷ Okolnosti prodeje detailně popisuje Leon PREIBISZ, *Zamek i Klucz Rydzyński*, Rydzyna 1938, reprint 1991, s. 49–63, srov. seznam všech získaných majetků na s. 60–61; dále také PSB 45, s. 523–524 a A. PERŁAKOWSKI, *Kariera i upadek*, s. 194–199. Jacek STASZEWSKI, *August III Sas*, Wrocław 1989, s. 162, 165; TÝŽ, *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie*, Wrocław 1986, s. 102, 103.

¹⁸ Detailně viz L. PREIBISZ, *Zamek i Klucz Rydzyński*, s. 64–92; PSB 45, s. 524–525; T. ZIELIŃSKA, *Magnateria polska*, s. 136–137; srov. také Julius KOHTE, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Po-*

II. Koupě svobodného stavovského panství Bílsko v rakouském Slezsku (1752)

Sułkowski se po svém nuceném odchodu do politického důchodu viditelně hodlal natrvalo usadit na velkopolských panstvích, popř. využívat paláců ve Varšavě. Sułkowskiho statky díky dobré péči prosperovaly a hraběcí pokladně zřejmě nijak neublížily ani velké investice do rekonstrukce a vybavení zámeckých sídel. Volný kapitál se tedy rozhodl opět investovat do pozemkového majetku, přičemž tentokrát hledal možnosti mimo území polského státu. Dokládá to zpráva úřadujícího slezského ministra a šéfa slezské komory Ludvíka Viléma hraběte von Münchow z února 1747, v níž byl pruský král Fridrich II. informován o Sułkowskiho ochotě investovat v pruském Slezsku 300–400 000 zl. v hotovosti. Podle Münchowa Sułkowski mohl za tuto sumu získat buď doslova „*das ganze Fürstenthum Sagan*“ nebo přinejmenším panství Köben (dnes pol. Chobienia) v Hlohovském knížectví. Jejich majitelé Ferdinand Filip kníže Lobkowitz (1724–1784), resp. Josef Vilém hrabě Nostitz-Rieneck (1706–1787) totiž nijak nepřekypovali sympatiemi vůči pruskému státu, rezidence drželi v habsburské monarchii a své úřednické a diplomatické kariéry realizovali ve prospěch vídeňského dvora. Fridrich II. se proto s pomocí svých věrných úředníků snažil tyto nepohodlné osoby donutit k vyprodání z pruského Slezska.¹⁹ Obě možnosti, o nichž se Münchow zmiňoval, mohly být pro Sułkowskiho velmi zajímavé: Zaháňsko z prestižních důvodů, neboť díky statusu slezského knížectví si mohl jeho držitel potenciálně nárokovat vévodský titul, Köben (byť bylo pouhým běžným patrimoniem) pro svou nevelkou vzdálenost cca 40 km od Rydzyny.²⁰

Skutečná příležitost se Sułkowskiému posléze objevila v rakouském Slezsku. Majitel zdejšího svobodného stavovského panství Bílsko Fridrich Vilém hrabě Haugwitz (1702–1765) po svém jmenování prezidentem vídeňského Directoria in publicis et cameralibus pobýval především v metropoli habsburské monarchie. Ačkoliv roku 1749 Bílsko pronajal na pět let svému hospodářskému řediteli Josefu Damnitzovi, zřejmě nedlouho poté se pragmaticky rozhodl panství prodat a místo něj nalézt adekvátní náhradu v podobě dominia ležícího mnohem blíže k Vídni. Přirozeně jej zajímaly možnosti na Moravě, jak dokládá skutečnost, že se na počátku února 1750 stal členem tamní stavovské korporace (což bylo k držbě moravského deskového majetku nezbytné).²¹

---

sen. Band 3. Die Landkreise des Regierungsbezirks Posen. Lieferung 3. Kreis Fraustadt, Lissa, Rawitsch und Gostyn, Berlin 1896, s. 207–222 a 225–230 a F. LÖFFLER, Das alte Dresden, s. 135.

¹⁹ Gustav SCHMOLLER – Otto HINTZE, *Behördenorganisation und allgemeine Staatsverwaltung. Band 7. Akten vom 2. Januar 1746 bis 20. Mai 1748*, Acta Borussica. Denkmäler der Preußischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert, Band 7, Berlin 1904, s. 242, 517; Dagmar RUZICKA, *Friedrich Graf von Haugwitz (1702–1765). Weg, Leistung und Umfeld eines österreichisch-schlesischen Staatsmannes*, Frankfurt 2002, s. 330–332.

²⁰ Hugo WECZERKA, *Schlesien*, Handbuch der historischen Stätten, Stuttgart 1977, s. 233–234. Podle Leona Preibisze Sułkowski nakonec v pruském Slezsku skutečně investoval, avšak pouze do menšího rytířského statku Gabel (dnes pol. Jabłonna) ležícího při polské hranici cca 4 km od Rydzyny. Jeho majiteli, saskému podplukovníkovi Karlu Jindřichovi von Gfug, za něj roku 1750 zaplatil „pouhých“ 48 000 zl. Podle PSB statek Gabel koupil Sułkowskiho druhorozený syn Alexandr díky svému pobytu v letech 1749/1750 u pruského královského dvora, kde se neúspěšně ucházel o důstojnické místo v pruské armádě. L. PREIBISZ, *Zamek i Klucz Rydzynski*, s. 90; PSB 45, s. 529.

²¹ Bohumír SMUTNÝ, *Činnost Jindřicha Kajetána Blümegena na Moravě v letech 1748 až 1752 a jeho úloha při koupi panství Náměšť nad Oslavou Fridrichem Vilémem Haugvicem. (Ke vztahům představitelů*

Prodávající Haugwitz pocházel z velmi staré, avšak nepřilíš majetné lužicko-slezské rodiny. Jeho otec Jiří Karel (1674–1745), vysoký důstojník polsko-saské armády a roku 1733 povýšený do českého hraběcího stavu, byl ryzím evangelíkem a slezským patriotem. Neměl proto problém se identifikovat s pruským státem, jehož součástí se většina Slezska roku 1742 stala. Syn Fridrich Vilém naopak spojil svou profesní dráhu s rakouským správním aparátem: roku 1725 se stal úředníkem wratislavského vrchního úřadu a posléze z kariérních důvodů konvertoval ke katolictví. Od roku 1742 byl pověřen vedením nově zřízeného královského úřadu pro rakouskou část Slezska, který sídlil v Opavě. Jeho reformních návrhů, které podle pruského vzoru slučovaly politickou a komorní agendu, si povšimla Marie Terezie a povolala jej k jejich vyzkoušení v Kraňsku. Nakonec mu roku 1749 umožnila provést zásadní reformu státní správy, při níž byly doposud samostatné kanceláře pro české a rakouské země nahrazeny jednotným direktoriem, jež také převzalo převážnou část agendy dvorské komory, a nejvyšším soudním úřadem (Oberste Justizstelle). Haugwitz se přirozeně ujal vedení direktoria a stal se tak jedním z nejmocnějších rakouských úředníků a politiků té doby. Haugwitz sám nedisponoval žádným pozemkovým majetkem a kvůli problematickému vztahu k pruskému státu, na jehož území se nacházely rodinné statky, raději hledal náhradu v rakouské monarchii. Roku 1743 proto odkoupil od Fridricha Ludvíka hraběte von Solms (1708–1789), důstojníka ruské carské armády, za 270 000 zl. jeho předlužené menší stavovské panství Bílsko. Po otcově smrti na konci roku 1745 sice převzal rodinný fideikomis, jenž se skládal ze statků v Lehnickém a Hlohovském knížectví, ale vzápětí byl podezřívavým pruským králem donucen k jeho odprodeji a převedení v peněžní formu.²²

Haugwitz využíval Bílsko především jako zdroj finančních prostředků, což negativně pocítili jeho venkovští poddaní i bilští měšťané.²³ Prostředek ke zvýšení hodnoty panství viděl také v povýšení statutu Bílska z menšího stavovského panství na prestižnější svobodné. Menší stavovská panství (*freie Minderherrschaften*) zůstala součástí daného knížectví,²⁴ ale oproti běžným patrimonii podléhala v jistých správních a zej-

tereziánské státní správy), Časopis Matice moravské 120, 2001, s. 405–407. K pronájmu Bílska viz Moravský zemský archiv (dále jen MZA), G 142 Rodinný archiv Haugviců Náměšť nad Oslavou, inv. č. 1365, sign. B 96, č. kart. 110. Záznam o přijetí Sulkowského do moravské stavovské obce taktéž v MZA, A 3 Stavovské rukopisy, Kvaterny majestátů, kn. č. 65, f. 295v–306v.

²² Detailně D. RUZICKA, *Friedrich Graf von Haugwitz*, s. 370 nn.; srov. Eberhard Graf HAUGWITZ, *Die Geschichte der Familie von Haugwitz nach den Urkunden und Regesten aus den Archiven von Dresden, Naumburg, Breslau, Prag, Brünn und Wien bearbeitet. Erster Band*, Leipzig 1910, s. 117–129. Opis kupní smlouvy, datované 16. 11. 1743 v Opavě, viz Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Cieszynie (dále jen APK-C), Das Teschner herzogliche Landrecht (dále jen THL), sign. 1, f. 1r–6r.

²³ Piotr KENIG – Janusz SPYRA a kol., *Bielsko od wojen śląskich do zakończenia I wojny światowej (1740–1918)*, in: Bielsko-Biała. Monografia miasta. Tom III, red. Idzi Panic, Bielsko-Biała 2010, s. 15–16; Milan ŠMERDA, *Povstání poddaných na bílskem panství w r. 1746*, *Radostná Země* 1956, s. 1–10.

²⁴ Počet menších stavovských panství byl v Horním Slezsku dosti vysoký. Na Těšínsku se jich nacházelo sedm: Bohumin, Bílsko, Německá Lutyně, Frýdek, Fryštát, Ráj a Rychvald. Irena KORBELÁŘOVÁ, *K územně správnímu členění Slezska před rokem 1740*, *Slezský sborník* 100, 2002, s. 165. K jejich pozici v administrativní struktuře Slezska do let 1740/1742 viz zejm. Marian PTAČ, *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, in: *Studia Historycznoprawne. Acta Universitatis Wratislaviensis 1477*, Prawo 222, Wrocław 1993, s. 79–102 nebo Kazimierz ORZECZOWSKI, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Acta Universitatis Wratislaviensis no. 2806, Wrocław 2005, s. 105–106, 179–180.

ména fiskálních záležitostech institucím, které přímo zastupovaly panovníka jakožto nejvyššího slezského vévodu. Do roku 1740 šlo o vrchní slezský úřad (Oberamt) ve Vratislavi, jenž byl pro rakouskou část roku 1742 obnoven v podobě královského úřadu v Opavě (roku 1749 přejmenovaného na královskou reprezentaci a komoru). Majitelé menších stavovských panství nedisponovali na rozdíl od knížat a majitelů svobodných stavovských panství (freie Standesherrschaften) hlasem na původním celoslezském knížecím sněmu a veřejném konventu (pro Rakouské Slezsko obnoven roku 1742 v Opavě). Držitelé svobodných stavovských panství se v administrativní rovině nacházeli na stejné úrovni jako majitelé knížectví, neboť jejich zástupci zasedali před rokem 1740 ve společné kurii původního celoslezského veřejného konventu ve Vratislavi a od roku 1742 společně tvořili jeho zmenšenou rakouskoslezskou obdobu v Opavě.²⁵ Svobodní stavovští páni se samozřejmě odlišovali od slezských knížat či vévodů svou nižší titulaturou (šlo zejména o hrabata) a tím i nižší pozicí v dobové společenské hierarchii. Po zvážení těchto okolností Marie Terezie Haugwitzově žádosti vyhověla listinou datovanou ve Vídni 30. ledna 1751²⁶ a z Bílska se tak stalo historicky první a současně i poslední svobodné stavovské panství na území Rakouského Slezska.²⁷ Díky královskému privilegii mohlo Bílsko obdobně jako ostatní rakousko-slezská knížectví disponovat vlastní vládou a zemským soudem a vysílat delegáta na jednání opavského veřejného konventu.²⁸

Haugwitz byl o Sułkowského předchozích plánech investovat v pruském Slezsku jistě dobře informován, a to ze dvou zdrojů: prvním mohl být tajný rada Josef Vilém hrabě Nostitz-Rieneck, o jehož statek Köben mohl Sułkowski dříve jevit zájem, byl bratrem Haugwitzovy manželky Eleanory;²⁹ druhým pak Sułkowského nejstarší syn August Kazimír, který se po ukončení kavalírské cesty po západní Evropě stal roku 1750 komořím u vídeňského hofštátu.³⁰ Sułkowski byl pro Haugwitze zajímavý i přes-

²⁵ K. ORZECOWSKI, *Historia ustroju*, s. 129–130; Stanislav DRKAL, *Slezský veřejný konvent (1742–1861)*. Inventáře a katalogy Státního oblastního archivu v Opavě 20, Opava 1959, neustránkovaný úvod.

²⁶ Originál listiny v MZA, G 142 Rodinný archiv Haugviců Náměšť nad Oslavou, inv. č. 224, sign. VIII, č. kart. 8; opis v NA, SB, č. kn. 203, f. 1r–7v. Část textu listiny byl několikrát publikován, např. v Christian D'ELVERT, *Graf Haugwitz. Fürst Sulkowski. Die Erhebung der Herrschaft Bielitz*, in: Notizen-Blatt der Historisch-Statistischen Section der Kais.-Königl. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 1866, č. 2, s. 14–15; Gustav SCHLAUER, *Die Bielitzer Herrschaftsbesitzer. 3. Fortsetzung*, Heimat und Volkstum, č. 15, 4. Fortsetzung s. 7, č. 18, s. 7; H. Graf HAUGWITZ, *Die Geschichte der Familie von Haugwitz*, s. 132–134.

²⁷ Po rozdělení Slezska na rakouskou a pruskou část se všechna doposud existující svobodná stavovská panství (např. Beuthen/Bytom, Falkenberg/Niemodlin, Militsch/Milicz, Pless/Pština/Pszczyna, Trachenberg/Žmírod aj.) nacházela v pruském záboru.

²⁸ Původně čtyřčlenný konvent se skládal ze zástupců knížete Lichtenštejna jako majitele Krnovska a Opavska, vévody Lotrinského jako držitele Těšínska, vratislavského biskupa jako niského knížete a jednoho delegáta opavských a krnovských stavů. Christian D'ELVERT, *Die Verfassung und Verwaltung von Oesterreichisch-Schlesien in ihrer historischer Ausbildung, dann die Rechtsverhältnisse zwischen Mähren, Troppau und Jägerndorf, so wie der mährischen Enklaven in Schlesien*, Brünn 1854, s. 154–156; Dan GAWRECKI a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000. I.*, Opava 2003, s. 69–70; S. DRKAL, *Slezský veřejný konvent*, neustránkovaný úvod.

²⁹ D. RUZICKA, *Friedrich Graf von Haugwitz*, s. 330–331.

³⁰ Originál smlouvy v MZA, G 142 Rodinný archiv Haugviců Náměšť nad Oslavou, č. kart. 18, inv. č. 373 sign. B 34; opis v APK-C, THL, sign. 1, f. 6r–12r. K Augustově zisku komornických klíčů viz Franz TIPP-MANN – Wilhelm PICKL VON WITKENBERG, *Kämmerer-Almanach. Historischer Rückblick auf die*

to, že viditelně nebyl schopen zaplatit v hotovosti celou částku, kterou nyní Haugwitz za Bílsko požadoval, tj. 630 000 zl., (šlo téměř o dvojnásobek ceny, za kterou Haugwitz Bílsko koupil!). Smlouva mezi oběma stranami byla se souhlasem vídeňského dvora podepsána ve Vídni 26. února 1752. Sułkowského při podpisu zastupoval jeho nejstarší syn August Kazimír, který byl od roku 1750 komořím u vídeňského hofštátu.³¹ Sułkowski byl schopen zaplatit v hotovosti pouze dvě třetiny z celkové sumy, zbylou částku, zaručenou saskými obligacemi („*Steuerscheine*“), měl splácet v ročních splátkách. Haugwitz, který v tu dobu intenzivně jednal o koupi jihomoravského panství Náměšť nad Oslavou, se neúspěšně snažil na Sułkowském vymoci vyplacení části pro něj zřejmě nepřilíš věrohodných saských obligací. Sułkowski si tak ale na jistou dobu způsobil Haugwitzovu nelibost ohrožující jeho pozici u vídeňského dvora. Spor byl naštěstí brzy zažehnan a to i přesto, že Sułkowski nadále zůstával Haugwitzovým dlužníkem.³²

III. Povýšení Bílska na knížectví, zisk českého knížecího titulu (1752)

Studované materiály neodhalují přesné pohnutky, které Sułkowského vedly k zisku tak rozsáhlého majetku za hranicemi polského státu. Lze je ale vyvodit z indicíí obsažených v literatuře a archivních materiálech a zařazených do kontextu dosavadní Sułkowského politické a společenské dráhy, popř. v tu dobu počínající kariéry jeho nejstaršího syna Augusta Kazimíra. Sułkowski již čtrnáct let pobýval v politickém zátiší na svých velkopolských statcích a ve prospěch sebe i svých potomků usilovně pracoval na upevnění majetkové základny i společenského postavení. Žádné ambice k návratu do vysoké státní a dvorské politiky neprojevoval, po roce 1738 kromě nijak významného titulárního úřadu litevského dvorského lovčího již nezastával žádný jiný úřad. Je pochopitelné, že díky svému politickému pádu a nevraživosti části polské magnátské společnosti mohl stále cítit na území polsko-saské unie jisté ohrožení nejen své vlastní osoby, ale především svých synů. Z jeho původní rekognoskace možností v pruském Slezsku je patrné, že Sułkowski mohl jevit zájem o knížectví, které jeho majiteli poskytovalo vysoký společenský status. V Sułkowského dalších úvahách, které vedly ke koupi rakouskoslezského Bílska, jistě hrála roli mocenská pozice prodávajícího Haugwitze, který od roku 1749 stál v čele česko-rakouské politicko-správní a komorní administrativy a požíval vysoké důvěry Marie Terezie. Jak dokládá archivní materiál, Sułkowski byl Haugwitzem ke koupi Bílska motivován zajištěním bezproblémového povýšení bílského svobodného stavovského panství na knížectví a zisku tohoto titulu

---

Entwicklung der Kämmerer-Würde, Wien, s. d., s. 374. Zemský archiv v Opavě, Královský úřad Opava, inv. č. 221 [213], sign. 4/5, kart. 150 [147], písmena R–S.

³¹ Originál smlouvy v MZA, G 142 Rodinný archiv Haugviců Náměšť nad Oslavou, č. kart. 18, inv. č. 373 sign. B 34; opis v APK-C, THL, sign. 1, f. 6r–12r. K Augustově zisku komornických klíčů viz Franz TIPP-MANN – Wilhelm PICKL VON WITKENBERG, *Kämmerer-Almanach. Historischer Rückblick auf die Entwicklung der Kämmerer-Würde*, Wien, s. d., s. 374. Zemský archiv v Opavě, Královský úřad Opava, inv. č. 221 [213], sign. 4/5, kart. 150 [147], písmena R–S.

³² K okolnostem prodeje detailně D. RUZICKA, *Friedrich Graf von Haugwitz*, s. 410–414, srov. také Zofia RAŹCZKA, *Bielska linia Sułkowskich i jej archiwum*, Archeion 77, 1984, s. 138. Nesplácená dlužní částka způsobovala velké problémy i Sułkowského bílským dědicům.

také pro svou osobu.³³ Bylo to v zásadě reálné, neboť udělování šlechtických titulů v rámci zemí Koruny české spadalo do gesce právě Haugwitzova direktoria. Prodej Bílska dával do souvislosti s ochotou Marie Terezie Sułkowského povýšit do knížecího stavu i tehdejší nejvyšší hofmistr Khevenhüller-Metsch.³⁴ Dodejme, že samotný Sułkowski mohl využít příznivého dojmu, který si u vídeňského dvora vytvořil již roku 1733, kdy dopomohl saskému kurfiřtovi Fridrichu Augustovi II. k polskému trůnu – pracoval tím i ve prospěch rakouské zahraniční politiky, která měla na saské vládě v Polsku eminentní zájem. Dále připomeňme, že císař Karel VI. jej za tyto zásluhy ještě téhož roku vyznamenal bezplatným povýšením do říšského hraběcího stavu a udělením českého inkolátu. Sułkowski si Karla VI. následně jistě velmi naklonil i svou osobní účastí ve válce s Turky. Je nezbytné počítat i s vlastními zájmy vídeňského dvora, jak dosvědčují úvahy polské magnátské opozice v čele s Czartoryskými z poloviny roku 1752 o budoucí kandidatuře vévody Karla Lotrinského, mladšího bratra císaře Františka I. Štěpána, na polský trůn. V těchto politických úvahách bylo rovněž počítáno se Sułkowského spoluprací.³⁵ Silnému lobbingu u vídeňského dvora se zřejmě věnoval Sułkowského ambiciózní syn August Kazimír.³⁶ V souhrnu uvedených skutečností jistě lze Sułkowského investici do pozemkového majetku v habsburské monarchii interpretovat mj. jako pokus o vybudování společensky dostatečně prestižní základny, jež by zajistila budoucí etablování syna Augusta v nejvyšší společnosti vídeňského dvora (o jeho ambicích se zmíním níže). Její zdárná realizace pak byla umožněna sladěním zájmů všech zaangażovaných stran: rodinné strategie Sułkowských, mezinárodní politiky císařského dvora i vlastního profitu direktoriálního prezidenta Haugwitzte.

Vazbu koupě Bílska na udělení knížecího statusu i povýšení samotného Sułkowského do českého knížecího stavu jednoznačně dokládá jejich takřka souběžná chronologie. Ve stejný den, kdy byla ve Vídni podepsána kupní smlouva mezi Haugwitzem a zplnomocněným Augustem Kazimírem Sułkowským, bylo rovněž vyhotoveno dobrozdání direktoriálního radního kolegia (jemuž Haugwitz předsedal), které doporučilo Marii Terezii jakožto české královně a nejvyšší slezské vévodkyni plně vyhovět předchozí Sułkowského žádosti o knížecí titul a knížecí status Bílska. Jistě se nejednalo o shodu náhod. Za pozornost stojí skutečnost, že zatímco vlastní Sułkowského žádost (bohužel nedatovaná) byla vypracována dosti stručně, direktoriální přednesení předložilo královně detailní rozbor, v němž velmi zevrubně argumentovalo v Sułkowského prospěch. Pozastavme se proto nyní u základních bodů direktoriálního přednesení:³⁷

³³ Dokládá to nedatované a nesignované právní a hospodářské dobrozdání adresované kupujícímu Sułkowskému, které hovoří dokonce o potenciálním zásadním snížení tax! Viz MZA, G 142, inv. č. 373, sign. B 34, č. kart. 18, fol. 62r–76v, zejm. 67v–68v. Srov. D. RUZICKA, *Friedrich Graf von Haugwitz*, s. 410 a zejm. na s. 414.

³⁴ *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Joseph Khevenhüller-Metsch. Kaiserlichen Oberhofmeisters. 1742–1776. [Band 3] 1752–1755*, ed. Rudolf KHEVENHÜLLER-METSCH – Hanns SCHLITZER, Leipzig – Wien 1910, s. 41 (záznam z 11. června 1752, tedy se značným odstupem od data prodeje Bílska).

³⁵ PSB 45, s. 523.

³⁶ Dorota Dukwicz s Michałem Zwierzykowskim uvádějí, že právě August vyvíjel u vídeňského dvora velkou snahu získat knížecí titul. PSB 45, s. 543.

³⁷ ÖStA, AVA, AA – Hofadelsakten (dále jen ÖStA, AVA, AA [E]), spis k českému knížecímu stavu 1752.

(1) Direktorium předně souhlasilo se Sułkowského základní argumentací, že dosa-
 vadní status Bílska jakožto svobodného stavovského panství se fakticky rovnal admi-
 nistrativnímu postavení všech slezských knížectví, z nichž se většina nacházela od ro-
 ku 1742 v pruském záboru a jen menší část tvořila tzv. Rakouské Slezsko. V tomto ohle-
 du se Bílsko i jeho vlastníci od slezských knížectví a jejich držitelů, tradičně užívajíc-
 ích vévodský titul, odlišovali pouze nižší titulární pozicí. (2) Direktorium přednesení
 poukazovalo na postavení Marie Terezie jakožto svrchované české královny, která tak
 byla „*vigore juris maiestatici*“ oprávněná udílet knížecí tituly s platností v rámci histo-
 rických zemí Koruny české a také přetvářet běžná slezská patrimonialia („*Particular-
 Herrschaften*“) v knížectví. Toto výsadní české královské právo direktorium doku-
 mentovalo několika příklady z minulosti, kdy ještě celé Slezsko podléhalo vládě Habs-
 burků: zmínilo např. dočasné vydělení Volovska z Lehnicko-Břežského knížectví v le-
 tech 1653/1654–1664³⁸ či rovněž dočasné povýšení hornoslezského panství Bruntál
 řádu Německých rytířů na knížectví, ke kterému došlo roku 1682 při příležitosti usta-
 vení velmistra Jana Kašpara von Ampringen slezským vrchním zemským hejtma-
 nem.³⁹ V souvislosti s majestátním postavením Marie Terezie direktorium ještě odk-
 azovalo na obsah berlinského mírového traktátu („*Definitiv Friedens-Tractat*“) z 28.
 července 1742, který uzavíral první slezskou válku mezi Rakouskem a Pruskem. Podle
 článku č. XIII mohl jak Fridrich II., tak i Marie Terezie dědičně užívat titul „*eines
 Souverainen Hertzogs von Schlesien*“ a v rámci svých částí slezského území se chovat
 „*mit aller Souveranität*“.⁴⁰

(3) Nakonec bylo podle direktoria možné spatřit inspiraci ve vlastním pruském
 Slezsku, kde pruský král Fridrich II. povýšil do knížecího stavu dva držitele svobod-
 ných stavovských panství. Direktorium mělo na mysli Františka Filipa Adriana von
 Hatzfeld (1717–1779), majitele Trachenbergu (dnes pol. Żmigród), a Jana Karla von
 Schönau (1688–1763), pána na Carolathu (dnes pol. Siedlisko), k jejichž slavnostní-
 mu povýšení došlo 7. listopadu 1741 ve Vratislavi během holdování dolnoslezských
 stavů Fridrichu II.⁴¹ I v případě jmenovaných nových pruskoslezských knížat šlo podle
 direktoria pouze o prestižní společenský vzestup, neboť již jejich původní postavení
 svobodných stavovských pánů bylo z administrativního hlediska fakticky ekvivalentní
 jiným slezským knížatům.

Z výše uvedených argumentů direktorium vyvodilo, že Sułkowski by povýšením
 Bílska na knížectví i získáním knížecího titulu nezískal větší „*dignitas personalis*“, než
 jakou již měl coby svobodný stavovský pán. Direktorium nakonec potvrdilo, že koupě

³⁸ Johann HEYNE, *Urkundlich Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Wohlau von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Wohlau 1867, s. 385; *Geschichte Schlesiens. Band 2: Die Habsburgerzeit 1526–1740*, Hrsg. von Ludwig PETRY und Hermann AUBIN, Sigmaringen 1988, s. 81–82.

³⁹ Leopold I. chtěl dodržet pravidlo, aby tento nejvyšší slezský úřad zastával výhradně slezský kníže. Knižecí status platil pouze „*ad dies vitae*“ J. K. Ampringena, tj. do roku 1684. Opis listiny ze 4. 11. 1682 viz NA, SB, Nr. 91, f. 716r–721v. Srov. Winfried IRGANG, *Freudenthal als Herrschaft des Deutschen Ordens 1621–1725*, Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 25, Bonn 1971, s. 165–172.

⁴⁰ Pruský král mohl oproti Marii Terezii nárokovat rovněž dědičný titul kladského hraběte. Srov. [Christoph Gottlieb RICHTER], *Geschichte und Thaten der allerdurchlauchtigsten und größmächtigsten Fürstin und Frau Maria Theresia, izez regierenden Königin in Hungarn und Böheim etc.*, s. 1. 1743, s. 479.

⁴¹ Małgorzata KONOPNICKA, *Oficer – urzędnik – dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740–1806)*, Zielona Góra 2014, s. 325.

bílského panství nepředstavuje z právního pohledu pro Sułkowského žádný problém, neboť tento k ní byl oprávněn již od roku 1733, kdy získal český inkolát. Podle platných nařízení, která se vztahovala na všechny české země, byl Sułkowski jen povinen vykonat u vídeňského dvora osobní přísahu věrnosti českým panovníkům (lat. *juramentum fidelitatis*, něm. *Erbhuldigungs-Eid*). Direktorium souhlasilo s tím, aby za Sułkowského vykonal tuto potřebnou proceduru jeho nejstarší syn August Kazimír.⁴²

Obsáhlost a veskrze pozitivní ráz přednesení jednoznačně dokládá, že vedení direktoria v čele s prezidentem Haugwitzem mělo na zdárném průběhu Sułkowského povýšení mimořádný zájem a patřičně se na to připravilo. Rozbor pruskoslezských analogických příkladů navíc evokuje Haugwitzův obdiv vůči administrativnímu fungování pruského státu. Královna s doporučením direktoria bez výhrad souhlasila. Následně vyhotovené koncepty, panovnické listiny a příslušné reskripty, které sloužily k informování vlád jednotlivých dědičných zemí včetně královské reprezentace a komory v Opavě, byly opatřeny datem 18. března 1752. Stejně datum pak přirozeně nesly i později vyhotovené originály.⁴³

O pouhý den později – 19. března 1752 – byla datována druhá královská listina, v níž Marie Terezie z moci české královny a nejvyšší slezské vévodkyně povýšila Sułkowského svobodné stavovské panství Bílsko na roveň všem ostatním rakouskoslezským knížectvím.⁴⁴ Přestože listina Sułkowskému poskytovala právo ostatních slezských knížat na zastoupení při jednáních institucí s působností pro celé Rakouské Slezsko, ve skutečnosti šlo o formální proklamaci, neboť bílský delegát mohl být z již výše uvedených důvodů přítomen jednání opavského veřejného konventu od roku 1751. Podle znění listiny se rovněž nic nezměnilo v berních (katastrálních) záležitostech a udělení knížecího statutu nijak neumenšilo stávající královské regály. Marie Terezie také vyhověla Sułkowského požadavku, aby byl z jeho bílského majetku zřízen fideikomis.⁴⁵

Po splnění všech právních náležitostí, mezi něž patřilo vykonání slibu věrnosti panovníkovi (v zastoupení tak učinil Sułkowského syn August Kazimír dne 11. června 1752),⁴⁶ již nestálo nic v cestě k faktickému předání Bílského knížectví. K němu došlo 1. července 1752 v Bílsku, kde nepřítomného Sułkowského zastupoval z rozhodnutí opavské královské reprezentace a komory Arnošt Benjamín svobodný pán Mitrovský, majitel panství Hrabyně na Opavsku a blízký Haugwitzův spolupracovník. Mitrovský současně převzal od bílských poddaných lenní hold.⁴⁷

⁴² Detailněji k inkolátu a slibu věrnosti v pobělohorském období viz Jiří BRŇOVJÁK, *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemností*, in: Týž a kol., *Nobilitate ve světle písemných pramenů, Nobilitas in historia moderna*, Tomus 2, Ostrava 2009, s. 121–122.

⁴³ ŌStA, AVA, AA (E), spis k českému knížecímu stavu 1752. Opis konceptu je dostupný v NA, SB, č. kn. 192, f. 629v–636v; srov. A. von DOERR, *Der Adel*, s. 236.

⁴⁴ Koncept listiny viz ŌStA, AVA, AA (E), spis k povýšení Bílska na knížectví 1752; srov. Těž K. F. von FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, 5, s. 78.

⁴⁵ ŌStA, AVA, Inneres, Hofkasslei, Allgemeine Reihe, Akten, č. 1503, Fideikomisse, Majorate, Mähren-Schlesien, Fideikommiss für Familie Sułkowski (Bielitz in Schlesien).

⁴⁶ *Aus der Zeit Maria Theresias* [3], s. 40.

⁴⁷ Mitrovský vypracoval o průběhu převzetí Bílska písemnou zprávu, srov. komentovanou edici Piotr KENIG, *Relacja z przekazania księstwa bielskiego Aleksandrowi Józefowi Sułkowskiemu 1 lipca 1752 roku*, *Zeszyty Sułkowskich* 2012, č. 1, s. 9–24.

IV. Souběžné povýšení do říšského knížecího stavu (1752)

Necelý měsíc po zisku českého knížecího titulu i povýšení Bílska na knížectví Sułkowski požádal císaře Františka I. Štěpána o udělení říšského knížecího titulu s dědičným právem v primogeniturní linii. V žádosti, která byla přijata úředníky říšské dvorské kanceláře 11. dubna 1752, se odvolával se na své zásluhy vykonané ve prospěch Svaté říše římské a v jejich rámci zejména na svou aktivní účast ve válce proti Osman-ské říši. Obligátně (jak bylo v žádostech o šlechtické tituly obecně zvykem) dodával, že obdaření říšskou knížecí hodností by znásobilo jeho potenciál („*Capacität*“) poskytovat císaři věrné služby; k formálnosti této sentence připomeňme, že Sułkowski se v rakouském ani říšském politickém dění ani dříve ani později nijak neangažoval.⁴⁸

Nabízí se samozřejmě otázka, proč Sułkowski usiloval o říšský knížecí titul, když již byl nositelem obdobného českého titulu a současně i majitelem slezského knížectví? Přirozeně nás napadne vyšší společenská prestiž, kterou říšský knížecí titul svému nositeli přinášel. Studium obdobných kauz z druhé poloviny 18. století, kdy příjemci českých knížecích privilegií víceméně ve stejnou dobu obdrželi analogické říšské listiny, ovšem představuje Sułkowského dvojí knížecí povýšení v poněkud odlišném světle. Česká královna Marie Terezie vydala 11. dubna 1746 s vědomím svého manžela, císaře Františka I. Štěpána, nejvyšší nařízení, v němž stanovila zásadu, podle níž nemohl být českému poddanému udělen vyšší říšský titul, než jaký doposud držel v českých zemích. Jestliže by k tomu došlo, bylo zapotřebí ihned získat od české kanceláře ekvivalentní český titul. Pravidlo reciprocity, které samozřejmě platilo i pro říšské poddané žádající český šlechtický titul, bylo potvrzeno kancelářskou dohodou ze dne 29. srpna 1747.⁴⁹ Obsah česko-říšské dohody stvrzoval výsadní nobilitační práva českých panovníků, která mohli na území českých zemí realizovat pouze prostřednictvím české dvorské kanceláře (po jejím zániku roku 1749 převzalo tuto kompetenci direktorium). Do jejich kompetence stejně tak patřilo oprávnění uznat (nostrifikovat) platnost šlechtického titulu uděleného cizím suverénním vládcem. Česko-říšskou kancelářskou dohodu je nutno zařadit do kontextu probíhajícího intenzivního sporu o nobilitační kompetence mezi rakouskou dvorskou a říšskou kanceláří. Rakouští arcivévodové byli od roku 1453 oprávněni poskytovat na svém území všechny šlechtické tituly s výjimkou knížecích. Říšské kanceláři tak vyvstal nepřijemný konkurent, který jí odčerpával příjem z kancelářských tax. Habsburkové, kteří ve svých rukou navíc soustředili i císařskou korunu, vydávali prostřednictvím vídeňské dvorské kanceláře privilegia, která byla sice opatřena rakouskou arcivévodskou pečeti, ovšem proklamovala právní platnost vydaných nobilitací vedle vlastních rakouských dědičných zemí také na ostatním

⁴⁸ ÖStA, AVA, AA (R), spis k říšskému knížecímu stavu 1752; srov. K. F. von FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte* V, s. 78; Thomas KLEIN, *Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand 1550–1806*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 122, 1986, s. 174.

⁴⁹ ÖStA, AVA, AA, Adelsgeneralien (dále jen ÖStA, AVA, AA, AG) 609 Reichsadel (22), duben 1746; NA, ČDK, sign. IV-D-1, inv. č. 752, kart. 408, normálie, 1746. Z literatury zejm. *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Oberhofmeisters 1742–1776*, [Band 2] 1745–1749, ed. Rudolf Graf KHEVENHÜLLER-METSCH – Hanns SCHLITZER, Wien – Leipzig 1908, s. 80, 136, 390–392; Lothar GROSS, *Die Geschichte der deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806*, *Inventare österreichischer staatlicher Archive* [5,1]. *Inventare des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs* [1], Wien 1933, s. 83.

říšském území. Obdobně byly ovšem koncipovány příslušné dispoziční formule říšských nobilitačních listin! Od poloviny 17. století se říšští arcikancléři snažili dosáhnout výlučné pozice k vydávání (nejen) nobilitačních listin v císařském jménu. Od 40. let 18. století bylo uzavřeno několik dohod, které se snažily problém vyřešit jasným omezením teritoriální kompetence dvorské kanceláře jen na rakouské dědičné země a důsledným označením šlechtických titulů udělovaných říšskou kanceláří za říšské (např. „*Reichs-Ritter*“).⁵⁰ Mezi českou a rakouskou stranou žádné podobné dohody nebyly uzavřeny, neboť rakouské nobilitace byly v českém prostředí stále vnímány jako nobilitace cizího suveréna. I po zavedení univerzálně platných šlechtických titulů a nobilitačních listin pro všechny dědičné (česko-rakouské) země roku 1752 byla česko-rakouská kancelářská konvence ponechána v platnosti.⁵¹

Prvními, koho zásada reciprocity říšských a českých šlechtických titulů postihla, byli v druhé polovině roku 1746 Jan Adam hrabě von Auersperg (1721–1795), Josef říšský kníže von Schwarzenberg (1722–1782) a Štěpán Vilém hrabě Kinský (1679–1749). Zmíněným třem aristokratům šlo, na rozdíl od Sułkowského, primárně o říšské tituly: Auersperg byl jako druhorozený syn říšského knížete Jindřicha Josefa Jana (1697–1783) nucen užívat pouhý hraběcí titul a proto císaře Františka I. Štěpána požádal o rozšíření knížecí hodnosti i na něj a jeho primogeniturní potomky; jádrem Schwarzenbergovy žádosti bylo rozšíření knížecí hodnosti z primogenitury, jejímž byl představitelem, na všechny jeho legální potomky mužského i ženského pohlaví. Všem třem císař vyhověl, Auerspergovi 15. července, Schwarzenbergovi 8. prosince a Kinskému 1. ledna následního roku.⁵² Jelikož Schwarzenberg vlastnil majetek v českých zemích (jihočeské vévodství Krumlov) i v Říši (okněžené lantkrabství Klettgau, svobodné panství Gimborn aj.), byl tak současně přímým poddaným české královny i římského císaře.⁵³ Toto jeho postavení poddaného dvou suverénů (tzv. „*sujet mixte*“) způsobilo, že byl česko-říšskou kancelářskou konvencí přinucen k podání analogické žádosti Marii Terezií o český knížecí titul. Auersperg a Kinský sice v Říši žádné majetky nevlastnili, ale pro dosažení kýženého říšského knížecího titulu museli jako čeští poddaní rovněž žádat o český ekvivalent.⁵⁴ Marie Terezie jim bez problémů vyhověla:

⁵⁰ Průběh sporu shrnuje Brigitte ANDEL, *Adelsverleihungen für Wirtschaftstreibende während der Regierungszeit Maria Theresias*, Diss. Universität Wien, Wien 1969, s. 304–313. Srov. také Heinrich KRETSCHMAYR, *Das deutsche Reichsvicekanzleramt*, Archiv für österreichische Geschichte 84, 1898, 456 nn.; L. GROSS, *Die Geschichte*, s. 76–83.

⁵¹ ÖStA, AVA, AA, AG, 614a Diplomsformulare (30), materiály k roku 1752; srov. Anton Peter Ritter von SCHLECHTA-WASSEHRD SKY ZU WASSEHRD, *Die Entwicklung des böhmischen Adels*, Österreichisch-ungarische Revue 9, 1890, č. 2–3, s. 142–144; Friedrich WALTER, *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias*, Die österreichische Zentralverwaltung, II. Abteilung, Von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749–1848), 1. Band. 1. Halbband, Wien 1938, s. 211–212; Pavel SEDLÁČEK, *Velká pečeť Marie Terezie z roku 1746*, in: Sborník příspěvků k šedesátinám PhDr. Ladislava Hladkého, CSc., red. Jaroslav Čáp, Václav Sádlo, Jan Tůma, In: Náchodsko od minulosti k dnešku 4, Náchod 2002, s. 210–211.

⁵² Aktový materiál v ÖStA, AVA, AA (R), spisy k příslušným říšským knížecím stavům 1746–1747; eviduje K. F. von FRANK, *Standeserhebungen*, I (1967), s. 37, III (1972), s. 33, V, s. 286.

⁵³ T. KLEIN, *Die Erhebungen*, s. 157.

⁵⁴ Auersperg zdědil po matce Červený Hrádek na Chomutovsku a roku 1746 vyženil s Marií Kateřinou hraběnkou Schönfeldovou středo- resp. východočeská panství Nasavrky a Žleby, která po její smrti roku 1773 získal do své přímé držby. Říšské okněžněné hrabství Tengen an der Biber bylo drženo rodovou při-

Auersperg získal český knížecí titul listinou z 31. srpna, Schwarzenberg 5. prosince a Kinský 22. prosince 1746.⁵⁵ Uvedené případy z roku 1746 v podstatě zapříčinily vznik českého knížecího titulu, neboť Habsburkové jako čeští panovníci jej do té doby neposkytovali a dávali přednost využití své císařské moci.⁵⁶

V obdobné situaci jako výše zmíněný Josef Schwarzenberg se v podstatě ocitl i Sułkowski: kvůli legální držbě Bilska se musel stát poddaným české královny Marie Terezie a díky zbylému majetku v Sasku byl stále poddaným císaře Františka Štěpána, byť prostřednictvím saského kurfiřta Fridricha Augusta III. Česko-říšská dohoda jej tedy donutila žádat i o říšský knížecí titul. Úřední proces říšského povýšení Sułkowského proběhl podle všeho velmi rychle, což jen podtrhuje formální charakter celého aktu: Sułkowského žádost byla direktoriem prezentována 17. dubna, navíc Sułkowski ještě téhož dne zaplatil vyměřené taxy. Shodné datum nese rovněž datace vlastní listiny a potřebných intimačních reskriptů, které měly sloužit k informování dvorských úřadů a jednotlivých vlád dědičných zemí. O vyhotovení čistopisu svědčí poznámka s datací 24. dubna. Jeho agent, dvorský rada Jan Jindřich von Schmidt, jej převzal o dva dny později. Sułkowski tak „paradoxně“ získal říšskou listinu o několik dní dříve než českou, neboť ta byla připravena k předání Schmidtovi až 29. dubna.⁵⁷

Sułkowski ani po zisku říšského knížecího titulu neprojevil žádné ambice získat jakýkoliv říšský bezprostřední majetek (panství, hrabství, knížectví), který by jej opravňoval k prestižnímu členství mezi říšskými stavy a umožňoval mu podílet se na říšské politice ať již v rámci některého z říšských hraběcích kolegií či dokonce v kolegiu říšských bezprostředních knížat. Jeho pozice říšského knížete, které musel kvůli kancléřské dohodě dosáhnout, tak zůstala ryze titulární.⁵⁸

mogeniturou, kterou v dané době stále ještě reprezentoval Auerspergův otec. Franz Karl WİBGRILL, *Schauplatz des landsässigen Nieder-Österreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten. Erster Band*, Wien 1794, s. 259–261; KT: Auersperg, in: Ottův slovník naučný, Druhý díl, Alquire – Ažušak, Praha 1889, s. 1021; Karl S. BADER, *Der deutsche Südwesten in seiner territorialstaatlichen Entwicklung*, Stuttgart 1950, s. 134. Kinský byl majitelem např. Panství Rosice, Choceň či Hořovice, ze kterých chtěl současně nechat vytvořit rodový fideikomis. Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004, s. 109–111.

⁵⁵ August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichnis derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome, welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im k. k. Ministerium des Innern in Wien eingetragen sind*, Prag 1900, s. 232. Srov. příslušné spisy viz NA, ČDK, inv. č. 752, sign. IV-D-1, č. kart. 412, 448, 498.

⁵⁶ Jiří BRŇOVJÁK, „Aus Böhemischer Königlich Macht und Vollkommenheit“. *Wandlungen der Adels-titulatur in den böhmischen Standeserhöhungen und bei der Aufnahme in die Stände in der Zeit der Herrschaft der Habsburgerdynastie*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 55, 2015, č. 1 (v tisku).

⁵⁷ ÖStA, AVA, AA (R), spisy k českému a říšskému knížecímu stavu 1752; ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichsarchive, Reichskanzlei (dále jen HHStA, RA, RK), Reichtaxbücher roč. 1752, kn. č. 524, fol. 18r, kn. č. 525, fol. 24r.

⁵⁸ Sułkowski byl již ve své době zařazen do kategorie říšských knížat, které nevlastnila v Říši bezprostřední majetek – nacházel se tak ve společnosti knížecích rodů Belleisle, Chimay, Eszterhazyů, Hornesů, Lubomirských nebo Jablonowských. Srov. Gottlieb SCHUMANN, *Europäisches Genealogisches Hand-Buch, in welchem die neuesten Nachrichten von allen Häusern izezt-regierender Europäischer Kaiser und Könige und aller geist- und weltlicher Chur- und Fürsten, wie auch Grafen des heiligen Römischen Reichs [...]*, Leipzig 1756, s. 359 nn. K problematice titulárních knížat obsáhle Harry SCHLIP, *Die neuen Fürsten. Zur Erhebung in den Reichsfürstenstand und zur Aufnahme in den Reichsfürstenrat im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Liechtenstein – Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichtliche Grundlagen und moderne Perspektiven,

V. Knížecí listiny a knížecí prerogativy

Obě Sułkowského knížecí listiny, které se dochovaly v rodinném archivu Sułkowskich ve Vídni, byly vyhotoveny ve formě klasických vícefoliových pergamenových listin svázaných do papírových desek, potažených červeným sametem. K deskám české listiny byla přivěšena česká velká znaková pečeť, kterou Marie Terezie používala při pečeti majestátních písemností od svého nástupu na český trůn,⁵⁹ říšská listina byla podle zvyklosti opatřena císařskou zlatou bulou. Zatímco česká listina byla na konci dubna 1752 vyhotovena v německém jazyce, text jejího říšského protějšku byl napsán v latině, ačkoliv Sułkowski svou suppliku k císaři Františku I. Štěpánovi sepsal německy (bývalo zvykem, že jazyk listiny vycházel z jazyka podání). Obsah říšské listiny se kvůli česko-říšské reciproční zásadě nemohl zásadně odlišovat od jejího českého protějšku. Diplomatický formulář byl prakticky totožný, což bylo dáno historickým vývojem listin, které byly vytvářeny ve vídeňských dvorských kancelářích. Základní rozdíl tedy přirozeně představovaly provenienční obraty a formule, které vymezovaly platnost privilegia v rámci Svaté říše římské a jejích institucí. Obě Sułkowského knížecí listiny shodně polepšovaly příjemcův hraběcí erb z roku 1733.⁶⁰ Udělené knížecí tituly se podle znění obou listin vztahovaly pouze na osobu A. J. Sułkowského a podle zásady prvorozenosti po jeho smrti mohly přejít na nejstaršího syna jako dědice bílského panství, v případě vymření primogeniturní linie titul automaticky dědili prvorození představitelé rodové sekundogenitury. Zbylí členové rodu, na které se pravidlo primogenitury nevztahovalo, se museli spokojit s „pouhým“ hraběcím titulem. Obdobným dědičným způsobem se řídilo rovněž právo na čestné oslovení (dobově predikát) „*Hochgebohrn*“, resp. jeho latinský ekvivalent „*Illustrissimus*“, které v tehdejší devotní kurtoazii habsburské monarchie a Svaté říše římské přináleželo pouze knížatům. Pomocí říšské listiny Sułkowski získal navíc právo na rozšíření čestného oslovení o dovětek „*nec non Dilectionis et Consanguineus Charissimus*“. Šlo o latinské ekvivalenty prestižních distinktivních oslovení „*Euer Liebden und Lieber Oheim*“.⁶¹ O toto dopl-

---

Hrg. von Volker Press und Dietmar Willoweit, München – Wien 1987, s. 249–292 a také Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein (1580–1658), ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 34, Wien 1999, s. 321–337, stručněji s akcentem na české země viz Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 153–156.

⁵⁹ Otto POSSE, *Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige. Von Karl VI. bis Franz II., Wilhelm I. bis Wilhelm II., Reichsvikariat, Reichskammergericht, Kurfürstenkollegium, Nachträge*. [IV. Band], Dresden 1913, tab. 20/5; V. Band, *Das Siegelwesen der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913*, Dresden 1913, s. 88; Eva GREGOROVÍČOVÁ – Pavel SEDLÁČEK, *Česká panovnícká a státní symbolika. Vývoj od středověku do současnosti. Czech Sovereigns' and State's Symbols. Their Evolution from the Middle Ages up to the Present*, Praha 2002, s. 39–40.

⁶⁰ Původní štít byl zařazen jako střední štítek nového čtvrceného štítu. Do prvního a čtvrtého černého pole byl umístěn zlatý orel, ve druhém stříbrno-červeně polceném a třetím červeně-stříbrno polceném poli se nacházel do středu obrácený dvouocasý lev střídavých tinktur. Do klenotu byl nově zařazen zlatý orel ze štítu. Vlastní štít byl držen dvěma zlatými dvouocasy mi korunovanými lvy. Nový knížecí znak byl položen na purpurový knížecí plášť podšitý hermelínem a splývající z knížecí koruny.

⁶¹ K uvedeným prestižním oslovením viz Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste. Siebender Band. D*, Halle – Leipzig 1734, sl. 1649–1650; *Dreyzehender Band. Hi-Hz*, Halle – Leipzig 1735, sl. 310; *Fünf und Zwanzigster Band. O*, Halle – Leipzig 1740, sl. 976; *Vierzehenter Band. I*, Halle – Leipzig 1735, sl. 550. Ke kontextu dalších obdobných distinktivních

nění, typické pro říšská knížecí privilegia, Sułkowski dodatečně požádal prostřednictvím najatého agenta, kterým byl patrně dvorský rada Schmidt. Sułkowski se inspiroval povýšením polských magnátů Josefa Alexandra, Stanislava Vincence a Jana Kajetána hrabata Jabłonow-Jabłonowských do říšského knížecího stavu z roku 1743, resp. 1744.⁶²

Data, jimiž byly obě listiny opatřeny, lze nepochybně spojit se zaplacením vyměřených tax. Za vlastní udělení českého knížecího stavu Sułkowski musel královské komoře zaplatit podle platného taxovního řádu tzv. dvorskou neboli velkou taxu (*Hoftax*, *grosse Tax*) ve výši 7 281 zlatých.⁶³ K ní je nutno ještě připočítat dalších několik tisíc zlatých pro zaangażované úředníky direktoria a náklady spojené s vyhotovením honosné knížecí listiny a intimací zemským vládám (tzv. *jura cancellaria*). Podle účetních knih taxového úřadu říšské dvorské kanceláře Sułkowski zaplatil za udělení říšského titulu a vyhotovení říšské listiny celkem 16 234 zlatých a 30 krejcarů včetně 8 976 zlatých za panovnickou milost a poplatků kancelářů, erbovnímu censorovi a maliři. Zpečetění listiny zlatou bulou jej stálo dalších 206 zlatých a 15 krejcarů. Hotový čistopis byl odevzdán dvorskému radovi Schmidtovi 26. dubna.⁶⁴ Studované materiály neobsahují žádné zmínky o Sułkowského snaze dosáhnout jakéhokoliv zmírnění či dokonce odpuštění vyměřených tax, jak bylo v soudobé nobilitační praxi ze strany žadatelů běžné. I přes Haugwitzovy sliby Sułkowski v rámci úvah nad společenským vzeštěm v rámci habsburské monarchie s vysokými náklady nepochybně dopředu počítal.

VI. Titul bílského vévody a rozšíření knížecího titulu na všechny potomky (1754)

Dosažení knížecí hodnosti a členství ve společnosti držitelů rakousko-slezských knížectví nebylo definitivním cílem Sułkowského aktivit na území habsburské monarchie. Dokládá to jeho další žádost, kterou adresoval české královně Marii Terezií. Suplika bohužel není datována; domnívám se, že Sułkowski ji nechal direktoriu doručit prostřednictvím najatého dvorského agenta patrně v průběhu června nebo července 1754.

---

oslovení (kuriálii), která byla používána v komplikovaném prostředí říšské šlechty, srov. heslo *Kurialien*, dostupné on-line na <http://de.wikipedia.org/wiki/Kurialien> a zde citované dobové příručky. Z moderní literatury zohledňující tuto problematiku např. Sophie RUPPEL, *Verbündete Rivalen. Geschwisterbeziehungen im Hochadel des 17. Jahrhunderts*, Köln – Wien a. j. 2006, s. 142–146 nebo Klaus MARGREITER, *Das Kanzleieremoniell und der gute Geschmack. Verwaltungssprachkritik 1749–1839*, Historische Zeitschrift 297, 2013, s. 657–688.

⁶² K. F. von FRANK, *Standeserhebungen*, II (1970), s. 255; T. KLEIN, *Die Erhebungen*, s. 174; Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, X, 1863, s. 3–4.

⁶³ Sułkowski zřejmě zaplatil taxy podle taxovního řádu, který platil do počátku července 1752. Poté byl nahrazen novým taxovním řádem společným pro všechny dědičné země (tj. české i rakouské). V něm byla taxa za knížecí titul zvýšena skoro o více než třetinu, na 12 000 zlatých. ÖStA, AVA, AA, AG, 614a Diplomsformulare (30), písemnosti z roku 1752; srov. ÖStA, AVA, AA, AG, 618 Taxen (34), písemnosti z roku 1756 („*Tax-Norma*“).

⁶⁴ ÖStA, HHStA, RA, RK, Reichtaxbücher roč. 1752, kn. č. 524, fol. 18r, kn. č. 525, fol. 24r. Pro ilustraci dodejme, že říšský taxovní řád z roku 1750 předepisoval velmi podobnou sumu (bez zlaté buly): 10 800 zlatých císařské komoře za titul a 4 231 zlatých a 30 krejcarů pro kancelářský personál. ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen HHStA), Reichsarchive, Mainzer Erzkanzlerarchiv, Reichshofkanzlei und Reichstaxamt 62-4: Taxrolle über Standeserhebungen und Privilegien, 1750.

Podstatné je její znění: Sułkowski prosil Marii Terezii, aby „*supremae auctoritate regiae*“ povýšila Bílsko z knížectví na vévodství a současně povolila, aby český knížecí titul včetně oslovení „*Hochgebohren*“ mohli užívat všichni jeho potomci obojího pohlaví, nikoliv jen prvorození synové jako dědici Bílska. Sułkowski žádost zdůvodnil potřebou se společensky vyrovnat všem ostatním držitelům slezských knížectví, kteří tradičně disponovali vévodským titulem.⁶⁵ Je evidentní, že v rakouské části Slezska jej takto převyšoval jak samotný císař František I. Štěpán, který byl po svém otci, lotrinském vévodovi Leopoldu Josefovi (†1729), lenním držitelem Těšínska, tak i Josef Václav říšský kníže z Lichtenštejna, držitel Opavska a Krnovska. Sułkowski byl svým způsobem rovný pouze Filip Gotthard hrabě Schaffgotsch, který po nástupu na vratislavský biskupský stolec roku 1747 přejal i správu rakouské části Niského knížectví a proto mohl užívat titulu niského a grotkovského knížete.⁶⁶ Sułkowski se díky charakteru získané knížecí hodnosti, která se v českém i říšském případě vázala pouze na primogenituru, navíc mohl cítit jako „druhořadý“ kníže. Nebylo to ovšem nic nezvyklého, neboť u nových knížat byl jejich titulární společenský vzestup dosti často omezován na primogenituru. Z praxe ale bylo rovněž dobře známo, že zasloužilé knížecí rody, původně také novožitné, dosáhly s jistým časovým odstupem rozšíření knížecí hodnosti z primogenitury i na ostatní členy rodu. Tímto způsobem byli za své významné zásluhy ve prospěch habsburské dynastie odměněni roku 1746 již citovaní Auersperg a Schwarzenberg.⁶⁷

Je zajímavé, že direktoriální kolegium i nyní postupovalo analogicky jako před dvěma lety: nejen že ve svém dobrozdání Marii Terezii z 15. července 1754 Sułkowského žádost bezvýhradně podpořilo, ale současně ji doplnilo o rozbor kauzy udělení českého knížecího titulu knížeti Schwarzenbergovi roku 1746, kterou v daném kontextu považovalo za precedentní. Schwarzenberg totiž disponoval i vévodským titulem, který byl udělen jeho otci Adamu Františkovi (1680–1732) roku 1723 při příležitosti české korunovace Karla VI. V zásadě šlo o obnovení vévodského statusu jihočeského panství Český Krumlov, který Adam František roku 1719 zdědil po vymřelých Eggenbercích.⁶⁸

Bezproblémový průběh úředního procesu a aktivní přístup direktoriálního kolegia opět navozuje dojem osobního dohledu direktoriálního šéfa Haugwitzze. Bohužel na rozdíl od povýšení Sułkowského do knížecího stavu roku 1752 nejsme nyní schopni ze

⁶⁵ ÖStA, AVA, AA (E), spis k českému vévodskému a knížecímu stavu 1754; eviduje K. F. von FRANK, *Standeserhebungen*, V, s. 78. Opis konceptu listiny v NA, SB, č. kn. 204, f. 201r–204r.

⁶⁶ Podle některých historiků byl Schaffgotsch již roku 1744 povýšen do pruského knížecího stavu. Např. Colmar GRÜNHAGEN, *Schaffgotsch, Philipp Gotthard Graf v.*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Band 30, Leipzig 1890, s. 545–548, Ulrich SCHMILEWSKI, *Schaffgotsch, Philipp Gotthard*, in: *Neue Deutsche Biographie*. Band 22, Berlin 2005, s. 536. Zmínění historikové snad měli na mysli složení lenního slibu pruskému králi Fridrichovi II., srov. *Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdeckt. Der 163. Theil*, 1749, s. 499–500 nebo Johann David Erdmann PREUSS, *Friedrich der Grosse. Eine Lebensgeschichte. Vierter Band*, Berlin 1834, s. 497.

⁶⁷ Srov. T. KLEIN, *Die Erhebungen*, passim.

⁶⁸ ÖStA, AVA, AA (E), spis k českému vévodskému a knížecímu stavu 1754. K vytvoření krumlovského vévodství pro Jana Oldřicha z Eggenberka roku 1628 viz Jiří ZÁLOHA, *Ke vzniku někdejšího českokrumlovského vévodství*, Jihočeský sborník historický 40, 1971, s. 153–156; k převzetí Schwarzenberky např. K. Fürst zu SCHWARZENBERG, *Geschichte des reichsständischen Hauses*, s. 156.

studovaných materiálů vyvodit motivaci předpokládané Haugwitzovy podpory (zejména když Sułkowski stále zůstal jeho dlužníkem). Jistě bude vhodné se znovu zamyslet nad motivy, které Sułkowského vedly k zisku vévodské hodnosti a rozšíření knížecího stavu na všechny své legální potomky. Zatímco myšlenku zakoupení po titulární stránce dostatečně odpovídajícího majetku mimo polsko-saské soustátí a její zrealizování v Rakouském Slezsku roku 1752 lze jistě připsat samotnému Alexandru Josefovi, v dosažení vévodské hodnosti mohl velmi pravděpodobně sehrát dosti významnou roli jeho nejstarší syn August Kazimír.⁶⁹ Ten se již od roku 1750 pohyboval jako komoří u vídeňského dvora. Zde začal posléze usilovat o zisk postu rakouského vyslance u některého z významných evropských dvorů či snad dokonce některého z nejvyšších dvorských úřadů. Ve stejnou dobu se začal angažovat rovněž v Polsku: budoval kontakty s Familií, tj. protikrálovskou opozicí vedenou Czartoryskými a Poniatowskými, přičemž se současně snažil dosáhnout změny v negativním přístupu královského dvora vůči otci Alexandru Josefovi, který blokoval i jeho vlastní kariéru.⁷⁰ Zisk vévodského titulu otcem Alexandrem Josefem, který by jako prvorozený syn zdědil, byl pro něj pro jeho dosti ambiciózní politické plány v habsburské monarchii jistě mimořádně zajímavý. Bohužel, studované materiály o jakékoliv roli Augusta Sułkowského při zisku vévodského titulu nepřinášejí ani zmínku. Krátký časový odstup mezi vydáním knížecích privilegií roku 1752 a ziskem vévodského titulu roku 1754 přirozeně vzbuzuje domněnku, že šlo o pečlivě promyšlenou strategii, jejímž cílem bylo od začátku zařazení primogeniturní linie rodu mezi slezské vévody. Aby Sułkowští dosáhli svého cíle, museli jako pouhá novožitná hrabata (navíc nijak oslnivého původu) alespoň formálně naplnit podmínku posloupnosti šlechtických titulů – přímé povýšení z hrabat na vévody by zřejmě nepřicházelo v úvahu.⁷¹

Sułkowski si byl již z nedávné zkušenosti plně vědom pravidla reciprocit při udělování šlechtických titulů českým i říšským poddaným, proto zřejmě současně s českou žádostí požádal o rozšíření knížecí hodnosti na všechny své legitimní potomky také císaře Františka Štěpána.⁷² Vysvětlení, proč na rozdíl od české dupliky Sułkowski císaře nežádal o reciproční zisk vévodské hodnosti, je docela prosté. Vévodská hodnost se v českých zemích pojila k příslušnému územnímu celku disponujícímu vévodským statutem.⁷³ V českých zemích (s výjimkou Slezska) šlo o ryze titulární celky,

⁶⁹ Za cennou konzultaci nad tímto tématem děkuji Michalu Zwierzykowskiému.

⁷⁰ PSB 45, s. 529, 543, 557.

⁷¹ S analogickou praxí se setkáváme především u nobilitací nešlechticů, kteří usilovali o přímé povýšení do rytířského stavu. Vídeňská kancelář je nutila nejprve získat prostý šlechtický titul, který by jim formálně dodal alespoň nejnižší možnou míru osobní urozenosti, aby poté mohli – po právní stránce již jako šlechtici – znovu požádat o rytířský titul. Časový odstup mezi oběma nobilitacemi býval často pouze několikaletý. K této praxi české dvorské kanceláře srov. Jiří BRŇOVJÁK, *České nobilitace podnikatelů v období vlády císaře Karla VI. (1712–1740): Nobilitace – stavovství – merkantilismus*, in: Brňovják, Jiří – Zářický, Aleš a kol., *Šlechtic podnikatelem. Podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století, Nobilitas in historia moderna 1*, Ostrava 2008, s. 219–238.

⁷² Českou žádost bohužel nelze blíže datovat, říšská byla v říšské kanceláři prezentována 7. 6. 1754. ÖSTA, AVA, AA (R), spis k říšskému knížecímu stavu 1754.

⁷³ Výjimku představuje Albrecht z Valdštejna, který mohl užívat vévodský titul na základě dnes nedochované říšské listiny z roku 1625, přičemž jeho Frýdlantské knížectví bylo povýšeno na vévodství až o dvě léta později. Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 2003, s. 306; Marek STARÝ, *Absolutismus „na ze-*

jejichž existence byla vázána k příslušné dynastii majitelů, po jejímž vymření zanikla (srov. eggenberský, resp. schwarzenberský Krumlov). Vévodský titul tak mohl užívat pouze aktuální vlastník vévodství, přičemž posloupnost se řídila principem primogenitury. V osobní titulatuře se pak držba vévodství mohla objevit před knížecím titulem (srov. titulaturu držitelů slezských knížectví Auersperga či Lobkovicze) nebo až za ním (srov. titulaturu knížete a krumlovského vévody Schwarzenberga).⁷⁴ Vévodské tituly pro jejich vazbu na příslušné teritorium proto nelze chápat jako standardní součást škály šlechtických titulů, které byly českými králi poskytovány. S tímto pojetím koresponduje fakt, že vévodské tituly nebyly udělovány tradičními nobilitačními listinami, jejichž formulář byl shodný pro všechny typy udělovaných šlechtických titulů, nýbrž v rámci lenních listin nebo listin povyšujících v českých zemích dané teritorium na vévodství. Sułkowského listina představuje výjimku, neboť do ní bylo zakomponováno jak udělení vévodského statusu Bílsku a vévodského titulu jeho držitelům z primogeniturní linie rodu Sułkowskich, tak i rozšíření knížecího titulu na všechny příslušníky rodu (tato druhá část listiny je již strukturovaná jako klasická nobilitační listina).⁷⁵

Sułkowski v suplice říšské kanceláři dále argumentoval vojenskými a civilními zásluhami svých dvou synů,⁷⁶ odkazem na polské prostředí, kde bylo zvykem vztahovat nobilitaci na všechny potomky nobilitovaného, a nakonec poukázáním na obdobná povýšení příslušníků dvou polských magnátských rodů do říšského knížecího stavu, Lubomirských roku 1647 a Jabłonowských v letech 1743–1744.⁷⁷

S oběma žádostmi Sułkowski uspěl v polovině léta 1754. Latinsky psaný říšský knížecí diplom byl datován již 5. srpna 1754, k jeho expedici došlo ale až na konci ledna následného roku. Německy psaná česká knížecí listina nese datum 2. listopadu 1754.⁷⁸ Uvedená data se pravděpodobně opět vztahují k zaplacení nemalých tax. Direktorium se při stanovení české taxy nemohlo opřít o nový taxovní řád platný pro všechny dědičné země (české i rakouské) od poloviny roku 1752, neboť ten vévodskou položku neznal. Nechal si proto u svého taxovního oddělení vypracovat rozbor, který

lené louce“ (*K postavení zeměpána ve Frýdlantském vévodství*), in: Stát a právo v období absolutismu, red. Karel Schelle, Brno 2005, s. 251.

⁷⁴ Např. abecední seznamy české vyšší šlechty v jednotlivých ročnících Svatovojtěžských kalendářů (*St. Adalberti Calender*) nebo G. SCHUMANN, *Europäisches genealogisches Handbuch*, s. 4.

⁷⁵ K formuláři nobilitačních listin viz Jiří BRŇOVJÁK, *Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712–1740)*, Sborník archivních prací 56, 2006, s. 96–100.

⁷⁶ Sułkowski měl jistě na mysli nejstaršího Augusta Kazimíra, jenž jako komoří často pobýval u vídeňského dvora, a Františka, který roku 1754 přešel z francouzských vojenských služeb do rakouských. Viz PSB 45, s. 543, 557.

⁷⁷ T. KLEIN, *Die Erhebungen*, s. 173–174.

⁷⁸ ÖStA, AVA, AA (E), spis k českému vévodskému a knížecímu stavu 1754; ÖStA, AVA, AA (R), spis k říšskému knížecímu stavu 1754. V říšské listině jsou potomci konkrétně vyjmenováni: „Augustus, Alexander, Franciscus, Antonius et Casimirus, Fratres, nec non Eorundem germanae Sorores, Joanna [...], Josepha [...], Petronilla et Theresia“. V uvedení synů je jistě chyba, neboť podle dostupné literatury měl Sułkowski pouze čtyři syny. K omylu zjevně došlo ze strany úředníků říšské kanceláře, kteří udělali z Augusta Kazimíra dvě samostatné osoby. Čtyři syny potvrzuje také dobový nekrolog *Leben und Thaten des jüngst verstorbenen Fürstens von Sulkowski*, uveřejněný v *Fortgesetzte neue genealogisch-historische Nachrichten von den vornehmsten Begebenheiten, welche sich an den Europäischen Höfen zu tragen, worinn zugleich vieler Stands-Personen Lebens-Beschreibungen vorkommen. Der 13. Theil*, Leipzig 1763, s. 506.

doporučoval postupovat analogicky jako v případě rodu Schwarzenbergů: Adam František Schwarzenberk musel roku 1723 komoře zaplatit za obnovení vévodského statusu českokrumlovského panství celkem 7 000 zlatých; jeho syn Josef za povýšení svých mužských i ženských potomků do českého knížecího stavu roku 1746 již jen 1 000 zlatých, neboť se nejednalo o povýšení, nýbrž rozšíření již dříve uděleného stavu. Proto úředníci direktoriálního taxovního úřadu navrhovali, aby Sułkowski zaplatil minimálně 3 000 zlatých, přičemž direktoriální kolegium tuto sumu zvýšilo na 4 000 zlatých. Sułkowski taxu uhradil až 2. listopadu 1754, zřejmě kvůli problémům s nedostatkem hotovosti.⁷⁹ Podle říšských taxovních knih říšské povýšení přišlo Sułkowského celkem na 7 480 zlatých.⁸⁰

Obě listiny, říšská i česká (s výjimkou pasáží o povýšení Bílska na vévodství a přiřazení vévodského titulu jeho držiteli), zachovávaly tradiční ráz daného druhu slavnostních privilegií. Říšská listina nyní již nebyla opatřena říšskou zlatou bulou, ale jen velkou znakovou pečetí, což lze vysvětlit faktem, že šlo o pouhé rozšíření knížecího titulu. Česká listina byla opatřena velkou znakovou pečetí všech dědičných zemí, která v direktoriálních písemnostech nahradila na počátku roku 1753 původní teritoriální pečeti českou i rakouskou.⁸¹ V rámci obsažených právních pořízení se obě listiny od sebe do jisté míry lišily, neboť česká listina současně povyšovala Bílsko na vévodství. Přiřazení vévodského statusu Bílsku a získání vévodského titulu Sułkowskému podle znění české listiny skutečně nepřinesly žádné zvýhodnění v administrativní struktuře Rakouského Slezska. Rovněž i společenské výhody spojené s vévodskou hodností byly v listině pouze vágně označeny jako „*Vorzüglichkeiten*“ a nebyly již nijak dále specifikovány, na rozdíl od detailního rozvedení společenských práv a privilegií, které přinášela knížecí hodnost všem jeho potomkům. Přesto se Sułkowski nyní mohl cítit jako rovný ostatním slezským vévodům. Obě listiny také rozšiřovaly na všechny Sułkowského mužské i ženské potomky právo užívat knížecí erb v podobě z roku 1752 a čestná oslovení – v případě české listiny šlo o titul „*Hochgebohren*“, podle říšské listiny soubor tří oslovení „*Illustrissimi nec non Dilectionis et Consanguinei charissimi*“.⁸²

VII. Závěrem: Sułkowského dědici a pokračovatelé v habsburské monarchii

V literatuře se setkáme s názorem, že Alexandr Josef Sułkowski snad uvažoval o přenesení své hlavní rezidence z velkopolské Rydzyny do bílského zámku již krátce po jeho nabytí. Uskutečnění tohoto předpokládaného úmyslu mělo být překaženo požárem, který roku 1753 zdevastoval bílské dolní předměstí a poškodil část zámeckého

⁷⁹ ÖStA, AVA, AA (E), spis k českému vévodskému a knížecímu stavu 1754. K taxovnímu řádu srov. ÖStA, AVA, AA, AG, 614a Diplomsformulare (30), písemnosti z roku 1752 a dále také písemnosti v 618 Taxen (34).

⁸⁰ Taxy byly uhrazeny 24. 10. 1754. ÖStA, HHStA, RA, RK, Reichstaxbuch roč. 1754, kn. č. 533, fol. 54r.

⁸¹ K její podobě viz O. POSSE, *Die Siegel* [IV], tab. 22/1, V, s. 88; E. GREGOROVIČOVÁ – P. SEDLÁČEK, *Česká panovnická a státní symbolika*, s. 43–44, obr. 40.

⁸² Obě listiny se dochovaly v soukromém archivu Sułkowských ve Vídni. Koncepty viz příslušné spisy v ÖStA, AVA, AA (E) resp. (R), spisy 1752; opis konceptu české listiny v NA, Sb, kn. č. 204, f. 201r–204r; srov. A. von DOERR, *Der Adel*, s. 238.

komplexu. Sułkowski sice ihned pověřil své úředníky renovací poškozené budovy, sám však na přesídlení rezignoval. Bílsko pravděpodobně nikdy osobně nenavštívil (zakoupený majetek údajně osobně prohlédl syn August Kazimír) a nadále setrval v Polsku na zámku v Rydzině či v paláci ve Varšavě.⁸³ Politického dění v zemích, kde se nacházely jeho hlavní majetky, ani v Říši, jejíž knížecí titul vlastnil, se nadále nestrahal. Během sedmileté války (1756–1763) se otevřeně postavil na stranu Rakouska a Ruska proti Prusku. Podporu spojencům projevoval zásobováním ruské armády a verbováním dobrovolníků, sám také začal organizovat vlastní pluk. Dokončení tohoto záměru zmařila intervence pruských vojáků, kteří na příkaz Fridricha II. překročili na počátku roku 1759 slezsko-polskou hranici a vstoupili do Rydzyny. Sułkowski byl následně s celým dvorem zajat a uvězněn v pevnosti v nedalekém slezském Hlohově. Toto porušení polské územní suverenity sice vzbudilo velký rozruch, avšak polské kruhy neučinily nic zásadního pro osvobození nepřiliš populárního magnáta z jeho hlohovské internace. Propuštění Sułkowského na svobodu se zdařilo až jeho synům v červnu 1760 po intervencích u vídeňského a petrohradského dvora.⁸⁴

Půlroční pruská internace se podepsala na zhoršení zdravotního stavu stárnoucího Sułkowského. Konec jeho pozemské pouti nastal 22. května 1762 na zámku v Rydzyně. Tamtéž se mezi 11. červnem a 10. srpnem odehrálo jednání Sułkowského synů o rozdělení pozůstalosti. Mezi přítomnými chyběl pouze Alexandr Antonín, jehož zastupoval Antonín Pavel. Nejstarší August Kazimír získal z otcova dědictví největší díl: jeho součástí bylo město Rydzyna se zámeckou rezidencí, dále řada dalších statků a vsí v Polsku a Sasku (zejm. Neschwitz se zámkem a okolními statky) a bílský fideikomis včetně titulu bílského vévody. Ostatní bratři si rozdělili zbylé velkopolské majetky, přičemž pruskoslezský statek Gabel připadl Alexandru Antonínovi. Bratři si také rozdělili 2,5 milionu zlatých dluhů, pohledávek a závazků, mezi nimiž byla i stále nesplacená pohledávka hraběte Haugwitze za prodej Bílska.⁸⁵

Stejně jako Alexandr Josef Sułkowski, tak ani jeho synové nevěnovali perifernímu Bílsku větší pozornost. Tato jejich doména ležela dosti daleko od hlavních měst monarchií, ke kterým upírali své naděje. Rozvoji kariér mladých Sułkowských u polského královského dvora stále bránila politická i společenská ostrakizace jejich otce. Po neúspěšných pokusech u pruského dvora našli uplatnění jako důstojníci (s výjimkou nejstaršího Augusta Kazimíra) v habsburské monarchii a carském Rusku, současně nepouštěli ze zřetele dění ve své polské vlasti. Již jsem výše zmínil, že August Kazimír se v polské politice začal pozvolna angažovat již od poloviny 50. let. Ve stejné době usiloval o politickou kariéru u vídeňského dvora, tyto jeho snahy ale skončily roku 1761 neúspěchem a odchodem z monarchie. Jestliže účelem zakoupení Bílska mělo

⁸³ Idzi PANIC a kol., *Bielsko*, in: *Bielsko od zarania do wybuchu wojen śląskich (1740)*, Bielsko-Biala. Monografia miasta, Tom I, red. I. Panic, Bielsko-Biala 2010, s. 337; Bogusław CHORAŻY – Piotr KENIG, *Zamek w Bielsku. Zarys historyczny*, Bielsko-Biala 2006, s. 56.

⁸⁴ PSB 45, s. 529, 543. Patrně během dramatických událostí spojených s jeho nuceným pobytem v pruském zajetí došlo ke zničení knížecích listin z let 1752 a 1754. V polovině října 1760 Sułkowski totiž žádal vídeňské direktorium i říšskou kancelář o vyhotovení duplikátů těchto listin, které byly podle jeho slov během posledních válečných událostí fatálně poškozeny. Listiny, které byly Sułkowskému „in forma consueta“ skutečně expedovány, se dnes nachází v soukromém archivu Sułkowskich ve Vídni. ÖStA, AVA, AA (R), spis k říšskému knížecímu stavu 1754.

⁸⁵ L. PREIBISZ, *Zamek i Klucz Rydzynski*, s. 91–92.

být nabytí titulárně adekvátního majetku, jenž by sloužil jako základní opora rakouské kariéry Augusta Kazimíra, pak s jeho odchodem z habsburské monarchie do Polska se role vévodství zredukovala na pouhý zdroj finančních příjmů, které byly vynakládány na politický a společenský život v Polsku. August Kazimír, po smrti otce Alexandra Josefa druhý rydzyňský ordinát, se naplno zapojil do polské politiky zejména po nástupu Stanislava Augusta Poniatowského, který získal polský trůn roku 1764 díky silné ruské podpoře. Sułkowski se stal královským komořím a generálem královské armády, v letech 1775–1776 zastával hodnost maršálka polského sejmu. K setrvalému pobytu ve Varšavě využíval svého zdejšího paláce. S mladším bratrem Antonínem Pavlem ale dále podporoval prorusky laděnou a tedy protikrálovskou politiku. Oba proto mohli po prvním dělení polsko-litevské unie, na jehož realizaci měli svůj podíl, získat řadu významných úřadů a vyznamenání a finanční podporu ze strany ruské diplomacie.⁸⁶ August Kazimír nechal roku 1775 se svolením polského sejmu zřídit ze svých velkopolských majetků rodový ordinát (tj. majorát, fideikomis), ke kterému posléze připojili části svých vlastnictví i Alexandr Antonín a Antonín Pavel. August Kazimír bílské panství prakticky nenavštěvoval a využíval jej pouze jako zdroj prostředků, potřebných k financování svého nákladného života polského magnáta.⁸⁷

Jelikož z manželství Augusta Kazimíra s Luisou, dcerou litevského velkokomořího Jana Mniszecha, nevzešel žádný potomek, stal se po jeho smrti 7. ledna 1786 dědicem rydzyňského ordinátu a bílského vévodství mladší bratr Alexandr Antonín, generál polského jezdeckta. Avšak i on vzápětí zemřel (21. srpna ve Vídni), aniž by zanechal mužské potomky. Na základě soudního výroku se stal dědicem velkopolského ordinátu nejmladší Antonín Pavel namísto Františka, neboť ten jako jediný roku 1775 ke zřízení ordinátu nepřistoupil. František se ale mohl z dědictví po Alexandru Antonínovi ujmout Bílska a stal se tak v pořadí již čtvrtým bílským vévodou a současně i zakladatelem samostatné bílské rodové větve. František i po převzetí dědictví pokračoval ve svém velmi marnotratném životním stylu. Aby získal potřebné finanční prostředky, odmítal uznat fideikomisní podstatu bílského panství a nakládal s ním jako s prostým alodem. Současně od roku 1787 investoval do nákladné adaptace bílského zámku ve stálou vévodskou rezidenci. V 90. letech muselo být předlužené bílské panství v zájmu ochrany věřitelů sekvestrováno a František byl zbaven dispozičních práv.⁸⁸ František posléze předal správu vévodství svému nejstaršímu synovi Alexandru Josefovi (1775–1804). Ten však svého otce nepřežil a dalším bílským vévodou se pak stal mladší Jan Nepomuk (1777–1832). František, byť rezidoval v rakousko-slezském Bílsku, se obdobně jako jeho bratři více zajímal o dění v Polsku než v habsburské monarchii. Ačkoliv se dříve angažoval v Barské konfederaci, posléze pragmaticky podporoval prorus-

⁸⁶ K Augustu Kazimírovi viz obsáhlý biogram v PSB 45, s. 542–553, srov. také Marian DROZDOWSKI, *August Sułkowski (1729–1786) na polskiej scenie politycznej*, in: Sułkowscy – życie i dzieło“, Zamek w Rydzynie 23–26 września 1998, red. Zdzisław Mołński, Rydzyna – Leszno 1999, s. 67–76.

⁸⁷ B. CHORAŻY – P. KENIG, *Zamek w Bielsku*, s. 57–62; P. KENIG – J. SPYRA a kol., *Bielsko*, s. 310. K rydzyňskému ordinátu srov. Konstanty KOŚCIŃSKI, *Polskie ordynacje i związki rodzinne z szczególnem uwzględnieniem Ordynacy i Książąt Sułkowskich*, Poznań 1906, s. 44, 18–36; Aleksander MELEŃ, *Ordynacje w dawnej Polsce*, Lwów 1929, s. 87–88; Fusao KATO, *Zur Lösung einer Fideikommißfrage in der ehemaligen preußischen Provinz Posen*, The Hiroshima economic review 22, č. 1, s. 195–208.

⁸⁸ P. KENIG – J. SPYRA a kol., *Bielsko*, s. 23–25.

kou stranu, od níž si sliboval lepší naplnění svých politických a společenských ambicí. I jeho syn Jan Nepomuk nezapřel svůj polský původ, což projevil během napoleonských válek svými profrancouzskými aktivitami, podporou Varšavského knížectví a následnou perzekucí ze strany rakouských úřadů (částečně byl trestán i za své dluhy). Lze konstatovat, že až jeho potomci se v průběhu 19. století plně integrovali do vysoké šlechtické společnosti habsburské monarchie a mnohdy byli ne zcela právem považováni za německý šlechtický rod.⁸⁹

Count – Prince – Duke. Titular Rise of Alexandr Josef Sułkowski, the Proprietor of Biłsko Domain (Summary)

The study deals with selected aspects of social and property career of the Polish aristocrat Alexandr Josef Sułkowski (1695–1762). Sułkowski became one of the most important and influential politicians thanks to the favour of Saxon elector Friedrich August II. and from 1733 also the Polish King August III. In return for his help in gaining the Polish crown Friedrich August II. arranged for Sułkowski to be awarded imperial count title and improvement of his arms by the Emperor Charles VI. In Saxon services, Sułkowski gained considerable property in Saxony, Lužice and in particular in Poland (Rydzyna, Leszno), where he retired after his forced leave from Dresden court in 1738. He realised his further property as well as social rise in political safety behind the borders of the Polish-Saxon Union. He first looked in Prussian Silesia and finally took advantage of the willingness of Friedrich Wilhelm, count of Haugwitz, the president of Vienna *direktoria in publicis et cameralibus*, to sell the independent Upper Silesian demesne Biłsko. Sułkowski's main motivation was definitely the possibility to become the prince of Biłsko demesne as well as gaining the ducal title. Only Haugwitz could have arranged smooth processing of his application with The Queen Maria Theresa, because he, the direktorial president, dealt with applications for awarding titles in Austrian hereditary lands. Thus, in 1752, Sułkowski gained imperial as well as Bohemian principedom and simultaneously achieved promoting Biłsko to principedom. The phenomenon of double principedom titles is explained by the existence of the Bohemian-Empire agreement between the Bohemian Queen Maria Theresa and Emperor Francis I. from the years 1746 and 1747 on reciprocal awarding of Bohemian and imperial titles to those who were Bohemian as well as imperial subjects (subjects mixtes). Although Sułkowski primarily solicited the Bohemian title because of promoting Biłsko demesne, the agreement obliged him also to parallel gain of the imperial title. Sułkowski paid both without objections. Sułkowski probably pursued higher goals, i.e. reaching the same titular status as holders of the traditional Silesian principedoms who prided themselves on ducal titles. Sułkowski's wish was fulfilled in 1754 thanks to his good relations with Haugwitz and the foreign affairs interests of the imperial court. Dukedom concerned only Sułkowski as the holder of the new Duchy of Biłsko or his primogeniture descendants. However, Sułkowski simultaneously achieved extension of the principedom to all his legitimate offspring. The existing literature suggests that Sułkowski invested in Biłsko and the associated title rise primarily because of his ambitious eldest son August Kazimierz, who thought in terms of high court career in Vienna. The failure of his endeavour in 1761 and the Greater Poland heritage after his father bound him with Polish political events. Alexandr Josef Sułkowski always considered Greater Poland Rydzyna his seat. His sons and heirs preferred the local castle or Warsaw palace; they did not visit Biłsko and used it solely as a source of income. Finally, one of them – František – settled in Biłsko out of sheer existential necessity. However, thanks to that he established the independent ducal line of Biłsko, which during the 19th century fully integrated into the high aristocratic society of the Habsburg monarchy.

⁸⁹ K osobě Alexandra Josefa srov. C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, 40, 1880, s. 298–299. B. CHORAŻY – P. KENIG, *Zamek w Bielsku*, s. 57–62. Tamtéž viz stručný přehled bílské linie Sułkowskich do roku 1945 (s. 62–74). Poslednímu majiteli Biłska se věnuje Grzegorz MADEJ, *Aleksander Ludwik Sułkowski. IX. vlastních bílského fideikomisu*, Těšinsko 58, 2015, č. 1, s. 57–72.

JÁNSKÉ KOUPELE: HISTORIE LÁZNÍ V 19. STOLETÍ

Jakub Ivánek

Jakub Ivánek: Jánské Koupele. The Spa History in the 19th century

The study deals with the history of former spa Jánské Koupele in Opava region. From the beginning of the 19th century till the beginning of World War II, it was the nearest and in times of its heyday also the main spa resort for Opava residents. The study covers the spa history from its establishment in about 1810 till the turn of 19th and 20th century, when it became modern and prospering spa resort. The myths passed about the older period, before the establishment of the spa, are also dealt with. The general objective of the study is the correction of the formerly passed inaccurate information on its history, it tries to outline the waves of flowering and stagnation of the resort depending on the owners' interests and the changing social circumstances which could have played into the hands of the spa development or, on the contrary, it could have become one of the decaying institutions. The study also deals with the expensive technological development of the resort at the end of the 19th century. As far as the older period is concerned, the study is based on old literature and advertising in periodicals and for the end of the 19th century also from the preserved archive sources.

Key Words: Jánské Koupele; spa; balneology; Sudetes; Opava region; Razumovsky; Arz-Vasegg

Chceme-li referovat o historii bývalých lázní Jánské Koupele v průběhu 19. stol., musíme nejdříve poukázat také na několik momentů, které udávají starší texty o historii místa před založením vlastních lázní. Jak navíc vyplne z následujícího, mají tyto informace ve výsledku více společného právě s vývojem lázní ve sledované době, než v dobách dřívějších.

Léčivé prameny na tzv. Kyselkové louce (*Sauerbrunnwiese*) sevřené okolními kopcí v údolí řeky Moravice jsou zmiňovány zřejmě poprvé v urbáři vikštejnského panství z roku 1640,¹ ale pro špatnou dostupnost nebyly dlouho významněji zužitkovány. Ještě Reginald Kneifel na začátku 19. stol. zmiňuje právě špatnou dopravní dostupnost údolí jako překážku rozvoje jinak chválené kyselky.²

Často uváděná zmínka o užívání lázní na počátku 18. stol. z Heneliova díla *Silesiographia renovata*, vydaného roku 1704,³ je renonsem, který musí být zjevný již ze

¹ O edici tohoto pramene se postaral Josef ZUKAL (ed.), *Urbar der Herrschaft Wiegstein 1640*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 4, 1908/09, s. 1–16.

² „...kyselý pramen na Kyselkové louce nedaleko Moravického mýlna, který ač velmi vychvalovaný, kvůli své nedostupné poloze málo užíván“ (Reginald KNEIFEL, *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien*, Zweyter Theil dritter Band, Brünn 1806, s. 49). Je nutno vzít v potaz, že současné příjezdové cesty od Melče a Kružberka vznikly teprve na konci 19. stol., dříve byly v jejich místech neprostupná skála a strmý, nesjízdný svah vysoko nad řekou. Jediná cesta do areálu vedla v 19. stol. přes řeku, z katastru obce Moravice. V 18. stol. se dalo do areálu dostat suchou nohou jen stezkou pro pěší (asi náročnou) ze Starých Těchanovic, což dokládá název jehličnatého lesa *Sauerbrunnsteig* (Stezka ke kyselce) v Josefském katastru z roku 1787 (Zemský archiv v Opavě [dále jen ZA Opava], Josefský katastr, i. č. 311).

³ V podstatě díla Michaela Josepha Fiebigera, neboť tento je editorem „renovované“ *Silesiographie*, jejíž první verze z roku 1613 (Heneliova) uvedenou zmínku o lázních sv. Jana neobsahuje. Informaci uvedl poprvé zřejmě Franz HAWLIK, *Die Neufassung der Eisensäuerlinge von Bad Johannisbrunn (Oesterreich-Schlesien)*, Balneologische Zeitung 9, 1898, č. 6, Berlin, 28. Februar 1898, s. 41–42. Dále také Ernst LUDWIG, *Die Eisensäuerlinge von Johannisbrunn in Schlesien*, Wien – Leipzig 1898 (Ludwigem podepsaný autograf s datací ve Vídni 11. února 1898 uložen v ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1414, Založení lá-

skutečnosti, že Jánské Koupele nezískaly jméno po sv. Janu Křtiteli (třebaže jeho socha později v areálu stávala), ale po svém zakladateli Johannovi (Janovi) z Tenczina, který je vlastnil až o století později. Henelius zmiňuje „teplý pramen sv. Jana na hranicích Slezska... uprostřed Sudetských hor“⁴, jímž míní dnešní Jánské Lázně v Krkonoších. Ty bývaly ve starších německých textech nazývány Sudetskými horami a tvořil hranici mezi Čechami a Slezskem. V pozdějším období se sice pro Jánské Lázně ustálilo označení *Johannisbad*, zatímco Jánským Koupelím připadlo označení *Johannisbrunn*, avšak v 18. stol. ještě pojmenování krkonošských lázní kolísalo, což dokládá i publikace Ludwiga Andrease Arnolta *Zergliederung und Beschreibung des uralten der Stadt Trautenau naechstgelegen mineralische Badsprudels Johannisbrunn in Koenigreich Boehmen*, vydaná v Praze roku 1735 a znovu v roce 1795.

Na mylné ztotožnění tohoto zápisu s Jánskými Koupelemi na Opavsku upozornil již roku 1908 dr. Max Wickhoff, který podal hned několik důkazů, že nejde o Jánské Koupele, ale krkonošské Jánské Lázně.⁵ I přesto bylo ve studiích z přelomu tisíciletí toto chybné ztotožnění znovu uváděno, a to dokonce s odkazem na Wickhoffův článek!⁶

Tato dezinterpretace však zřejmě není důsledkem pouze chybného čtení historických údajů. Je pravděpodobně také dokladem snahy správce a majitele pozdějších lázní doplnit vakuum v historii místa a snad také dokázat jeho starobylost. Poukazují na to dva momenty. Jednak se tato informace objevuje až v době držení lázní rodem Razumovských za správce Franze Hawlika na konci 19. stol. Camillo Razumovský údajně ve svém exempláři Heneliova díla ztotožnil přípisem tamní heslo se svými lázněmi⁷ a následně na tuto skutečnost upozornil zakladatele a redaktora opavského periodika *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens* Karla Knaflitsche, který s nadšením tuto domněnku uvedl v jeho čtvrtém čísle i v novinovém článku.⁸ Druhým momentem je pak instalace plastiky sv. Jana Křtitele na tzv. *Schwesternplatz* (o historii tohoto zákoutí bude řeč později), třebaže tento světec je ve skutečnosti patronem krkonošských Jánských Lázní, jak uvádí také *Silesiographia*, a s Jánskými Koupelemi nemá nic společného. Umístění této sochy v lese u řeky Moravice patrně mělo zpětně potvrdit souvislost zápisu s lokalitou na Opavsku. Přes tyto snahy (a snad i víru) správce či přímo hraběte však velmi brzy sám lázeňský lékař Wickhoff proklamovanou mystifikaci prohlédl, čímž učinil dalším podobným snahám přítrž.

Opatrný byl Wickhoff také ke zprávám, které o dřívějším využívání pramenů podal roku 1821 známý fulnecký kronikář Felix Jaschke, jenž údajně svůj rukopis *Beschrei-*

zni). V poslední době zopakovala Romana ROŠOVÁ, *Bývalé lázně Jánské Koupele*, in: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2003, Ostrava 2003, s. 85–94.

⁴ Nicolaus HENELIUS von Hennenfeld, *Silesiographia renovata...* Wratislavia – Lipsia 1704, s. 613.

⁵ Max WICKHOFF, *Zur Hundertjahr-Feier des Kurortes Johannisbrunn*, *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens* 4, 1908/09, s. 109–111.

⁶ Např. R. ROŠOVÁ, *Bývalé lázně*, s. 94, pozn. č. 2.

⁷ Tento zápis zmiňuje Rošová s odkazem na Knaflitschovy rukopisné poznámky. V knihovně Slezského zemského muzea v Opavě je dnes přítomen exemplář Heneliovy *Silesiographiae* pocházející z knihovny Razumovských v Dolních Živicích, avšak ten žádnou poznámku u hesla nemá. Zda existoval ještě jiný exemplář (např. součást knihovny v Horním Víkštejně), v tuto chvíli netušíme.

⁸ Šifra K. [= Karl KNAFLITSCH], *Alter und Name des Bades Johannisbrunn bei Troppau*, *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens* 4, 1908/09, s. 54; [Karl KNAFLITSCH], *Woher kommt der Name Johannisbrunn?*, *Troppauer Zeitung* 1908, č. 209 (12. 9.), s. 4.

bung des Meltscher Johannis-Bades věnoval dceři hraběte Johanna Arze Therese. Tento rukopis měl hovořit o soustavnějším využívání zdejších pramenů již v 18. stol., a to jednak pacienty, které sem posílali dr. Topper a dr. Biszurex⁹ z Opavy, zejména však opavskými jezuity, kteří po roce 1754 minerální vodu, dováženou v sudech na jejich rezidenci, zámek v nedaleké Melči, užívali ke koupelím. Později si měl uzdravující síly pramenů povšimnout opavský městský lékař Leopold Heiderich, zakladatel tamní nemocnice (1802), který kyselku předepisoval svým pacientům. Ti se podle Jaschkeho zprávy srocovali v nedalekém Moravickém mlýně.¹⁰

Problematickým bodem tohoto dokladu se pro Wickhoffa stalo již v úvodu zmiňované odříznutí Kyselkové louky od okolí, doložené ještě Kneifelem roku 1806. To se podle něj příliš neshoduje s představou jezuitů vozících odtud sudy s vodou. Existenci dřevěného mostu z Moravického mlýna na druhý břeh řeky můžeme pro 2. polovinu 18. stol. vyloučit. Stavba sjízdného mostu je doložena až pro rok 1815 a existenci případného staršího mostu dobové zprávy nezmiňují. Dle zpráv melčského kronikáře, citovaných ve vzpomínkových příspěvcích odsunutých Němců, které jsou hlavním (možná jediným) zdrojem těchto informací, se hovoří o existenci brodu, který měl sloužit k přístupu na Kyselkovou louku, kde pramen údajně vytékal z pahýlu stromu.¹¹

Wickhoff však pátral také v aktech jezuitského řádu uložených v rakouském státním archivu. Ačkoli prameny pro dané období zmiňují opravu melčského zámku, stavbu cihelny a existenci pivovaru, o kyselých pramenech při řece Moravici mlčí a nic nenavzděčuje ani tomu, že by jezuité do Opavy posílali své nemocné členy za účelem léčby v nedalekých melčských koupelích, jak Jaschke tvrdil.¹² Je nutno připomenout, že ani žádný z textů uveřejněných brzy po založení Jánských Koupelí (tedy ve stejné době, kdy měl Jaschke svůj zápis vytvořit), ani pozdější spisy z 19. stol. tyto informace neuvádějí. Naopak, význačný moravský balneolog Josef Melion tvrdí, že před založením lázní byla voda užívaná pouze k pití.¹³ To by svědčilo o využitkování zejména prostými vesničany, kteří pramenité minerální vody odjakživa pili, zatímco raně novověká balneologie v naší oblasti dlouho preferovala zevní užití. V literatuře se zprávy o Jaschkeho spise objevují, podobně jako dezinterpretace zápisu ze *Silesiographiae*, teprve za Razumovských.¹⁴ Celá záležitost ohledně užívání pramenů jezuity ke koupelím, ač přitažlivá a na první pohled působící věrohodně, tak zůstává v rovině dohadů.

Zakladatelem skutečných lázní se stal až Johann Nepomuk hrabě Tenczin von Paczinsky, který panství Melč koupil roku 1808. Na prameny, odedávna užívané okolním obyvatelstvem k léčení neduhů, jej prý upozornil vrchnostenský úředník Ritter. Hlavní pramen se však nacházel v říčním korytě, a proto byla podle domnělé žíly pro-

⁹ Kettner uvádí variantu Biskurek (Adolf KETTNER, *Johannisbrunn bei Troppau*, Altwater. Organ des mährisch-schlesischen Sudeten-Gebirgs-Vereines 22, 1904, č. 2., s. 17).

¹⁰ M. WICKHOFF, *Zur Hundertjahr-Feier*, s. 108; E. Ludwig, *Die Eisensäuerlinge*, s. 1 rukopisu.

¹¹ Kamillo M. PLISCHKA, *Heimat im Mohrabogen*, Troppauer Heimat Chronik 1965, s. 126.

¹² M. WICKHOFF, *Zur Hundertjahr-Feier*, s. 113–114.

¹³ Josef Vincenc MELION, *Kritische Uebersicht der Literatur über die Mineralquellen des kais. Antheils von Schlesien*, Brünn 1859, s. 18 (vyšlo také časopisecky: Notizen-blatt der historisch-statistischen Section ... 1859 č. 3, s. 18).

¹⁴ Jaschkeho spis nám není znám (netušíme, zda se dochoval). Navíc se dle všeho neodvolával na prameny, z nichž čerpal.

kopána sousední louka, z níž vzešlo 16 až 20 vydatných pramenů, které následně rozšiřováním a čištěním získávaly na kvantitě i kvalitě. Kyselku nechal hrabě roku 1810 podrobit zkoumání a pokusům opavského doktora Antona Weißera, který ji ordinoval svým pacientům nejprve k pití a roku 1811 také ke koupelím (ještě toho roku jich bylo poskytnuto na 2 tisíce).¹⁵

Voda působila na léčené pacienty příznivě – Weißer uvádí zejména úspěchy u pacientů s potížemi nervovými, hysterií a hypochondrií, pacientů se špatným zažíváním a ztracenou chutí k jídlu, žaludečními křečemi a zácpou, pacientů s hemoroidy, chronickou dnou a rachitidou a u pacientek s menstruačními potížemi a výtoky. Úspěch léčby přičítal silnému podílu železa a uhličitánů. Na základě úspěšné léčby minerální vodou bylo hrabětem z Tenczina přímo v místě vývěřů založeno lázeňské středisko. Stavba lázeňského domu k ubytování hostů byla započata v závěru roku 1811 a již koncem května roku 1812 byly v koupacích kabinách u řeky podávány koupele.¹⁶

Hrabě Tenczin však již na podzim roku 1812 umírá,¹⁷ a tak je dokončení lázeňského areálu již dílem jeho nástupce, kterým se stal jeho švagr Johann hrabě von Arz-Vasegg¹⁸ (panství mu bylo oficiálně zapsáno roku 1814). Ten zamýšlený projekt dovedl ke zdárnému konci výstavbou nových příjezdových cest a sjízdného mostu roku 1816.¹⁹ Centrem lázní se stal pramen pojmenovaný po zakladateli Janův (*Johannisbrunn*), jež dal název celé lokalitě.²⁰ U řeky se nacházelo 12 koupacích kabin napájených žlabem přebytkovou vodou z pramene a šest bytů pro imobilní pacienty se společným vytápěním,²¹ za nimiž stoupalo rozložitě schodiště (údajně 82 stupňů) k patrovému dřevěnému objektu lázeňského domu s 36 pokoji, vystavěnému v klasicistním duchu se sloupovým portikem v průčelí (viz přílohu č. 1).²²

¹⁵ Anton WEIßER, *Ankündigung des neu errichteten Johannisbrunnes auf der Herrschaft Meltsch, Troppauer Kreises*, Intelligenzblatt für Mähren, April 34/1812, s. 321.

¹⁶ Tamtéž. Roku 1812 bylo poskytnuto 3 tisíce koupelí (Franz EHRlich, *Ankündigung des neu errichteten Johannis-Brunnens auf der Herrschaft Meltsch, Troppauer Kreises*, Intelligenzblatt für Mähren, May 43/1813, s. 461).

¹⁷ Johann Nepomuk hrabě Tenczin von Paczinsky (7. 7. 1766 Szymiszów – 19. 10. 1811 Szymiszów) se nikdy neoženil a zemřel bezdětný. Jeho osobou údajně hraběcí rod Paczinských vymřel po meči. Je pohřben po boku bratra v rodinné hrobce v dnešním polském Szymiszowě.

¹⁸ Johann Nepomuk, hrabě von Arz-Vasegg-Neyhaus (19. 9. 1770 – 15. 7. 1841), člen staré tyrolské rodiny, který získal roku 1814 inkolát pro české země, si vzal za ženu starší sestru Johanna Nepomuka hraběte Tenczina von Paczinsky Karolinu (10. 8. 1767 – 30. 12. 1825). Často bývá chybně uváděno, že Johann Arz byl zetěm Johanna z Tenczina.

¹⁹ Troppauer Zeitung 1816, č. 37 (6. 5.).

²⁰ Někdy uváděný názor, že lázně nezískaly své označení po zakladateli Johannovi z Tenczina, ale teprve po dovršení projektu, Johannovi von Arz-Vasegg, se nezdá pravděpodobným už z toho důvodu, že již v roce dokončení (1815), kdy panství držel druhý jmenovaný, vyšel článek označující prvního z nich za osobu, k jejíž počtě lázní nesou jméno (August ZINK, *Beschreibung der Mineralquellen des Gesenkes, und der dabei befindlichen Kuranstalten*. (Fortsetzung), Moravia. Zeitschrift zur Unterhaltung und Vaterlandskunde 1815, č. 115 [20. 7.], s. 457). Zcela kuriózní je varianta pojmenování po bližze neidentifikované Johanně z Tenczina (např. v Praskově topografii), kterou ani z názvu Johannisbrunn odvodit nelze.

²¹ Tyto byty vystavěny roku 1815. Tehdy byl rozšířen také počet koupacích kabin (A. ZINK, *Beschreibung der Mineralquellen*, s. 457–458; Troppauer Zeitung 1815, č. 37 [8. 5.]).

²² Podobu původního dřevěného areálu zachytila dnes nedochovaná kresba, zveřejněná v poslední době z fotografické kopie v rámci výstavy Slezského zemského muzea *Město – zámek – krajina* (Pavel ŠOPÁK a kol., *Město – zámek – krajina. Kulturní krajina českého Slezska od středověku po první světovou válku*, Opava 2012, s. 223–224).

Díky podrobnému popisu stavby v dílech Augusta Zinka a později Faustina Ense víme též, jak vypadala uvnitř: Přízemí i patro byly rozděleny dlouhou chodbou se vstupy do pokojů po obou stranách. Zatímco Ens uvádí 53 pokojů, všechny ostatní publikace hovoří o 36 pokojích. Rozšíření stavby mezi jejím založením a rokem 1836 však nic nenasvědčuje; reklamní texty hovoří jen o omítnutí a čistém zařízení mnoha pokojů roku 1818.²³ V přízemí budovy se nacházela centrálně umístěná jídelna a tančírna, nalevo od vchodu byl byt správce lázní a pokoj proměněný v kapli, napravo pak biliard, byt hostinského a kuchyně. Hosté se ze začátku mohli stravovat též z vlastních zdrojů, k čemuž sloužila druhá kuchyně, v patře lázeňského domu. Zelinářská zahrada pro potřeby kuchyně se nacházela za budovou.

Pramen na Kyselkové louce, vzdálený asi 12 kroků od břehu, byl již roku 1811 vydlážděn břidlicí, opatřen zábradlím, obstoupen lavičkami a brzy doplněn o vedlejší pavilon, který chránil hosty před extrémním počasím. Na něj navazovala promenáda, která pokračovala alejí (možná již tehdy lipovou jako dnes) podél řeky, přecházející postupně v lesní cestu lemovanou alejí jedlovou (ta byla na začátku 20. stol. označována jako stoletá, což svědčí o jejím založení zřejmě již v 2. desetiletí 19. stol.).²⁴ V lese pěšinu uzavíral rondel později nazývaný *Schwesternplatz*, a to podle dvou v sobě srostlých smrkových kmenů,²⁵ které zdejší hosté užívali ke zvěčnění svých jmen.²⁶ V tomto bodě se vycházková cesta otáčela zpět k lázním.²⁷ V místě, kde končila promenáda a začínala alej, byla Moravice přemostěna již zmiňovanou dřevěnou lávkou, po níž se hosté dostávali do lázeňského areálu. Odtud vedla podél levého břehu řeky cesta do Melče a nahoru stoupala lesní cesta na kopec Hůrku s dalekým výhledem a dále do vsi Moravice. K delším výletům byly již před rokem 1836 doporučovány také lokality Kružberk (pro své malebně rozlehlé údolí), ale i po proudu Moravice poměrně vzdálený Vikštejn (pro zříceninu hradu i „*líbeznu náhorní rovinu*“).²⁸

Jánské Koupele od roku 1813 vedl dr. Franz Ehrlich, který sem z Opavy zajížděl minimálně jednou týdně, aby dohlížel na průběh léčebných kúr. Každodenně zde byl přítomen ranhojič Kreisel z Vítkova. August Zink, zkoumající všechny známé minerální prameny v oblasti Jeseníků, publikoval roku 1815 první odborné posouzení vody včetně zjištění jejího obsahu.²⁹ Od založení byly lázně určeny především pro léčbu nemocí, jež byly považovány za důsledek cévní a nervové slabosti (konkrétní výčet uveden výše). Kyselka se také stáčela do lahví a prodávala, a to buď přímo u pramene,

²³ Troppauer Zeitung 1818, č. 39 (7. 5.).

²⁴ O úpravě okolního lesa vysekáním alejí pro chodníčky sloužící procházkám se hovoří roku 1818 (Troppauer Zeitung 1818, č. 39).

²⁵ Smrk je v němčině ženského rodu (die Fichte), proto byly stromy označovány jako „sestry“.

²⁶ „Dva silné, dole srostlé kmeny smrků stojí jako ananas na svatebním dortu uprostřed rondelu, který se nazývá *Schwesternplatz*; ubohé stromy-sestry zároveň slouží coby jakýsi seznam hostů pro všechny ty Matyldy, Louisy a Emmy, které tam chytily sentimentální náladu.“ (Von der Oppa und Mora, im Herbst 1858, Morgenblatt für gebildete Leser 53, 1859, č. 7, s. 166).

²⁷ „Dole v údolí vede nová promenáda skrz louku podél Moravice na lesní stezku, na níž se lze ve stínu vysokých smrků obrátit zpátky k lázeňskému domu.“ (Faustin ENS, *Beschreibung des Oppalandes und seiner Bewohner im Allgemeinen und die Ortsbeschreibung des Fürstenthums Troppau im Besondern...*, Wien 1836, s. 273).

²⁸ F. ENS, *Beschreibung des Oppalandes*, s. 272–273; A. ZINK, *Beschreibung der Mineralquellen*, s. 457.

²⁹ A. ZINK, *Beschreibung der Mineralquellen*, s. 457–459.

kde byla levnější (bedna 24 lahví za 7 zlatých a 12 krejcarů, samostatná láhev za 14 krejcarů),³⁰ nebo v opavském hostinci U Zlatého lva restaurátéra Antona Hechta na Horním náměstí č. 311 (bedna 24 ks za 7 zlatých a 36 krejcarů, samostatná láhev 22 krejcarů).³¹ V 2. desetiletí 19. stol. vyšel den pobytu v lázních na 27 krejcarů v případě pokoje s výhledem do údolí a 24 krejcarů v případě pokoje s výhledem do lesa. Koupele stála lázeňského hosta 18 krejcarů, neubytovaného návštěvníka 20 krejcarů.³²

V roce 1828 byly některé ceny navýšeny. Zatímco cena za pokoj s výhledem na les zůstala na 24 krejcarech, cena za pokoj na opačné straně se zvýšila na 30 krejcarů. To-lik stálo i ubytování v budově pod svahem nedaleko samotného pramene. Bedna kyselky (24 lahví) vyšla u pramene na 7 zlatých a 20 krejcarů, poloviční (12 lahví) na 4 zlaté. Od 2. poloviny 20. let máme doloženo také jméno lázeňského restaurátéra. V roce 1828 jím byla Aloisia Schreinzerová, od roku 1830 Joachim Schindler (který zde však měl působit už dříve). Hosté se stravovali v poledne dle table d'hôte³³ ve společné jídelně za 48 krejcarů, případně na pokoji za 1 zlatý (tam si však museli sami obstarat obsluhu a prostírání). Podobně tomu bylo v případě večerního jídla. Snídaně si mohli připravovat hosté sami v horní kuchyni, jinak bylo vlastní stravování zakázáno. Výjimka byla udělena pouze Židům, kteří však museli kromě poplatku za dříví restaurátérovi (ten účtován i za snídaně) odvádět také nevysohou částku jako odškodnění, že nevyužívají jeho služeb.³⁴

Jánské Koupele se pravděpodobně až do poloviny 30. let příliš nevyvíjely. Z reklamních textů vyplývá, že jejich nabídka v této době spíš stagnovala. Ostatně již výše nákladů na ubytování ukazuje, že poskytované služby zřejmě nebyly na takové úrovni jako v proslulejších lázních.³⁵ To do jisté míry potvrzují informace podávané později v souvislosti s výstavbou nové lázeňské budovy (viz níže), ale též dobové reklamy lákající na přívětivost místa a účinky vody, nikoli na nákladné zařízení lázní, v nichž se Jánské Koupele mnohým jiným nevyrovnaly.³⁶

Od roku 1829 je jako dohlížející lékař uváděn krajský fyzikus dr. Valentin Laminet von Arztheim,³⁷ od roku 1838 vystřídaný dr. Josephem Chrobakem.³⁸ Ti však do lázní z Opavy zajížděli jen v určité dny (většinou jednou týdně), přímo v lázních je zastupoval vrchnostenský lékař, který sem docházel vícekrát do týdne – od roku 1849 je zde doložen melčský lékař Beck.³⁹ Novinkou v lékařském ohledu se roku 1836 stalo poří-

³⁰ Všechny ceny uvádíme ve vídeňské měně (Wiener Währung).

³¹ Troppauer Zeitung 1814, č. 47 (13. 6.).

³² August ZINK, *Beschreibung der Heilquellen des Gesenkes und ihres zweckmäßigen Gebrauches*, Brno 1816, s. 14–18.

³³ Jednotné menu s minimálními možnostmi volby chodů.

³⁴ Troppauer Zeitung 1828, č. 42 (26. 5.); 1830, č. 41 (21. 5.); 1833, č. 42 (27. 5.).

³⁵ Např. v Karlově Studánce stálo v roce 1840 jednodenní ubytování v pokoji v přední části budovy (platilo pro všechny kromě dražšího Knížecího domu) v rozmezí 50 krejcarů až 1 zlatého, v zadní části pak od 30 do 50 krejcarů. Levnější byl kabinet (malý pokoj s jedním oknem), kde se ceny pohybovaly mezi 30 a 36 krejcarů za pokoj v přední části domu a mezi 20 a 30 krejcarů za pokoj v zadní části. Pokoje v Jánských Koupelech tedy odpovídaly spíš těmto nenáročným kabinetům.

³⁶ Troppauer Zeitung 1837, č. 40 (19. 5.).

³⁷ Troppauer Zeitung 1829, č. 41 (22. 5.); 1831, č. 40 (20. 5.).

³⁸ Troppauer Zeitung 1838, č. 41 (21. 5.).

³⁹ Josef Vincenc MELION, *Der Kurort Meltsch*, Das Vaterland. Mährisches Tageblatt für Politik, Literatur und gesellschaftliches Leben, 1849, č. 22 (28. 1.), s. 88.

zení valašských ovcí, z jejichž mléka byla vyráběna tehdy oblíbená syrovátka (žinčice), která měla napomáhat v léčbě zejména chorým na prsa.⁴⁰ Vedlejším produktem byla výroba ovčího sýra, tzv. brynzy. Tímto krokem se také rozšířil okruh zde léčených chorob o potíže dýchacích cest. Střediskem syrovátkové kúry v regionu byly v 19. stol. lázně v Rožnově pod Radhoštěm, kde měly horský chov ovcí a výroba produktů z ovčího mléka dlouhou tradici. Léčba syrovátkou se rozšířila také např. do Karlovy Studánky či nedalekého Ondrášova u Moravského Berouna (v Ondrášově však byla užívána kravská a kozí syrovátka).⁴¹ V Jánských Koupelích vsadili stejně jako v horských oblastech na syrovátku ovčí a v následujících dvou letech počet chovaných zvířat dvakrát významně rozšířili.⁴² Podnikatelský záměr Arzů tedy směřoval spíše k rozšíření možného okruhu hostů s ohledem na léčebné možnosti, nikoli ke zvýšení úrovně ubytování.

Přesto máme pro rok 1843 doloženo zvýšení cen za poskytované služby. Pokoj tehdy vyšel lázeňského hosta na 30–45 krejcarů za den, koupel na 25 krejcarů a půl mázu ovčí syrovátky na 8 krejcarů. Ceny za stáčenou minerálku se od 20. let nezměnily. Oběd v restauraci, vyhlášené údajně široko daleko, vyšel na 1 zlatý, na pokoji pak na 1 zlatý 12 krejcarů.⁴³ Také od přelomu 30. a 40. let zdůrazňovaná informace o nutnosti rezervace pobytu předem z důvodu návalu hostů (zejména v měsíci červnu) může svědčit o stoupající oblíbě Jánských Koupelí, kterým snad léčba ovčí syrovátkou přinášela žádanou prestiž.⁴⁴ Významného vylepšení se pak roku 1846 dostalo zařízení k poskytování koupelí, avšak cena koupelí nestoupla.⁴⁵

Výrazný mezník ve vývoji Jánských Koupelí představuje datum 28. srpna 1848. O šesté hodině ranní vypukl v lázeňském domě požár, který dřevěnou budovu v několika málo hodinách spálil do základů. Nikdo z lázeňských hostů patrně nedošel újmy na životě či zdraví, ovšem většinu osobních věcí se jim z důvodu rychlého rozšíření ohně zachránit nepodařilo. Mezi lidmi se okamžitě rozneslo domnění, že požár byl založen úmyslně.⁴⁶ Pravdivost této domněnky už dnes ověříme stěží, nicméně je třeba poznamenat, že likvidace staré budovy neznamenal pro lázně katastrofu, jak by se mohlo zdát, naopak umožnila jejich další rozvoj.

Dr. Josef Vincenc Melion⁴⁷ v souvislosti s reflexí této události neopomenul zmínit značně obšírný výklad o problematičnosti a nevhodnosti původní budovy k lázeňským účelům, jimž sloužila. Nabízí nám tak docela odlišný obraz lázni, než podávají texty

⁴⁰ Troppauer Zeitung 1836, č. 38 (9. 5.).

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Troppauer Zeitung 1837, č. 40 (19. 5.), 1838, č. 41 (21. 5.).

⁴³ Troppauer Zeitung 1843, č. 41 (22. 5.).

⁴⁴ Např. Troppauer Zeitung 1840, č. 40 (18. 5.).

⁴⁵ Troppauer Zeitung 1846, č. 42 (25. 5.).

⁴⁶ Troppauer Zeitung 1848, č. 70 (1. 9.).

⁴⁷ Josef Vincenc Melion (17. 3. 1813 Jihlava – 7. 4. 1905 Brno), známý moravský lékař a balneolog, začínal svou dráhu v Bruntále, kam přišel po pražských studiích roku 1840 (výdělek ze své první knihy *Geschichte der Mineral-Quellen des österreichischen Kaiserthums* z roku 1847 věnoval na výstavbu bruntálské nemocnice, která však byla realizována teprve v roce 1883). V letech 1848–1850 působil jako městský a komorní fyzikus v Budišově nad Budišovkou, kde se zasloužil o průzkum nedalekých pramenů Jánských Koupelí. Již roku 1852 však působil v Brně, kde strávil zbytek života (*Naturforscher Dr. Joseph Melion, Notizen-Blatt der Historisch-statistischen Section...* 1857, č. 6, s. 46–47; *Před 120 lety byla v Bruntále uvedena do provozu první veřejná nemocnice ve Slezsku – a stále léčí!*, Bruntálský kurýr 2005, č. 15, s. 1–2).

propagující je na stránkách novin vždy na jaře pravidelnou, každoroční reklamou. Už zařízení pramene je podle Meliona tristní, neboť nádržka zachycující minerální vodu je často zaplavována zvýšenou hladinou řeky (v té době je také zcela nepřístupná) a la-
vičky i zábradlí kolem byly zničeny plujícími ledovými krami v době tání natolik, že již nebyly v důsledku častých záplav ani obnoveny.⁴⁸

Z pohledu člověka zvyklého na současný komfort působí Melionův popis lázeňské budovy neutěšeným dojmem: „Už ten nedostatek, že byla celá ze dřeva, a proto nemohly být pokoje lázeňských hostů vytápěny, měl u mnoha nemocných za nepříznivého, studeného počasí rušivý vliv na průběh nemoci. K tomu byly chodby úzké, průvan v nich docela silný, protože skrz špatně zavřená okna a dveře měl drsný západní vítr volně entrée. Čistota měla daleko k příslovečné holandské. Příčina spočívala zejména v tom, že všechna havěť, která po odjezdu lázeňských hostů hnízdila až do začátku příští sezóny, tedy skoro celého tři čtvrtě roku, ve slámě nacpané do nábytku a nepotřebného náčiní a ve šterbinách a skulinách dřevěných zdí, neochotně uvolňovala nově přichozím hostům kvartýr. (...) Balkon, který na východním konci budovy kvůli vrávoravému stavu umožňoval vstup po schůdcích jen za ohrožení života a shora nabízel jen bídný výhled, nemohl kvůli strmým, zdola vedoucím schodům a malému prostoru poskytnout ani pohodlí, ani bezpečný únikový východ při případném požáru.“⁴⁹

Původní, nevhodný stav lázeňské budovy, kterou zničil požár, měla nahradit nová, víceúčelově zařízená, ohnivzdorná stavba. Carl Emanuel hrabě von Arz-Vasegg⁵⁰ ji nechal zbudovat v prostoru za původní stavbou (na místě někdejší zelinářské zahrady; k nové dispozici areálu viz přílohu č. 2), a to jako trojkřídlou s reprezentativním dvorem otevírajícím se do údolí a zdobeným květinovými parterry. Dokončena byla začátkem roku 1851 a již 18. května zde začala sezóna. Lékařské vedení bylo opět svěřeno krajskému lékaři dr. Josephu Chrobakovi. Přesné ceny za ubytování v nově vzniklé budově bohužel reklama neuvádí, ovšem naznačuje rozdílnost ubytovacích možností, což později doložené ceny v 60. letech, zahrnující čtyři tarify, dokládají.⁵¹ Dobové texty uvádějí, že v lázních bylo tehdy k dispozici 52 pokojů (viz přílohu č. 3).⁵²

Výstavbou nové lázeňské budovy byla započata patrně vůbec nešťastnější léta Jánských Koupelí v 19. stol. Začátkem 50. let byly rozšířeny vycházkové cesty v okolí (viz níže),⁵³ od roku 1856 se hovoří o možnosti posílat z lázní dopisy, které do Opavy vozil několikrát týdně stanovený poslíček⁵⁴ a roku 1857 je zmiňována lázeňská hudba, která hrávala každé úterý a čtvrtek k poslechu, v neděli od 3 hodin odpoledne do 9 hodin večer pak k tanci. Všechny pokoje byly tehdy opatřeny lahvemi na vodu a syrovát-

⁴⁸ J. V. MELION, *Der Kurort Meltsch*, s. 88.

⁴⁹ Josef Vincenc MELION, *Der Kurort Meltsch*, Das Vaterland. Mährisches Tageblatt für Politik, Literatur und gesellschaftliches Leben, 1849, č. 23 (30. 1.), s. 92.

⁵⁰ 20. 5. 1799 – 6. 6. 1879 Opava.

⁵¹ Patrně tedy už nejen přední a zadní část budovy, ale také klasické pokoje a menší kabinety. Intelligenzblatt für Brüner Zeitung 1851, č. 99 (30. 4.); Troppauer Zeitung 1851, č. 95, (25. 4.).

⁵² August von HÄRDTL, *Die Heilquellen und Kurorte des Oestereichischen Kaiserstaates und Ober-Italien's...*, Wien 1862, s. 153. Jak vysvětlit z dobové litografie, pokoje pro imobilní pacienty pod svahem byly zrušeny.

⁵³ Troppauer Zeitung 1853, č. 102 (5. 5.).

⁵⁴ Troppauer Zeitung 1856, č. 118 (24. 5.).

ku, sklenicemi k pití a zrcadly.⁵⁵ V roce 1858 se hovoří o návratu restaurátéra Vinzenze Bauera, ovšem historii provozu restaurace v předešlých letech neznáme.⁵⁶ K in-dikacím Jánských Koupelí v 50. letech byly počítány nemoci ze slabosti, skrofulóza (tuberkulóza mízních uzlin) a anglická nemoc (rachitida) dětí, bledost, šlemovitá prsní nemoc, chronická žloutenka, slabé zažívání, průjmy, zaražené větry a kolikové křeče, bílý výtok, neplodnost v důsledku slabosti, chronický krvetok ad.⁵⁷

Na konci 50. let romanticky zachytil Jánské Koupele anonymní cestopis, který dokládá, jak idylickým místem s vyvážením složky kulturní a panensky přírodní tehdy byly: „*Zdá se nám téměř zradou odkrývat těmito slovy cizímu pohledu příkrou cestu vinoucí se do údolí, na jehož úpatí, nějakých osmdesát schodů nad posilujícím pramenem, se usadil jako ptačí hnízdo přívětivý lázeňský dům, jenž vystupuje ostře z temných jedlí, které šumí až po nejvyšší hřbet toho kopce; snad není správné toto pro své krásy neznámé údolí zpřístupnit povrchním a hrubým návštěvníkům, avšak stejně tak by bylo nesprávné ukrývat duším prahnoucím po klidu azyl, kde mohou setřást z křídel ducha společenský prach a kde člověk smí zhluboka vydechnout v kořeněné vůni jehličí, sladce a příjemně snít při ukolébavce nekonečných lesů.*“⁵⁸

Pozornost pisatele poutá obraz údolí obklopeného lesy, šumící řeka plná pstruhů, louky s pasoucím se dobytkem a chodníky s promenujícími se pávy, které vedou k rozličným altánkům a odpočívadlům, z nichž každé má své jméno, uvedené tabulkou přibítoou na stromě. Jmenuje však pouze již uváděný *Schwesternplatz* se dvěma propletenými smrky. Zachytil také třípytlivé, barvou proměnlivé hromady břídlíce signalizující všudypřítomné lomy a bohaté plody lesa rostoucí mezi spáry kořenů stoletých stromů a skalními bloky, které mu připomínaly zkamenělý proud, tu a tam přerátý vytesanou cestou.⁵⁹

Patrně je zde řeč o stezce kolem pravého břehu Moravice, pokračující za *Schwesternplatzem* dále na západ, směrem na Kružberk, která je na některých místech lemována kolmo otesanou skálou. Vzhledem k tomu, že existenci *Schwesternplatzu*, k němuž vede od lázeňského parku alej, předpokládáme již na začátku 19. stol., zmíněná do skály tesaná stezka zřejmě představuje právě ono podstatné rozšíření promenádních cest z počátku 50. let (viz výše).

Cestopis si však, ve shodě s dobovou realistickou poetikou, všímá i negativních jevů, které kritizuje. Ať jsou to již uvedené tabulky přibíjené na stromy,⁶⁰ vyrývání jmen do kůry propletených smrků na *Schwesternplatzu* či pouťové a prázdninové cetky prodávané lázeňským hostům: „*Lázeňskou zábavu zajišťuje obrovská houpačka a stánek, kde se prodávají ohromující prsteny s nepravými brilianty, malé stříbrné amulety, cestovní tašky a sítky na motýly; že toto obchodní odvětví svého provozovatele uživí, bo-*

⁵⁵ Troppauer Zeitung 1857, č. 109 (13. 5.).

⁵⁶ Troppauer Zeitung 1858, č. 99 (1. 5.).

⁵⁷ Intelligenzblatt für Brüner Zeitung 1851, č. 99 (30. 4.); Troppauer Zeitung 1851, č. 95, (25. 4.).

⁵⁸ *Von der Oppa und Mora, im Herbst 1858 (Schluß)*, Morgenblatt für gebildete Leser 53, Stuttgart – München, 13. Februar 1859, č. 7, s. 166.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ „*Zdá se, že kmeny se nad tím rozpačitě rdí – tu a tam dokonce spatříme velké pryskyřicové slzy, které hanbí špatnou práci lidského důvtipu.*“

hužel ukazuje, že je všude stále více lidí, kteří zabírají spíš na falešné cetky než na pravé krásy přírody.⁶¹

K věhlasu lázni jistě přispělo i objevení nových pramenů, které již spadá do 1. poloviny 60. let. Majitelé lázni si uvědomovali problematičnost starého Janova pramene, který byl blízko řekou při častých záplavách znečišťován a zanášen, což se podepisovalo na kvalitě jeho vody. Ta byla i přesto užívána zejména k pitným kúram. Aby byla získána kvalitnější voda vhodná k pití, byl podniknut průzkum Kyselkové louky následovaný zkušebními vrty. V roce 1862 tak byl navrtán nový pramen ve vzdálenosti zhruba 180 m severozápadně od Janova pramene, téměř na úpatí svahu. I přes dostatečnou vzdálenost od řeky Moravice se však ani tento pramen nevyhnul znečištění, neboť ležel stále na zaplavované Kyselkové louce a podle průzkumu dr. Ferdinanda Daubrawy, který provedl pravděpodobně první komplexní rozbor zdejší kyselky vůbec,⁶² byl, podobně jako Janův pramen, příliš mělký. Zprvu byl zachycen v malém dřevěném bazénku.⁶³

Od roku 1864 je tento pramen nazýván Pavla (*Paulaquelle*), a to zřejmě na počest novomanželky tehdejšího držitele panství Felixe hraběte von Arz Pauly, roz. Pereira-Arnstein.⁶⁴ Naopak své jméno dal hrabě již dříve vyhlídkové chatě na skále nad Moravickým mlýnem s typickým výhledem na areál lázni (*Felix-Hütte* nebo též *Felix-Warte*), kde dodnes stojí obnovený dřevěný altán, třebaže výhled na lázně již není kvůli vzrostlé vegetaci prakticky možný.⁶⁵

Další pramen, označovaný jako Nový, byl navrtán na podzim roku 1863. Zřejmě všechny prameny byly následně zachyceny do trubek z litého železa o délce 12 stop a šířce půl stopy. Ty se nahoře trychtýřovitě rozšiřovaly a voda padala do 3 stopy (tedy asi 90 cm) širokých nádržek z cementu, z nichž odtékala postranními otvory. Nádrže byly zakryty (nejspíš pouze dřevěnými) pavilony, které je měly chránit před povětrnostními vlivy.⁶⁶ Všechny tři zdroje podrobil roku 1865 chemickým zkouškám dr. Ernest Ludwig, budoucí profesor chemie na vysoké škole ve Vídni. Nejlépe, pokud jde o minerální složku, dopadl pramen Pavla a ukázalo se, že složení kyselky je zde srov-

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Objevují se též zmínky o průzkumu vody Janova pramene z 50. let, které měl provést a spisem vydaným u Adolfa Trasslera zveřejnit dlouholetý lázeňský lékař Anton Heinisch z Opavy (K. HERMANN, *Bad Johannisbrunn bei Troppau*, Altvater. Organ des mährisch-schlesischen Sudeten-Gebirgs-Vereines 16, 1898, č. 2, s. 14). Žádná taková publikace však v současnosti není k dohledání.

⁶³ Ferdinand DAUBRAWA, *Analyse der Mineralquellen von Johannesbrunn*, in: Vierteljahresschrift für praktische Pharmacie, Band XII, Viertes Heft, red. Georg Christoph Wittstein, München 1863, s. 482; Josef Vincenc MELION, *Der Eisensäuerling von Meltsch in k. k. Schlesien*, Mittheilungen der kais. königl. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft für Ackerbau, Natur- und Landeskunde, 1864, č. 10, s. 75.

⁶⁴ Felix hrabě Arz von Vasegg (21. 12. 1833 nebo 1837? – 1891), byl synem výše zmíněného Carla Emanuela. V roce 1861 si vzal za ženu Paulu von Pereira-Arnstein (17. 7. 1837 – 1877), která pocházela ze židovské šlechtické rodiny, jež konvertovala na začátku 19. stol. ke katolictví. Chybně bývá uváděno, že pramen nese jméno po deceři tehdejšího majitele, za něhož je někdy omylem považován dokonce Felix Arco. Tato mýlka má snad svůj prapůvod ve zkomolení šlechtického titulu, neboť Arzové se tehdy psali často „von Arzio-Vasegg“.

⁶⁵ Domněnku, že by byl zakladatelem Felixovy chaty teprve Felix Skrbenský z Hříště, který měl panství Melč získat roku 1867 (K. M. PLISCHKA, *Heimat im Mohrabogen*, s. 127), lze vyloučit, neboť dr. Ferdinand Daubrawa hovoří o *Felixhütte* již r. 1863 v geognostické části svého příspěvku (F. DAUBRAWA, *Analyse der Mineralquellen*, s. 485).

⁶⁶ Ernest LUDWIG, *Chemische Analyse der Mineralquellen in Johannesbrunn (nächst Meltsch) in Schlesien*, Troppau 1865, s. 4–5.

natelné s minerálními vodami např. v nedaleké Karlově Studánce, české Kyselce u Karlových Varů či v lázních Pirawarth v Dolním Rakousku.⁶⁷

Na přelomu 50. a 60. let navštívilo Jánské Koupele za sezónu asi 250 hostů, z toho 4/5 tvořily ženy.⁶⁸ Preferenci léčby ženských potíží včetně neplodnosti potvrzují i samy reklamní texty, které roku 1864 lákají na léčbu „*chorobných afektů ženských pohlavních orgánů a rozličných trápení způsobených chudokrevností a nervovou slabostí*“.⁶⁹ Návštěvnost na počátku 60. let dále stoupala, o čemž svědčí jednak rozšíření ubytovacích kapacit roku 1862, kdy byly taktéž u řeky vystavěny z pevného materiálu velké koňské stáje a upraveny promenády,⁷⁰ jednak Daubrawův spis z roku 1863, který uvádí současný stav 63 pokojů, ale zároveň zmiňuje každoroční nárůst hostů (zejména z Pruska) a s tím související nedostatek ubytovacích kapacit, který bude nutno v budoucnu řešit.⁷¹ V tomto roce se také hovořilo o rozmnožení a pohodlném zařízení bytů (zřejmě již tehdy také v Moravickém mlýně). Došlo rovněž k vylepšení provozu koupelí (k dispozici byly porcelánové a cementové vany, děložní sprcha a koupele nohou), nově byly zřízeny koupele ve výluhu z jehličí, účelně zařízeno koupání v řece a úprav se dočkalo i stáčení kyselky, která byla skladována prozatím v Opavě u Hirsche & syna. Na přelomu let 1863/64 vznikl nový taneční lokál, který byl postaven vedle hlavní budovy jako samostatná stavba, aby nebyli hudbou rušeni odpočívající hosté. Od roku 1867 byly k dispozici i parní a sprchové koupele. Lázně tehdy vedl vrchnostenský lékař Ferdinand Beck z Melče, který byl též jejich správcem, vrchní lékařský dohled pak měl dr. Leopold Moller,⁷² který zde konzultoval dvakrát až třikrát týdně.⁷³ Od roku 1868 byl jako dohlížející lékař, navštěvující lázně jednou do týdne, uváděn c. k. zemský lékařský rada dr. Edmund Czeike.⁷⁴ Denní nájemné vyšlo v 60. letech podle typu pokoje na 50, 60, 70 či 80 krejcarů. Koupel stála v průměru 35 krejcarů.⁷⁵

Ačkoli Jánské Koupele byly od roku 1812 permanentně v držení hraběcí rodiny Arzů, není jisté, zda provoz lázeňského střediska řídili vždy sami, nebo jej v některých obdobích také pronajímali. Jisté je to teprve pro rok 1866, kdy jsou v reklamním textu vyložené označeni za nájemce lázeňský lékař Ferdinand Beck a restauratér Vinzenz Bauer, roku 1868 pak jen druhý z nich.⁷⁶ Přitom oba působili v Jánských Koupelích již značně dlouho – ovšem odkdy měli ústav v pronájmu, není jasné.

Patrně však tato skutečnost souvisí s postupným zadlužováním hraběte Arze, který musel lázeňský ústav nejdříve pronajmout, později dokonce prodat. Objevují se sice zmínky, že už od roku 1867 patřily Jánské Koupele jeho bratranci Felixi Skrbenskému,⁷⁷

⁶⁷ E. LUDWIG, *Chemische Analyse*, s. 14; Troppauer Zeitung 1865, č. 108 (10. 5.).

⁶⁸ A. von HÄRDTL, *Heilquellen und Kurorte*, s. 153.

⁶⁹ Troppauer Zeitung 1864, č. 103 (5. 5.).

⁷⁰ Troppauer Zeitung 1862, č. 102 (3. 5.).

⁷¹ F. DAUBRAWA, *Analyse der Mineralquellen*, s. 483.

⁷² Opavský lékař židovského původu (28. 10. 1823 Loštice – 7. 11. 1896 Moravská Ostrava), pohřben na židovském hřbitově v Opavě.

⁷³ Troppauer Zeitung 1863, č. 95 (26. 4.); 1864, č. 103 (5. 5.); 1867, č. 104 (5. 5.).

⁷⁴ Troppauer Zeitung 1868, č. 97 (26. 4.).

⁷⁵ Troppauer Zeitung 1866, č. 92 (22. 4.).

⁷⁶ Troppauer Zeitung 1866, č. 92 (22. 4.); 1868, č. 97 (26. 4.).

⁷⁷ K. M. PLISCHKA, *Heimat im Mohrabogen*, s. 127. Felix Skrbenský (29. 12. 1827 Opava – 7. 1. 1898 St. Pölten) byl jednak bratrancem Felixe Arze, neboť jeho matkou byla Anna hraběnka von Arz-Wasegg, jed-

avšak s největší pravděpodobností jde o mýlku. Skrbenským (přesněji Philippovi Skrbenskému)⁷⁸ náležela od roku 1868 Melč. Jánské Koupele však zůstaly podle všeho až do roku 1884 v držení Felixe Arze, kterého jako majitele uvádí ještě reklama v brněnském deníku z roku 1875, kdy si od něj lázně na dalších šest let pronajal restaurátor Vinzenz Bauer.⁷⁹ Každoroční reklama však nadlouho neinformuje o žádných vylepšeniích, a tak se zdá, že právě zde započal postupný úpadek lázní, který je nadlouho strhl mezi zastarávající ústavy se slabou klientelou. Jánské Koupele dále sloužily za oblíbený výletní cíl Opavanů, kteří o nedělích putovali do příjemného údolí Moravice také za kuchyní známého restaurátora, avšak jako lázeňské středisko již v 70. letech stagnovaly.⁸⁰

Informace z následujícího období jsou spíše útržkovité. Z rukopisného přehledu lázeňských hostů pro rok 1873, zasílaného každoročně c. k. oblastnímu hlavnímu radovi v Opavě, se dovídáme o jakémsi „*čerstvém vrtu Janova pramene*“, jehož neúspěch však dokládá fakt, že nebyl reflektován žádnou literaturou (ani reklamní),⁸¹ a o získání nového parního kotle k ohřevu minerální vody.⁸² V roce 1876 je zmiňován stabilní lázeňský lékař dr. J. Rotter a Jánské Koupele jsou propagovány pro léčbu ženských a dětských nemocí i jako přípravná kúra pro Mariánské Lázně. K roku 1880 je doložena elektroléčba.⁸³

Prý v žalostném stavu koupil Jánské Koupele roku 1884 od zadlužených Arzů podnikatel Karl Weissshuhn, který údajně investoval do opravy celého areálu, postaral se o zvelebení mnoha lesních cest, na nichž vznikla dřevěná odpočívadla, a nad lázněmi na Karlově vrchu (*Karlshöhe*), pojmenovaném snad přímo po Weissshuhnovi, vyrostla dřevěná rozhledna. Před hlavním průčelím lázeňského domu byl tehdy zřízen vodotrysk, přítomný ještě na pohlednicích z konce 90. let 19. stol. V areálu nechal Weissshuhn zbudovat pro sebe a rodinného přítele Antona Karla Lemacha vikendovou chatu (přízemní dvojdomek) zv. *Schuppenhaus* (Šupina),⁸⁴ která stávala do začátku 20. stol.

nak jeho švagrem, neboť se 12. 10. 1863 oženil s Klementinou von Pereira-Arnstein, jež byla sestrou Felixovy ženy Pavly.

⁷⁸ Philipp Skrbenský (5. 3. 1830 Opava – 21. 3. 1908 Wien), mladší bratr Felixe, kterému po smrti matky Anny roku 1868 připadla Melč. Rodiče Felixe a Phillipa jsou pohřbeni v Radkově.

⁷⁹ Brünner Tagesbote 1875, č. 237 (16. 10.).

⁸⁰ Podle údajů d'Elverta o moravských a slezských lázních měly v letech 1870–72 Jánské Koupele návštěvnost (136, 253 a 185 osob) srovnatelnou např. s teprve se rozvíjejícím Darkovem (166, 165 a 307 osob). Návštěvnost ostatních lázní byla vyšší, u některých mnohonásobně (Jeseník 627, 781 a 858 osob, Rožnov 979, 1007 a 1208 osob; Christian d'ELVERT, *Zur mähr.-schles. Balneographie*, Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section... 1876, č. 1, s. 7).

⁸¹ Právě toto zachycení patrně bylo příčinou oně zhoršující se kvality vody Janova pramene, jak uvádějí pozdější prameny („...*kvalita vody hlavního pramene se poněkud zhoršila, a sice se to děje od doby, kdy dřívější vlastník lázní nechal pramen jinak zachytit.*“ Srov. Emil TIETZE, *Bemerkungen über die Quellen von Johannisbad bei Meltsch*, s. 1–2, rukopis z 12. září 1895; ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1414).

⁸² *Schluss-Ausweis über die Saison des Jahres 1873 im Curorte Johannisbrunn*, ZA Opava, Zemská vláda Slezská Opava, i. č. 1421, k. 1657.

⁸³ Troppauer Zeitung 1876, č. 99 (1. 5.); 1880 č. 100 (1. 5.).

⁸⁴ Ida WEISSHUHN, *Vzpomínky na mého otce / Erinnerungen an meinen Vater*, Opava 2001, s. 36/81. Šupina se výslovně připomíná roku 1891, kdy byla chata uvnitř nově zařízena. Tehdy však již nesloužila za Weissshuhnovo letní obydlí, ale stejně jako ostatní lázeňské budovy k pronájmu hostům (Troppauer Zeitung 1891, č. 101 [3. 5.]).

nakoso při pravém bočním křídle lázeňského domu, než byla před výstavbou tamní dependance s kaplí přemístěna do svahu za dům.

Reklama na „*přívětivé Jánské Koupele u Melče, které se v dřívější době těšily početné návštěvnosti*“, ze začátku lázeňské sezóny roku 1884 dávala vinu za špatný stav areálu někdejšímu vlastníkovi, „*kteřý málo dbal o údržbu rozlehlé budovy i pěkných promenád nabízejících půvabné vyhlídky*“ a slibovala do budoucna výrazné zlepšení i nárůst hostů: „*Nyní se vše změnilo, když lázně přešly do vlastnictví člověka, který jim věnuje živý zájem a nevyhýbá se nákladům ani úsilí, aby je pozvedl. V poměrně krátkém čase byly všechny budovy zcela renovovány a uvedeny do nejlepšího stavu a také na promenádách byly založeny nové cesty. Obytné domy mají veskrze přívětivý zevnějšek a jsme pevně přesvědčeni, že Jánské Koupele brzy získají onen věhlas, na který díky své vynikající poloze mohou vznášet nárok. Pozornost, kterou nový majitel věnuje lázním, výrazně přispěje k pozvednutí návštěvnosti, tím více, když i obnova příjezdové cesty od vesnice Melč splatila dluh vysloveným přáním. Jak nám bylo sděleno, zamýšlí nový majitel také nově zachytit hlavní pramen kyselky, čímž snad tato voda brzy opět dosáhne své obzvláštní kvality, kterou se dříve vyznamenávala.*“⁸⁵

I přes tyto smělé plány a renovace se nepodařilo pozitivní očekávání naplnit. Ačkoli zpočátku o pozvednutí lázní Weissshuhn stál, návštěvnost dále klesala. V roce 1884 se tu léčilo téměř 300 osob, v roce 1889 už zhruba třikrát méně a před polovinou 90. let lázně upadly snad na své historické minimum (necelých 50 hostů v roce 1894).⁸⁶ Již roku 1886 popsal Josef Melion Jánské Koupele jako „*lázně třetího řádu*“, neboť nejsou luxusními lázněmi, ani zábavním místem. Ocení je ten, „*kdo upřednostňuje osvěžující horský vzduch, procházky v jehličnatém lese, jenž přiléhá k lázeňské budově, osvěžující, na uhlčitany bohatou kyselku, posilující lázeň a rzyi nefalšovanou ovčí syrovátku před salonní zábavou, soirée a hlučnými rozhovory, (...) kdo lázně navštěvuje ne pro rozptýlení a pobavení, nýbrž z lékařských důvodů*...“⁸⁷

Lázeňští hosté, rekrutující se z bohatších, zejména měšťanských vrstev, preferovali zábavu a pobyt v lázních pro ně představoval spíše luxusní rekreaci než léčebný pobyt. V době rozšíření železnice, která umožnila rychlejší spojení mezi městy nejen v rámci monarchie a podpořila tak cestování, už Jánské Koupele jako malé, lokální lázně nepředstavovaly cíl ideální dovolené majetných. Na stránkách novin *Troppauer Zeitung* se každé jaro objevovaly reklamy na věhlasnější lázeňská místa, často od Opavy značně vzdálená (Trenčianské Teplice, Luhačovice, Karlovy Vary, Františkovy Lázně, Mariánské Lázně, ale i rakouský Gleichenberg, kladský Reinerz či maďarská Csorba). To byla pravděpodobně místa, kam se hleděla nejen zdejší smetánka v létě dostat.

Nový majitel lázní Weissshuhn směřoval svou pozornost na samotné údolí Moravice, které člověku uvyklému na bezprostřední blízkost přírody (jako syn nadlesního v neustálém styku s lesem vyrůstal) dávalo nejen příležitost k vytouženému odpočinku, ale přinášelo mu také možnosti výdělku, ať už šlo o břidlicové lomy v Mokřin-

⁸⁵ Troppauer Zeitung 1884, č. 118 (21. 5.).

⁸⁶ Počty hostů jsou kvůli neúplně dochovaným Kurlistům a rozdílným informacím v příručkách (často počítají nájemce, ne skutečný počet ubytovaných osob) jen přibližné (Eduard MESTENHAUSER, *Eine ärztliche Touristen-Fahrt nach dem schlesischen Curorte Johannisbrunn, Johannisbrunn 1898*, s. 12; ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1414.).

⁸⁷ Josef Vincenc MELION, *Das freundliche Mohratal (Schluss)*, Altwater 4, 1886, č. 9, s. 131.

kách, nebo o rozlehlé lesy. Uvážená těžba dřeva byla podmínkou rozvoje jeho papírny v nedalekých Žimrovicích. Že šlo vesměs o kácení nedevastující okolní kraj, dosvědčuje proměna místa před Weissshuhnovou držbou a po ní zachycená dr. Eduardem Mestenhauserem, který ve svém spisku z roku 1898 uvedl tristní stav vymýcených lesů okolo lázní před 15 lety už jen jako nepřijemnou vzpomínku.⁸⁸

Jakmile Weissshuhn zjistil, že v lázeňském businessu si nevystačí s provedením základních oprav a několika vylepšení, přenechal Jánské Koupele cele opět nájemcům. V roce 1889 lázně vedl restauratér Josef Klement,⁸⁹ od roku 1890 zde podnikal už jiný (nejmenovaný) nájemce,⁹⁰ který v roce 1891 referoval o úspěchu loňské sezóny a opět sliboval pozvednutí úrovně lázeňského místa při zachování stávajících cen: Hovořilo se o zřízení nejnovějšího systému vodoléčby, říčních lázních, bohatém pobavení hostů, stále lázeňské hudbě, pohybových kúrách dr. Örtela,⁹¹ masážích, švédské léčebné gymnastice i o blíže nedefinovaném odstranění „mnohých nedostatků“.⁹² Informace o tom, jak „počet hostů rok od roku stoupá, takže je nezbytné si pokoje v hlavní sezóně včas objednat předem“, však musíme ve světle doloženého počtu návštěvníků vnímat pouze jako reklamní mystifikaci.⁹³ Cena za dvouložkový pokoj (ovšem bez ložního prádla) se v 1. polovině 90. let pohybovala v rozmezí 60 krejcarů až 1 zlatého a 50 krejcarů.⁹⁴ Hostům bylo tehdy povoleno také vlastní stravování.⁹⁵

Nájemci a lázeňští lékaři se v této době velmi rychle střídali. V roce 1891 byl uváděn jako lázeňský lékař dr. M. Brée,⁹⁶ roku 1893 dr. Gustav Beck,⁹⁷ roku 1894 dr. Adolf Grünfeld z Budišova (s pomocí dr. Karla Czasche z téhož města)⁹⁸ a roku 1895 dr. Rudolf Faber. Nájemcem lázní byl tehdy Adolf Smetana.⁹⁹

Obrat ve vývoji samotných lázní nastal teprve po roce 1895, kdy Jánské Koupele získali koupí hrabě Camillo Razumovský¹⁰⁰ s chotí Marií, rozenou Wiener von Welten.¹⁰¹ Razumovští již dříve koupili panství Horní Vikštejn a Melč. Přikoupením Jánských Koupelí jednak obnovili původní rozsah panství Melč, které bylo v minulosti rozděleno, jednak vytvořili poměrně rozsáhlou držbu kolem údolí Moravice, kterou pak ještě rozšířili dále na sever zakoupením Dolních Životic. Nově nabyté území rodi-

⁸⁸ E. MESTENHAUSER, *Eine ärztliche Touristen-Fahrt*, s. 3.

⁸⁹ Brünner Tagesbote 1889, č. 109 (11. 5.).

⁹⁰ Snad Johann Kutscha, podepsaný pod reklamou z roku 1893 (Troppauer Zeitung 1893, č. 121 [28. 5.]).

⁹¹ Mnichovský lékař Max Joseph Örtel (20. 3. 1835 Dillingen an der Donau – 17. 7. 1897 München) doporučil terénní kúry založené na promyšleném stoupání spolu s potními kúrami a omezením příjmu tekutin pro rozličné nemoci počínaje zdržováním vody v těle přes dýchací potíže až po nemoci srdce a zejména k léčbě otylosti.

⁹² O charakteru uvedených nedostatků samozřejmě propagační texty nehovoří. Z dobové korespondence víme, že inspekce již od roku 1887 opakovaně upozorňovala na velké problémy v zařízení lázní. Primitivním ohřevem a absencí střechy nad pramenem docházelo k míšení vody s obyčejnou dešťovou, čímž byla minerálka znehodnocována (ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1421, k. 1657).

⁹³ Troppauer Zeitung 1891, č. 101 (3. 5.).

⁹⁴ Brünner Tagesbote 1891, č. 101 (4. 5.); č. 102 (5. 5.).

⁹⁵ Troppauer Zeitung 1894, č. 98 (29. 4.).

⁹⁶ Brünner Tagesbote 1891, č. 102 (5. 5.); Troppauer Zeitung 1891, č. 101 (4. 5.).

⁹⁷ Troppauer Zeitung 1893, č. 121 (28. 5.).

⁹⁸ ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1421, k. 1657.

⁹⁹ Troppauer Zeitung 1895, č. 92 (21. 4.).

¹⁰⁰ 21. 8. 1852 Český Rudolec – 5. 12. 1917 Dolní Životice.

¹⁰¹ 9. 12. 1856 Wien – 16. 3. 1936 Dobříčany.

na přijala za svůj domov a rychle se s ním sžila, což dosvědčuje nejen obětavá snaha přispívat k rozkvětu obcí na panství (např. stavba kostelů v Melči a Dolních Životičích, četných kaplí či školy v Melči), ale také hospodárné využití místního bohatství, které se jim nabízelo, ať už v podobě založení továrny na lepenku v Annině údolí pod Víkštejnem, nebo právě ve snaze dostat z dlouholetého marasmu lázně Jánské Koupele, které asi na přelomu let 1897/98 převzali z pronájmu do své vlastní správy, již vykonával Franz Hawlik.¹⁰²

Avšak již po roce 1895 začali Razumovští podnikat pozvolné, ale rozhodné kroky k revitalizaci a zásadní modernizaci celého lázeňského komplexu. Jedním z prvních bylo zajištění kvalitní příjezdové komunikace do lázní. Během obnovy silnice z Melče vznikl nový železný most, překračující Moravici u Mokřínek, odkud byla cesta dále vedena po pravém břehu řeky, pod skálou, jejíž spodní část musela být v důsledku toho částečně odstřelena.¹⁰³ Až později byla nově zbudována silnice do Kružberka, dokončená roku 1899, s nádhernými výhledy do údolí Moravice, které se zde majestátně rozevírá.

Velmi důležitým bodem modernizace se stala renovace stávajících objektů a výstavba celé řady nových budov. Nejdříve byl upraven hlavní léčebný dům, kde došlo pro případ chladného počasí k výměně všech oken za dvojitá a každá místnost byla rovněž vybavena kamny k vytápění.¹⁰⁴ Okenní otvory byly zvětšeny, aby nebránily přístupu blahodárných slunečních paprsků k pacientům. V přízemí jižního křídla byl adaptován velký lázeňský salon pro zhruba 200 lidí a orchestr.¹⁰⁵ Před budovou, v místech zrušeného vodotrysku, vznikla okrasná zahrada s tehdy populární kobercovou výsadbou.¹⁰⁶ Ubytovací prostory byly roku 1897 rozšířeny o dvě luxusní vily *Elisabeth* a *Rosa* (Róza)¹⁰⁷ ve svahu protějšího břehu Moravice, které sloužily zejména jako elegantní garsoniéry a rodinné penziony s možností vlastního stravování či se stravováním v restauraci v Moravickém mlýně.¹⁰⁸ U lesa vznikla při příležitosti 50. výročí vlády císaře Františka Josefa roku 1898 vila *Silesia* (což dodnes připomíná latinsky psaná pamětní deska), a to jako objekt určený k ubytování hostů, jimž byla lázeňská péče poskytována zdarma (vojáci a nemajetní, zejména členové Prvního všeobecného spolku úředníků).¹⁰⁹ Úprav se dočkal Moravický mlýn s restaurací, kde fungoval statek

¹⁰² K rodu Razumovských srov. hesla Jiřího Stibora pro *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, *Nová řada* 8 (20), Ostrava 2006, s. 91–102.

¹⁰³ E. MESTENHAUSER, *Eine ärztliche Touristen-Fahrt*, s. 4.

¹⁰⁴ *Troppauer Zeitung* 1898, č. 106 (10. 5.), č. 123 (1. 6.).

¹⁰⁵ ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1414.

¹⁰⁶ K tehdejší módě kobercových záhonů srov. např. článek *Ueber Teppichgärtneri*, *Die Gartenlaube*. Illustriertes Familienblatt 1888, s. 35.

¹⁰⁷ Vily byly pojmenovány po Camillově babičce Elisabeth Razumovské, rozené svobodné paní Schenk von Gastell (26. 8. 1785 – 29. 8. 1818) a matce Rose Razumovské, rozené svobodné paní von Löwenstein (5. 10. 1814 – 3. 6. 1889 Horní Víkštejn), jejichž ostatky jsou uloženy v rodinné hrobce v nedalekém Radkově.

¹⁰⁸ E. MESTENHAUSER, *Eine ärztliche Touristen-Fahrt*, s. 4, 10.

¹⁰⁹ Jubilejní nadace Razumovských poskytovala potřebným hostům zdarma ubytování, lékařské ošetření a všechny léčebné prostředky, a to po dobu čtyř týdnů. Osvobození byli tito hosté od lázeňské a hudební taxy. Podle informací z roku 1900 bylo tehdy v lázních 40 volných míst pro bezplatné užívání. Vzhledem k tomuto vysokému počtu se zdá, že bylo provozováno kromě vily *Silesia* i v jiných k tomu určených prostorách (*Troppauer Zeitung* 1900, č. 92 [22. 4.]).

s mléčnou zahradou a vznikla tam také prádelna pro hosty.¹¹⁰ Hegerův dům vedle Melčského mlýna měl sloužit jako statek a svačinová stanice lázeňských hostů při jejich vycházkách do okolí.¹¹¹ Upravovány a rozšiřovány byly také četné promenádní cesty, z nichž připomeňme alespoň tzv. *Dichterweg* (Stezku básníků) s Lavičkou básníků pod Felixovou chatou či *Zählweg* s číslovanými lavičkami, klikaticí se až na Karlův vrch (sloužila k terénním kúrám). Nově vznikl glorieta na vyhlídkové skále *Lorelei* naproti Zálužné.¹¹²

Velká pozornost byla samozřejmě věnována Kyselkové louce s prameny. Nejdříve proběhlo nové zachycení nejstaršího Janova pramene, který byl opatřen vyvýšeným altánem, kde byla voda, využívaná převážně ke koupelím, zachycována do velké vodotěsné cisterny z betonu o objemu zhruba 42 m³. Z pocínované železné roury o průměru 18 cm prýštila minerálka do velké kovové mušle. Nacházel se zde také inhalační přístroj ke vdechování smrkové páry, mentolu apod.¹¹³ Nové zachycení Janova pramene údajně vyšlo na 10 tisíc zlatých, avšak nový správce lázni Franz Hawlik si nechal vypracovat posouzení pramenů c. k. horním radou a vrchním geologem Říšského ústavu geologie dr. Emilem Tietzem, který stávající zachycení označil za nevhodné, stejně jako dřívější zachycení pramene Pavla, neboť oba byly zavedeny jen do hloubky 6 m a nedostatečně utěsněny před povrchovou vodou. V případě starého pramene se ukázalo, že veškerá novější zachycení dřívější kvalitu pramenné vody jen zhoršila, neboť patrně narušila přirozené vrstvy filtrující přítok povrchové vody ke zdroji. Zcela zmařen byl v té době již tzv. Nový pramen, zachycený mezi oběma výše zmíněnými pouze v hloubce 1 m. Ten dal Hawlik zasypat.¹¹⁴

Hawlik nechal následně vybudovat mohutnou hráz uzavírající Kyselkovou louku před často rozvodněnou řekou Moravicí a situaci s prameny vyřešil dle Tietzeho návrhu založením zcela nového zdroje. V roce 1896 byl tedy dle jeho pokynů navrtnán nový pramen, pojmenovaný pak po manželce hraběte Razumovského Marie. Zřídlo bylo zachyceno firmou pro vodní stavby Ing. Adolfa Niklase z Teplic a jeho náročné, ovšem účinné řešení si zaslouží bližší pozornost.

Při výběru místa byla zamítnuta varianta hloubení na vyvýšené terase nad údolím, kde by bylo nutno dosáhnout značné hloubky vrtu a výsledek by ani tak nemusel být úspěšný. Zvoleno bylo tedy místo nedaleko Janova pramene, kde se již v hloubce 1,5 m narazilo na pevnou skálu. Ta byla skupinou dělníků, kterou vedl mistr Julius Thiele z Oseka, dále vrtána až do hloubky 17 m, kde vytryskl silně sycený pramen, který „*vyzkypěl jako šampaňské*“. Ten byl po vyvrtání dalších 3 m (celkem tedy 20 m) vyčištěn a zachycen speciálním způsobem, který měl zamezit jakémukoli znečištění minerální vody. Do 60 cm širokého vrtu byla ponořena kombinovaná roura, jejíž spod-

¹¹⁰ Adolf KETTNER, *Johannisbrunn bei Troppau*, Altvater. Organ des mährisch-schlesischen Sudeten-Gebirgs-Vereines 22, 1904, č. 2., s. 18.

¹¹¹ A. WANECK, *Bad Johannisbrunn*, Troppauer Zeitung 1897, č. 89 (18. 4.), s. 6.

¹¹² A. KETTNER, *Johannisbrunn bei Troppau*, s. 18.

¹¹³ E. MESTENHAUSER, *Eine ärztliche Touristen-Fahrt*, s. 4–5.

¹¹⁴ Emil TIETZE, *Bemerkungen über die Quellen von Johannisbad bei Meltsch*, s. 5–6, rukopis z 12. září 1895, ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1414; Franz HAWLIK, *Die Neufassung der Eisensäuerlinge von Bad Johannisbrunn (Oesterreich-Schlesien)*, Balneologische Zeitung 9, 1898, č. 6 (28. 2.), s. 41–42.

ní díl dlouhý 5 m tvořila hliněná děrovaná trubka. Prostor kolem této části byl následně vysypán šterkem. Horní část roury tvořila neděrovaná hliněná trubka, na niž byla nasazena ještě cínová trubka, zpevněná železnou rourou. Jejich meziprostor vyplnil tér, prostor kolem železné trubky pak jíl.¹¹⁵ Nahoře byla cínová roura vyvedena do mramorové nádržky se skleněnou mísou, k níž se přistupovalo dolů po schodech uvnitř dřevěného pavilonu, který byl dokončen roku 1898 podle plánů vídeňského architekta Ludwiga Tischlera.¹¹⁶ Pramen tedy vytékal pod úrovní okolního terénu, aby mohly být základy pavilonu, a tím i samotná nádrž přitisknuty přímo k provrtané skále, a bylo tak znemožněno jakékoli mísení prýstící minerálky s povrchovou vodou. Pramen Marie se používal k pitným kúrám, jelikož poskytoval kvalitativně nejlepší vodu ze všech tří pramenů, což prokázala nová analýza vody od tehdy již dvorního rady dr. Ernsta Ludwiga.¹¹⁷ Nádržku propojovala roura s 10 m vzdálenou stáčirnou minerálky (tzv. Švýcárnou), která byla zařízena podle nejmodernějších požadavků (plnička od Grünera z Teplic, myčka lahví od J. Putze z Vídně a korkovací stroj Boldta & Vogela z Hamburku). Odtud byla exportována zdejší minerálka jako *Johannisbrunner Säuerling*. Lahvovaná byla k dostání v Opavě u všech lékárníků a obchodníků, koupit se dala také přímo v úřednickém domě vedle paláce Razumovských na Nádražním okruhu čp. 29, hlavními prodejci pak byli W. Carl Hirsch & Sohn, později také Noë & Sohn.¹¹⁸ Kyselka byla užívána coby léčivá i stolní voda, pro léčebné účely se pila také smíchána se syrovátkou, pro chuť pak s vínem, ovocnou šťávou či s koňakem.¹¹⁹ Na jubilejní výstavě roku 1898 byla oceněna medailí.¹²⁰

Podobně jako v případě pramene Marie bylo upraveno také zachycení pramene Pavla, užívaného rovněž k pitným účelům, nicméně jeho zdroj sahal ve výsledku pouze do hloubky 8 m. Nové zastřešení tohoto pramene zděným chrámkem v řeckém stylu spadá zřejmě do stejné doby, avšak jeho autora neznáme.¹²¹ Vlastní zachycovací práce obou pramenů byly dokončeny již v půlce února 1896¹²² a spolu s adaptací stáčirny stály ve výsledku 40 tisíc zlatých.¹²³ K prameni Pavla vedla krytá dřevěná kolonáda, začínající mezi stáčirnou a pramenem Marie a táhnoucí se mezi hracími a parkovými

¹¹⁵ Hlína a cín byly použity jako materiály neutrální vůči kyselině uhličitě, avšak samy o sobě by se při zardusání poškodily. Proto byly ještě zpevněny železnou trubkou a asfaltem.

¹¹⁶ Ludwig Tischler (6. 8. 1840 Trieste – 25. 5. 1906 Wien), významný vídeňský architekt pozdního historismu, absolvent vídeňské polytechniky, autor četných staveb ve Vídni a na přelomu 19. a 20. stol. rovněž „dvorní“ architekt Razumovských, jimž projektoval nejen několik staveb pro Jánské koupele (viz dále), ale zejména městské paláce v Opavě (Nádražní okruh, 1891–92) a ve Vídni (Jacquingasse, 1903). Tischler se do služeb Razumovských dostal jako již osvědčený architekt otce hraběnky Marie, vídeňského obchodníka a bankéře Eduarda Wiener von Welten.

¹¹⁷ Ernst LUDWIG, *Die Eisensäuerlinge von Johannisbrunn in Schlesien*, Wien – Leipzig 1898 (Ludwigem podepsaný autograf s datací ve Vídni 11. února 1898 v ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1414, Založení lázní).

¹¹⁸ Troppauer Zeitung 1900, č. 127 (3. 6.); 1901, č. 75 (31. 3.)

¹¹⁹ Brüner Tagesbote 1898, č. 213 (20. 9.). V případě nemocných bylo třeba pít kyselky s koňakem a mlékem konzultovat s lékařem (Troppauer Zeitung 1898, č. 114 [24. 5.]).

¹²⁰ Troppauer Zeitung 1899, č. 82 (11. 4.).

¹²¹ F. HAWLIK, *Die Neufassung der Eisensäuerlinge*, s. 42; E. MESTENHAUSER, *Eine ärztliche Touristen-Fahrt*, s. 5–6.

¹²² A. WANECK, *Bad Johannisbrunn*, s. 6.

¹²³ Pro srovnání uvedme, že obnova silnice z Melče s odtěžením skály a výstavbou nového mostu stála zhruba polovinu této částky.

plochami na Kyselkové louce.¹²⁴ Uprostřed kolonády vznikl hudební pavilon, v němž jednou za dva týdny koncertovala kapela 1. opavského pěchotního pluku „*Cíсар*“ pod vedením kapelníka Hötzla. Ta nahradila dřívější stálou lázeňskou hudbu, která prý posluchačům „*způsobila bezpočet bolestných muzikálních zážitků*“.¹²⁵ V lázních se však konaly také mimořádné hudební a divadelní produkce – např. roku 1898 zde svůj výlet završila koncertem Grandeho hudební škola z Opavy, zábavní večery zde obstarával zpívající vídeňský komik Lass a jednou týdně se konala divadelní představení mládeže.¹²⁶

Starší koupací kabiny byly zprvu modernizovány pouze vybavením – byly sem instalovány nové zinkové vany s dvojitým dnem, umožňujícím šetrné ohřívání kyselky, rozličné druhy sprch a došlo též ke zřízení parních lázní. Hosty zde obsluhovali ošetřovatelé vyškolení v Kaltenleutgeben u prof. Wilhelma Winternitze.¹²⁷ Jánské Koupele lékařsky vedl od roku 1897 vídeňský lékař Joseph Pokorny, roku 1900 vystřídáný Carlem Mohillou, a ten roku 1903 Franzem Mayrem. Restauraci provozoval zprvu Harnisch, dřívější nájemce opavské Promenádní restaurace a štítinského pivovaru, v roce 1900 je jako restaurátka uváděna paní Adamová, od roku 1901 se hovoří o restauraci ve vlastní režii.¹²⁸ V roce 1898 se za týden v lázních platilo od 5 zlatých nahoru (podle polohy pokoje a zařízení), v předsezóně a v posezónním čase (většinou květen a září) byly všechny ceny s 20% slevou.¹²⁹

Teprve v roce 1899 byla odsouhlasena a započata stavba nového lázeňského domu (*Badehaus*)¹³⁰ podle projektu již osvědčeného Ludwiga Tischlera.¹³¹ Rozsáhlá jednopatrová stavba v místech původních koupacích kabin měla být dokončena a zprovozněna 24. června 1900. K oslavě jejího dokončení byla připravena zpěvohra s názvem *Kouzlo Moravice*, kterou spolu napsali lázeňský správce Franz Hawlik (libreto, pod pseudonymem Theodor Waldbach) a divadelní kapelník Karl Auer (hudba). Skladbu v amatérském obsazení nastudoval kapelník Hötzel.¹³² V koupelové části nového lázeňského domu se v přízemí nacházely studené a teplé vanové koupele, kyselková koupel, elektrická dvojlánková koupel, elektrická světelná koupel, prostory pro vodoléčbu s teplými a studenými sprchami, bazény či parními sprchami, odpočinkový pokoj,

¹²⁴ V roce 1898 je kolonáda označena za „novou“. Je tedy možné, že vznikla souběžně s pavilony nad prameny (Troppauer Zeitung 1898, č. 106 [10. 5.]).

¹²⁵ E. MESTENHAUSER, *Eine ärztliche Touristen-Fahrt*, s. 9–10.

¹²⁶ Brünnner Tagesbote 1898, č. 177 (6. 8.).

¹²⁷ Wilhelm Winternitz (1. 3. 1834 Josefov – 22. 2. 1917 Wien), rakouský balneolog z české židovské rodiny, který vědecky podložil a zdokonalil Priessnitzovu hydroterapeutickou metodu, roku 1865 se stal docentem (1899 profesorem) Vídeňské univerzity a založil v nedalekém Kaltenleutgeben proslulé hydro-patické lázně.

¹²⁸ E. MESTENHAUSER, *Eine ärztliche Touristen-Fahrt*, s. 10; A. WANECK, *Bad Johannisbrunn*, s. 6; Troppauer Zeitung 1900, č. 135 (14. 6.), č. 98 (30. 4.); 1903, č. 78 (5. 4.).

¹²⁹ Troppauer Zeitung 1898, č. 123 (1. 6.).

¹³⁰ Vzhledem k nemožnosti odlišit smysluplně v českém jazyce německé výrazy *Kurhaus* (většinou dům sloužící k ubytování a lázeňskému využití hostů) a *Badehaus* (dům sloužící především k poskytování koupelí, často však také obytný) budeme pro druhý nadále užívat německý termín *Badehaus*.

¹³¹ Příjímým důkazem je dochovaná pohlednice (v soukromé sbírce), zasláná dne 22. 2. 1899 správcem Franzem Hawlikem Adolfu Kettnerovi do Jeseníku, kterému mj. píše: „*Stavba nové lázně podle plánů ak. architekta Ludwiga Tischlera je rozhodnuta a bude letos provedena. / Cesta do Kružberka je hotova.*“

¹³² Troppauer Zeitung 1900, č. 112 (16. 5.).

toaleta a čekárna. Strojové zařízení bylo umístěno v samostatné sousední budově s vysokým komínem. Patro *Badehausu* obsahovalo 23 komfortních pokojů. Budova měla parní vytápění a elektrické osvětlení, které bylo tehdy zaváděno po celém areálu lázní.¹³³ V roce 1902 byla před lázeňským domem podél řeky vysazena alej.¹³⁴

Podíl vídeňského architekta Ludwiga Tischlera na projekci nových staveb areálu je nepochybný – jako autor je výslovně uváděn v případě altánu nad pramenem Marie z roku 1898, nového lázeňského domu (*Badehausu*) z roku 1899 a dependance s kaplí při hlavní budově, která byla stavěna od podzimu 1901 do června 1902.¹³⁵ Z katalogu knih a uměleckých předmětů rodiny Razumovských, pořízeného hrabětem Camillem, však vyplývá, že by mohl být Tischler autorem projektu celého komplexu, a tedy i většiny nově postavených objektů.¹³⁶ V případě úpravy léčebného domu, stavby vil na protějším břehu, kolonády, vily *Silesia* i pozdějších objektů nám však k jistotě scházejí jednoznačné doklady. Nejvíce diskutabilní se pak zdá podíl na antikizující stavbě nad pramenem Pavla, jejíž autorství nebývá v textech zmíněno, třebaže Tischlerovo autorství altánu pramene Marie zpravidla texty v bezprostřední blízkosti uvádějí. Podobné stylové vyznění většiny současných budov, spojující secesně-historizující formy s populárním tyrolským stylem by pro jednotný architektonický záměr svědčilo, avšak např. Tischlerova stavba lázeňského domu původně své druhé patro, zdobené dřevěným obkladem, které ji dnes výrazově spojuje s ostatními stavbami areálu, neměla (to je teprve produktem přístavby z roku 1915). Svou rovnou střechou a absencí dřevěných prvků se přibližovala více přímořskému resortu, a jednotnou podobu lázeňského komplexu tak dokonce narušovala.

Výše popsaná pozitiva jsou nepopíratelnou zásluhou nových majitelů lázní, nicméně ne vše se Razumovským dařilo napravit ihned. Rukopisný protokol referenta Zemského zdravotního úřadu dr. Egberta Kleimassena z 30. července až 1. srpna 1899 znamená i neuralgické body tehdejších lázní, kterých nebylo zrovna málo. Zápis tak přináší zcela protikladný obraz než dobové reklamy lákající vždy na novinky a vylepšení. Nevhodné se referentovi jevíly už některé chybějící prvky vlastní lázeňské budovy – např. absence hromosvodu či nedostatečné záchody. Ty byly sice již tehdy moderní se splachováním, umývací mísou a zrcadlem, nicméně vody ke splachování bylo málo a na celé poschodí fungoval jen jeden záchod se dvěma kabinkami. Ubytovací místnosti byly sice vzdušné, suché a čisté, nicméně referent konstatoval malé rozměry postelí a zejména nedostatek ložního prádla, jehož výměna byla možná jen jednou za 14 dní. Za jeho návštěvy byla budova ještě osvětlována původními petrolejovými lampami na chodbách a v salonu, olejovými na záchodě a pouze svíčkami na pokojích. Špinavou vodu z kuchyně odváděl kanál vedle tzv. Kamenného domu (starší stavby na místě dnešní správní vily) dolů mezi koupacími kabinami a stájemmi do řeky. Sám provoz restaurace se jevil inspektorovi jako velmi nedostatečný – špinavé ubrusky a přibory, obité sklenice, nepřiměřená strava. Ještě horší situaci shledal v druhé restauraci,

¹³³ A. KETTNER, *Johannisbrunn bei Troppau*, s. 17.

¹³⁴ *Troppauer Zeitung* 1902, č. 80 (8. 4.).

¹³⁵ Tamtéž. – A. KETTNER, *Johannisbrunn bei Troppau*, s. 18.

¹³⁶ Záznam č. 28 v sekci V.: „*Johannisbrunn in der Vollendung. Aquarellstudie von Architekt Tischler*“ (Camillo RAZUMOVSKY, *Katalog der Familien-Bibliothek und Familien-Kunst- und Denkwürdigkeiten-Sammlung*..., s. l. 1907, s. 102).

v Moravickém mlýně, kde působila nemístně už nečistě vyhlížející rodina hostinského, kterým byl tzv. vrchnostenský kočí.

Co však referent zdravotního úřadu shledal jako kardinální problém celých lázní, byl nedostatek pitné vody. Ta byla získávána pouze z tzv. Žabiho pramene, nazývaného též Antonínův či Lesní, který pramenil na úpatí kopce pod lázeňským ústavem blízko Švýcárny (stáčírny minerálky), zachycen jen železnou rourou v nasucho kladené zdi pod otevřeným, tehdy již prohnílym studničním altánem. Vydatnost tohoto sladkovodního zdroje činila půl litru za minutu, tedy 360 litrů za 12 hodin, což se zdálo při plném obsazení lázní 200 hosty, nepočítaje zaměstnance, místní obyvatele, náhodné dělníky apod., žalostně málo (1,8 litru na osobu za den). Restaurace proto užívala k vaření i mytí nádobí vodu z řeky; ta byla k dispozici i hostům na pokojích. Z důvodu tohoto nedostatku pitné i užitkové vody byla opavským stavebním mistrem Juliem Lundwallem zbudována ve svahu nad lázněmi zásobárna vody. Nicméně ani toto zařízení nebylo schopno zmíněný nedostatek pokrýt, neboť přijímalo pouze vodu tzv. Horského potoka, který v létě při nedostatku srážek lehce vysychal. Navíc byla jeho voda svedena příkopem do otevřeného rezervoáru, který dovoľoval přístup nejen dešťové vodě, ale též padajícím listí či dokonce umožňoval úmyslné znečištění člověkem. Problematické byly také staré (někdy již vysychající studně) v areálu, jejichž voda vzbuzovala podezření. Lepší situace panovala na druhé straně řeky, kde fungovala kvalitní studna s pumpou u Moravického mlýna a 20 m hluboká studna u nových vil *Elisabeth a Rosa*, jejíž čerpání pomocí vědra však bylo náročné.¹³⁷

Jak je vidno, Jánské Koupele se sice kolem roku 1900 postupně proměňovaly v moderní lázeňské středisko, kam byla zavedena elektřina či třeba telefon,¹³⁸ avšak přerod ze zchátralého, zastaralého ústavu na prosperující lázně vyhovující také všem dobovým hygienickým parametrům nebyl lehký a nemohl se udát během několika málo let. Slovy novinového článku prof. Wanecka „*platí za pravdu i zde, že dobrá věc potřebuje čas*“.¹³⁹ Razumovským se však jejich úsilí vyplatilo. Na začátku 20. stol. se již návštěvnost lázní pohybovala ve zcela jiných hodnotách, než tomu bylo před 15 lety (z necelých 50 hostů v roce 1894 přes necelých 400 na konci století až po 653 osob v roce 1909). Ačkoli lázeňský správce Franz Hawlik, který měl zřejmě lví podíl na přeměně lázní v počátečních stádiích jejich nového rozvoje, brzy odešel do Vídně,¹⁴⁰ citát zakončující jeho příspěvek o zachycení pramene Marie¹⁴¹ vystihuje stav lázní na přelomu století trefně – *Vivat sequens!*

¹³⁷ ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava, i. č. 1414.

¹³⁸ Troppauer Zeitung 1898, č. 123 (1. 6.); Brünner Tagesbote 1900, č. 262 (6. 6.).

¹³⁹ A. WANECK, *Bad Johannisbrunn*, s. 6.

¹⁴⁰ Již v roce 1901 je jako správce uváděn Ernst Beck (Troppauer Zeitung 1901, č. 126 [4. 6.]).

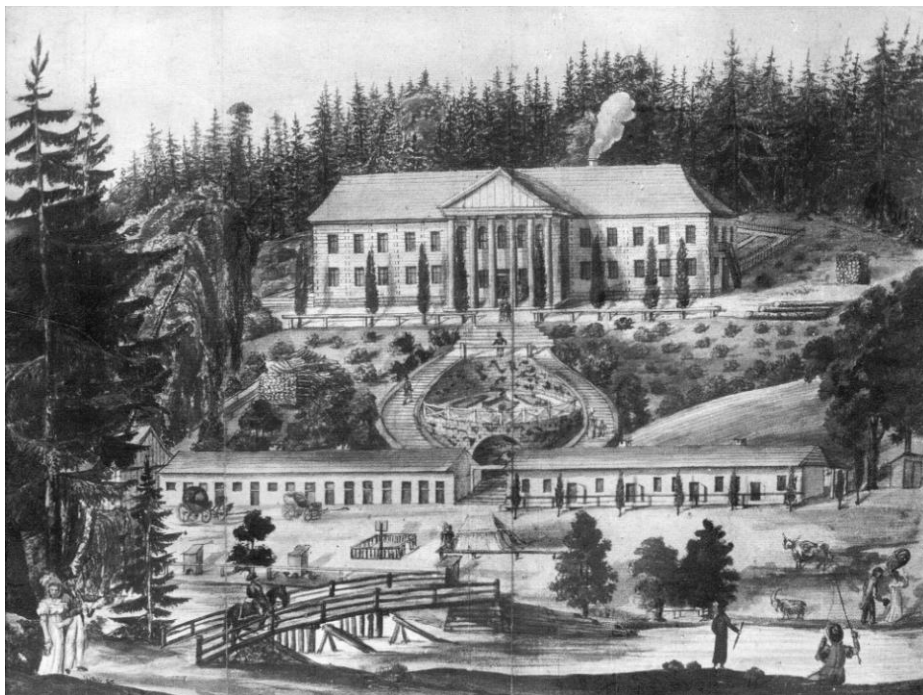
¹⁴¹ F. HAWLIK, *Die Neufassung der Eisensäuerlinge*, s. 42.

Jánské Koupele. The Spa History in the 19th century

(Summary)

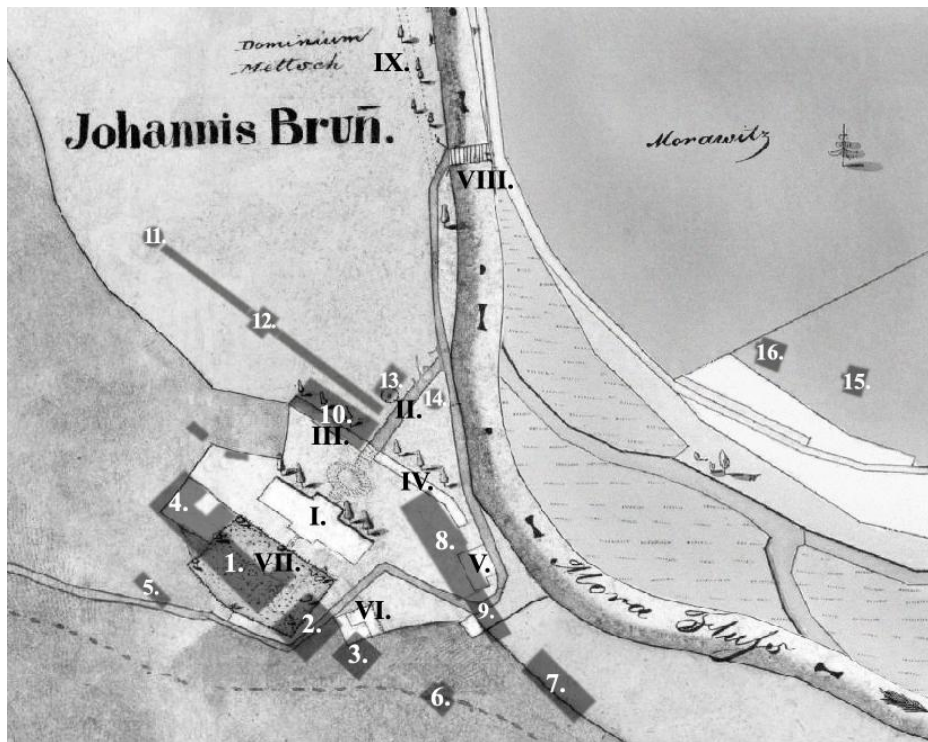
Spa Jánské Koupele was established by Johann, Count Tenczin von Paczinsky in about 1810 in the area for ages known for its ferruginous mineral springs. Earlier existence of the spa institution is excluded and also the mentions of the use of the mineral springs for baths during the 18th century are doubtful. For most of the 19th century the institution belonged to the Arz-Vasegg family. It witnessed periods of flowering (whether it was at the beginning of its existence or after the construction of the new spa building in 1851) as well as stagnation (particularly at the end of its possession at the turn of the 70s and 80s of the 19th century). Even though the steps towards the reconstruction of the resort were taken already by the next owner of the spa, entrepreneur Karl Weissshuhn (from 1884), his efforts were not successful, perhaps because of higher mobility of the population due to the development of railways which facilitated travelling to more famous spa resorts. The flowering of the spa institution (accompanied by initial problems as well as considerable costs of reconstruction and modernisation of the resort) comes with the Razumovsky family after 1895. At the turn of the 19th and 20th century, Jánské Koupele became modern, even though smaller spa resort and once again achieved popularity, which it deserves for its beautiful location in the valley of Moravice, and thus also the desired volume of visitors. The study based on archive sources as well as newspaper articles pointed out the difference in the content of these two contrasting source platforms, which should be taken into consideration during the spa research.

Příloha č. 1

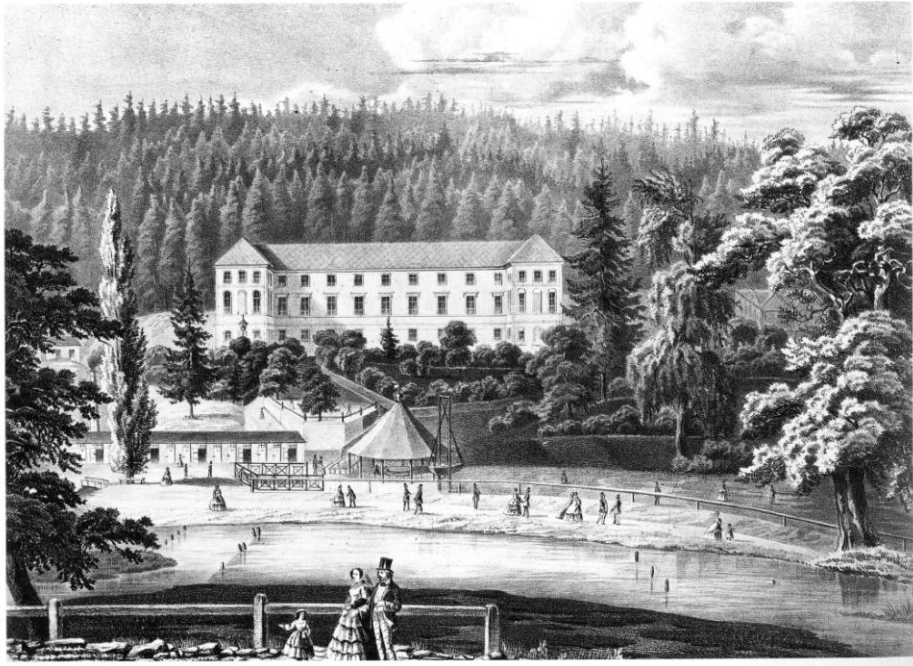
Nejstarší známé vyobrazení lázeňského areálu na nedochovaném obraze ze sbírek Slezského zemského muzea (reprofoto na jeho uměleckohistorickém pracovišti, ev. č. 82.2/1610) zachycuje původní, dřevěnou lázeňskou budovu vystavěnou v klasicistním duchu v letech 1811–12, jež byla zničena požárem roku 1848. Za objektem, u lesa, je patrná užitková zahrada. K budově vede dvojramenné schodiště. Pod svahem se nacházejí koupací kabiny (nalevo) a byty pro imobilní pacienty (napravo). Na Kyselkové louce vyvěrá ohrazený Janův pramen (nalevo) doplněný o sousední altán stanového typu pro úkryt hostů za deštivého počasí. Přes řeku Moravici se klene dřevěný most zbudovaný roku 1815 (srov. s mapou v příloze č. 2).

Příloha č. 2

Mapa zachycující stav lázeňského areálu ve 30. letech 19. stol., tedy před jeho zásadní přestavbou na počátku 50. let (podkladem je upravená mapa Stablinního katastru z roku 1836; objekty z tohoto období jsou označeny černými římskými číslicemi). Pomocí stínů je v mapě zachycen rozsah areálu v roce 1902 (objekty z tohoto období jsou označeny bílými arabskými číslicemi). I. Lázeňská budova (Curhaus) z let 1811–12; II. Janův pramen (jeho umístění na mapě v místech dnešního Mariina pramene je dáno skutečností, že se v těchto místech nacházel krytý altán, zatímco vlastní pramen vyvěral nezastřešen na druhé straně cesty, jak ostatně dosvědčuje obr. 1); III. byty pro imobilní pacienty pod svahem z roku 1815; IV. koupací kabiny; V. dřevěné stáje; VI. provozní či správní objekt na místě pozdější správní vily; VII. užitková zahrada; VIII. původní most přes Moravici z roku 1815 (dřevěný most zachycený na obr. 1 je patrně též, jen perspektivně poněkud zkreslen); IX. alej podél řeky Moravice vedoucí k rondelu nazývanému Schwesternplatz; 1. nový lázeňský dům (Curhaus) zprovozněný roku 1851; 2. salon s jídelnou (Cursalon) z přelomu let 1863/64, později propojený s hlavní lázeňskou budovou; 3. kamenný dům neznámého stáří na místě dřívější dřevěné stavby, roku 1913 nahrazený správní vilou; 4. tzv. Dependance z přelomu let 1901/02 propojená s hlavní lázeňskou budovou chodbou a novogotickou kaplí z téže doby; 5. víkendový dům Šupina zbudovaný snad mezi léty 1884–91 a stávající až do roku 1901 na místě Dependance; 6. vila Silesia pro nemajetné hosty z roku 1898; 7. kamenné stáje z roku 1862, upravené později na zájezdní hostinec; 8. Badehaus z přelomu let 1899/1900; 9. kotelna stavěná souběžně s Badehausem; 10. dřevěná Švýcarská neznámého stáří sloužící ke stáčení minerálky do lahví pro export; 11. altán nad pramenem Pavla; 12. lázeňská kolonáda s hudebním pavilonem; 13. altán nad pramenem Marie z roku 1898; 14. nový altán nad Janovým pramenem; 15. vila Elisabeth, 16. vila Rosa (obě vily z r. 1897).

Příloha č. 3

Pohled na lázeňský areál po výstavbě nové lázeňské budovy z počátku 50. let 19. stol. a založení parčíku v místech původní stavby na nedochované litografii ze sbírek Slezského zemského muzea (reprofoto na jeho fotopracovišti, inv. č. A5443). Proměny doznala též Kyselková louka, kde byly odstraněny byty pro imobilní pacienty. Koupací kabiny i zařízení pramene se sousedním altánem se téměř shodují s předchozím stavem. Přibyla jen sousední houpačka ve tvaru lodě, zmiňovaná anonymním cestopisem z roku 1859. U lesa, napravo od lázeňské budovy se zřejmě nacházela nová užitková zahrada (na obrázku patrné skleníky), neboť v místech původní zahrady vznikla novostavba lázeňského domu. Most pro příjezd do lázně je tentokrát mimo záběr (stál více napravo). Nepřítomnost nových pramenů, navrtaných na Kyselkové louce v letech 1862 a 1863, umožňuje datovat litografii do období mezi léty 1851–61. Poznámka: Reprodukce poskytované Slezským zemským muzeem – zveřejněno např. v katalogu *Město – zámek – krajina* (2012) na s. 225 – jsou zrcadlově obráceny.

STATYSTYCZNE PODSTAWY BADAŃ SPOŁECZNOŚCI NAUCZYCIELI SZKÓŁ LUDOWYCH ŚLĄSKA AUSTRIACKIEGO (1869–1914) ZALETY I OGRANICZENIA ŹRÓDEŁ*

Marzena Bogus

Marzena Bogus: Statistical basis research on elementary school teachers in Austrian Silesia (1869–1914). Advantages and limitations of source material

The study presents quantitative survey on the professional community of elementary school employees in Austrian Silesia. It examines the most important statistical figures regarding elementary school teachers and also discusses some problems with a correct interpretation of the data specified in source material, especially in official statistics.

Key Words: Austrian Silesia, teachers, elementary schools, statistical research

Do momentu podjęcia przez absolutne monarchie w końcu XVIII wieku wielkich reform szkolnych, nauczyciele praktycznie nie stanowili odrębnej grupy ani zawodowej, ani społecznej. Byli sługami Kościoła, czasem lokalnych wspólnot, a najliczniejsi nauczyciele i wychowawcy prywatni, we wszystkim zależeli od zatrudniającego ich pana. Podobnie było na południowych skrawkach Śląska, który od wojen śląskich stanowił jedną prowincję określaną mianem Śląska Austriackiego.¹ W 1772 r., zanim Maria Teresa zapoczątkowała odgórne reformy oświatowe w monarchii Habsburgów, do szkół na tym terenie uczęszczało niespełna 2 tys. uczniów, na ponad 50 tys. dzieci zobowiązanych do nauki.² Istniało około stu szkół, w których zatrudniona była taka sama liczba nauczycieli.

W 1774 r. szkoły parafialne zostały przekształcone w szkoły tzw. trywialne, pozostające pod nadzorem urzędników państwowych, powołano dwie, nieco lepiej zorganizowane tzw. szkoły główne (w Opawie i Cieszynie), ale niewiele zmieniło to sytuację nauczycieli. W 1805 r., na podstawie Politycznego Regulaminu Szkolnego, oświata trafiła z powrotem pod kuratelę Kościoła.³ Liczba szkół elementarnych wzrastała, podobnie liczba nauczycieli, jednak informacje na temat personelu, choć skrupulatnie

---

* Artykuł powstał w wyniku badań prowadzonych w ramach projektu NCN: Nauczyciele oraz ich stowarzyszenia na tle dyskursu społecznego w modernizującej się Europie (na przykładzie Śląska Austriackiego); UMO-2013/11/B/HS3/04478.

¹ Śląsk Austriacki to region o powierzchni 5147 km², w okresie 1783–1849 składał się z dwóch obwodów (opawskiego i cieszyńskiego) guberni morawsko-śląskiej w Brnie. Szerzej: Dan GAWRECKI (i in.), *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, t. 1–2, Opava 2003, tu również stosowna literatura.

² Z czego w Obwodzie Opawskim 1004, w południowej części księstwa nyskiego 445, a w Obwodzie Cieszyńskim zaledwie 310 (Adam KUBACZ, *Wpływ reform terezańskich i józefińskich na rozwój szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim*, in: Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego, red. J. Spyra, Cieszyn 2001, s. 143, p. 49, z powołaniem na pismo Królewskiego Urzędu w Opawie z 2 X 1772 r. w Zemský archiv v Opavě (ZAO), Kralovský úřad v Opavě, sygn. 20/9, karton 801, fol. 26.

³ Szerzej Marzena BOGUS, *Prawne uregulowania zawodu nauczyciela szkół elementarnych w ustawodawstwie Śląska Austriackiego w XIX wieku*, in: Z. Jirásek (i in.), *Slezsko v 19. století*, Opava 2011, s. 297–310.

gromadzone przez urzędy zarówno kościelne jak i państwowe, rzadko były upubliczniane. Z reguły władze większą uwagę poświęcały liczbie szkół oraz frekwencji uczniów, niż wielkości grupy nauczycielskiej.⁴ Powoli wśród nauczycieli rodziło się poczucie wspólnoty zawodowej, które po raz pierwszy ujawniło się w czasie Wiosny Ludów. Wówczas zreformowano gimnazja, a wykładający w nich pedagodzy stali się, przynajmniej na prowincji, elitą intelektualną, pisano więc o nich stosunkowo dużo. Nauczyciele szkół ludowych ustępowali swoim kolegom ze szkół średnich wykształceniem oraz prestiżem, chociaż niektórzy z nich stali się wpływowymi osobistościami w swoich lokalnych środowiskach. Od 1852 r. można było powoływać do życia obok państwowych, także parafialne szkoły główne, toteż na Śląsku Austriackim powstało ich kilka.⁵

Jednak dopiero reforma podstaw funkcjonowania szkolnictwa elementarnego, wprowadzona Ustawą z 14 maja 1869 r.,⁶ zmieniła generalnie sytuację zarówno szkół, jak i zatrudnionych w nich nauczycieli, między innymi przez zniesienie wyznaniowości oświaty, oraz dopuszczenie czynników lokalnych do zarządzania placówkami i możliwości prowadzenia szkół prywatnych⁷. Na Śląsku Austriackim, liberalne w założeniu zmiany, zapoczątkowały szybki rozwój ilościowy i jakościowy szkolnictwa elementarnego. W ciągu kilkudziesięciu lat nauczyciele stali się liczną i znaczącą grupą społeczną, która umiała nie tylko walczyć o swoje interesy materialne i zawodowe, ale także znacząco wpływała na sposób myślenia i zachowania wielu współobywateli (a nie tylko na młodsze pokolenie), dlatego powinna być uwzględniana jako samodzielny czynnik przemian społecznych i historycznych. Dokładna charakterystyka całej społeczności nauczycieli szkół ludowych Śląska Austriackiego we wszystkich aspektach wymaga opracowania monograficznego, jednak zadaniem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie najważniejszych danych ilościowych w odniesieniu do tej grupy⁸ oraz przedstawienie podstaw źródłowych takich badań. Dokładnie omówienie natury oraz wartości tych zbiorów informacji, jest istotne w badaniach ilościowych. Dla 2 połowy XIX i początku XX wieku tego rodzaju źródeł istnieje sporo, ale dla uniknięcia wielu różnych „pułapek“ konieczne jest ich dokładne rozpoznanie.

⁴ W jedynej ówczesnej publikacji statystycznej monarchii, ukazującej się od 1828 r. w nakładzie kilkudziesięciu egzemplarzy *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, podawano tylko liczbę szkół trywialnych. O urzędowych archiwaliach dotyczących szkół z tego okresu zob. Jarmila ŠTĚRBOVÁ, *Prameny k dějinám školství v Zemském archivu v Opavě*, in: Książka – biblioteka – szkoła, s. 52–54.

⁵ Problemom szkolnictwa badacze Śląska Austriackiego nie poświęcali dotąd większej uwagi, a najwięcej pisano o kwestiach językowych i szkołach narodowych, co potwierdza cytowana wcześniej synteza *Dějiny Českého Slezska*, s. 137–139, 265–269.

⁶ *Gesetz vom 14. Mai 1869, durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden*, Reichsgesetzblatt für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder (dalej w skrócie RGBL), 20 V 1869 r., nr 29, poz. 62, s. 277–288.

⁷ O czym szerzej w odniesieniu do wschodniej części regionu Marzena BOGUS, *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe*, Czeski Cieszyn – Częstochowa 2013, s. 30 i dalej.

⁸ Ze względu na skomplikowany charakter samego zawodu, w niniejszym artykule do nauczycieli tzw. przedmiotowych zaliczać będziemy osoby, które zajmowały się przekazywaniem wiedzy z zakresu różnych dziedzin wiedzy (przedmioty szkolne) wyłączając jednak nauczycieli religii czyli katechetów, nauczycielki prac ręcznych oraz pomocników nauczycieli. Wszyscy wymienieni (nauczyciele przedmiotowi i pozostali), będą określani mianem personelu szkolnego.

1. Austriackie statystyki oświatowe z lat 1869–1918

Dla badań uwzględniających dynamikę rozwojową niezbędne jest nakreślenie stanu wyjściowego, a więc statystycznego obrazu społeczności nauczycieli Śląska Austriackiego w momencie, kiedy zaczęły zachodzić zmiany spowodowane wejściem w życie ustawy z 1869 roku. Pozwala na to dokładna konskrypcja szkolna monarchii austriackiej opracowana w 1865 roku.⁹ W tym roku do tzw. szkół niemieckich zaliczano cztery państwowe szkoły główne dla chłopców (w Karniowie, Cieszynie, Bruntálu i ewangelicką w Bielsku), które połączone były z niższymi szkołami realnymi. Ogółem uczyło w nich 33 nauczycieli. Poza tym działało 10 szkół głównych (w tym 5 parafialnych). Podstawę sieci szkół elementarnych stanowiło 425 szkół trywialnych,¹⁰ w większości katolickich (368), choć na Śląsku Cieszyńskim odnotowano wiele ewangelickich (56). Całości dopełniała tzw. niemiecko-żydowska szkoła w Osobłodze.¹¹ Razem uczyło w nich 869 nauczycieli i ich pomocników, a doliczając 33 osoby zatrudnione w czterech najwyższych zorganizowanych szkołach było ich 902. Mniejszość, bo 247 osoby uczyły w szkołach Śląska Cieszyńskiego. Z powyższych liczb widać, że jest to już dość liczna i zróżnicowana grupa, wśród której znajdujemy zaledwie kilkanaście kobiet. Do szkół uczęszczało 58.553 uczniów, zatem na jednego nauczyciela przypadało 65 uczniów, z widoczną różnicą pomiędzy częścią zachodnią a wschodnią (na Śląsku Cieszyńskim 69 uczniów). Większość placówek miała własne budynki, co znacząco wpływało na warunki pracy nauczycieli. Plasowało to Śląsk Austriacki na poziomie sąsiednich ziem czeskich.

W obu częściach Śląska Austriackiego odmienne były uwarunkowania narodowe, o czym można wnioskować na podstawie języka nauczania w poszczególnych szkołach. Według konskrypcji w 1865 r., większość (211 na 425) stanowiły szkoły z niemieckim językiem nauczania, szkół z językami „słowiańskimi“ (a więc czeskim i polskim), było 117, a mieszanych 97. Jednak na Śląsku Cieszyńskim placówek niemieckich było tylko 10, słowiańskich 70 (przeważnie polskich), oraz 88 mieszanych. Zdecydowana większość szkół niemieckich działała więc w zachodniej części Śląska Austriackiego, który w tym czasie istotnie stanowił region z przewagą ludności niemieckiej (za wyjątkiem ziem południowych). Stosownie do tego, większość nauczycieli szkół elementarnych na Śląsku Cieszyńskim wywodziła się więc z rodzin polskich, natomiast na Śląsku Opawskim – z niemieckich.

W uwzględnieniu danych statystycznych konieczna jest także znajomość instytucji zarządzających oświatą, jako, że nie tylko decydowały one o sprawach szkół i nauczycieli, ale gromadziły i regularnie publikowały dane na temat oświaty. Jak w innych krajach koronnych ustawa z 1869 r. oddawała nadzór nad szkołami radom szkolnym,

⁹ *Detail-Conscription der Volksschulen in der im Reichsräthe vertretenen Königreiche und Ländern. Nach dem Stande vom Ende des Schuljahres 1865*, Wien 1870, s. 881–917. Por. Janusz SPYRA, *Główne kierunki rozwoju szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim w XIX w. i na początku XX w. w świetle ustawodawstwa i statystyk*, in: *Książka – biblioteka – szkoła*, s. 186–188.

¹⁰ Wliczając w to 53 zamiejscowe placówki szkolne.

¹¹ Okresowo działała taka sama szkoła w Cieszynie, ale w 1865 r. została zawieszona, o czym Aron EISENSTEIN, *Broszura pamiątkowa z okazji sześćdziesięciolecia szkoły hebrajskiej im. "Talmud Tora" w Cieszynie*, Cieszyn 1936. Do pionu szkół „niemieckich” zaliczano także seminarium nauczycielskie w Opawie.

które w skali Śląska Austriackiego podlegały na mocy ustawy z 28 II 1870 r.¹² Krajowej Radzie Szkolnej w Opawie (*Schlesische Landesschulrat*). Ukonstytuowała się ona 9 VII 1870 r.¹³ Zależna była od Sejmu Krajowego w Opawie, jej zaś podlegali okręgowi inspektorzy szkolni oraz wszystkie elementarne placówki i zakłady kształcenia w okręgach, seminaria oraz szkoły prywatne i specjalne najniższego szczebla.¹⁴ Jej również podporządkowane były okręgowe rady szkolne, których obszar został dostosowany do obowiązującego teraz państwowego podziału administracyjnego.¹⁵ Już 12 IV 1871 r., Prezydent Śląska Austriackiego nałożył na rady szkolne, a dokładniej na okręgowych inspektorów szkolnych, obowiązek sporządzania w dwóch egzemplarzach tabel na temat stanu szkolnictwa elementarnego na podległym im terenie.¹⁶

Podejmowane od początku działania oświatowe, także dotyczące nauczycieli, znamy najpełniej właśnie ze sprawozdań przygotowywanych przez Krajową Radę Szkolną w Opawie. Pierwsze, skierowane jeszcze na ręce Prezydenta kraju, ukazało się jako druk o ograniczonym obiegu z datą 17 I 1872 roku.¹⁷ Znajdujemy tu przede wszystkim informacje na temat liczby szkół, których w roku szkolnym 1870/71 było 416, z czego 356 publicznych i 60 prywatnych. Według KRSz duża liczba tych ostatnich wynikała z faktu, iż ewangelicy, w obawie przed dominacją katolików, ogłaszali gminne szkoły trywialne, w miejscowościach, gdzie mieli przewagę, za prywatne. Poza tym wiele dziewcząt kształciło się w szkołach klasztornych prowadzonych przez zakonnice (zwłaszcza Siostry Notre Dame). W porównaniu do roku poprzedniego liczba szkół zmniejszyła się o 24, ale wynikało to z faktu, że Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu decyzją z 29 XII 1870 r., wyjęło z administracji Śląskiej Rady Szkolnej placówki (26 szkół) z morawskiej enklawy Osoblaha (pol. Osobłoga, niem. Hotzenplotz).¹⁸ Generalnie w szkołach notowano dużo wakatów nauczycielskich, czemu

¹² Gesetz vom 28 Februar 1870 betreffend die Schul-Aufsicht (*Gesetz- und Verordnungsblatt für das Kronland Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien* [dalej: GVBl], 7 V 1870, nr 10, poz. 18, s. 123–134). Przedruk Josef KASPRZYKIEWICZ, *Landesgesetze für Schlesien*, t. II: *Schulgesetze, Kultusgesetze*, Teschen 1910, s. 505–527.

¹³ Ogłoszenie Prezydenta Śląska z 9 VII 1870 o dokonanych aktywowaniu Rady Szkolnej Krajowej (GVBl, 18 VII 1870, nr 18, poz. 36, s. 169). W literaturze dotyczącej Galicji przyjęła się nazwa Rada Szkolna Krajowa, jednak w niniejszym artykule (i innych swoich pracach) używam poprawnego tłumaczenia słowa Landesschulrat, czyli Krajowa Rada Szkolna (dalej: KRSz), gdyż taka nazwa (używana wymiennie z nazwą Rada Szkolna Krajowa) stosowana była w regionie. Zob. Gwiazdka Cieszyńska 1881, nr 13, s. 124, nr 38 s. 338 i inne.

¹⁴ Ustawodawstwo dotyczące nadzoru szkolnego omawia Leo SCHEDLBAUER, *Handbuch der Reichsgesetze und der Ministerial-Verordnungen über das Volksschulwesen, mit Benützung amtlicher Quellen*, Wien 1911, t. I, s. 11–93; t. II, s. 343–374. Por. J. SPYRA, *Główne kierunki*, s. 191–195.

¹⁵ Na Śląsku Austriackim początkowo działało 7, a przed I wojną światową 12 okręgowych rad szkolnych. Bliżej w odniesieniu do wschodniej części regionu M. BOGUS, *Nadzór szkolny i jego rola w budowaniu i zarządzaniu systemem oświaty na Śląsku Cieszyńskim w czasach austriackich*, Przegląd Historyczno-Oświatowy 55, 2012, nr 1–2, s. 5–17.

¹⁶ Drugi egzemplarz dostarczano Centralnej Komisji Statystycznej w Wiedniu.

¹⁷ *Bericht des k.k. schles. Landes-Schulrathes vom 17. Jänner 1872 über den Zustand der schles. Volksschulen, der Lehrerbildungs-Anstalten, der Bürger- Fach- und Mittelschulen im Schuljahre 1870/1*, Troppau 1872.

¹⁸ Chodzi o miejscowości, które od końca średniowiecza należały do biskupa ołomuńskiego, a w niektórych kwestiach zależność od Moraw została utrzymana nawet po 1848 r., jak w tym przypadku (w 1850 r. były to 44 miejscowości). Bliżej: *Die mährischen Enklaven in Schlesien*, red. G. Rotter, Z. Kravar, Opava/Troppau – München 2006.

chciano przeciwdziałać m.in. rozwijając seminaria nauczycielskie.¹⁹ Samym pedagogom w sprawozdaniu nie poświęcono wiele uwagi, a z dołączonej tabeli wiemy, że w szkołach publicznych zatrudnionych było jako „definitywnie ustanowieni“ 521 mężczyzn oraz 49 kobiet. Natomiast w szkołach prywatnych 74 nauczycieli płci męskiej oraz 10 nauczycielek. Razem jest to liczba 570 w szkołach publicznych oraz 84 w szkołach prywatnych, czyli ogółem 654 (595 mężczyzn) osoby personelu szkolnego. Dane KRSz zostały wykorzystane w konskrypcji szkolnej opracowanej pod auspicjami tej instytucji przez Gustava Adolfa Schimmera, a także w ogólnym sprawozdaniu ministerstwa za ten rok, aczkolwiek różnią się one w szczegółach. Ten sam autor, na podstawie danych krajowych rad szkolnych, opracował też i opublikował ogólne informacje na temat szkół ludowych za rok szkolny 1875/76.²⁰

Począwszy od roku szkolnego 1873/74 ukazywały się coroczne drukowane sprawozdania KRSz o stanie szkół (dalej: *Bericht*).²¹ Po doprecyzowaniu zasad publikowania danych oświatowych właśnie te sprawozdania stały się podstawowym źródłem informacji na temat stanu szkół elementarnych, a także zatrudnionych tu nauczycieli. Podstawą do obliczeń jest zamieszczana po wiadomościach o liczbie szkół, uczniów i frekwencji, tabela „*Zahl der Lehrkräfte*“, którą opublikowano po raz pierwszy w *Bericht* 1877/78. Zawiera ona – z rozbiorem na okręgi szkolne – informacje na temat liczby nauczycieli oraz nauczycielek w szkołach publicznych (osobno z pełnymi uprawnieniami, maturą oraz bez uprawnień), nauczycieli religii (mianowanych przez władze oświatowe albo przez związki wyznaniowe) oraz nauczycielek prac ręcznych (z uprawnieniami albo bez). Całości dopełniała rubryka na temat wakatów nauczycielskich i podnauczycielskich. Te ostatnie dane nawiązują do drugiej tabelki, jaka pojawiła się już wcześniej (od *Bericht* 1874/75), mianowicie podziału szkół na klasy placowe wraz z liczbą nauczycieli w poszczególnych klasach placowych. Podane tu cyfry rozumiane są jako miejsca „systemizowane“, czyli etaty nauczycielskie przewidziane w budżetach rad szkolnych (a nie rzeczywista liczba zatrudnionych nauczycieli).

W oparciu o tabelę „*Zahl der Lehrkräfte*“ zestawiono tabelę I, która zawiera ogólną liczbę personelu szkolnego. Informacje te były przekazywane, jak już wspomniano, również do Centralnej Komisji Statystycznej w Wiedniu, i były przez nią publikowane w corocznych wykazach statystycznych stanu szkół w monarchii austriackiej, w ramach ogólnej serii „*Österreichische Statistik*“.²² Co dziesięć lat ukazywały się również

¹⁹ Powstało ich ostatecznie 9, z czego 7 na Śląsku Cieszyńskim, zob. M. BOGUS, *Nauczyciele szkół ludowych*, s. 201–210.

²⁰ Gustav Adolf SCHIMMER, *Statistik der öffentlichen und Privat-Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Nach den von Bezirk-Schulbehörden für das Schuljahr 1870–71 verlegten Erhebungen*, Wien 1873; G. A. SCHIMMER, *Statistik der öffentlichen und Privat-Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Nach den von Bezirk-Schulbehörden für das Schuljahr 1875*, Wien 1876.

²¹ *Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes über den Zustand des gesammten Schulwesens in Schlesien 1873/74–1874/75; Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes über den Zustand den Volksschulen, Lehrer-Bildungsanstalten und Mittelschulen in Schlesien im Schuljahre 1875/76–1904/05.*

²² A dokładniej w zeszytach poświęconych oświacie, które ukazywały się od 1881/82 pt. *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr (...)*, jako osobny zeszyt kolejnych tomów *Österreichische Statistik* (dalej: ÖSt.). Całość zamyka bardzo przydatna „rekapitulacja”, a zestawiająca liczbę szkół, uczniów i nauczycieli w poszczególnych krajach.

niewiele szersze sprawozdania o stanie oświaty (konskrypcje za lata 1884/85, 1894/95, 1904/05). W odróżnieniu od wspomnianych corocznych zestawień, w konskrypcjach szkolnych informacje statystyczne podawano z rozbiem na okręgi szkolne.

W omówionej formie w „*Berichtach*” pisano o stanie szkolnictwa elementarnego na Śląsku Austriackim do roku szkolnego 1904/05, kiedy ich treść ograniczono wyłącznie do szkół średnich.²³ Związane to było z jednej strony z faktem, że przewidziane do upublicznienia informacje o placówkach ludowych stale się rozrastały, a po drugie od 1898 r., podobnie jak w innych krajach koronnych działał w Opawie Śląski Urząd Statystyczny, który przejął część zadań sprawozdawczych KRSz. Odtąd ogólne, coroczne dane na temat szkół elementarnych (a więc i nauczycieli) ukazywały się tylko w „*Österreichische Statistik*”,²⁴ według zmienionego nieco formularza. M.in. wprowadzono podział na szkoły wydziałowe i ludowe, na stałe doszła rubryka rejestrująca personel szkół prywatnych. Tytuł omawianej części poszczególnych zeszytów brzmiał „*Offentl. und Privat-Volksschule am Ende des Jahres 1906*” i wskazuje, że obecnie podawano informacje na koniec roku kalendarzowego, a nie szkolnego. Według corocznych sprawozdań publikowanych w zeszytach „*Österreichische Statistik*” obejmujących lata 1906–1913²⁵ opracowana została tabela II. Część dotycząca zatrudnienia (miejsca systemizowane) w „*Berichtach*” kończy się na 1901 r., co było związane ze zmianą zasad naliczania wynagrodzeń nauczycielskich i wprowadzeniem tzw. Listy Osobistej („*Personalstatus*”), a co z kolei spowodowało likwidację klas placowych w zależności od szkoły. Pojawiło się dzięki temu jeszcze jedno możliwe do wykorzystania źródło do badań nie tylko statystycznych, ale i biograficznych, mianowicie spis nauczycieli zaliczonych do „*Personalstatus*”. Publikowano go co roku w dzienniku ustaw Śląska Austriackiego.²⁶

Kolejnym oficjalnym źródłem umożliwiającym badania statystyczne obejmującym oświatę na Śląsku Austriackim, w tym grupę zawodowo-społeczną nauczycieli od końca XIX wieku, staje się seria „*Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien*” – rocznik uruchomiony przez władze własnego Śląskiego Urzędu Statystycznego w Opawie. Ukazało się dziesięć tomów tego wydawnictwa. Zasadniczo co roku, regularnie publikowano tu również relacje o stanie szkół ludowych, w tym o liczbie nauczycieli w poszczególnych szkołach, oraz zbiorcze dane oświatowe dla całego Śląska Austriackiego. Redakcja „*Statistisches Handbuch*” dysponowała urzędowymi danymi przekazywanymi przez KRSz, oraz bardzo ogólnymi informacjami na temat nauczycieli szkół prywatnych. W pierwszych latach informacje na temat szkół podawano z lipcową aktualizacją danego roku, a liczby nauczycieli bez rozbięcia na płeć.²⁷ Formularz nauczycieli zawierał także rubrykę dotyczącą nauczycieli („*Lehr-*

²³ Odtąd pod tytułem: *Bericht über den Zustand den Mitteschulen in Schlesien (1906/07–1916/17)*.

²⁴ Począwszy od *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1905/1906*, Wien 1909, (ÖSt. Bd. 86, H. 2), s. 308–309.

²⁵ Późniejszych danych statystycy austriaccy nie zdążyli już opracować. Ostatnie tomy statystyk szkolnych ukazały się dla roku szkolnego 1912/13.

²⁶ Po raz pierwszy w *Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien*, 29 XI 1902, nr 34, poz. 59, s. 105–172.

²⁷ *Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien*, 1–10, Troppau, 1898–1919. Oprócz ogólnych danych o liczbie szkół, uczniów i nauczycieli istotne są publikowane tutaj szczegółowe zestawienia dotyczące wieku, lat służby nauczycieli oraz ich zarobków. To jednak temat na osobne opracowanie.

stelle“), podzieloną na dwie części: „Systemirte“ oraz „Besetzte“. Szkoły prywatne wykazywały jedynie „obsadzone miejsca nauczycielskie“.²⁸

Największą bolączką obu tabel, bazujących na oficjalnych danych KRSz (publikowanych w „Berichtach“ i „Österreichische Statistik“) jest słaba dokumentacja dotycząca nauczycieli szkół prywatnych, które były przecież istotnym zjawiskiem w oświacie Śląska Austriackiego. Obowiązujące ustawodawstwo dawało bowiem władzom oświatowym tylko ogólny nad nimi nadzór, bez możliwości regulowania wewnętrznych spraw szkoły, oraz z ograniczoną możliwością egzekwowania sprawozdań z działalności. Od roku szkolnego 1905/06 wprowadzono do corocznego formularza sprawozdawczego dane nt. szkół prywatnych, ale nagłówek stosownej rubryki „Lehrpersonale an den Privatvolksschule“ wskazuje, że nie chodzi o nauczycieli przedmiotów, ale o wszystkie osoby zatrudnione w szkole. Wcześniej dane na temat nauczycieli szkół prywatnych znajdujemy jedynie w materiałach organizowanych co dziesięć lat powszechnych spisów ludności.²⁹ Informacje te są niezależnym źródłem, zwłaszcza w tych aspektach, które zupełnie nie były uwzględniane w sprawozdaniach KRSz (np. wyznaczenie, stan cywilny). Niestety dotyczą tylko spisów ludności z 1890 i 1900 r.³⁰

Ostatnim, niezależnym źródłem informacji są schematyzmy nauczycielskie, najczęściej opracowywane przez działające na terenie Śląska Austriackiego centrale stowarzyszeń nauczycielskich. Nie można ich traktować jako materiałów urzędowych, i nie można mieć całkowitej pewności, co do ich kompletności oraz wiarygodności, jednak zawierają wiele informacji, których statystyki oficjalne nie uwzględniają (np. miejsce urodzenia, miejsce ukończenia seminarium, data uzyskania uprawnień nauczycielskich).³¹

W niniejszym artykule autorka omawia ogólnie dostępne dane, zawarte w drukowanych publikacjach m.in. oficjalnych statystykach austriackich. W archiwach instytucji opiekujących się sprawami oświaty na omawianym terenie zachowało się poza tym mnóstwo innych informacji, między innymi materiały personalne dotyczące nauczycieli,³² które mogłyby stanowić podstawę do znacznie dokładniejszych analiz grupy nauczycieli szkół elementarnych. Koniecznym byłoby stworzenie w tym celu odpowiednio kompletnej bazy danych.

²⁸ Zazwyczaj liczba „obsadzonych” miejsc nauczycielskich pokrywa się z liczbą klas. Niekiedy jednak zdarzało się, że liczba nauczycieli w tabelach szkół prywatnych jest niewypełniona, co podważa wiarygodność danych końcowych.

²⁹ Wyjątkiem są dwa sprawozdania KRSz, gdzie podano również liczbę nauczycieli w szkołach prywatnych (Bericht 1878/79, s. 23; 1879/80, s. 25).

³⁰ Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern. Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 30. April 1890, Wien 1892 (ÖSt, Bd.35 /1); Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern. Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 15. Mai 1900, Wien 1903 (ÖSt, Bd. 52/2). Dane spisu z 1910 r. w części dotyczącej oświaty nie zostały opracowane z powodu wybuchu wojny.

³¹ Najpełniejsze informacje zawierają schematyzmy z 1897, 1906 i 1912 r. (Schlesischer Schulschematismus, Troppau 1897; Franz STALZER, Schlesischer Schul- und Lehrer- Schematismus. Herausgegeben von österr.-schles. Landeslehrervereine, Jägerndorf 1906; F. STALZER, Schlesischer Schul- und Lehrer- Schematismus in Verbindung mit dem Personal-Status der an den öffentlichen Volks- und Bürgerschulen in Schlesien wirkenden Lehrpersonen im Jahre 1912, Jägerndorf 1912).

³² Zwłaszcza w ZAO, Zemska škólní rada slezská v Opavě.

2. Możliwości i ograniczenia wykorzystania austriackich publikacji statystycznych

Opracowane na podstawie oficjalnych danych KRSz, tabele I oraz II dla okresu 1869–1914, pokazują zdecydowany wzrost liczebny grupy osób zatrudnionych w szkołach elementarnych (od ok. 700 do ok. 3,5 tys.), odpowiednio do dużego wzrostu liczby samych szkół (do 622 publicznych i 80 prywatnych w roku szkolnym 1912/13 oraz 632 szkół publicznych i 75 prywatnych w końcu 1916 r.³³).

Tab. I Ogólna liczba personelu zatrudnionego w szkołach publicznych oraz prywatnych w latach 1877–1905 wg Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes oraz Österreichische Statistik

Rok	Nauczyciele/ki szkół publicznych			Katecheci (tylko m)	Nauczycielki prac ręcznych (tylko k)	Personel szkół publicznych		Personel szkół prywatnych ³⁴
	m	k	m + k			m + k	razem	
1877/78	691	71	762	292	57	983 + 128	1111	x
1878/79	633	108	741	299	69	932 + 177	1163	94
1879/80	714	99	813	268	82	982+181	1212	113
1880/81	736	94	830	268	107	1004 + 201	1205	[114]
1881/82	737	104	841	281	107	1018 + 211	1229	[113]
1882/83	741	112	853	286	126	1027 + 238	1265	[116]
1883/84	755	104	807	273	101	1028 + 205 ³⁵	1233	[118]
1884/85	778	51	829	276	111	1054 + 162	1216	[137]
1885/86	805	65	870	283	121	1088 + 186	1274	[173]
1886/87	807	50	857	281	113	1088 + 163	1251	[175]
1887/88	826	71	897	307	127	1133 + 198	1331	[171]
1888/89	838	80	918	321	114	1159+194	1353	[170]
1889/90	841	79	920	3+321	31+88	1165+198	1363	[177]
1890/91	852	82	934	317	137	1169 + 219	1388	[176]
1891/92	877	80	957	320	137	1197 + 217	1414	[180]
1892/93	890	85	975	343	138	1233 + 223	1456	[183]
1893/94	903	80	983	344	142	1247 + 222	1469	[188]
1894/95	920	82	1002	364	141	1284 + 223	1507	[183]
1895/96	954	84	1038	361	152	1315 + 236	1551	[187]
1896/97	982	88	1070	370	198	1352 + 286	1638	[192]
1897/98	997	91	1088	366	241	1363 + 332	1695	[196]
1898/99	1027	103	1130	429	259	1456 + 362	1818	[199]
1899/90	1060	118	1178	442	274	1502 + 392	1894	[210]
1900/01	1085	134	1219	438	285	1523 + 419	1942	[221]
1901/02	1134	154	1288	451	321	1585 + 475	2060	[211]
1902/03	1225	178	1403	473	369	1698 + 547	2245	[178]
1903/04	1274	183	1457	483	389	1757 + 572	2329	[178]
1904/05	1346	193	1539	503	406	1849 + 599	2448	[182]

Źródła do tabeli: *Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes über den Zustand den Volksschulen, Lehrer-Bildungsanstalten und Mittelschulen in Schlesien im Schuljahre 1877/78–1904/05*, Troppau [1878–1905]; *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1881/82–1912/13*, Wien 1884–1917.

Dla jasności i swobody dokonywania porównań w tabeli II dane, publikowane według nowego wzoru formularza, prezentuje się w takim samym układzie jak poprzednio. Rubryka dotycząca personelu szkół prywatnych podaje rzeczywistą liczbę zatrudnio-

³³ Dane dla 1916 r. za *Statistische Handbuch* 10, 1919, s. 196. W grupie szkół publicznych ujęto również 6 tzw. szkół ćwiczeń działających przy seminariach nauczycielskich.

³⁴ W Tab. I dane dotyczące personelu szkół prywatnych tylko dla lat 1878/79 i 79/80 są precyzyjne, w pozostałych rubrykach podano liczbę klas w tychże placówkach (w nawiasie), co może być pewną wskazówką przy szacunkowych obliczeniach, zakładając, że na jedną klasę przypada ok. 1,5 statystycznego nauczyciela, (np. w 1890 było 177 klas a 272 nauczycieli, a w 1900 r., 210 klas a 309 nauczycieli).

³⁵ W tym roku w tabeli „Zahl der Lehrkräfte” podano 1028 mężczyzn i 153 kobiet, ale pominięto zakonnice z uprawnieniami (*Bericht* 1883/84, s. 12, 52). Por. *Statistik der Unterrichts-Anstalten ... für das Jahr 1883/84*, s. 78–80, gdzie podano 1028 mężczyzn i 205 kobiet, razem więc 1233.

nych osób, a nie jak w poprzedniej tabeli, istniejące klasy, stąd możliwe jest podanie ogólnej liczby personelu szkół ludowych.

Tab. II Ogólna liczba personelu zatrudnionego w szkołach publicznych oraz prywatnych w latach 1906–1913, wg *Österreichische Statistik*

Rok	Nauczyciele/lki szkół publicznych			Katecheci	Nauczycielki prac ręcznych	Personel szkół publicznych		Personel szkół prywatnych	Personel szkół ludowych ogółem
	m	k	m + k			m + k	razem		
1905/06	1485	236	1721	390	403	1875+639	2514	293	2807
1906/07	1549	243	1792	522	424	2071+667	2738	323	3061
1907/08	1617	232	1849	541	434	2158+666	2824	331	3155
1908/09	1702	261	1963	421	422	2123+683	2806	361	3167
1909/10	1767	272	2039	421	430	2188+702	2890	404	3294
1910/11	1841	275	2116	391	432	2232+707	2939	431	3370
1911/12	1911	301	2212	389	444	2300+745	3045	444	3489
1912/13	1970	307	2277	397	447	2367+754	3121	430	3551

Źródła do tabeli: *Österreichische Statistik*, Bd. 86/2, Wien 1909, s. 308–309 (1905/06); Bd. 88/2, 1910, s. 312–316 (1906/07); Bd. 91/2, 1910, s. 226–230 (1907/08); Bd. 93/1, 1912, s. 232–236 (1908/09); *Österreichische Statistik*, Neue Folge B. 93/1, 1912, s. 232–236 (1909/10); Bd. 8/2, 1914, s. 302–306 (1910/11); Bd. 11/3, 1915, s. 294–298 (1911/12); Bd. 14/3, 1917, s. 340–43 (1912/13).

Powyższe dane muszą stanowić podstawę do określenia liczebności interesującej nas grupy społeczno-zawodowej. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że informacje te nie obejmują w wielu przypadkach całości personelu. Raz dotyczą wyłącznie nauczycieli przedmiotowych, katechetów i nauczycielek prac ręcznych, a innym włączają siły pomocnicze.³⁶ Wspominana decyzja z 1870 r. spowodowała również, że w zestawieniach KRSz brak nauczycieli zatrudnionych w szkołach znajdujących się w gminach zaliczanych do tzw. enklaw morawskich. Dane na ten temat zdarzają się sporadycznie.³⁷ Nie zawsze również wiemy, czy w podanych liczbach uwzględniano personel szkół ćwiczeń prowadzonych przy seminariach nauczycielskich, gdzie grupa nauczycieli urosła ogółem do kilkunastu osób.

Fakt, iż najogólniejsze dane dotyczą również katechetów i nauczycielki prac ręcznych zmusza przede wszystkim do ostrożności w korzystaniu z danych statystycznych. Badacz musi być na przykład świadomy, czy obliczenia średniej liczby nauczycieli przypadających na szkołę uwzględniają wszystkie osoby z personelu szkolnego, czy wyłączają którąś z „podgrup“. Austriaccy statystycy, czyniący we wstępie do każdego tomu „*Österreichische Statistik*“ wyliczenia zbiorcze dla wszystkich krajów koronnych, które przecież są również przydatne dla badacza dziejów oświaty na Śląsku Austriackim, opierają się z reguły na ogólnej liczbie wszystkich osób zatrudnionych w szkołach. Jednak nie możemy poprzestawać tylko na tych danych, należy je uzupełnić innymi możliwymi źródłami. Przykładowo wg obliczeń G. A. Schimmera w roku szkolnym 1870/71 na jedną szkołę na Śląsku Austriackim przypadało 165 uczniów (podobnie w Czechach i na Morawach), a na jednego nauczyciela ponad 103,4 podopiecz-

³⁶ Grupa personelu pomocniczego (*Nebenlehrer* albo *Nebenlehrerinnen*), nie zawsze jest wyraźnie wyodrębniana.

³⁷ W 1871 roku było to 26 szkół. Według schematyzmu z 1897 r. była to grupa 66 osób (do tego 22 nauczycielki prac ręcznych i 1 katecheta).

ných³⁸ (w Czechach 101,6, na Morawach 96,9). W tym roku do szkół omawianego regionu uczęszczało 70 196 uczniów, toteż wskazanego przez Schimmera wyniku nie osiągniemy ani dzieląc przez ogólną liczbę osób zatrudnionych w szkołach, ani samych nauczycieli. Jak bowiem wynika z jego komentarza w obliczeniach własnych uwzględnił jedynie nauczycieli szkół publicznych oraz prywatnych, ale z prawem publiczności. Jeśli natomiast weźmiemy pod uwagę cały personel ze wszystkich typów szkół, to średnio na nauczyciela przypada nieco mniej – 102,6. Oczywiście inny wynik uzyskamy w odniesieniu do samych szkół publicznych (103,8), lub tylko prywatnych (93,6). W kolejnych latach liczba podopiecznych „przypadających“ na jednego nauczyciela sukcesywnie spadała. W 1870 roku, kiedy w szkołach pracowało niewiele nauczycielek prac ręcznych nie miało to wielkiego znaczenia, ale np. dla roku szkolnego 1912/13 jeśli uwzględnimy ogół zatrudnionych w szkołach publicznych, to na jedną osobę zaliczaną do personelu szkolnego przypada 40 uczniów, a jeśli wyłącznie nauczycieli przedmiotów, liczba ta wzrosła do 55 podopiecznych.³⁹

Kolejny problem dotyczy niezgodności danych dla danego roku, które można znaleźć w różnych publikacjach statystycznych. Problem dotyczy przeważnie wcześniejszych lat, zanim zasady sprawozdawczości statystycznej ostatecznie się ukształtowały. Przykładowo Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu w swoim sprawozdaniu podało za KRSz w Opawie, że na Śląsku Austriackim w roku szkolnym 1870/71 było 548 nauczycieli i 143 podnauczycieli, czyli razem 691 osób.⁴⁰ Liczby te obejmują jednak nie tylko definitywnie ustanowionych nauczycieli, ale też tych, którzy w ciągu roku przestali pełnić swoją funkcję etatową, np. przechodząc na emeryturę (56) oraz tych, którzy zostali w ciągu roku przyjęci do szkoły, ale jeszcze nie zdobyli definitywnie posady (40). Zatem jest to suma nauczycieli w szkołach publicznych (383), prywatnych (69) oraz owe „ruchome“ 96 osób, co w sumie daje liczbę 548, oraz 138 pomocników zatrudnionych w szkołach publicznych i 5 w prywatnych. W tym wyliczeniu statystycznym zapomniano zupełnie o nauczycielkach.⁴¹ Dla pierwszych lat odmiennie liczby spowodowane były przekształceniami szkół, co powodowało np. przejścia nauczycieli szkół prywatnych do publicznych, lub odwrotnie. Często też rozbieżności wynikają z prostego faktu, iż niektóre dane dotyczą końca roku szkolnego, inne jego początku,⁴² a jeszcze inne końca roku kalendarzowego. Ta ostatnia data, najprostsza dla statystyki, została w odniesieniu do szkolnictwa przyjęta ostatecznie dopiero od

³⁸ Ale przy dużym zróżnicowaniu od 50,5 w mieście Opawie, do 130 w okręgu szkolnym fryszackim; wszystkie cieszyńskie okręgi wiejskie mają powyżej 120. Zob. G. A. SCHIMMER, *Statistik 1870/71*, s. IX; s. XIX tabele przeglądowe.

³⁹ *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1912/1913*, Bd. 14/3, Wien 1917, s. 340–341. Przykładowo w *Statistik der Unterrichts-Anstalten ... für das Jahr 1884/85*, Wien 1887 (ÖSt. Bd. 16/2), s. XVII podano jak się zmieniła liczba uczniów na nauczyciela od 1870; na Śląsku Austriackim już tylko 66,3.

⁴⁰ *Jahresbericht des kk Ministeriums für Cultus und Unterricht für 1870/71*, Wien [1872], s. 121.

⁴¹ Jak widać z tabeli III także konskrypcja G. A. Schimmera dla roku szkolnego 1870/71 podaje inne dane, niż są zawarte np. w *Bericht 1872* (dane za rok 1871). Jeszcze w innym miejscu (s. XIX) Schimmer podaje w tabeli liczbę 612 nauczycieli, co wobec jego wyjaśnienia na s. VIII należy uznać za sumę nauczycieli szkół publicznych (601) oraz prywatnych z prawem publiczności (11).

⁴² Np. w retrospektywnym omówieniu zamieszczonym u SCHIMMER, *Statistik 1875*, s. XI podane zostały informacje jako odnoszące się do 1871 r. W rzeczywistości są to dane dla roku szkolnego 1869/70. Powyższe ustalenia wynikają z porównania informacji podanych w *Jahresbericht des kk Ministeriums*, s. 121.

1906 r. Jednak czasami rozbieżności liczbowych po prostu nie da się rozwikłać, i badacz musi czasem arbitralnie przyjąć jedną z podawanych przez statystyki cyfr, jako podstawę swoich obliczeń.⁴³

Zanim przejdziemy do skrótego scharakteryzowania interesującej nas grupy przedmiotowych nauczycieli szkół ludowych, kilka słów o występujących w statystykach innych grupach personelu szkolnego – najpierw o katechetach. W monarchii austriackiej do 1869 r. szkoły były wyznaniowe, a religia była najważniejszą podstawą nauczania.⁴⁴ Reforma z 1869 r. była mocno liberalna, ale po jej wprowadzeniu nadal uważano religię za jeden z najważniejszych przedmiotów. Należy jednak zaznaczyć, że teraz w tej samej placówce różne wyznaniowe grupy uczniów uczył odrębny nauczyciel. W odniesieniu do uczniów-katolików byli to księża, którzy nadal w wielu krajach koronnych Austro-Węgier stanowili niebagatelną liczbę personelu oświatowego.⁴⁵ Śląsk należał jednak do grupy krajów monarchii, gdzie zdecydowaną większość nauczycieli szkół publicznych to osoby świeckie (97,3%). Jednak w grupie kobiet na początku omawianego okresu tj. w roku szkolnym 1870/71, 100% stanowiły zakonnice (w prywatnych 50%). Wynikało to z faktu opóźnienia w aktualizowaniu edukacji dziewcząt, co było typowe dla biednych krajów, dlatego głównie zajmowały się tym zakony kobiece. Przez kilka pierwszych lat sytuacja nie uległa zmianie.⁴⁶ Jeśli chodzi o samą naukę religii to początkowo udzielali jej wszędzie miejscowi duchowni, dopiero w roku szkolnym 1877/78 śląskie władze oświatowe mianowały pierwszego, odrębnego nauczyciela na ustanowionym etacie (w szkole ludowej i wydziałowej w Bruntálu). W pozostałych szkołach nauką religii zajmowali się miejscowi księża.⁴⁷ Niemal w każdej szkole na Śląsku Austriackim zatrudnieni byli katecheci ale mianowani przez władze konkretnych związków wyznaniowych: Kościoła katolickiego, zbory ewangelickie, a później także żydowskie gminy wyznaniowe. W niektórych szkołach to świeccy nauczyciele musieli zajmować się nauką religii, co oczywiście nie wszystkim się podobało.⁴⁸ Liczba nauczycieli religii wzrastała wraz z liczbą szkół, stopniowo władze oświatowe mianowały kolejnych na etacie krajowym. Pod koniec

⁴³ Np. w *Bericht* 1872, s. 22 podano liczbę 383 definitywnie zatrudnionych nauczycieli – mężczyzn, zatem bez podnauczycieli, których było 138. Natomiast zaraz obok suma męskiego personelu definitywnie ustanowionego według lat służby wynosi 452. Odwrotnie w przypadku kobiet (s. 23) wymieniono 49 osób, a według lat służby 54.

⁴⁴ W 1865 r. w szkołach elementarnych uczyło 259 katechetów, w tym 243 katolickich i 16 ewangelickich.

⁴⁵ W wielu krajach duchowieństwo długo stanowiło znaczną część nauczycieli, np. w Gorycji księża stanowili 40 % nauczycieli, a zakonnice 34 % nauczycielek. Podobnie było w Istrii, nieco mniej w Dalmacji, bo odpowiednio 24 % i 26 % (SCHIMMER, *Statistik* 1870/71 s. VI).

⁴⁶ Po pięciu latach (G. A. SCHIMMER, *Statistik*, 1875, s. XIV) na Śląsku w grupie szkół publicznych 99,5% kadry to nauczyciele świeccy, wśród kobiet jednak tylko 11,6%; w grupie szkół prywatnych nauczyciele świeccy to 97%, a nauczycielki 0%. Podobnie w wielu krajach (Vorarlberg, Karyntia, Salzburg) 100% nauczycielek szkół prywatnych to zakonnice. Wg spisu z 1890 r. (*Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen, vom 30. April 1890*, Wien 1892, s. XLIII), na Śląsku wśród mężczyzn była tylko 1 osoba duchowna na 866 nauczycieli, a wśród kobiet 22 zakonnice wobec 60 kobiet świeckich (26,8%), dane te dotyczą szkół publicznych.

⁴⁷ *Bericht* 1877/78 s. 9/10.

⁴⁸ Przykładowo *Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen, 30. April 1890*, Wien 1892, s. XLIV, tab. 59 podaje, że świeccy nauczyciele udzielają religii w 24 szkołach publicznych w całości, a w 32 częściowo. W 98,5% szkół religii uczyły osoby ustanowione przez Kościoły, a 1,5% przez władze oświatowe.

interesującego nas okresu, katechetów mianowanych przez władze oświatowe wpisano nawet na Listę Osobową („*Personalstatus*“). W 1918 r. było ich 38, w tym 3 żydowskich, 6 ewangelickich, pozostali to duchowni katolicycy.⁴⁹

Nauczycielki prac ręcznych pojawiły się w szkołach dopiero po 1848 r., co było wynikiem przekonania nowych władz ministerialnych, że szkoły, zwłaszcza w regionach biedniejszych, powinny fachowo przygotować uczniów, a zwłaszcza uczennice, także do praktycznych umiejętności. Z braku kadry instruktorskiej, a także koniecznych środków, tylko niektóre z nauczycielek prac ręcznych były odpowiednio przygotowane do prowadzenia tego rodzaju zajęć praktycznych. Po reformie z 1869 r. władze jeszcze wyraźniej podkreślały konieczność zatrudniania powyższych w szkołach, jednak dane pochodzące z „*Berichtów*“ od początku wskazywały, że ustanawianie egzaminowanych nauczycielek prac ręcznych w większości gmin wiejskich natrafiało na problemy, głównie z braku środków finansowych. W istocie regularne zajęcia tego rodzaju prowadzono jedynie w szkołach klasztornych. W innych placówkach, nauczaniem kobiecych prac ręcznych zajmowały się zatrudnione już nauczycielki lub podnauczycielki.⁵⁰ Stopniowo jednak rosła zarówno ogólna liczba zatrudnionych nauczycielek prac ręcznych (do ok. 450), a większość posiadała wymagany egzamin, który odbywał się na zakończenie kursów organizowanych przy seminariach nauczycielskich.⁵¹

3. Liczebność nauczycieli szkół Śląska Austriackiego

Jak już wspomniano obowiązująca w monarchii austro-węgierskiej sprawozdawczość oświatowa, wsparta na obowiązującym ustawodawstwie, nastawiona była przede wszystkim na rejestrację liczby szkół i uczniów, zwłaszcza podległych krajowym radom szkolnym. W efekcie dysponujemy dokładnymi, corocznymi informacjami na temat nauczycieli szkół publicznych, ale przeważnie brakuje danych na temat nauczycieli szkół prywatnych. Pozornie jednoznaczne informacje na ten temat podawane od roku szkolnego 1905/06 są mylące: dla szkół prywatnych liczby te obejmują ogólnie wszystkie osoby zatrudnione w procesie nauczania. Rzeczywistą liczbę samych nauczycieli przedmiotowych możemy obliczyć w oparciu jedynie o te publikacje, w których zamieszczono szczegółowy podział społeczności nauczycielskiej na poszczególne podgrupy.

Próbą zebrania ogółu danych nt. liczebności nauczycieli przedmiotowych (bez katechetów i nauczycielek prac ręcznych) Śląska Austriackiego jest tabela III.

⁴⁹ GVBl nr 41 z 24 IX 1918, poz. 126, s. 251, I–II.

⁵⁰ Np. w *Bericht 1877/78*, s. 10–11, mowa, że dotychczas zatrudnione były tylko w 65 szkołach ludowych. Szerzej na przykładzie Śląska Cieszyńskiego M. BOGUS, *Nauczyciele szkół ludowych*, s. 170–173.

⁵¹ Dokładniej o nich np. *Bericht 1904/05*, s. 51.

Tab. III Ogólna liczba nauczycieli przedmiotowych szkół publicznych i prywatnych 1870–1913 (bez enklaw morawskich)

Rok szkolny	Liczba nauczycieli w szkołach publicznych			Liczba nauczycieli w szkołach prywatnych			Ogólna liczba nauczycieli		
	m	k	razem	m	k	razem	m	k	razem
1869/70	552	65	617	73	13	86	625	78	703
1870/71a	521	49	570	74	10	84	595	59	654
1870/71b	552	49	601	73	10	83	625	59	684
1874/75	657	70	727	65	17	82	722	87	809
1875/76	658	71	729	66	17	83	724	88	812
1878/79			741			94			835
1879/80			813			113			926
1880 S	730	49	779	57	93	150	787	142	929
1888 S	830	49	879	75	133	208	905	182	1087
1890	866	82	948	123	149	272	989	231	1220 ²
1897 S	975	76	1051	76	149	225	1051	225	1276 ³
1900	1075	128	1203	119	190	309	1194	318	1512
1900/01*			1183			247			1430
1901/02*			1248			244			1492
1902/03*			1378			227			1605
1903/04*			1454			205			1659
1904/05*			1509			199			1708
1905/06	1485	236	1721	72	221	293	1557	457	2014
1906/07	1549	243	1792	90	233	323	1639	476	2115
1907/08	1617	232	1849	105	226	331	1722	458	2180
1908/09	1703	260	1963	116	245	361	1819	505	2324
1909/10	1767	272	2039	154	250	404	1921	522	2443
1910/11	1841	275	2116	152	279	431	1993	554	2547
1911/12	1911	301	2212	175	269	444	2086	570	2656
1912/13	1970	307	2277	155	275	430	2125	582	2707

Źródła do tabeli: 1869/70 – G. A. SCHIMMER, *Statistik 1875*, s. XI; 1870/71a – *Bericht 1872*, s. 22–23; 1870/71b – G. A. SCHIMMER, *Statistik 1870/71*, s. s. 44–47, 72, 94, 105; 1874/75 – G. A. SCHIMMER, *Statistik 1875*, s. XI; 1875/76 – G. A. SCHIMMER, *Statistik 1875*, s. 40–41, 52–55, 78–79, 108–109, 114–115, 126–127; 1878/79 – *Bericht 1878/79*, s. 23; 1880 S – Gustav ZEYNEK, *Schematismus der Schulbehörden, Lehrer-Bildungsanstalten und Volksschulen in Schlesien 1880*, Troppau 1880; 1888 S – *Schematismus der Schulbehörden, Lehrer-Bildungsanstalten und Volksschulen in Schlesien 1888*, Troppau 1888; 1890 – *Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern. Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 30. April 1890*, Wien 1892 (ÖS, B.35 /1), s. 54–55, 74–75, 182–183; 1897 S – *Schlesischer Schulschematismus*, Troppau 1897; 1900 – *Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern. Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 15. Mai 1900*, Wien 1903 (ÖS, B. 52/2), s. 86–93, 114–117, 264–267; 1900/01–1904/05 – *Statistische Handbuch 3*, 1901, s. 168–185; 4, 1902, s. 328–345; 5, 1903, s. 161–179; 6, 1904, s. 97–115; 7, 1905, s. 256–275; 9, 1908, s. 12–33; 10, 1919, s. 154–201; 1905/06 do 1912/13 – jak tabela II.

Nawet pobieżna analiza tabeli pokazuje, że zawarte w niej dane nie zawsze są zgodne z tymi, które podano wcześniej w tabeli I, a które przecież również oparto o dane urzędowe. Różnica pomiędzy ujętymi w tabeli III danymi dla szkół publicznych publikowanymi przez *Statistische Handbuch* dla końca lipca każdego roku, a tymi z tabeli I wynika zapewne z wahań okresowych i zatrudnianiem czasowym nauczycieli (np. zakończeniem umów pracy).⁵⁴ Widać również różnicę pomiędzy danymi dla szkół publicznych za 1890 i 1900 pochodzącymi ze spisów powszechnych, a tymi, które umieszczano w „*Berichtach*”. Wskazuje to zapewne, że podczas spisów włączano do

* Dane podawane na koniec lipca każdego roku.

⁵² W tym na pełnym etacie 949 mężczyzn i 226 kobiet, czyli 1175 osób. Poza tym do tej kategorii w szkołach publicznych należał 1 nauczyciel i 2 nauczycielki pomocnicze, które uwzględniono w spisie.

⁵³ Uwzględniono tu osoby określone jako „*Aushilfslehrer(inen)*”, razem 39 osób (w szkołach publicznych 23 mężczyzn i 9 kobiet, w prywatnych odpowiednio 2 i 5).

⁵⁴ Sprawozdania KRSz nie określały dokładnie, dla jakiego okresu roku szkolnego podają dane statystyczne.

statystyk wszystkich nauczycieli mieszkających na Śląsku Austriackim, bez względu na podległość instytucjonalną, a więc także z enklaw morawskich.

Precyzja danych dla okresu po 1905/06 jest, jak już zwracano uwagę, pozorna, bowiem dla szkół prywatnych zawarte tu zostały liczby uwzględniające cały personel szkolny, nie tylko nauczycieli przedmiotowych. Faktem jest, iż w placówkach prywatnych rzadko zatrudniano nauczycieli prac ręcznych, a tym bardziej katechetów (religii mógł uczyć w ramach swoich obowiązków duchowny z okolicy), niemniej liczby w tej części tabeli powinny zostać pomniejszone o kilkanaście osób.⁵⁵ Duży problem stwarza zresztą sama kategoria przyporządkowania miejsca pracy nauczycieli szkół prywatnych, dlatego rodzi się wątpliwość, kogo właściwie statystyki w danym roku do tej grupy zaliczały.⁵⁶ Trzeba zaznaczyć, że zgodnie z decyzjami z 70. lat XIX wieku władze oświatowe w Opawie niektóre ze szkół klasztornych dla dziewcząt uznały za realizujące obowiązek szkolny zgodnie z wymogami ustawy z 1869 r., natomiast inne placówki, prowadzone przez te same zgromadzenia zakonne i na takich samych zasadach, zaliczono do szkół prywatnych.⁵⁷ Podobna niejasność dotyczy wielu prywatnych szkół ewangelickich, które przed 1869 r. niczym nie różniły się od pozostałych placówek szkolnych. Pracujący w nich pedagodzy często zabiegali o przekształcenie szkoły w placówkę publiczną i wówczas automatycznie zaliczano ich do kategorii nauczycieli szkół publicznych. Coraz liczniejsze od końca XIX wieku stowarzyszenia oświatowe, najczęściej narodowe, zakładały szkoły z własnym językiem nauczania jako prywatne, by później zabiegać o ich przekształcenie w publiczne. Powodowało to, że sytuacja w zakresie szkół prywatnych była bardzo zmienna, podobnie jak status zatrudnionych w nich osób. Ten obszerny temat zasługuje jednak na osobne opracowanie.⁵⁸

Kolejną kategorią znajdującą odbicie w statystykach jest płeć personelu szkolnego, przy czym pomijamy tu katechetów (bez wyjątku byli to mężczyźni) oraz nauczycielki prac ręcznych (same kobiety).⁵⁹ Bezpośrednio po 1869 r. świeckich nauczycielek było niewiele i pełniły swą służbę głównie w szkołach znajdujących się na terenie Śląska Opawskiego. Sytuacja uległa zmianie właściwie dopiero na przełomie wieków, wówczas obserwujemy znaczny przyrost żeńskich sił nauczycielskich, co obrazuje tabela IV.

⁵⁵ Wg schematyzmu nauczycielskiego z 1897 r. w szkołach prywatnych zatrudniano 16 nauczycielek prac ręcznych oraz 3 katechetów.

⁵⁶ Często wymagało to interwencji Naczelnego Trybunału Administracyjnego w Wiedniu, którego orzecznictwo w tej kwestii omawia L. SCHEDLBAUER, *Handbuch der Reichsgesetze*, t. 2, s. 564–571. Szerzej M. BOGUS, *Nauczyciele szkół ludowych*, s. 136–143.

⁵⁷ Według *Bericht* 1878/79, s. 11, z istniejących 15 szkół klasztornych, 7 uznano za „czysto” prywatne, natomiast 8 za placówki „zastępujące” szkoły, w których uczniowie dopełniają obowiązku szkolnego (*Pflichtschule*). Razem we wszystkich uczyły 83 siostry zakonne. Por. *Bericht* 1881/82, s. 33–34.

⁵⁸ Dla Śląska Cieszyńskiego ostatnio M. BOGUS, *Prywatne szkoły elementarne na Śląsku Cieszyńskim pod koniec XIX i na początku XX wieku*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 68, 2013, s. 53–74.

⁵⁹ Gdyby wziąć pod uwagę ogół zatrudnionych w szkole według zestawienia z tab. I oraz II, procentowy udział kobiet w nauczaniu w szkołach publicznych wzrósł od 11,5% w roku szkolnym 1877/78, do 24,5% w roku szkolnym 1904/05 i do 24,1% w roku szkolnym 1912/13.

Tabela IV: Liczba nauczycielek w szkołach publicznych i prywatnych Śląska Austriackiego z uwzględnieniem ogólnej liczby nauczycieli przedmiotowych

Rok	Szkoły publiczne			Szkoły prywatne			Razem			
	Nauczycielki	Ogólna liczba nauczycieli	% nauczycielek	Nauczycielki	Ogólna liczba nauczycieli	% nauczycielek	Nauczycielki publ. i prywat.	Ogólna liczba nauczycieli	% nauczycielek	
1869/70	65	617	10,5	13	86	15,1	78	703	11,1	
1870/71a	49	570	8,6	10	84	11,9	59	654	9,0	
1870/71b	49	601	8,2	10	83	12,0	59	684	8,6	
1874/75	70	727	9,6	17	82	20,7	87	809	10,8	
1875/6	71	729	9,7	17	83	20,5	88	812	10,8	
1880 S	49	779	6,3	93	150	62,0	142	929	15,3	
1888 S	49	879	5,6	133	208	63,9	182	1087	16,7	
1890	82	948	8,7	149	272	54,8	231	1220 ⁶⁰	18,9	
1897 S	76	1051	7,2	149	225	66,2	225	1276	17,6	
1900	128	1203	10,6	190	309	61,5	318	1512	21,3	
1905/06	236	1721	13,7	221	293	75,4	457	2014	22,7	
1906/07	243	1792	13,6	233	323	72,1	476	2115	22,5	
1907/08	232	1849	12,5	226	331	68,3	458	2180	21,0	
1908/09	260	1963	13,2	245	361	67,9	505	2324	21,7	
1909/10	272	2039	13,3	250	404	61,9	522	2443	21,4	
1910/11	275	2116	13,0	279	431	64,7	554	2547	21,8	
1911/12	301	2212	13,6	269	444	60,6	570	2656	21,5	
1912/13	307	2277	13,5	275	430	64,0	582	2707	21,5	

Źródła do tabeli: jak w tabeli III.

Jak wynika z danych zestawionych w tabeli, liczba nauczycielek stopniowo wzrastała także w szkołach publicznych, dochodząc do 307 nauczycielek w 1912 r., co w skali całej społeczności stanowiło jednak zaledwie kilkanaście procent. Mimo głębokich przemian społecznych zachodzących na przełomie XIX i XX wieku kobietom wciąż niełatwo było zdobyć posadę stałej nauczycielki.⁶¹ W szkołach prywatnych początkowo zakonnice stanowiły główny człon personelu placówek, później i tutaj stopniowo rosła liczba kobiet świeckich. W pierwszej dekadzie XX w., procentowy udział personelu żeńskiego w ogólnej liczbie nauczycieli szkół prywatnych wahał się od 60 do ponad 75%. Ostatecznie ustabilizował się na poziomie ok. 60–65%.

Przed wybuchem Wielkiej Wojny we wszystkich placówkach oświatowych Śląska Austriackiego pracowało ponad 21% nauczycielek przedmiotowych.

4. Nauczyciele szkół publicznych i prywatnych według wyznania

Wyznanie było w omawianym okresie jednym z najważniejszych czynników budowania tożsamości każdej osoby, a zatem także nauczycieli. Rola religii w życiu społecznym oraz w instytucjach oświatowych wciąż była ogromna. Stałych danych na ten temat jednak nie publikowano. Przed 1869 r. nie było to zresztą potrzebne, skoro szkoły były wyznaniowe i zatrudniano w nich wyłącznie nauczycieli danej konfesji. I tak dla okresu wcześniejszego np. dla 1865 r., wystarczy przyjąć, iż wszystkie osoby zatrudnione w szkołach katolickich były wyznania rzymsko-katolickiego, w szkołach ewangelickich protestantami, a w szkole żydowskiej w Osobłódze uczył nauczyciel wyznania mojżeszowego. Bez katechetów i nauczycielek prac ręcznych mamy zatem w gro-

⁶⁰ W tym 1175 osób zatrudnionych na pełnym etacie (949 m + 226 k).

⁶¹ O czym Marzena BOGUS – Janusz SPYRA, *Szkoła zamiast klasztoru. Kobięca droga do samostanowienia w zawodzie nauczycielki w XIX i w I poł. XX w. na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*, *Historická demografie* 34, 2010, s. 45–60.

nie nauczycieli 547 katolików (mężczyzn 512 oraz 35 kobiet), 79 ewangelików (sami mężczyźni) oraz 1 wyznawcę judaizmu. Ogółem z grupy 627 osób katolicy stanowili 87,2%, ewangelicy 12,7%.⁶²

Pierwsze zbiorcze dane dotyczące wyznania społeczności nauczycieli Śląska Austriackiego pochodzą ze spisu z 1890 r., według którego 774 pedagogów było wyznania rzymsko-katolickiego, 2 grecko-katolickiego, 88 ewangelickiego, a 2 osoby mojżeszowego. Zatem w grupie 866 mężczyzn, katolicy stanowili 89,6% nauczycieli, ewangelicy 10,2%. Wśród kobiet sytuacja była jeszcze bardziej jednoznaczna: tylko jedna z nich była wyznania ewangelickiego, pozostałe (81) rzymsko-katolickiego. Ogólnie ze społeczności 948 pedagogów, nauczyciele katolicy to 857 osób (90,4%), ewangelicy 89 (9,4%), wyznania mojżeszowego 2 (0,2%).⁶³ Dane te różnią się od średniej dotyczącej całego państwa austriackiego, bowiem w skali monarchii katolicy stanowili 93,1%, ewangelicy 1,2%, Żydzi 0,9% (oprócz tego odnotowane są osoby prawosławne). Mamy zatem na badanym obszarze znaczny procent nauczycieli wyznania ewangelickiego, co oczywiście wynika z istnienia dużej mniejszości protestanckiej na Śląsku Cieszyńskim.⁶⁴ Sytuacja nie uległa zmianie w czasie kolejnego spisu z 1900 roku. Wśród 1071 mężczyzn większość, bo 947 to katolicy (w tym 1 grecko-katolik); 124 ewangelicy; wśród 125 kobiet tylko jedna była ewangeliczką. Razem wśród 1196 ujętych w statystyce nauczycieli katolików było 89,5%; zauważalny jest procentowy wzrost sił personelu ewangelickiego do 10,5%.⁶⁵ Całkowity brak w tym gronie Żydów, ale w pozostałych krajach monarchii także było ich w szkołach elementarnych niewiele w zależności od lokalnych warunków.⁶⁶

Podobne relacje zachodziły w gronie nauczycieli szkół prywatnych, jednak z braku oficjalnych danych, obliczenia mogą być jedynie pośrednie, oparte o założenie, że szkoły prowadzone przez związki wyznaniowe zatrudniały – przynajmniej w większości – osoby własnej konfesji. Jak pamiętamy zdecydowana większość szkół prywatnych na Śląsku Austriackim to szkoły klasztorne, przeważnie dla dziewcząt, w których uczyły siostry zakonne z różnych katolickich zgromadzeń. Kolejną pod względem liczebności grupę stanowiły szkoły ewangelickie, trzecią, już znacznie mniejszą – żydowskie. W przypadku ostatnich placówek nie ma większego problemu z określeniem wyznania nauczycieli.⁶⁷ Według schematyzmu z 1897 r. w 23 katolickich szkołach klasztornych uczyło 141 sióstr, do czego trzeba dodać 3 boromeuszki pracujące w szkole zakładowej w Karwinie. Ewangelickich placówek było w tym roku już tylko kilkanaście (w tym cztery w Bielsku), i uczyło w nich 45 mężczyzn. Jeśli chodzi

⁶² *Detail-Conscription der Volksschulen*, s. 916–917.

⁶³ *Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen, vom 30. April 1890*, Wien 1892 (ÖSt, Bd. 35 /1), s. 61, 81.

⁶⁴ Tamże, s. XLV, tabela porównawcza wg wyznań.

⁶⁵ W statystyce wyznaniowej nie uwzględniono zatrudnionych kilku nauczycieli pomocniczych. Średnia nauczycieli wyznania ewangelickiego w monarchii to 1,4%.

⁶⁶ Na przykład w Krakowie liczba żydowskich nauczycieli szkół elementarnych wzrosła z 2% w 1880 r. do 14% w 1910 r., Zob. Irena HOMOLA, *Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867–1914)*, in: *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1981, s. 116.

⁶⁷ Ze sporadycznymi wyjątkami, jak przypadek Sophie Oborzil, która była katoliczką, a uczyła w szkole żydowskiej w Bielsku.

o szkoły żydowskie, to po różnych przekształceniach w latach 70–80. XIX w.,⁶⁸ w końcu stulecia pozostały już tylko trzy: 2-klasowa we Frydku, 4-klasowa w Opawie (do 1905 r.), oraz 5-klasowa w Bielsku. Razem w 1897 r., uczyło w nich 10 osób wyznania mojżeszowego (w tym 9 mężczyzn).⁶⁹ Generalnie do grupy pedagogów katolickich zaliczyć należy także nauczycieli z czeskiej prywatnej szkoły w Opawie (5m + 2k). Do jakiego wyznania należeli nauczyciele z pozostałych szkół prywatnych nie da się jednoznacznie określić, w 1897 r. była to grupa 18 osób (17m + 1k). Z ogółu społeczności nauczycieli szkół prywatnych, o wyznaniu których możemy sądzić w oparciu o organ prowadzący szkoły, katolicy to 144 siostry zakonne oraz 8 osób świeckich (5m + 3k) czyli 73,4% (wraz z siłami pomocniczymi), ewangelicy (sami mężczyźni) 21,7%, wyznawcy judaizmu 4,8%.

5. Podsumowanie

W artykule starano się podać najważniejsze źródła statystyczne oraz dane dotyczące liczebności nauczycieli pracujących w różnego typu szkołach Śląska Austriackiego. Szczegółowego opracowania wymagają jednak informacje dodatkowe, poszerzone o liczby dotyczące kierownictwa placówek, poziomu wykształcenia (posiadanych kwalifikacji), narodowości, stanu cywilnego, stażu pracy, pobieranych uposażeń itp.

Pomimo znacznej objętości tego artykułu, nie wyczerpano również omówienia wszystkich „zasadzek” statystycznych czyhających na badacza zajmującego się ilościowymi dociekaniem dotyczącymi oświaty. Podkreśliśmy zatem, że pewna dezinformacja wynika po pierwsze z różnicy podawanych liczb ze względu na obszar terytorialny brany pod uwagę (głównie chodzi o dane pochodzące z enklaw morawskich), po drugie jest rezultatem różnicy zaliczania nauczycieli do określonej kategorii szkół (publiczne, prywatne z prawem publiczności, prywatne nie przejęte na etat krajowy). Także sama kategoryzacja grona „pedagogicznego” powoduje rozbieżności liczbowe. Czy bowiem katechetów i nauczycielki prac ręcznych, chociaż nie posiadały odpowiednich kwalifikacji, należy zaszeregować do społeczności nauczycieli przedmiotowych, czy tylko do kadry szkolnej? Czy wobec powyższego pytania, do wspólnoty nauczycielskiej zaliczać również tzw. pomocników?

W rozstrzygnięciach dylematów nie pomagają także nieprecyzyjne wytyczne przyjęte przez osoby zestawiających urzędowe statystyki, sprawozdania i inne materiały źródłowe. Dlatego trudno i w tym podsumowaniu służyć radą, która pomoże zaplanować nad obfitością problemów związanych z badaniem ilościowym zespołu nauczycieli. Zatem należy skrzętnie gromadzić dane z różnych źródeł, ale poddawać je wnikliwym porównaniom, a cały materiał ostrożnie weryfikować zarówno zewnętrznie jak i wewnętrznie, opierając się na precyzyjnych i przemyślanych definicjach i typiza-

⁶⁸ Szczegółowo problem omówił Janusz SPYRA, *Szkolnictwo żydowskie na Śląsku Cieszyńskim i jego rola w procesie asymilacji miejscowej społeczności żydowskiej (przed 1918)*, in: Książka – biblioteka – szkoła, s. 297–301, 307–309.

⁶⁹ Podwójna 5-klasowa żydowska szkoła dla dziewcząt i chłopców w Bielsku rozwijała się znakomicie, toteż ostatecznie w 1902 r. została przejęta na etat krajowy. Przestała być szkołą prywatną, przez co wzrosła liczba nauczycieli wyznania mojżeszowego w szkołach publicznych, ale w skali całego Śląska Austriackiego nie miało to jednak większego znaczenia.

cích, pozwalających zaliczyć poszczególne osoby do konkretnych kategorii nauczycieli.

Statistické základy výzkumu společenství učitelů lidových škol Rakouského Slezska (1869–1914). Přednosti i limity pramenů
(resumé)

Studie je věnována statistickým výzkumům, jež jsou zaměřeny na učitelský personál činný v různých typech škol Rakouského Slezska v letech 1869–1914. Analyzovány byly informace týkající se početnosti této profesní skupiny, data přitom vycházela ze základních pramenných zdrojů – úředních statistik, zpráv školských rad, materiálů vzniklých z činnosti učitelských spolků a organizací. Komparovány byly počty učitelů, katechetů i učitelek ručních prací. Další analyzovaná data se týkala zpráv o společenství učitelů veřejných i soukromých škol. Představen byl rovněž počet učitelek v jednotlivých kategoriích škol a jejich procentní podíl na celku učitelstva. Pojednány byly také informace týkající se náboženského vyznání učitelů. Kromě výše řečeného došlo i na úvahy nad nástrahami, s nimiž se musí vypořádat badatel při rozboru číselných údajů. Týkají se zejména následujících skutečností: 1. proměnlivého teritoriálního záběru (započítávání, resp. nezapočítávání moravských enkláv); 2. zařazování učitelů do vymezené kategorie škol (veřejné, privátní s právem veřejnosti a soukromé, které nebyly zařazeny do státního systému); 3. kategorizace pedagogického sboru zahrnující vyučující, katechety, učitelky ručních prací a pomocné učitele.

Kvantitativní bádání realizované v rámci společenství učitelů Rakouského Slezska bude třeba dále kontinuovat, neboť stávající výsledky výzkumu generují další otázky, jako např.: početnost skupiny vedoucích pracovníků škol, úroveň vzdělání učitelů (získané kvalifikace), národnost, rodinný stav, délka praxe, výše pobírané mzdy za pedagogickou službu apod.

BEZPEČNOSTNĚ-POLITICKÉ POMĚRY A PŮSOBENÍ POŘÁDKOVÝCH SLOŽEK NA HLUČÍNSKU VE 20. LETECH 20. STOLETÍ*

Ivana Kolářová

Ivana Kolářová: Security situation and activities of security forces in Hlučín region in 1920's

The article deals with the activities of Czechoslovak security forces in the Hlučín (German: Hultschin) region during 1920s, when the area became part of Czechoslovakia according to the Paris Peace Treaty. The text describes structure of state police and gendarmerie in the region and it analyses the forms of pro-German agitation and espionage, as well as the response of security forces to these activities. The anti-German riots of Czech nationalists and fascist are not neglected as well.

Key Words: Czechoslovakia, gendarmerie, police, Hlučín (German: Hultschin) region, Silesia, Upper Silesia

Dne 4. února roku 1920 bylo k Československu připojeno území Hlučínska, severní část historického Opavského knížectví odtržená spolu s dalšími oblastmi Slezska od českých zemí po pruském vítězství v tzv. první slezské válce roku 1742. Delimitační práce skončily až v březnu 1923 připojením obcí Hař a Pišť. Obyvatelstvo Hlučína tvořili v drtivé většině Moravci, hovořící dialektem češtiny a převážně inklinující ke katolickému vyznání. Navzdory představám zastánců připojení Hlučína k ČSR obyvatelstvo změnu státní příslušnosti příliš nepřivítalo, naopak se záhy začal projevovat proněmecký sentiment a negativní vztah k československé správě.¹ V německém Horním Slezsku, zejména v Ratiboři, se počátkem 20. let začala formovat iredentistická sdružení emigrantů z Hlučína, která vedla propagandistickou a zpravodajskou činnost proti ČSR.²

Správou regionu byl pověřen úřad Zplnomocněného komisaře pro Ratibořsko, v jehož čele stál až do jeho zrušení v roce 1927 zemský prezident Josef Šrámek. Ten disponoval značně rozsáhlými pravomocemi. Často docházelo k zásahům do fungování místních samospráv, například nahrazováním obecních zastupitelstev dosazenými

* Studie vznikla na základě finanční podpory Slezské univerzity v Opavě v rámci projektu Studentské grantové soutěže č. SGS/18/2014 s názvem *Formy a proměny vztahů civilního obyvatelstva a příslušníků bezpečnostního aparátu na Hlučínsku 1920–1938*.

¹ Patrně nejsystematičtější zpracování dějin Hlučína ve sledovaném období představuje Vilém PLAČEK, *Prajzáci II. aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*, Háj ve Slezsku 2007. Dále viz Marie GA-WRECKÁ, *Němci ve Slezsku*, Opava 2002; TÁŽ, *Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918–1938*, Opava 2004; Milan MYŠKA, *Zápas Čechů o Hlučínsko (před rokem 1920)*, in: Evropa mezi Němckem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, red. Miroslav Šesták a Emil Voráček, Praha 2000, s. 255–266; *Hlučínsko v proměnách času. (Sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučína k Československé republice)*, red. Nina PAVELČIKOVÁ, Hlučín 1995; Jana PRCHALOVÁ, *Politické a národnostní poměry na Hlučínsku v letech 1920–1929* (magisterská diplomová práce), Opava 1996; Karel SOMMER, *K politickému vývoji na Hlučínsku v první polovině 20. let*, Slezský sborník 87, 1989, s. 121–134. Z dobových publikací např. Eberhard BOLLACHER, *Das Hultschiner ländchen im Versailler Friedensvertrag*, Stuttgart 1930; Josef SLANÝ, *Parlaments und Pressestimmen über das Hultschiner Ländchen*, Troppau 1928.

² Blíže viz Karel SOMMER, *Proněmecké iredentistické hnutí na Hlučínsku v první polovině 20. let*, Slezský sborník 90, 1992, s. 227–241.

úředníky.³ Předmětem napětí v regionu se stávaly otázky jak náboženské, tak národnostní. Mezi populací převládala snaha o zachování římskokatolického náboženství a němčiny jako úředního jazyka, což vedlo k řadě konfliktů se státní mocí.

Zatímco politický, spolkový a hospodářský život na Hlučínsku je již poměrně zmapován, činnost pořádkového aparátu v regionu zatím nebyla věnována systematická pozornost.⁴ Cílem předkládané studie je na základě rozboru dochovaných agendy četnictva a státní policie analyzovat vývoj bezpečnostních poměrů v regionu.

Časově je výzkum ohraničen připojením Hlučínska k ČSR roku 1920 a závěrem 20. let, kdy na regionální úrovni docházelo k zániku slezské zemské správy a k územní změně hranic hlučínského politického okresu, v širší rovině pak k pádu tzv. panské kolonie a k propuknutí všeobecné hospodářské krize. Naznačené události lze označit za mezníky jak ve správní či politické, tak v sociální historii Hlučínska. Rozbor poměrů v pozdějším období by již představoval námět pro další samostatnou studii.

Bádání vychází primárně ze studia úřední agendy pořádkových složek, tedy policie a četnictva. V případě policie jde zejména o fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava uložený v Zemském archivu v Opavě. Jelikož písemnosti regionálních četnických struktur se dochovaly jen v minimální míře, jsme zde odkázáni především na pohled „shora“ optikou Ministerstva vnitra a úřadu Generálního velitele četnictva. Archivní fondy zmíněných institucí se nacházejí v Národním archivu v Praze.

Základ struktury bezpečnostního aparátu tvořilo četnictvo. Po připojení Hlučínska k ČSR vzniklo Okresní četnické velitelství v Hlučíně, v jehož čele stál nadporučík Čeněk Skrbek.⁵ Okresní velitelství podléhalo Četnickému oddělení v Opavě a dále Zemskému četnickému velitelství pro Slezsko, zrušenému v roce 1928 v souvislosti s úpravou zemského zřízení.⁶ V politickém okrese Hlučín vzniklo 16 četnických stanic,⁷

³ Například v březnu 1925 došlo k rozpuštění obecního zastupitelstva v Kravařích poté, co byl o měsíc dříve na věži kostela vyvěšen německý prapor se smuteční páskou na připomínku pátého výročí připojení Hlučínska k ČSR. V září téhož roku bylo rozpuštěno také ludgeřovické zastupitelstvo. M. GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku*, s. 107.

⁴ Hlášení policejních orgánů ve svých publikacích částečně využívá Vilém Plaček, zákroků policie proti henleinovcům na Hlučínsku ve druhé polovině 30. let se okrajově dotýká Václav ŠTĚPÁN, *Alois Vařejka a jeho doba*, Přerov 2007.

⁵ Čeněk Skrbek se narodil 6. září 1875 v Roztokách v okrese Semily. K četnictvu nastoupil roku 1899 po třech letech vojenské služby. Do pádu rakousko-uherské monarchie působil zejména na území dnešního Chorvatska, v listopadu 1918 pak byl přijat do československých služeb a zařazen na post okresního velitele v Bílovci. V Hlučíně sloužil již od února 1920 až do srpna 1935, kdy byl v hodnosti majora penzionován. V kvalifikačních listinách byl opakovaně hodnocen jako „*vážný, sebevědomý, energický a iniciativní*“. Po odchodu do výslužby žil Skrbek v Hájí u Opavy. Ačkoliv se jeho bydliště na podzim 1938 stalo součástí pátého pásma německého záboru pohraničí, není doloženo, že by nacistické úřady Skrbka perzekvovaly jakožto někdejšího exponenta československé správy na Hlučínsku. Skrbkova manželka a dcera zahynuly během bojů o obec na jaře 1945. Národní archiv (dále NA), Generální velitel četnictva (dále GVČ), kart. 163. Vzpomínky Oldřicha Hrachovce, in: <http://www.fronta.cz/vzpominky-pana-hrachovce> [cit. 30. 12. 2014].

⁶ Blíže ke struktuře a působení četnictva ve Slezsku viz Ivana BARTEČKOVÁ, *Činnost Zemského četnického velitelství ve Slezsku v letech 1918–1928* (magisterská diplomová práce), Olomouc 2013.

⁷ Jmenovitě se jednalo o Bolatice, Benešov, Kuchelnou (Chuchelná), Strahovice, Hlučín, Oldřišov, Malé Hoštice, Sudice, Kravaře, Štěpánkovice, Koberžice, Hošťálkovice, Petřkovice, Ludgeřovice, Šuleřovice (Šilheřovice), Darkovice. Plaček oproti tomu hovoří o 19 stanicích. Vilém PLAČEK, *Hlučínsko po připojení k ČSR počátkem 20. let*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 20, 2001, s. 139.

struktura se však průběžně mírně obměňovala a její podrobný popis není předmětem studie.⁸ Vzhledem k složitým bezpečnostním poměrům v oblasti bylo na každou stanicu přiděleno pět četníků. Cílem zmíněného opatření bylo zajistit, aby každá četnická hlídka sestávala alespoň ze dvou mužů.⁹

V první fázi byli do oblasti přidělováni výhradně četníci české národnosti ze Slezska, místa velitelů stanic pak získávali především „starší četníci, jež dosud velitelství stanic k úplné spokojenosti vedli“.¹⁰ Brzy však bylo nutné vystřídat četníky, kteří disponovali domovským právem na Těšínsku nebo tam byli delší dobu zařazeni, a to z toho důvodu, aby se mohli účastnit připravovaného plebiscitního hlasování, jež mělo rozhodnout o přiřčení oblasti k ČSR či Polsku.¹¹ Jelikož ve Slezsku panoval nedostatek četníků, došlo k dočasnému zařazení příslušníků sboru z Čech. Daní muži v okamžiku, kdy byli šest měsíců odveleni z kmenových stanic, vesměs použili svého nároku na vystřídání. Tehdy kmenová velitelství na jejich místa povolala četníky povětšinou německé národnosti, jakmile však Zemské četnické velitelství pro Slezsko danou okolnost postřehlo, vrátilo přidělené muže zpět¹² a využilo četníky na zkoušku¹³ z vlastních řad.¹⁴ O dalším vývoji personální politiky četnické správy bohužel nejsou podrobnější záznamy.

Bezpečnostní dohled nad částí Hlučínska, konkrétně nad obcemi Bobrovníky, Hošťálkovice, Koblou, Ludgěřovice a Petřkovice, převzalo v březnu 1921 Policejní ředitelství v Moravské Ostravě.¹⁵ Podle policejní relace ze září 1920, kdy se tato správní

⁸ Pro údaje o ubytovacích záležitostech a hmotném zabezpečení četnictva ve Slezsku viz Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), Zemský výbor slezský, kart. 1111–1115.

⁹ NA, Ministerstvo vnitra-stará registratura (dále MV-SR), kart. 3913. Pro srovnání uvedme, že při obsazování Slovenska o rok dříve byl na mnoho stanic zpočátku zařazen pouze jediný četník. (NA, GVC, kart. 26).

¹⁰ NA, GVC, kart. 4, sign. 330 dův/20. Právě títo muži byli v říjnu roku 1920 odvelováni do hodnostní školy, aby získali potřebnou kvalifikaci. Po jejím absolvování v lednu se zase na Hlučínsko vraceli, pokud nepřestoupili na vlastní žádost k účetní službě.

¹¹ Literatura k československo-polskému konfliktu o Těšínsko je dnes již značně bohatá. Zatím patrně nejucelenější zpracování představuje Jaroslav VALENTA, *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961. Dále viz např. Dan GAWRECKI, *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*, Studie o Těšínsku 15, Český Těšín 1999; Marek KAMIŃSKI, *Konflikt polsko-český 1918–1921*, Warszawa 2001; *Polacy na Zaolziu 1920–2000: zbiór referatów z konferencji naukowej, która odbyła się 13.–14. 10. 2000 w Czeskim Cieszyńcu*, red. Józef SZYMECZEK, Český Těšín 2002.

¹² Zemské četnické velitelství pro Slezsko se dlouhodobě potýkalo s přebytkem četníků německé národnosti, kteří většinou neovládali v dostatečné míře služební jazyk. Využitelnost uvedených mužů byla proto velmi problematická. Vzhledem ke snahám o čechizaci četnického sboru ve Slezsku, nebylo přirozené v zájmu velitelských orgánů, aby sem byli přidělováni další četníci německé národnosti. Blíže I. BARTEČKOVÁ, *Činnost Zemského četnického velitelství*. Obecně k problematice četníků německé národnosti viz Ondřej KOLÁŘ, *Němci v řadách československého četnictva 1918–1939*, in: *Češi a Němci v meziválečném Československu*, ed. Jaromír Tauchen, Brno 2013.

¹³ Četník na zkoušku – nejnižší hodnost u četnictva, teprve po odsloužení jednoho roku mohl být četník na zkoušku přejet do definitivního stavu četnictva.

¹⁴ NA, GVC, kart. 4, sign. 330 dův/20. To ovšem neznamenalo, že by ve Slezsku, a tedy i na Hlučínsku, nesloužili nadále četníci z Čech, potažmo z Moravy. Citelně zde totiž scházeli četníci české národnosti, zvláště pak na velitelských pozicích. Doplnění početních stavů na předepsanou míru vlastními silami doprovázely značné obtíže, jelikož se ke zdejšímu četnictvu hlásilo málo aspirantů ovládajících český jazyk. O výpomoc byla proto opakovaně žádána zemská velitelství v Čechách a na Moravě, odkud byly přeposílány přebytkem žádosti o přijetí k četnictvu. I. BARTEČKOVÁ, *Činnost Zemského četnického velitelství*, s. 53.

¹⁵ V. PLAČEK, *Pražáci II.*, s. 22.

úprava připravovala, bylo jejím cílem spojení obcí přiléhajících k Moravské Ostravě a tvořících součást ostravsko-karvinské uhelné pánve pod jednotnou policejní správu. V řečené oblasti pak policie částečně koexistovala s četnictvem, což zavdávalo příčiny k příležitostným kompetenčním sporům.¹⁶

Území Hlučínska přiléhalo k obvodu Policejního komisařství v Novém Bohumíně. Jelikož bohumínský hraniční přechod do Annabergu (Chalupky) patřil k hlavním dopravním uzlům regionu, jednalo se zároveň o časté tranzitní místo, kudy procházeli narušitelé zákona. Z uvedeného důvodu jak četnické, tak policejní orgány na Hlučínsku nezřídká spolupracovaly s bohumínským komisařstvím.

Ostrahu hranic zajišťovala primárně finanční stráž, jejíž struktura se ve 20. letech opakovaně měnila a ustálila se až roku 1930.¹⁷ Pro zkoumanou oblast se bohužel dochovaly jen velmi kusé zmínky o činnosti daného sboru, vesměs roztroušené v archivních fondech jiných správních institucí, zejména Policejního ředitelství v Moravské Ostravě.¹⁸

Ačkoliv obsazení Hlučínska československými státními orgány proběhlo bez incidentů, potýkaly se bezpečnostní složky s celou řadou dalších problémů souvisejících s přiřazením cizího území ke stávajícímu státnímu útvaru. Tak především zde až do 1. května roku 1920 platily víceméně německé zákony, což konkrétně pro četnictvo znamenalo „*vpravovati [se] do poměrů mu zcela cizích*“. Navíc docházelo k šíření pověstí o opětovném připojení Hlučínska k Německu, což mimo jiné úzce souviselo s konáním plebiscitu v Horním Slezsku.¹⁹ Podle fám se mělo konat obdobné hlasování rovněž na Hlučínsku a přispět tak rozhodujícím způsobem k novému stanovení hranic. Obdobné zvěsti kolovaly též před sčítáním lidu roku 1921.

Zmíněné události v Horním Slezsku však ovlivnily bezpečnostní situaci v oblasti Hlučínska daleko výrazněji než jen formou „šeptandy“ mezi obyvateli. Došlo k nárůstu vloupání a loupeží, které páchaly tlupy překračující státní hranici.²⁰ Jednalo se například o tzv. orgeše či nejrůznější pašeráky.²¹ Ze jmenovaných důvodů bylo proto nutné provést preventivní opatření, takže byly zesíleny četnické stanice v pohraničí a častěji se konaly noční obchůzky.

I přesto docházelo k vážným hraničním incidentům.²² Konkrétně na Hlučínsku byla opakovaně napadena celnice v Šilheřovicích, a to 15. února a 29. července roku

¹⁶ Například v říjnu 1927 si velitel četnické stanice v Ludeřovicích, vrchní strážmistr Novotný, stěžoval, že se policejní agent Eduard Malošik při vyšetřování různých kauz v obci nechává příliš ovlivňovat místním vládním komisařem Klučkou, který Malošika o situaci v obci informuje tendenčně a jednostranně. ZAO, Policejní ředitelství Moravská Ostrava (dále PŘMO), kart. 251, sign. 956.

¹⁷ Jaroslav BENEŠ, *Finanční stráž československá*, Dvůr Králové nad Labem 2005.

¹⁸ Srov. Ondřej KOLÁŘ, *K činnosti finanční stráže na Bohumínsku 1918–1938*, Těšinsko 57, 2014, č. 1, s. 9–14.

¹⁹ K událostem v Horním Slezsku po skončení první světové války viz např. Timothy WILSON, *Frontiers of violence. Conflict and identity in Ulster and Upper Silesia 1918–1922*, Oxford 2010; Tadeusz JĘDRUSZ-CZAK, *Plebiscyt i trzecie powstanie śląskie*, w: *Historia Polski*, T. IV, Warszawa 1984; *Oberschlesien nach dem Ersten Weltkrieg. Studien zu einem nationalen Konflikt und seiner Erinnerung*, Hrsg. von Kai STRUVE, Marburg 2003.

²⁰ NA, MV-SR, kart. 3913.

²¹ Srov. O. KOLÁŘ, *K činnosti finanční stráže*. Zkratka Orgesch označovala německou nacionalistickou paramilitární skupinu *Organisation Eserich*.

²² Pozoruhodnou kauzou z hlediska pruských útoků na čsl. území bylo přepadení bohumínského okresního soudu 28. ledna 1921, kdy 25 až 30 pruských ozbrojenců zaútočilo na soudní budovu, odkud osvobodilo dva

1922. V prvním případě se odehrála přestřelka mezi říšskoněmeckými lupiči a četnicou hlídkou.²³ Druhé přepadení měla na svědomí skupina sedmi ozbrojených mužů z obcí Ruderswald (Rudyszwałd) a Zabelkau (Zabelków). Pachatelé chtěli patrně ukrostit nahromaděné zabavené věci, když ale narazili na odpor finanční stráže, uprchli.

I po zklidnění poměrů v Horním Slezsku pořádkové složky policie a četnictva musely nadále věnovat pozornost dění za hranicemi, zejména činnosti německých iredentistických organizací přesídlenců z Hlučínska, mezi nimiž zaujímal dominantní postavení sdružení *Reichsverband heimatliebender Hultschiner* založené v březnu 1922 se sídlem ve Vratislavi.²⁴ Tyto spolky vysílaly na Hlučínsko své agitátory a také vyzvědače, v čemž je patrně podporovali rovněž někteří představitelé německých úřadů. Například podle zprávy četnické stanice v Šilheřovicích z října 1925 policejní rytmistr Notzy z Ratiboře, jehož otec byl dříve soudcem v Hlučíně, řídil výzvědnou síť namířenou proti ČSR. Jedním z jeho kurýrů měl údajně být německý policista Foltyněk, rodák z Ludgeřovic.²⁵ Ostatně příkladů, kdy němečtí policisté sympatizovali s iredentou, případně ji přímo podporovali, je dokumentováno více.²⁶ Ze zpravodajské práce proti ČSR byl podezírán mezi jinými také ludgeřovický farář Alois Bitta.²⁷ Podobné zprávy o výzvědné činnosti jsou však velmi torzovité a obvykle založené na nepotvrzených spekulacích.

Velmi ožehavým tématem se stala otázka hlučínských optantů ve prospěch Německa.²⁸ V očích četnických orgánů se jednalo převážně o mladé lidi, kteří daný krok učinili „z mladistvé nerozváženosti [...] davše se k tomu svěsti anebo učinivše tak proto, aby nemuseli konati v našem státě brannou povinnost“.²⁹ Zemský četnický velitel ve Slezsku Josef Šustr³⁰ je považoval převážně jak za osoby velkoněmeckého smýšlení, tak za lidi svedené německými agitátory, proto se domníval, že jejich odchodem bylo

pruské lupiče. Na ústupu se pachatelé dostali do přestřelky s finanční stráží, vyzbrojenou jen jednorannými puškami typu Werndl, následně vyrabovali celní budku u Annabergu a utekli. ZAO, PŘMO, kart. 255, sign. 3442; Státní okresní archiv Karviná, Četnická stanice Bohumín, Památník.

²³ Podle nedatované novinové zprávy přiložené k policejnímu hlášení se incident udál za účasti 15 ozbrojených mužů, kteří zneškodnili zřízení, vzali zabavené zboží a na ústupu se pustili do přestřelky s četnicou hlídkou. ZAO, PŘMO, kart. 255, sign. 3442.

²⁴ Blíže k činnosti a struktuře sdružení viz K. SOMMER, *Proněmecké iredentistické hnutí*, s. 228–230. Zakladatelem a ideovým vůdcem organizace se stal vládní rada dr. Reinhold Weigel, komisař pro přistěhovače a optanty z Hlučínska, který byl též jmenován protektorem spolku. Druhou vůdčí osobností byl Hermann Janosch, bývalý učitel z Koberic. Již pět měsíců po svém vzniku měl svaz zhruba 1 700 členů. Členská základna se dále rozrostla o 7000 osob po sloučení s ratibořskou organizací *Verein heimatliebender Hultschiner*. V souvislosti s působením uvedené organizace zasluhuje pozornost policejní hlášení z prosince 1926, podle něhož mělo sdružení řadu členů i mezi československými občany na Hlučínsku, zejména v Koblavě. Mnozí však prý do spolku v počátcích jeho působení vstoupili z neznalosti a na základě příslibu, že díky členství budou mít zajištěno vyplácení penzí za příbuzné padlé v první světové válce, jinak prý šlo vesměs o osoby státně spolehlivé. ZAO, PŘMO, kart. 249, sign. 19/15.

²⁵ ZAO, PŘMO, kart. 251, sign. 956.

²⁶ Srov. např. K. SOMMER, *Proněmecké iredentistické hnutí*, s. 231.

²⁷ ZAO, PŘMO, kart. 278, sign. 1119.

²⁸ Podle četnických záznamů optovalo pro Německo 4500 obyvatel žijících na Hlučínsku. NA, MV-SR, kart. 3913. Uvedený počet v zásadě odpovídá dalším zdrojům, srov. V. PLÁČEK, *Prajzáci II.*, s. 49.

²⁹ NA, MV-SR, kart. 3913.

³⁰ Blíže k této osobnosti viz Ondřej KOLÁŘ, *Generál četnictva Josef Šustr*, in: Almanach příspěvků VIII. konference policejních historiků, red. Radek Galaš, Praha 2013 (vydáno elektronicky na CD).

Hlučínsko očištěno.³¹ Velké obtíže s ubytováním a zaměstnáním v Německu však přiměly některé optanty k tajnému nebo legálnímu návratu do ČSR. Tyto osoby proto často žádaly o povolení k pobytu či přidělení čsl. státního občanství.³² Státní orgány pak dozíraly na to, aby bylo ve věci uvedených prosb vyhověno především těm, kdo prokázali dostatečnou loajalitu k ČSR.³³ Úkolem bezpečnostních složek tedy lecky bylo shromáždit potřebné informace o pohybu a činnosti takovýchto žadatelů.³⁴

O čsl. státní občanství prosil například hajný František Zajíček z Bobrovníků, o němž se dochovalo policejní hlášení týkající se politické spolehlivosti. V dokumentu se hovoří, že dotyčný posílá své děti do německého soukromého vyučování,³⁵ což podle policie mohlo vést k tomu, že by totéž učinily také další rodiny z obce. Navíc optoval z důvodu, aby v Ratiboři dostal penzi, a později dvakrát neúspěšně žádal o čsl. občanství. Zajíček byl dokonce označen za alkoholika, který, ač jinak politicky nečinný, podporoval německé spolky. Třebaže se pisatel policejní zprávy domníval, že Zajíčkovo chování není takové, aby bylo nutné jeho vyhoštění,³⁶ došlo nakonec k realizaci zmíněného kroku, a to na základě nálezu vydaného Policejním ředitelstvím v Moravské Ostravě 17. listopadu roku 1928. Není však jasné, zda se vyhoštění uskutečnilo, neboť se Zajíček proti rozhodnutí odvolal.³⁷

Dalším optantem, který si zaslouží pozornost, je Eduard Šrámek původem z Hošťálkovic. Jeho případ lze klasifikovat jako daleko závažnější, neboť jmenovaný svým jednáním jasně demonstroval nepřátelský postoj vůči ČSR. Bezpečnostní orgány jej vinily z účasti jak na přepadení bohumínského okresního soudu 28. ledna roku 1922 a následného vyplnění celní budky u Annabergu, tak na útoku na celníci v Šilheřovicích v únoru téhož roku.³⁸

Na sklonku roku 1926 přibýlo ještě další obvinění, a to z podílu na pumovém útoku provedeném uprostřed noci 23. listopadu na byt obecního tajemníka Antonína Halaty v Ludgeřovicích.³⁹ Jednalo se o velmi závažný zločin, jehož vyšetřování se ihned ujali příslušníci policie a četnictva. Tajemníková rodina mohla hovořit o velkém štěstí, jelikož ani jedna ze tří použitých pum, vržených do okna domu, neexplodovala. Tragédii patrně zabránily zvlhlé rozbušky. Munice totiž byla jinak plně funkční, jak ostatně na místě prokázal přivolaný vojenský pyrotechnik řízeným odpalem.

Co se týče Šrámka, podezření vůči jeho osobě se zrodilo na základě několika indicií. Tak především byl na místě činu nalezen otisk komisních bot s podkůvkami, jaké

³¹ Podle Sommera odešla velká většina optantů především z politických důvodů, hospodářské a jiné pohnutky (např. snaha vyhnout se branné povinnosti) hrály v daném ohledu podružnější roli. K. SOMMER, *Pro-německé iredentistické hnutí*, s. 234.

³² Do konce března 1925 podalo žádost o čsl. státní občanství 300 osob. Tamtéž, s. 234.

³³ Tamtéž

³⁴ NA, MV-SR, kart. 3913.

³⁵ Soukromé vyučování (*Privatunterricht*) představovalo alternativu vůči oficiální československé školské politice na Hlučínsku. Blíže viz např. Veronika KOZLOVÁ, *Dějiny školství na Hlučínsku v historickém kontextu regionu* (bakalářská diplomová práce), Olomouc 2013; Klára DAŇKOVÁ, *Školství na Hlučínsku v meziválečném období* (bakalářská diplomová práce), Praha 2014.

³⁶ Policejní agent navrhoval spíše odeření povolení k dalšímu zaměstnání dotyčného.

³⁷ ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/30.

³⁸ ZAO, PŘMO, kart. 255, sign. 3442.

³⁹ Blíže viz Ivana KOLÁŘOVÁ, *Vyšetřování pumového útoku na Hlučínsku roku 1926*, in: Almanach příspěvků IX. konference policejních historiků, red. Radek Galaš, Praha 2014, s. 2–10.

nosil. Dále bylo zvláštní, že jinak nemajetný Šrámek bez stálého zaměstnání, dlužící v Ratiboři za pronájem, disponoval krátce před útokem tučným obnosem, díky kterému jednak uhradil dlužnou činži, jednak hostil známé v Opavě během sobotní a nedělní noci 20. a 21. listopadu. V Ratiboři byl následně spatřen odpoledne 22. listopadu, načež odjel, takže se mohl pohodlně dostat do Ludgeřovic.⁴⁰

Policejní složky se rovněž domnívaly, že atentát v Ludgeřovicích byl „výsledkem štvání spolku *Heimatliebender Hultschiner*“ v čele s jednatelem Hermannem Janoschem.⁴¹ Jmenovaný na sjezdu uvedeného sdružení v Hlivicích (Gleiwitz, Gliwice) 6. listopadu údajně prohlásil, „že zahájí nyní i třeba éru násilí i terroru, aby Hlučínsko konečně zbaveno bylo panství nenáviděných Čechoslováků“.⁴² Není bez zajímavosti, že právě zmíněné sdružení zřejmě dopomohlo Šrámkovi k zaměstnání u železniční dráhy na trati Hlubčice (Leobschütz, Głubczyce) – Opava. K oficiální činnosti spolku totiž patřila péče o přesídlené hlučínské optanty. Jeho působnost však byla zřejmě daleko širší⁴³ a zajímaly se o ni československé bezpečnostní orgány.

Janosch rozhodně patřil k osobám, které bylo potřeba vést v patrnosti, což potvrzuje také relace prezidenta zemské správy politické Šrámka z 31. května 1927 ukládající policejnímu ředitelství, aby zhotovilo 30 kopií fotografie dotyčného. Obdobně byl veden v evidenci také další z vůdčích exilových iredentistů Reinhold Weigel.⁴⁴

Jmenované sdružení hrálo významnou roli pro činnost iredenty na Hlučínsku, což mimo jiné dokazuje kauza Jana Homoly ze Sudic, který si koupil domek v Německu. Chtěl se tam přestěhovat, avšak nedostal povolení k pobytu. Následně mu bylo doporučeno obrátit se v uvedeně záležitosti na Janosche, který mu krátce sdělil, že je v Německu nepotřebný, neboť agitoval pro českou školu v Sudicích.⁴⁵ Podle zplnomocněného komisaře pro Ratibořsko vyličená kauza dokumentuje spolupráci říšskoněmeckých úřadů s iredentistickým spolkem *Reichsverband heimatliebender Hultschiner*, který s pomocí svých důvěrníků na Hlučínsku sbíral materiál proti loajálním občanům, přičemž bránil konsolidaci zdejších poměrů.⁴⁶

Co se týče útoku na byt obecního tajemníka v Ludgeřovicích, lze spáchaný čin vnímat jako otevřený projev iredenty, patrně podporovaný ze zahraničí. Demonstrovat nepřátelský postoj vůči státnímu zřízení však bylo možné i jinou formou než jen násil-

⁴⁰ ZAO, PŘMO, kart. 263, sign. 19/6.

⁴¹ Hermann Janosch byl placeným zaměstnancem organizace, takže jednak vykonával všechny administrativní a organizační povinnosti, jednak redigoval časopis *Der treudeutsche Hultschiner*. K. SOMMER, *Proněmecké iredentistické hnutí*, s. 229. Jmenovaný byl též autorem publikace o Hlučínsku: Hermann JANOSCH, *Das Hultschiner Ländchen*, Ratibor 1930. Janoschovu významnou roli v iredentistickém hnutí dokládá tvrzení bolatického kronikáře, že dotyčný „udělal nám hodně nepřijemnosti a svým postojem proti republice hodně mařil“. Viz Leo ENGLIŠ, *Kronika obce Bolatice*, s. 202, dostupné online na adrese http://www.bolatice.cz/e_download.php?file=data%2Feditor%2F175cs_1.pdf&original=kronika_bolatice_d_o_1960.pdf [cit. 3. 1. 2015].

⁴² ZAO, PŘMO, kart. 263, sign. 19/6.

⁴³ Cílem spolku podle českých autorů bylo živit vypjatý nacionalismus, oživovat hlučínské problémy, informovat veřejnost o „útlaku“ hlučínského obyvatelstva, získávat nezaměstnaným Hlučičanům dobře placenou práci v Německu atd. Jakub FEIGE, *Osudy Hlučínska (zejména po roce 1918)*, dostupné online na adrese http://www.pvh.ff.cuni.cz/exkurze03/ref/07feige_hlucinsko.doc [cit. 3. 1. 2015].

⁴⁴ ZAO, PŘMO, kart. 263, sign. 19/26.

⁴⁵ Homola přihlásil své tři děti do české menšinové školy.

⁴⁶ ZAO, PŘMO, kart. 252, sign. 1850.

nou agresí. Zařadit sem můžeme provokace pomocí slovních narážek či zpěvu německých písní. Tak například Rudolf Hurník z Hošťálkovic se 28. července 1928 podnapil při návštěvě hostince v Hlučíně a cestou domů vykřikoval: „*Čech má na řiti plech a na něm napísané, že Hlučínsko nedostane*“.⁴⁷ Eduard Bartusek z Ludgeřovic zase při oslavách desetiletého trvání ČSR odpovídal kolemdoucímů průvodu na provolávání slávy prezidentu Masarykovi výkřiky „*Nasral*“, za což byl odsouzen k pokutě.⁴⁸

Závažnější postih býval volen v případech zpěvu německých písní, což byla jedna z nejčastějších forem provokace. Daným způsobem se třeba provinila 12. dubna 1928 skupina odvedenců v Ludgeřovicích, kteří v tamním hostinci i přes varování policejního agenta zpívali a hráli německé písně jako „*Heil dir im Siegenkranz*“ a další. Všichni výtržníci byli potrestáni vězením na 24 hodin.⁴⁹

Ve všech řečených kauzách byli pachatelé bezpečnostními orgány dopadeni a potrestáni, nicméně odehrávaly se i takové provokační akce, kde bylo daleko obtížnější odhalit viníka, jelikož svědci chyběli. Četnická stanice v Petřkovicích se v červnu roku 1927 zabývala podobnou záležitostí. V polovině května byly z iniciativy vítkovických úředníků na Masarykově vrchu na Landeku tamní cesty označeny českými nápisy. V noci na 16. června však bylo 13 tabulek přelepeno německými nápisy. Pachatelé stezky „pojmenovali“ například po císaři Vilémovi, maršálu Hindenburgovi, dokonce i Hitlerovi. Pátrání zůstalo v daném případě bezvýsledné.⁵⁰

Uvedené projevy odporu vůči stávajícímu státnímu zřízení byly pochopitelně bezpečnostními orgány zaznamenávány a v případě usvědčení pachatelů také postihovány podle tehdejší legislativy, nicméně nezůstávalo zdaleka jen u toho. K důležitým úkolům patřilo rovněž monitorovat spolkovou činnost na Hlučínsku. Určujícím faktorem zde bylo, že vedle sebe v jednotlivých obcích vznikaly jak české spolky podporované ze strany čsl. úřadů, prosazující české státní zájmy a tradice, tak německá sdružení snažící se posílit proněmecké smýšlení a oživit myšlenku na znovupřipojení Hlučínska k Německu. Aktivita německých spolků byla podporována ze zahraničí, zejména pak ze strany sdružení *Reichsverband heimatliebender Hultschiner*.⁵¹

Velmi pozorně bylo československými úřady sledováno působení *Kulturverbandu*,⁵² jehož odbočky se zakládaly v řadě obcí na Hlučínsku.⁵³ Například četnické relace z ledna 1928 o vzniku odboček sdružení v Petřkovicích a Ludgeřovicích informují o pořádaných schůzích, jmenovány jsou osoby řečníků či organizátorů, udržuje se též

⁴⁷ ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/26. Šlo o improvizovanou variaci na protičeské pořekadlo rozšířené v té době mezi polskou populací na Těšínsku.

⁴⁸ ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/32.

⁴⁹ ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/13.

⁵⁰ ZAO, PŘMO, kart. 263, sign. 19/27.

⁵¹ V. PLAČEK, *Prajáci II.*, s. 77–80.

⁵² Blíže viz např. K. DAŇKOVÁ, *Školství na Hlučínsku*; V. KOZLOVÁ, *Dějiny školství na Hlučínsku*.

⁵³ Německý kulturní svaz (*Deutscher Kulturverband*) byl založen roku 1919 v Praze, přičemž programově navazoval na zrušený celorakouský spolek *Deutscher Schulverein*. Podporoval především německé školství a osvětovou činnost. V Hlučíně působil od roku 1922, v Bolaticích a Kravařích od roku 1927. V letech 1928–1929, kdy došlo ke zklidnění politických poměrů, rozšířil počet místních skupin ze tří na 25, a byl tedy zastoupen ve většině zdejších obcí, přičemž měl v daném období 3060 členů. Jmenované sdružení se staralo o německé školství, především o *Privatunterricht*, a dále o německý kulturní život svých členů a sympatizantů. Pořádalo různá shromáždění, přednášky, divadelní představení a slavnosti, výlety nebo taneční zábavy. K. DAŇKOVÁ, *Školství na Hlučínsku*, s. 58–59.

přehled o počtech členů. Aktivity jmenovaného sdružení rozhodně nebyly brány úředními kruhy na lehkou váhu, a tak Prezidium zemské správy politické žádalo 6. února 1928 policejní ředitelství, aby činnost uvedeného spolku byla stále bedlivě sledována.⁵⁴

Právě školství, na něž se *Kulturverband* zaměřoval, patřilo k nejožehavějším problémům Hlučínska. Již v měsících před přivtělením Hlučínska k republice probíhala v některých obcích agitace za zachování tradičního německého školství.⁵⁵ V prvních letech po připojení oblasti k ČSR pak docházelo k tzv. stávkám školních dětí a bojkotům výuky na protest proti ateizačním a čechizačním tendencím ve školství.⁵⁶ Ačkoliv při těchto událostech nezřídká docházelo k případům vytloukání oken a k jiným výtržnostem, dochovaná četnická a policejní hlášení zmíněné kauzy téměř nereflktují. Podobné záležitosti se patrně řešily na nižších článcích hierarchie bezpečnostního aparátu, jejichž agenda se nezachovala.

Spolkové aktivity německy citícího obyvatelstva bývaly trnem v oku různým českým sdružením a organizacím, a to zejména v obcích, kde bylo německé obyvatelstvo málo početné.⁵⁷ Například odbor slezské Matice Osvěty lidové v Ludgeřovicích společně se sborem čl. dobrovolných hasičů a Sokolem si 28. května 1928 stěžoval v dopise policejnímu ředitelství na nacionálně orientovanou činnost německých dobrovolných hasičů (*Freiwillige Feuerwehr*), *Spielvereinu* a *Kulturverbandu*. Účelem uvedených sdružení bylo dle deklarovaného názoru štvání proti ČSR, a proto by těmito spolkům neměly být povolovány akce.⁵⁸

Právě konání nejruznějších spolkových slavností často kladlo zvýšené nároky na bezpečnostní službu, zvláště sešlo-li se zároveň více akcí v regionu na jeden den, nemluvě již o tom, že se současně mohla realizovat jak česká, tak německá slavnost v jedné obci, což za určitých okolností vedlo k národnostním rozmiškám.

Obdobné problémy se vyskytly v Hošťálkovicích, kde 22. července 1928 pořádal jak *Kulturverband* svou slavnost, tak Orel výlet na místní louku. Podle pozdější interpelace poslance německé nacionální strany Dr. Ernsta Schollicha k ministerstvu vnitra se jednalo o úmyslnou provokaci vůči akci *Kulturverbandu*. Ve skutečnosti, jak vysvětluje relace policejního ředitelství ze 7. srpna, však Orel žádal o povolení podniku na dané datum jako první. Bezpečnostní orgány byly dále kritizovány jednak za nedostatečné zajištění akce z hlediska počtu lidí, jednak za zakázání německé slavnosti.

Podle již citované policejní zprávy se o pořádek na místě starali dva četníci z Petřkovic a čtyři policejní agenti v čele s oficiálem Dvorským. Provokace nebyly očeká-

⁵⁴ ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/14.

⁵⁵ Leo ENGLIŠ, Leo: *Kronika obce Bolatice*, s. 199–193.

⁵⁶ Na Hlučínsku byl od 1. května 1920 zaveden na základních školách český vyučovací jazyk. Aby se tamní školy staly skutečně českými a změnil se jejich charakter, začaly školské úřady propouštět a penzionovat dosavadní učitele, což samozřejmě vyvolalo odpor široké veřejnosti na Hlučínsku. Vilém PLÁČEK, *Prajázci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*, Háj ve Slezsku 2007, s. 42–43.

⁵⁷ Oficiální výsledky sčítání lidu z roku 1921 se kvůli výrazným zásahům sčítacích komisařů a dalších úředních orgánů do průběhu cenzu značně rozcházejí s reálným národnostním citěním obyvatelstva. Srov. V. PLÁČEK, *Hlučínsko po připojení k ČSR*, s. 144–146.

⁵⁸ ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/17.

vány ani z jedné strany,⁵⁹ přesto došlo k porušení veřejného klidu a pořádku ze strany účastníků slavnosti *Kulturverbandu*, a tak Dvorský akci zakázal. Navíc se stejného dne na Hlučínsku realizovalo celkem 15 akcí, takže ani nebylo možné všechny personálně pokrýt dostatečným počtem dohlížejících orgánů.⁶⁰

Spolky, zejména ty německé, a jejich činnost byly tedy podrobovány stálému dohledu ze strany bezpečnostních složek. Hlavní nebezpečí tkvělo především v případných výtržnostech během pořádaných akcí, nicméně bez kontroly nezůstávala ani jejich běžná činnost. Další důležitou aktivitou pořádkových sil bylo dozírat na průběh voleb konaných ve sledované době na Hlučínsku.⁶¹

Jak se 29. září roku 1927 vyjádřilo Prezidium zemské správy politické, zasahovala německá iredenta ze zahraničí pravidelně do průběhu všech voleb na Hlučínsku, a to jak kolportací agitačních tiskovin, tak šířením nepravdivých zpráv. Klíčovou roli v protičeské kampani hrálo sdružení *Heimatliebender Hultschiner*,⁶² které k tomu využívalo hlučínské dělnictvo pracující v Německu. Jelikož se právě blížily obecní volby, žádalo prezidium policejní ředitelství, aby přijalo příslušná preventivní opatření, což také učinilo. Jednalo se především o soustavnou kontrolu z Německa se vracějícího dělnictva za účelem zjištění, zda se takto nedoprováží zakázané protičeské tiskopisy či letáky a zda někdo nevyvíjí protizákonnou agitaci šířením nepravdivých zpráv, které by mohly negativně ovlivnit obyvatelstvo. Velmi nutné bylo dále zostření kontrolní služby bezprostředně před volbou a v den volby.⁶³

Popsaná opatření našla své opodstatnění, neboť třeba policejní agent Ladislav Halíř z bohumínského komisařství objevil 15. října ve vlaku z Ratiboře pohozené německé letáky.⁶⁴ Rovněž obavy z výskytu poplašných zpráv nebyly plané, například v srpnu 1927 Valeska Hajná z Ludgerovic šířila zvěsti, že 1. září Hlučínsko obsadí německá armáda.⁶⁵

Volby, stejně jako spolkové akce byly bezpochyby příležitostí pro německy cítící obyvatele Hlučínska projevit svůj nacionalismus, nicméně existovala zde rovněž druhá strana, která cítila potřebu vyjádřit se k proněmeckým tendencím na Hlučínsku. Kupříkladu zástupci německé křesťansko sociální strany si příslušným úřadům stěžovali na sabotování jejich schůze ze strany české opozice 28. března roku 1926 v Hlučíně. V okamžiku, kdy přítomný řečník chválil německé smýšlení Moravců, započala protistrana shromáždění rušit zpěvem českých písní a výkřiky. O identitě a politické příslušnosti výtržníků se prameny bohužel blíže nezmiňují.⁶⁶

⁵⁹ Jedním z důvodů, proč se neočekávaly problémy ze strany členů *Kulturverbandu*, byl podle policejní relace prostý předpoklad, že spolek je v souladu se svým názvem tvořen inteligenty, kteří by tak měli dodržet předepsané podmínky slavnosti. ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/33.

⁶⁰ ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/33.

⁶¹ Na Hlučínsku se v daném období konaly parlamentní volby roku 1925 a 1929, jednak komunální volby roku 1923/1924 a 1927/1928. Vedoucí postavení v kraji si získala Německá křesťansko sociální strana lidová. Blíže viz V. PLAČEK, *Prajzáci II*; K. SOMMER, *K politickému vývoji na Hlučínsku*, s. 121–134.

⁶² Podle zpráv důvěrníků v Annabergu a Ratiboři plánoval předák sdružení Hermann Janosch narušit volby a demonstrovat německý ráz Hlučínska. ZAO, PŘMO, kart. 263, sign. 19/42.

⁶³ ZAO, PŘMO, kart. 263, sign. 19/38.

⁶⁴ ZAO, PŘMO, kart. 263, sign. 19/42.

⁶⁵ ZAO, PŘMO, kart. 287, sign. 19.

⁶⁶ ZAO, PŘMO, kart. 251, sign. 1165.

Obdobný problém se vyskytl 8. května téhož roku také v Kravařích, kam dorazilo asi 100 českých fašistů z Ostravy. Na shromáždění německé křesťansko sociální strany sice vpuštění nebyli, dostali se však na náměstí do rvačky s místním obyvatelstvem. Podle svědeckých výpovědí dal údajně jeden z ostravských pokyn k rozbití schůze a dokonce snad vystřelil z revolveru.⁶⁷

Není od věci zmínit zde taktéž kauzu z Petřkovic. V obci stál od roku 1907 památný dub (tzv. *Bismarckeiche*) vysazený u příležitosti stříbrné svatby císaře Viléma. Když bylo rozhodnuto roku 1928 odhalit zde pomník T. G. Masaryka, rozhořel se ohledně jeho umístění spor, neboť němečtí zastupitelé s výjimkou radního Ganze chtěli pomník postavit na jiném místě, Češi by jej raději viděli namísto dubu. Nakonec byl dub 15. března pokácen školním zahradníkem, aniž by bylo jasné, na čí popud se tak událo. Celá záležitost poněkud roztrpčila místní německy smýšlející obyvatelstvo, nicméně k žádnému incidentu nedošlo.⁶⁸ Celý případ je možné do jisté míry chápat rovněž jako projev českého nacionalismu, byť bez dramatických konotací.

Zatím jsme věnovali pozornost výhradně jevům narušujícím bezpečnostní situaci v regionu, jejichž původci byli obyvatelé Hlučínska nebo iredenta ze zahraničí. Ovšem i druhá strana, tedy bezpečnostní složky, se dopouštěla chyb. Zvlášť citelným problémem se stávaly přehmaty u četnictva, neboť jeho příslušníci přicházeli do každodenního styku s místním obyvatelstvem a jejich chyby poškozovaly důvěru občanů v novou státní moc.

Problematické chování četnictva bylo roku 1920 odhaleno v Chuchelné. Na základě stížnosti zemského prezidenta Šrámka a statě uveřejněné v opavských novinách *Deutsche Post* dne 10. září 1920 se rozjelo vyšetřování, jehož se ujal zástupce zemského četnického velitele pro Slezsko major Artur Drischel. Jmenovaný přijel 13. září na plánovanou přehlídku stanice v Chuchelné. Při té příležitosti obdržel další udání na hrubé a surové zacházení četníků s výtržníky během dožínkové zábavy odehrávající se 4. září, kde vypukla rvačka s mladíky ze sousedních pruských obcí. Druhého dne se zase vracel místní hasičský sbor z oslav „*německého dne*“ v Opavě. Muži v podnapilém stavu zpívali německé nacionální písně. Četnictvo následně předvedlo několik osob na stanici ke zjištění totožnosti.⁶⁹

Na nevhodné chování četnictva v Chuchelné poukázal též okresní četnický velitel v Hlučíně nadporučík Čeněk Skrbek, který dne 13. září spatřil, „*jak četníci na nádraží v Kuchelné bez jakéhokoliv důvodu tloukli pařbou do lidu, takže na místě proti nim zakročil*“. Ke stížnostem se přidal též český ředitel tamní školy Hulva, který upozorňoval na nevhodné vystupování velitele stanice, vrchního strážmistra Štechy, dávajícího podnět k častým stížnostem ze strany obyvatel. Hulva dokonce žádal o přeložení dotyčné-

⁶⁷ ZAO, PŘMO, kart. 252, sign. 1654. Podle zprávy četnické stanice v Kravařích měl být iniciátorem akce žurnalista a spisovatel Vojtěch Martínek, což se následným vyšetřováním neprokázalo. Martínkovo angažmá v uvedené kauze se jeví jako nepravděpodobné, jelikož dotyčný vystupoval – přinejmenším na počátku 20. let – jako kritik československých snah o přivtělení Hlučínska a dalších oblastí v Prusku k ČSR. Srov. Ondřej KOLÁŘ, *Historik Alois Adamus o konfiskaci statků „markýze Gera“*, článek online na adrese <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/historik-alois-adamus-o-konfiskaci-statku-markyze-gera> [cit. 3. 1. 2015].

⁶⁸ ZAO, PŘMO, kart. 274, sign. 19/9.

⁶⁹ Do zmíněného incidentu byli zapleteni také příslušníci finanční stráže. Václav ŠTĚPÁN, *Dějiny obce Chuchelné 1349–2009*, Opava 2009, s. 176.

ho z Hlučínska. Velitel stanice v Chuchelné zřejmě skutečně nebyl příliš oblíben, neboť, jak se sám svěřil majoru Drischelovi, se obával, že jej místní lidé chtějí zabít, a proto u sebe neustále nosil revolver.

Major Drischel zaujal na základě získaných informací jasné stanovisko nejen k chování četnictva v Chuchelné, ale na celém Hlučínsku, které zemský velitel Josef Hammer shrnul ve zprávě pro generálního velitele četnictva: „*Četníci musí studovati místní poměry a psychu obecnstva, jež bylo tak dlouho vychovááno v pruském duchu. [...] přirozené poměry lze docílití výchovou a vážným jednáním, kdežto pařbou a kopancem se nedá nikdo poutati k státní myšlence. Upozornil, že lidé tito po užívání lihovin byli zvyklí zpívati Wacht am Rhein nebo Deutschland, Deutschland über alles a když dnes jsou v povznešené náladě zpívají to, co zpívali dříve, v kterémž případě se proti nim zakročuje právě tak vážně jako by byli kradli nebo spáchali jiný trestní čin. Varuje před zbytečným rozčilováním při zakročení, jež vede k přehmatům [...]*”. V souvislosti s uvedenými případy Drischel podotkl, že je „*rozdílem mezi rázným a hrubým zakročením a že hrubým zakročením se podporuje irredenta*“.

Výsledkem celého šetření se nakonec stalo trestní oznámení na provinilé četníky, které bylo ihned podstoupeno vojenskému prokurátorovi. Všichni obžalovaní byli následně přeloženi ke svým kmenovým velitelstvím do Čech.⁷⁰

Chování četníků v Chuchelné lze hodnotit jako těžko omluvitelné vzhledem k teprve nedávnému přičlenění Hlučínska k ČSR a nepříliš příznivým náladám tamního obyvatelstva. Nespornou roli zde ovšem sehrál lidský faktor. Četníci, kteří přicházeli na Hlučínsko z oblastí, kde se nevyskytovala tak silná proněmecká orientace, mohli zdejší službu snášet špatně a hůře se vyrovnávat s antipatiemi tamních obyvatel. Je možné, že ona pochybení pak vyvěřala právě z uvedených příčin. Četnickí nadřízení si byli zřejmě dobře vědomi ošidné role zdejšího četnictva a nabádali své muže k obezřetnému přístupu, neboť se obávali iredentistických tendencí.

Jak jsme již viděli, podněty ke stížnostem na bezpečnostní orgány nevycházely jen od místního obyvatelstva, ale zejména od německy orientovaného tisku. Článek uveřejněný v periodiku *Deutsche Post* dne 10. července 1928 tak například upozorňoval na zákrok četnického strážmistra Brodeckého ve Velkých Hošticích. Jmenovaný zabil u rolníka Roberta Lusara 13 kusů brožury *Parlaments und Pressestimen über das Hultschiner Ländchen*. Pisatel statě označil jednání příslušníka jako protizákonné, neboť publikace prošla cenzurou. Uvedený čin se proto stal předmětem parlamentní interpelace německých poslanců, kteří žádali jednak potrestání jmenovaného strážmistra, jednak poučení četnických stanic na Hlučínsku, aby obyvatelstvu při vzájemném jednání vycházely ochotně vstříc.

Případem se zabývalo Okresní četnické velitelství v Hlučině. Z vyšetřovací zprávy datované 21. července vyplývá, že původce brožury, tajemník německé křesťansko sociální strany v Kravařích Josef Slaný, žádal důvěrníky strany, aby publikaci prodávali a výtěžek mu zaslali. Nikdo z nich však neměl povolení na prodávání a rozšiřování brožur na základě tiskového zákona. K šíření navíc docházelo mezi všchny obyva-

⁷⁰ Jeden z obviněných četníků, strážmistr Kolář, byl již v soudním vyšetřování, a to pro porušení subordinační, přešůpek opilství a neslušného chování na veřejnosti. Uvedené činy spáchal na své kmenové stanici v Čechách, odkud byl na Hlučínsko dočasně převelen. NA, GVC, kart. 4, sign. 330 dův/20.

tele, nikoli jen příslušníky strany. Výtisky tak nebyly zabaveny jako zakázané či podezřelé, ale jako věc doličná usvědčující Lusara z trestného činu. Major Eduard Šubčík v zastoupení za zemského velitele tedy neshledal příčiny k potrestání, zároveň však nedoporučoval uveřejnit tiskovou zprávu, neboť „*článek jako mnoho jiných upadl za jisté v zapomnění a případ by se ještě více rozvířil*“.⁷¹

Tisková oprava se patrně z obdobných důvodů nekonala ani v dalším případě, kdy *Deutsche Post* z 26. ledna roku 1927 ve stati nazvané „*Gendarmerie beim Privatunterricht*“ kritizoval jak postup četnictva při vyšetřování ztráty školní lavice v Koutech, tak celkové poměry na Hlučínsku. V zásadě se jednalo o to, že dva četníci během vyšetřování omylem narušili průběh tamního soukromého vyučování němčiny. Jmenovaný deník se toho chytil a vylíčil, jak četníci s nasazenými bodly vtrhli doprostřed soukromé výuky. Na zmíněný článek reagoval zemský velitel ve Slezsku Josef Šustr souhrnou zprávou z 26. února, v níž se zabýval celým případem. Uvedený čin četníků sice vnímal jako pochybení, nicméně neodpustil si kritickou poznámku k roli četnictva na Hlučínsku: „*Kraj tento zdá se býti opravdu Achillovou patou, nikoli však bývalého splnomocněného komisaře, nýbrž republiky vůbec. [...] Četníci tam slouží neradi, ač tam zařazují četníky nejsvědomitější. Kdybych je zakřikl nějakým trestem, neprospěl bych tím službě.*“ Navíc se podle Šustra často poukazovalo na „vztyčený bodák“, což prý byla fráze používána takřka při všech stížnostech proti četnictvu.⁷²

Zemský velitel se k poměrům na Hlučínsku vyjádřil ještě při jiné příležitosti, a to když výnos Ministerstva vnitra z 27. října 1927 rozhodl o rušení přespočetných četnických stanic nejpozději do konce roku 1928.⁷³ Ve Slezsku se jednalo celkem o 31 míst zahrnujících rovněž oblast Hlučínska. Tamní četnické orgány i zemská správa politická se stavěly proti realizaci zmíněného opatření, přičemž argumentovaly bezpečnostním, hraničně vojenským, politickým a národnostním hlediskem. V souvislosti s Hlučínskem Šustr poukázal na nelibost Němců a německého tisku vůči činnosti četnictva, kteří „*by byli rádi, kdybychom opustili tu neb onu vesnici*“. Obával se také o stabilitu tamního českého školství.⁷⁴

Četnictvo hrálo nepochybně podstatnou úlohu ve styku mezi obyvatelstvem a státní správou. Jakožto výkonný orgán totiž plnilo roli pomocníka či prostředníka pro realizaci řady opatření a reform, které se nesetkávaly zrovna s pochopením u zdejší populace.

Příslušníci četnictva tak kupříkladu pomáhali jednak s pozemkovou reformou prováděním přípravných prací, jednak s odvody při klasifikování branců v době převodu do nového branného poměru. Velký díl práce odvedli také při sčítání lidu roku 1921, a to nejen při jeho realizaci, kdy bylo 16. února do Hlučina soustředěno 75 četníků, ale především při jeho revizi, neboť, jak hovoří četnické prameny, velký počet Moravců

⁷¹ NA, GVČ, kart. 28, sign. 774/28.

⁷² NA, MV-SR, kart. 1319. Četníci ve službě vždy nosili nasazené bodáky, což se příležitostně stávalo předmětem kritiky jak v tisku, tak v parlamentních interpelacích. Srov. Ondřej KOLÁŘ, *Problematika četnictva v interpelacích Národního shromáždění 1918–1925*, *Historica Olomucensia* 42, 2012, s. 115–124.

⁷³ Od poloviny 20. let probíhalo postupné snižování početního stavu četnictva v rámci tzv. restrikce státních zaměstnanců podle zákona 286/1924 Sb. Viz Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ, *Sociální postavení příslušníků československého četnictva 1918–1939*, *Český časopis historický* 113, 2015, s. 76–96.

⁷⁴ NA, MV-SR, kart. 1317.

se tehdy „nesprávně“ prohlásil za Němce.⁷⁵ Jak jsme již také zmínili, ožehavým problémem na Hlučínsku bylo školství, a tak patřilo k povinnostem četníků střežit české školy, aby nebylo bráněno ve výuce.

Dlužno dodat, že plnění všech výše uvedených úkolů rozhodně nepřispělo k popularitě četnictva u převážně proněmecky orientovaného obyvatelstva. Jinak tomu však mohlo být ve chvíli, kdy příslušníci pomáhali občanům v orientaci ve zcela nových zákonech a předpisech. Mimo jiné rovněž za tuto roli si někteří jedinci později vysloužili udělení pochvalného uznání.⁷⁶ V neposlední řadě bylo četnictvo občanům nápomocno při živelných pohromách, zejména pak při povodních, kdy značnou měrou přispívalo k záchraně cizího majetku a k zamezení krádeží.⁷⁷ Analýza těchto – pouze útržkovitě dokumentovaných – aktivit bezpečnostního sboru se však již vymyká možnostem předkládané studie.

Na základě rozboru studovaných pramenů lze konstatovat, že po celé sledované období na Hlučínsku zásadní státně-bezpečnostní problém představovalo proněmecké cítění značné části místní populace. S výjimkou počátku 20. let, kdy v důsledku německo-polského konfliktu v Horním Slezsku panovaly v příhraničí vyostřené poměry, představovaly násilné akce spíše výjimečný jev.

Oproti tomu nenásilné projevy negativismu vůči ČSR se vyskytovaly po celá 20. léta, ať již se jednalo o šíření agitačních materiálů, bojkoty státních oslav či symbolické manifestování německé identity zpěvem nacionalistických písní apod. V uvedeném postoji bylo obyvatelstvo do značné míry podporováno jak tuzemskými, tak říšskými německo-nacionálními korporacemi, jejichž činnost se policisté a četníci snažili monitorovat. Dokumentovány jsou však rovněž excesy českých nacionalistů vůči proněmecky smýšlejícím občanům, v těchto případech bohužel zpravidla chybějí podrobnosti o identitě pachatelů.

Samotní představitelé pořádkového aparátu od počátku považovali situaci v regionu za nanejvýš závažnou, což dokládá nadstandardní personální zajištění a odpor k rušení četnických stanic. Ačkoliv se četnictvo oficiálně stylizovalo do role „pomocníků a rádců obyvatelstva“, v praxi panovala jistá nechuť ke službě na Hlučínsku a zejména v prvních měsících po připojení oblasti k ČSR docházelo k přehmatům.

Poměry na Hlučínsku se ještě vyostřily během 30. let v důsledku všeobecné hospodářské krize a nástupu nacismu v Německu, analýza činnosti bezpečnostních orgánů ve zmiňovaném období však již představuje námět pro další samostatnou studii.

⁷⁵ Srov. V. PLAČEK, *Hlučínsko po připojení k ČSR*, s. 144–146.

⁷⁶ Například vrchní strážmistr František Volný z Kravař získal na sklonku roku 1926 pochvalné uznání, kde byla též zmiňována jeho role „rádce obyvatelstva“. (NA, MV-SR, kart. 3947.)

⁷⁷ NA, MV-SR, kart. 3913.

Security situation and activities of security forces in Hlučín region in 1920's
(Summary)

The article deals with the activities of Czechoslovak security forces in the Hlučín (German: Hultschin) region during 1920s. The area was conquered by the Prussians in 1742 and after the World War One became part of Czechoslovakia in February 1920. The population was mainly Czech-speaking and Roman-Catholic, but the post-war political and economic situation led to the pro-German sentiment, that Czechoslovak institutions tried to deal with.

The Czechoslovak security system consisted of state police, which controlled the villages surrounding the industrial city of Moravská Ostrava, and gendarmerie with district headquarters in Hlučín. Although gendarmerie in Silesia lacked qualified Czech-speaking personnel in early 1920s, the commanding officers insisted that only Czech gendarmes were assigned to the region. Service in the location was quite unpopular with the gendarmes due to the hostile approach of the inhabitants.

Gendarmerie and police had to deal with pro-German agitation, demonstrations and occasionally even armed incidents. In the early 1920s the security situation in the area was quite dramatic because of the German-Polish conflict in Upper Silesia, when German paramilitary troops and groups of robbers and smugglers crossed Czechoslovak border. After 1922 the situation stabilized. Later the cases of violence were rare, the most notable exception was the bomb attack on a house of Czechoslovak official in Ludgefovice in 1926.

Much more common forms of anti-Czechoslovak defiance were espionage, which is poorly documented, illegal agitation and propaganda, and symbolical protests like singing German songs, destroying Czech inscriptions and so on. The agitation was supported by pro-German organizations in exile, mainly the *Reischverband der treudeutsche Hultschiner*. Even some German officials and policemen probably supported the anti-Czechoslovak movement in Hlučín region. Czechoslovak security forces also paid significant attention to the German associations and clubs in the region, which were thoroughly monitored. On the other side, policemen and gendarmes occasionally had to face anti-German riots caused by Czech nationalists and mainly Czech fascist movement.

NÁRODNOSTNÍ POLITIKA NA MEZIVÁLEČNÉM HLUČÍNSKU (S DŮRAZEM NA ZÁKLADNÍ ŠKOLSTVÍ)*

Pavel Kladiwa

Pavel Kladiwa: National Policy in the Inter-War Hlučín Region (with Accent on Elementary School System)

Rather large German minority lived in Hlučín region, however, all German schools were closed down (except for two villages) after the annexation of the region to the Czechoslovak Republic in 1920. When parents wanted to provide their children with education in German language, they had to send them to schools in Opava. Several Czech parents from the Hlučín region wanted German education for their children as well. Even though it was not against the law (in Silesia, unlike Moravia, law that a child may attend only school whose language corresponds to his/her nationality was not in force), authorities tried to prevent the Czech speaking Hlučín children from studying at German schools. The study gives detailed analysis of archive materials and deals with the problems in the context of the national policy of the state, especially analysis of the effective legislation and how in Hlučín region the legislation was circumvented by the authorities themselves, especially by the plenipotentiary government official Josef Šrámek.

Key Words: Czechoslovakia 1918–38, Hlučín region, German minority, national relations, educational policy

Cílem příspěvku je doplnit dosud vyšlé stěžejní práce¹ k této problematice o detailnější rozbor archivních materiálů a zároveň pojednat problematiku v kontextu národnostní politiky státu, hlavně rozboru platné legislativy a důvodů, proč nebyla legislativa na Hlučínsku dodržována samotnými státními orgány, především zplnomocněným komisařem Josefem Šrámkem.

Pařížská mírová konference rozhodla na žádost čs. delegace o odstoupení území jižního Ratibořska Německou říši ve prospěch ČSR. K převzetí území čs. brannou mocí došlo počátkem února 1920. Není bez zajímavosti (a málo se to zdůrazňuje), že ČSR zdaleka nezískala celé území, jež chtěla. Požadovala totiž celou oblast Ratibořska včetně uhelných dolů a salin na Rybnicku. V memorandu sepsaném pro mírovou konferenci uvedla, že o toto území žádá především z hospodářských důvodů, a kromě toho z důvodů historických a etnických. Etnický důvod (tj. osídlení obyvatelstvem hovořícím převážně českým jazykem, respektive jeho dialektem) tedy nebyl hlavní, a ekonomické ambice čs. delegace zůstaly v tomto ohledu nenaplněny.² Na odstoupeném úze-

---

* Studie byla napsána v rámci řešení projektu SGS na FF Ostravské univerzity, registrační číslo SGS7/FF/2014-2015. Za cenné připomínky a podněty, které jsem zapracoval do finální verze studie, děkuji Danovi Gawreckému.

¹ Vymezeného tématu a časového rámce se nejvíce dotýkají práce: Jaroslava NĚMEČKOVÁ, *Hlučínský problém a jeho odraz ve školství v meziválečném období*, Slezský sborník 65, 1967, s. 70–87; Vilém PLAČEK, *Pražáci aneb k osudům Hlučína 1742–1960*, Kravaře 2000; TÝŽ, *Pražáci II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*, Háj ve Slezsku 2007; Michaela ZÁVADSKÁ, *Počátky československého školství na Hlučínsku v letech 1920–1923*, Opava 2011 (nepublikovaná diplomová práce na Filozoficko-přírodovědné fakultě Slezské univerzity v Opavě); Hermann JANOSCH, *Das Hultschiner Ländchen*, Ratibor 1930; Eberhard BOLLACHER, *Das Hultschiner Ländchen im Versailler Friedensvertrag*, Stuttgart 1930. Je pochopitelné možné využít i celé řady novějších i starších prací. V tomto ohledu odkazuji na seznam literatury v Plačkově práci z roku 2000.

² Doslovné znění memoranda č. 8 „České Horní Slezsko (oblast Ratibořska)*“ ve francouzském originále a německém překladu viz Hermann RASCHHOFER, *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die*

mí jižního Ratibořska (tedy Hlučínska) se nacházely jen dva kamenouhelné doly v Petřkovicích a továrna na zpracování lnu v Chuchelné, jež se navíc dostala kvůli novým státním hranicím do neřešitelných problémů. Jinak bylo území Hlučínska agrární s velkým přebytkem pracovních sil, které vlivem modernizace zemědělství musely hledat práci už od poloviny 19. století jinde, především v německé části slezské průmyslové oblasti a v dalších částech Německa, a to hlavně jako horníci, zedníci, podomní obchodníci a zemědělství nádeníci.

Periferní a v podstatě zaostalý charakter Hlučínska dosvědčuje i velmi pozdní výstavba železnice (1895 Opava-Kravaře-Ratiboř; 1913 Kravaře-Hlučín). Mnohem lépe na tom v tomto ohledu byla severní část Ratibořska, která zůstala po roce 1920 součástí Německa. Samotná Ratiboř byla totiž napojena na železnici už koncem 40. let 19. století. Domnívám se, že právě periferní charakter Hlučínska, tedy jeho odlehlost z hlediska společenské komunikace a absence sociální skupiny inteligence (s výjimkou kněží, státních úředníků a učitelů, což však byli většinou přistěhovalci) mezi místním obyvatelstvem hrály klíčovou roli při udržení moravštiny (nářeční češtiny) jako mateřského a ve většině případů i jediného jazyka, kterým obyvatelstvo mluvilo. Podle pruské statistiky z roku 1905 hovořilo v Hlučíně z 2 838 katolíků, kteří tvořili naprostou většinu obyvatelstva, 2013 jen moravsky (tedy česky), 763 německy, 30 polsky a 32 německy a slovanským (pravděpodobně českým) jazykem.³ Ve školách se od počátku 70. let 19. století sice oficiálně učilo německy, praxe však byla zjevně jiná – vždyť zprávy školních inspektorů z 90. let dosvědčují, že děti většinou neuměly vyjádřit německy své myšlenky, neboť němčinu neovládaly.⁴ Je otázkou, nakolik museli němčinu ovládat ti Hlučičané, kteří nacházeli práci v německojazyčných oblastech. Lze předpokládat, že vyjma podomních obchodníků si vystačili se základní slovní zásobou. Přesto se nemalá část obyvatelstva Hlučínska za I. republiky hlásila k německému a chtěla své děti posílat do německých škol. Jejich postoj byl výsledkem více faktorů – mj. spjatosti s pruským prostředím (např. silná tradice spolků vojenských vysloužilců), německé agitace, vědomí výhod znalosti němčiny pro pracovní uplatnění v německých oblastech, strachu z českých „husitů“ a obecného despektu k češtví a k „českým pořádkům“.

Nastala tak zdánlivě nepochopitelná situace – obyvatelstvo, které vykazovalo objektivní znaky české etnicity a hovořilo českým nářečím, se za Čechy samo nepovažovalo a nemělo rádo Čechy (možná spíš to, co si pod nimi představovalo), ale Němce. Zcela přesně zde padne poučka, která je v posledním desetiletí jakýmsi kánonem amerických autorů píšících o habsburské monarchii éry Františka Josefa: „*Formální institucionalizace a kodifikace etnických a národních kategorií nevypovídá nic o hloubce,*

Friedenskonferenz von Paris 1919/1920, Berlin 1937, s. 261–265. Podle J. Valenty žádala čs. delegace více, než bylo reálně dostat, v rámci vyjednávací taktiky – schválně předložila nadsazené požadavky, aby si zajistila zisk toho, o čem usilovala především. Nejsem přesvědčen o tom, že Valenta má v tomto ohledu pravdu, když se v čs. požadavcích zdůrazňují hospodářské důvody před etnickými. Srv. Jaroslav VALENTA, *Připojení Hlučínska k Československé republice*, Slezský sborník 58, 1960, s. 1–16, zde s. 1–2.

³ Viz *Gemeindelexikon für die Provinz Schlesiens. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. 12. 1905 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet vom Königlich Preußischen Statistischen Landesamte*, Berlin 1908, s. 276–277.

⁴ Metoděj CHRÁSTECKÝ a kol., *Hlučín. 750 let města*, Hlučín 2006, s. 33.

váze a síle těchto kategorií v každodenním životě kategorizovaných osob.“⁵ Pro obyvatelstvo byly důležitější jiné formy identifikace: lokální, náboženská, dynastická (hohenzollernská). Střety na Hlučínsku po roce 1920 tak můžeme nazvat národnostními spíši v případech, kdy hovoříme o vnějších vlivech na autochtonní obyvatelstvo (agitace z Německa a z českých zemí plus působení čs. státní moci), jinak to byly spíše střety kulturního rázu, jen oděně do národního hávu.

Státní moc měla logický zájem na unifikaci nově získaného území, které se nemělo odlišovat od jiných českých zemí. Jaksi automaticky očekávala, že česky hovořící obyvatelstvo bude loajální k československému státu. Její pozornost se upínala zejména na školství, jež mělo vychovat nové generace obyvatel sžitých s novým státním zřízením. Dále se snažila o co největší oslabení německých vlivů na hlučínské území, což se jí mohlo stěžejší podařit, když nemálo Hlučíňanů stále nacházelo práci v Německu. Velkou pozornost upínala ke sčítání lidu, neboť národnostní statistika měla dokázat dohodovým mocnostem, že ČSR požadovala území Ratibořska plným právem, a rovněž legitimovat ostrou protiněmeckou státní politiku na hlučínském území (viz níže).

Na Hlučínsku však žila i dosti početná německá menšina, a to i podle kritérií, které pro zjišťování národnostních poměrů ustanovil čs. stát. Při sčítání lidu bylo totiž subjektivní udání národnosti předmětem úřední verifikace, a podstatné části obyvatelstva, které nahlásilo německou národnost (ať už z jakéhokoliv důvodu), byl údaj změněn se zdůvodněním, že neodpovídá „objektivním okolnostem“. Například v Bobrovníkách se při sčítání lidu 1921 z 552 obyvatel přihlásilo k národnosti moravské pouze 165, teprve na základě opravného řízení na Okresní správě politické v Hlučíně bylo dočileno oficiálního výsledku 502 občanů čs. národnosti a 46 občanů německé národnosti. V Kobeřicích byl stejným způsobem snížen podíl německé národnosti z 87 % na 7 %, v Dolním Benešově ze 79 % na 12 %, ve Velkých Hošticích ze 73 % na 14 %. Dovedují to přerazítkované údaje v kolonce národnost ve sčítacích operátech.⁶ Přesto sčítání lidu 1921 vykazovalo v soudním okrese Hlučín více než 16 % německou menšinu, což v absolutních číslech představovalo 7 707 osob.⁷

Až po sčítání lidu 1921 nastala největší vlna vystěhovalectví z Hlučínska do Německa. Podle mírové smlouvy totiž mohlo obyvatelstvo Hlučínska optovat pro Německo: opční lhůta byla stanovena na dva roky od data nabytí působnosti smlouvy (10. leden 1920) a od podání opčního prohlášení běžela dvanáctiměsíční lhůta na vystěhování. Seznam optantů čítal 4 527 osob ve 36 obcích.⁸ Nemálo optantů se odstěhovalo jen pár desítek kilometrů do německého Slezska, a velmi pravděpodobně často navštěvovali své příbuzné a známé na Hlučínsku, což muselo mít dopad na mentalitu lidí a svým způsobem vlastně podrývat autoritu nového režimu.

Podle výsledků sčítání lidu 1930 klesl počet Němců v hlučínském okrese (statistika pracovala s daty pro původní rozsah soudního okresu, je tedy možné srovnání se sčítá-

⁵ Rogers BRUBAKER – Frederick COOPER, *Beyond „identity“*, Theory and Society 29, 2000, s. 1–47, zde s. 26.

⁶ V. PLAČEK, *Prajáci II*, s. 46–47.

⁷ *Statistický lexikon obcí v Republice československé II. Morava a Slezsko*, Praha 1924.

⁸ Státní okresní archiv Opava, fond Okresní úřad Hlučín, i. č. 1, seznam optantů. Hermann Janosch tvrdí, že německé vyslanectví v Praze registrovalo celkem 4 604 platných opčních prohlášení. Viz H. JANOSCH, *Das Hultschiner*, s. 66.

ním 1921) na 4 008 a podíl na 7,5 %.⁹ V obcích hlučinského okresu podle původního rozsahu došlo opět k „opravě“ národnosti z německé na českou (moravskou), a to u 1 669 osob.¹⁰ Téměř čtyřtisícový pokles ve srovnání s předchozím sčítáním byl způsoben mj. odchodem optantů, byť lze předpokládat, že zdaleka ne všichni z nich byli německé národnosti (přesněji řečeno nebyli takto zapsáni čs. sčítacími orgány).

Počátky obecného (základního) školství na Hlučínku po připojení k ČSR

Německá menšina měla podle mezinárodních úmluv nárok na vzdělání v mateřském jazyce. V tom nebyl z pohledu čs. státu problém ani na Hlučínku – starosti mu dělala jiná věc. Značný počet rodičů, kteří byli při sčítání lidu zapsáni jako Češi, měl zájem o německé vzdělání pro své děti. Tito rodiče považovali němčinu za kulturně vyšší jazyk, který dá jejich dětem větší možnosti sebeuplatnění (moravštinu podle nich děti tak jako tak ovládaly z domova), v čemž je utvrzovaly nejen pracovní výjezdy tisíců lidí do Německa, ale i německá agitace. Čs. státu také vadilo, že výsledky obecních a parlamentních voleb na Hlučínku byly vlastně jakýmsi lidovým referendem o národnosti, a to národnosti subjektivně pocíťované. Ve volbách na Hlučínku s převahou vítězily německé politické strany, což kvitovalo mj. německé vyslanectví v Praze a srovnáním s čísly ze státní statistiky zpochybňovalo věrohodnost čs. sčítání lidu.¹¹

Čs. stát nechtěl v žádném případě připustit, aby na tak exponovaném území, jakým bylo Hlučínko, kde se mu navíc nedařilo získat sympatie obyvatelstva, fungovaly německé školy. Pokud by totiž existovaly, nemohl by podle platných zákonných předpisů zabránit tomu, aby je nenavštěvovaly i děti, které z jeho pohledu nebyly německé národnosti. Nemohl ale německé školy na Hlučínku formálně zakázat, protože zde žila německá menšina, která měla podle ustanovení § 5 jazykového zákona č. 122 Sb. z. a n. ze dne 29. února 1920 právo na vyučování v mateřském jazyce (jazykový zákon vycházel v tomto ohledu s mezinárodních úmluv o ochraně menšin, k jejichž respektování se ČSR zavázala již na mírové konferenci). To je zjevně důvodem, proč bylo vymyšleno řešení, které formou vládního nařízení německé školství na Hlučínku pár měsíců po přičlenění území k ČSR de facto zrušilo (s výjimkou prakticky ryze německých obcí Sudic a Třebomi), aniž by však obsahovalo explicitní vyjádření tohoto druhu.¹²

⁹ *Statistisches Gemeindeflexikon des Landes Mähren-Schlesien. Auf Grund der Volkszählungsergebnisse vom 1. Dezember 1930*, Prag 1935.

¹⁰ Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo vnitra – stará registratura, kart. 2994, sign. 8–430/12 (1), odpověď okresního hejtmána v Hlučíně na interpelaci R. Junga a spol. k metodám při sčítání lidu v okrese hlučinském z 30. 12. 1931; tamtéž, kart. 2993, sign. 8–247/2. Dopis OÚ v Opavě ministerstvu vnitra z 6. 5. 1931.

¹¹ Manfred ALEXANDER, *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, Teil II., 1921–1926, München 2004, např. s. 426–428.

¹² *Vládní nařízení RČS č. 321/1920 Sb. z 4. 5. 1920, kterým se upravuje správa veřejná mimo soudní správu a rozšiřuje působnost československých zákonů a nařízení z oboru oné správy na Hlučínku*. Toto nařízení mj. suspendovalo platnost těch předpisů z doby předlitavské, podle kterých měl být při ustanovení vyučovacího jazyka školy zohledněn názor zřizovatele školy a místních školních orgánů (§ 6 říšského školského zákona č. 62 ř. z. z 14. 5. 1869 a § 2 řádu školského a vyučovacího č. 159 ř. z. z 29. 9. 1905), a které umožňovaly zřízení soukromých škol (§§ 70 a 71 zákona č. 62 ř. z. z 14. 5. 1869).

V Hlučíně se hned v září 1920 rodiče více než stovky dětí domáhali prostřednictvím okresní školní rady (dále OŠR) u zplnomocněného komisaře Šrámků, ¹³ aby byla ve městě zřízena dvouřídni německá menšinová škola, k čemuž nedošlo. Větší počet rodičů v několika hlučínských obcích zareagoval na neexistenci německých škol na počátku školního roku 1920/21 tím, že odmítl posílat své děti do českých škol. Podporovala je v tom (či je k tomu možná dokonce navedla) německá propaganda. Stávka školních dětí byla úřady zanedlouho zlomena a rodičům bylo zasláno oznámení o udělení peněžité pokuty pro přestupek neposílání dítěte do školy. ¹⁴

V březnu 1921 požadovalo znovuzřízení německé školy v Hlučíně 170 rodičů – první podání bylo odmítnuto, druhé zůstalo nevyřízeno. Někteří nespokojení rodiče mezitím začali posílat své děti do německých škol v Opavě. ¹⁵ Šrámk vydal už 4. 9. 1920 nařízení, aby školou povinné děti z Hlučínska byly z opavských škol ihned propuštěny. Poté, co neuspělo odvolání rodičů k ministerstvu školství a národní osvěty (dále MŠNO) proti tomuto výnosu, nařídil Šrámk 8. 11. 1920 vyloučit z německých škol moravské děti. Děti německé národnosti z Hlučínska mohly na opavských školách zůstat. (Jak už jsem uvedl, stát jim nemohl a zřejmě ani nechtěl bránit ve vzdělání v mateřském jazyce, nechtěl jim však zřídít školy na Hlučínsku, protože by se do nich přihlášily i „moravské“ děti.) Protože ještě neproběhlo první sčítání lidu v ČSR, zplnomocněný komisař Šrámk, jenž byl zároveň předsedou slezské zemské školní rady (dále ZŠR), vycházel při určování národnosti hlučínských dětí studujících na opavských obecných a občanských školách z pruských školních matrik. ¹⁶

Uveďme si bližší detaily na základě archivních materiálů. Nařízení o vyloučení dětí z Hlučínska z opavských škol ze 4. 9. 1920, jenž vydal z titulu předsedy ZŠR v Opavě, zdůvodnil zplnomocněný komisař Šrámk tím, že hlučínský okres tvoří vlastní správní území a zápisy dětí do opavských škol jsou proto neplatné. Zachoval se i připravený text dopisu (stačilo doplnit jen název školy, datum a jméno žáka) ZŠR Městskému školskému výboru v Opavě, kterým se ruší přijetí žáka do německé obecné školy. Je zajímavé, že se v něm používá jiné zdůvodnění, a sice: 1) Provedeným šetřením bylo zjištěno, že dotyčný žák není německé národnosti, 2) Školy v Opavě jsou přeplněny, o čemž svědčí i stížnost německých rodičů z Opavy.

Problémem je, že Šrámkova argumentace neměla žádnou oporu v zákonu, a to, jak ještě prokáži, ani v jednom ze tří uvedených důvodů. Na tomto místě se vyjádřím k ar-

¹³ Slezský zemský prezident Josef Šrámk byl ke dni připojení Hlučínska k ČSR jmenován zplnomocněným komisařem pro Ratibořsko (tedy Hlučínsko). Nařízením vlády č. 65/1920 Sb. z 24. 1. 1920 byl „oprávněn jménem vlády republiky Československé, po případě i jménem jednotlivých členů vlády vše, co za vhodné uzná, nařizovati, rozhodovati a opatřovati, co k udržení pořádku, konsolidování poměrů a k zabezpečení řádného státního života [na území Hlučínska] bude zapotřebí“.

¹⁴ V. PLAČEK, *Prajáci II*, s. 29; Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Zplnomocněný komisař Republiky československé pro Ratibořsko (dále ZKRČ), kart. 32, sign. V-45.

¹⁵ Z pozdějších let máme i údaj o studiu hlučínských dětí na hrušovských školách (viz dále). Podle E. Bollachera docházelo asi 35–40 dětí z Hlučínska i do škol v Moravské Ostravě. Bollacher však nepíše, zdali se jednalo jen o žáky obecných a občanských škol, ani jaké byly národnosti. Pokud byly české národnosti podle kritérií čs. státu, nemohly chodit do německých obecných škol v Moravské Ostravě kvůli platnosti tzv. Moravského paktu. S největší pravděpodobností se tedy jednalo o žáky německé národnosti, případně (též) o studenty se zapsanou čs. národností, ale na středních školách. Srv. E. BOLLACHER, *Das Hultschiner*, s. 90.

¹⁶ V. PLAČEK, *Prajáci II*, s. 30–31. Z uvedeného nevyplývá, jakým způsobem byla vyhodnocována národnost prvňáčků, kteří ještě nemohli mít záznam v pruských školních katalozích.

gumentu nejzásadnějšímu, a sice národnosti žáků. I pro Slezsko platil zákon č. 189 / 1919 Sb. z 3. 4. 1919 o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích. Ten v prvním paragrafu stanovil, že „*veřejná obecná škola národní může býti zřízena v každé obci, ve které podle tříletého průměru jest nejméně 40 dětí školou povinných, když ve školní obci není veřejné školy s jazykem vyučovacím, který jest řečí mateřskou těchto dětí. Vyučovací jazyk takové národní školy musí býti totožný s mateřským jazykem dětí, o něž jde*“. Zákon se tedy týkal zřizování nových škol příslušného jazyka a neřikal nic o návštěvě škol již existujících. I když výše uvedené nařízení vlády republiky Československé č. 321/1920 Sb. ustanovilo vyučovacím jazykem na hlučínských školách (vyjma Třebomi a Sudic) výlučně češtinu, v žádném případě nepopíralo legálnost výuky dětí z Hlučínska na opavských školách. Zcela explicitně to vyjádřila novelizace první věty § 3 odstavce 1 školského zákona z 3. 4. 1919, jež vyšla 9. 4. 1920 (295/1920 Sb.): „*Ani žactvu z míst vzdálenějších 4 km od budovy školní nesmí býti přijetí do školy obecné neb občanské odepřeno, jestliže a pokud místo v učebnách stačí a počet 80 žáků v jedné třídě není překročen*.“

Ve Slezsku (tedy ani na Hlučínsku) neplatil ani po I. světové válce tzv. lex Perek z roku 1905. Jeho platnost zůstala nadále omezena pouze na Moravu a jeho znění bylo inovováno v tom smyslu, že dítě může navštěvovat pouze obecnou školu, jejíž vyučovací jazyk je shodný s jeho mateřštinou (v původní verzi uváděl, že dítě může navštěvovat pouze školu, jejíž vyučovací jazyk ovládá). Skutečnost, že nebyla působnost lex Perek rozšířena na celé Československo nebo minimálně na české země, je velmi pozoruhodná. Vráťme se k ní v závěru studie.

Na Šrámkovo nařízení ze 4. 9. 1920 reagovala opavská OŠR o devět dní později. Sdělila, že rodiče školních dětí z Hlučínska o něm byli informováni. Zástupci rodičů se poté dotázali vedení škol a místní školní rady na zákonné důvody vyloučení svých dětí z opavských škol, a následně podali rekurz k MŠNO a požádali, aby děti mohly až do vyřízení odvolání zůstat na stávajících školách. Opavská OŠR jejich žádost podpořila. Ve zdůvodnění uvedla, že 1) Ve školním roce 1919/20 navštěvovaly běžně děti ze sousedících hlučínských obcí opavské obecné a občanské školy. V aktuálním školním roce 1920/21 se jedná o 228 žáků obecných škol a 25 žáků občanských škol (podle upřesněné zprávy opavské OŠR z 4. 10. 1920 o 291 dětí). 2) Přání rodičů, aby jejich děti navštěvovaly německé školy, je na Hlučínsku nerealizovatelný. 3) Podle § 36 definitivního školského a vyučovacího řádu (159 ř. z. z roku 1905) má místní školní rada právo přijímat děti z cizích školních okrsků, pokud je to možné z prostorových důvodů. Rozhodnutím Správního soudního dvora (dále SSD) z 15. 6. 1906 je toto právo potvrzeno. 4) Rozhodnutí SSD z 9. 12. 1886, 2. 11. 1889 a 14. 11. 1900 stanovuje právo odvolání ze strany obce na skutečnost, že je překročen počet 80 dětí v jedné třídě a že prostory tříd dostačují pouze žákům z vlastního školního okrsku. 5) Podle nálezu SSD z 14. 11. 1900 není principiálně vyloučena svoboda žáků ani přiškolením podle okrsků. 6) I Když výnos zemské školní rady označuje Hlučínsko za zvláštní správní území, nabízí se myšlenka, že jeho obyvatelé přesto nemohou být označeni za cizince, a dokonce i cizinci nemají dosud zakázáno přijetí na obecné a občanské školy ČSR.¹⁷

¹⁷ ZAO, ZKRČ, kart. 28. Dopis ze 13. 9. 1920.

Šrámek se proti rekurzu OŠR v Opavě velice tvrdě ohradil. V dopise MŠNO uvedl, že podle jeho názoru si OŠR jako instance školské správy nemůže stěžovat na rozhodnutí ZŠR. Navzdory této skutečnosti se ke stížnosti vyjádřil a obhajoval legitimitu svého rozhodnutí: Podle jeho názoru je z titulu § 21 školského a vyučovacího řádu (159 ř. z. z 29. 9. 1905) základem veškeré školské organizace místně příslušná škola. Zákon sice připouští možnost, aby jednotlivé děti navštěvovaly za určitých předpokladů, v zákoně výslovně uvedených, školu v cizím obvodu, avšak dle povahy věci se může jednat jen o výjimky, které neuvedou v nepořádek řádnou organizaci školství, jak se to stalo hromadným zápisem dětí z Hlučínska do německých škol v Opavě. Vyučovací řeči na školách na Hlučínsku je čeština, na přání obyvatelstva však může být na jednotlivých školách zplnomocněným komisařem po vyšetření poměrů zavedena němčina jako vyučovaný předmět. Šrámek navrhl, aby byla stížnost OŠR i eventuální stížnost rodičů zamítnuta a aby bylo rozhodnuto, že veškeré školou povinné děti z Hlučínska, jež jsou v příložených seznamech zaneseny jako „moravské“ či „moravské a německé“, mají být propuštěny z opavských škol. Podotkl, že seznamy byly úředně přezkoumány a že národnost dětí v nich byla zanesena na základě úředních katalogů sestavených pruskými učiteli. Dětem, které byly v pruských katalozích zapsány jako německé, mělo být podle jeho názoru výjimečně (tj. až do doby zavedení německých škol na Hlučínsku) povoleno nadále navštěvovat opavskou školu, ale jen v případě, podají-li jejich rodičové příslušnou žádost. Rovněž měla být povolena docházka hlučínských dětí do opavských občanských a středních škol, u občanských škol ovšem také po příčné žádosti rodičů.¹⁸

Čs. úřady tedy, jak znovu zdůrazňuji, nebránily návštěvě německých opavských škol dětem, jež byly německé národnosti, či, přesněji řečeno, dětem, jejichž národnost vyhodnotily jako německou. Výše uvedené Plačkovy studie tuto skutečnost podle mého názoru nezdůrazňují dostatečně, zatímco ve studii Jaroslavy Němečkové není zmíněna vůbec. To ale nic nemění na skutečnosti, že Šrámkův postup vůči dětem (respektive jejich zákonným zástupcům), které čs. úřady považovaly za moravské (československé) národnosti, byl jednoznačně protizákonný. O nesprávnosti Šrámkova tvrzení, že hlučínské děti čs. národnosti nesmějí navštěvovat školy německého vyučovacího jazyka ani mimo území Hlučínska, jsem se zmínil již výše. Nový argument, který zplnomocněný komisař použil v dopise MŠNO, tedy spádovost školy, byl rovněž zcela účelový a lehce vyvratitelný. Paragraf 21 školského a vyučovacího řádu, o který se Šrámek opíral, se totiž zmiňuje jen o řádné evidenci dětí příslušných do školního obvodu: „Školní úřadové mají co nejprísněji toho dbáti, aby všechny dítky ve věku školou povinném dostály zákonné povinnosti školní. K tomu účelu jest nejprve třeba, každé obecné škole přiděliti určitý obvod a školní obvody navzájem přesně vymeziti; potom buďte každého roku všechny ve školním obvodu bydlící dítky ve věku školou povinném od místního školního úřadu neb od orgánu zákonem k tomu pověřeného před počátkem školního roku zapsány do jedné školní matriky a stále v přehledu chovány.“ Navíc § 36 téhož zákona výslovně počítal i s dítky z cizích školských okrsků: „Dítky, které v školním obvodu bydlí a jsou ve věku školou povinném, buďte, byvše přihlášeny, za všech okolností přijaty do obecné školy. Přijetí dítek ve věku ještě školou nepovinném, dítek

¹⁸ Tamtéž, dopis Šrámků jako šéfa ZŠR na MŠNO v Praze z 19. 9. 1920.

z cizích školních obvodů a dětí, které školní povinnosti již odrostly, závisí na prostorosti jednotlivých učeben.“

Postup čs. úřadů na Hlučínsku vyvolal hned v září 1920 pozornost německých poslanců. Kupříkladu předseda DNP Rudolf Lodgman se 15. září dotázal ministrů vnitra a školství a národní osvěty, jakým zákonným ustanovením je odůvodněno vylučování hlučínských dětí z opavských škol a zda ho vláda schvaluje.

Šrámek svůj postup hájil ve zprávě z poloviny října. Podle komisaře je všeobecná stávka školních dětí (jež proběhla kvůli zrušení německých škol na Hlučínsku hned začátkem školního roku 1920/21) a hromadné zapisování dětí do opavských škol výsledkem pruského ducha, jenž ještě stále ovládá hlučínské obyvatelstvo, a pak pruskoněmecké agitace z Ratiboře a Opavy. Šrámek zároveň uvedl, že Místní školní rada (dále MŠR) v Opavě vycházela rodičům vstříc z toho důvodu, aby posílila německé opavské školství, citelně oslabené odlivem dětí do českých škol [Jak je to pak s oním přeplněním opavských škol, které Šrámek použil jako jeden z argumentů, když rušil rozhodnutí opavské MŠR o přijetí žáků z Hlučínska? – pozn. aut.]. Zplnomocněný komisař zopakoval svou výše uvedenou interpretaci § 21 školského a vyučovacího řádu, byť nově přiznal, že v něm není výslovný předpis, že dítě školou povinné musí navštěvovat školu v obvodu svého bydliště, tedy de facto zmínil svůj argument spádovosti. Uvedl, že děti, u kterých nařídil propuštění z opavských škol, je 291 a jen nepatrná část dětí je národnosti německé. Zdůraznil, že je třeba konsolidovat poměry na Hlučínsku a že právě k tomu dostal plnou moc nařízením vlády č. 65 Sb. z. a nař. z 24. ledna 1920. Dále uvedl: *„Tam, kde je zapotřebí zříditi německé minoritní školy, tam budou také zřízeny a je v tom směru zřízení již tak daleko v proudu, že může býti v dohledné době ukončeno. Dle pruských školských katalogů (údajů o národnosti) bude asi možno zříditi německou minoritní školu jen v Hlučíně. Veškerá data o místech, kde dle pruských katalogů lze konstatovat větší počet vsutku německých dětí, byly dodány zemské školní radě, aby se dle zákona o menšinových národních školách vyjádřila, zda se zřízením takové školy souhlasí. Rozhodnutí dosud zemská školní rada nevydala.“* Mlhavý příslib zřízení německé školy byl podle mého názoru zcela neupřímný, o čemž svědčí jak Šrámkovy další kroky, tak skutečnost, že píše o dodání podkladů úřadu ZŠR, jakoby to nebyl úřad, jehož kroky řídil on sám.

Vraťme se ještě k odvolání opavské OŠR proti Šrámkovu nařízení o vyloučení dětí z Hlučínska z opavských škol ze 4. 9. 1920. MŠNO ho zamítlo se zdůvodněním, že OŠR jako podřízenému orgánu nepřisluší právo si stěžovat na nařízení nadřízeného orgánu. 8. 11. 1920 slezská ZŠR uvědomila opavskou OŠR o výsledku odvolání a v důsledku tohoto rozhodnutí nařídila okamžité vyloučení dětí moravské či německomoravské národnosti z opavských škol dle přiložených seznamů. Rodiče dotčených dětí proti tomu podali 17. 12. 1920 stížnost prostřednictvím slezského advokáta dr. Huga Neussera (jeden z předáků opavských nacionálů) a zároveň požádali o odložení výkonu rozhodnutí až do vyřízení stížnosti podle § 37 slezského zákona o školdozorcích. Rodiče ve stížnosti zcela po právu argumentoval § 38 školního a vyučovacího řádu (*„Dítky, které bydlí mimo školní obvod, potřebují ku přijetí, kde zemským zákonem nic jiného není předepsáno, rovněž povolení místního školního úřadu.“*), jakož i tím, že rodiče neměli jinou možnost, pokud chtěli dát dítě do německé školy, neboť tyto školy byly na Hlučínsku zrušeny a zakázáno bylo i zřizování německých menši-

nových škol. Advokát dále zdůraznil, že vyloučení dětí neněmecké národnosti je protizákonné, neboť podle slezského školského zákona nehraje při zápise dětí do škol národnost dítěte žádnou roli. Pozastavil se nad tím, že Šrámkův argument o zvláštním správním území Hlučína nemá platit pro hlučínské děti německé národnosti, což jasně svědčí o účelovosti argumentace.¹⁹

MŠNO zamítlo Neusserovu stížnost jako bezdůvodnou. Hlavním argumentem ministerstva bylo, že místní školní úřad se před vydáním povolení zápisu hlučínských dětí nepřesvědčil, že učebny nebudou přijetím cizích dětí přeplněny.²⁰ Našla se tedy kýžena formální záminka, která byla očividně hledána velmi usilovně. Pět týdnů před vydáním rozhodnutí totiž ministerstvo napsalo Šrámkovi jako předsedovi ZŠR, že ze spisů není zřejmé, jestli rodiče hlučínských dětí žádali o přijetí do opavských škol a jakým způsobem byla jejich žádost vyřízena OŠR, ani to, jakým způsobem [podtrženo P.K.] byla zkoumána otázka volného místa v opavských školách a třídách. Šest dnů před vydáním ministerského rozhodnutí zaslala opavská OŠR přijímací akta a rovněž informace o učebních prostorách – podle jejího vyjádření byl v tomto ohledu špatný stav jen na dívčí oběance, a to vinou konfiskace školní budovy pro českou menšinovou školu. V této škole se ale nenacházela ani jedna žačka z Hlučína.²¹

Neusser jako právní zástupce rodičů vyloučených dětí poté sepsal stížnost k NSS, jejíž vyřízení však trvalo téměř dva roky (do ledna 1923 – viz níže).

O dalším postupu se Šrámek radil s ministrem školství a národní osvěty Josefem Štoustou, s nímž byl očividně ve velmi přátelském vztahu. Obsah Šrámkova osobního dopisu zcela jasně dokládá skutečnost, že zplnomocněný komisař byl při vylučování dětí z opavských škol veden výlučně politickým zájmem, a že si byl velmi dobře vědom toho, že jeho oficiální argumentace je účelová a bez zákonné opory. K docházce hlučínských dětí do opavských škol Šrámek píše: „*Otázka tato rozluštěna byla sice posledním rozhodnutím ministerstva školství a národní osvěty ve smyslu nám příznivém, avšak stalo se tak z důvodů rázu čistě formálního, tj. nebylo řečeno, že děti ty do opavských škol choditi nesmějí, nýbrž zákaz můj jako zplnomocněného komisaře pro toto území potvrzen byl jen proto, že místní školní rada opavská při přijímání těchto dětí dopustila se jistých formálních chyb* [tím je zjevně míněno ono ‘zkoumání’ volného místa ve školách – pozn. P.K.].

Následuje ovšem z toho, že na počátku příštího školního roku, kdy zajisté stejně tolik a zdá se, že i více dětí do německých škol v Opavě se přihlásí, chyb těchto pečlivě bude vyvarováno, a přijetí těchto dětí stane se definitivně nenařikatelným, kdyžť hlavní překážky, tj. nedostatků místa ve školách zde nikterak není.

Veřejnost česká však kategoricky žádá, aby zákaz jednou vyslovený byl uveden ve skutečnost, a neohlíží se na to, že v zákonodárství školském pro takovéto opatření není vlastně pozitivního podkladu.

Jediným dle mého zdání nenařikatelným podkladem byla by skutečnost oddělené správy Hlučína od školské správy ve Slezsku, tj. byl bych já jako zplnomocněný komisař pro Ratibořsko oprávněn v této funkci zákaz znovu vysloviti a jej po případě

¹⁹ Tamtéž, výnos MŠNO z 27. 10. 1920.

²⁰ Tamtéž, sdělení MŠNO z 26. 3. 1921.

²¹ Tamtéž, MŠNO Šrámkovi 17. 2. 1921 a opavská OŠR Šrámkovi 20. 3. 1921.

bez možnosti opravných prostředků provést... Ohledně dětí německých nastaly by tím ovšem jisté potíže, poněvadž na Hlučínsku německých škol nemáme a jistě by Němci pro tyto děti německých škol se domáhali. Nesnázi té bylo by však možno čeliti tím, že by jednotlivým dětem individuálně buď OŠR v Hlučíně, nebo přímo mnou, jako zplnomocněným komisařem dovození k návštěvě německých škol mimo Hlučínsko udíláno bylo“.²²

Josef Šusta v odpovědi nesouhlasil s alternativou, že by Šrámek mohl znovu vydat obecný zákaz návštěvy opavských škol hlučínskými dětmi, když podle platných předpisů (tj. slezských zákonů platících i na Hlučínsku) je dítě povinno nabýt určitého vzdělání, nemůže však být nuceno, aby navštěvovalo určitou školu. Přesto Šusta komisaři Šrámkovi poradil, jak dále postupovat, byť si sám uvědomoval, že řešení není ani bezproblémové ani úplně uspokojivé. Podle jeho názoru by mohla ZŠR v Opavě vydat zákaz přijímání cizích dětí do opavských škol, a to na základě této úvahy: „*Ač není tak jako v Čechách a na Moravě výslovně nařízeno, přece plyne ze slezských zákonů, že děti bydlící ve školní obci musí být přijaty, nejsou však povinny – vzdělávaj-li se jinak – tuto školu navštěvovat. O návštěvě cizích dětí pojednává § 10 zákona o zřizování škol, jež obsahuje podmínečný zákaz přijímání cizích dětí v případě, kdy je přeplněná učebna. Lze tedy zakázat přijímání dětí z Hlučínska v počtu značném* [podtrženo v originále – pozn. aut.], *se zdůvodněním, že podle předpisu § 10 zákona o zřizování škol lze použít pouze v jednotlivých případech náležitě odůvodněných ke zvláštní žádosti rodičů. Při tom ovšem nelze zamlčet, že § 18 nařízení č. 608 Sb. z. a n. neposkytuje dostatečného podkladu pro to, aby respektování zákazu mohlo být vynuceno – lze očekávat, že opavská OŠR se zákazu dobrovolně nepodrobí“.²³*

Na začátku školního roku 1921/22 se situace opakovala. Opavské školní orgány opět přijaly do tamních německých škol hlučínské děti, načež Šrámek přikázal jejich vyloučení. Ve zdůvodnění se komisař zjevně nechal vést Šustovou radou a zareagoval rovněž na Neusserovu námitku opírající se o § 38 školního a vyučovacího řádu. Šrámek uvedl, že došlo opět k zápisu hlučínských dětí do opavských škol v míře tak značné, že školství na Hlučínsku tím trpí. K povolení zápisu cizích dětí v počtu značném prý není místní školní výbor oprávněn neboť jednak § 38 má povahu výjimky a nelze ho používat pro hromadný přestup, jednak znamená takové nepřírozené zvýšení počtu dětí v některé školní obci též značné zvýšení osobního nákladu na učitelstvo.²⁴

Když v září 1922 Místní školní rada v Opavě opět přijala hlučínské děti, Městský školní výbor v Opavě v dopise Šrámkovi zdůraznil, že žáci byli rozděleni tak, aby nedošlo k přeplnění tříd, a že rodiče odevzdali písemné vyjádření, že jsou německého původu a své děti vychovávají německy. Došlo tedy k poněkud paradoxní situaci. Opavské školské orgány si musely být vědomy skutečnosti (přínejmenším od doby Neusserovy stížnosti), že podle slezského školského zákona nehraje při zápise dětí do opavských škol národnost dítěte žádnou roli, přesto v reakci na předchozí Šrámkova rozhodnutí operovaly německým původem dětí. Proč ne rovnou národností? Očividně proto, že předpisy použité pro sčítání lidu zabránily většině těchto dětí a jejich rodičů

²² Tamtéž, dopis Šrámka Šustovi z 1. 7. 1921.

²³ Tamtéž, Šustova odpověď z 13. 7. 1921.

²⁴ Tamtéž, dopis Šrámka jako předsedy ZŠR Městskému školnímu výboru v Opavě z 22. 3. 1922.

v zápisu německé národnosti, neboť úřady vyhodnotily takový zápis jako neodpovídající objektivním okolnostem.²⁵

ZŠR poté postupovala stejně jako v předchozích letech a nařídila vyloučení 114 dětí z Hlučínska, které byly klasifikovány jako moravské (čs.) národnosti, z opavských škol. ZŠR uvedla, že tvrzení MŠR v Opavě neodpovídá skutečnosti, neboť prostorová stísněnost na veškerých opavských školách je notorická [!!!] a že šetřením bylo zjištěno, že dotyčné děti nejsou německé národnosti. MŠR v Opavě opět povolila podmíněné ponechání dětí z Hlučínska až do doby, než bude rozhodnuto o stížnosti zákonných zástupců dětí proti rozhodnutí ZŠR (dr. Hugo Neusser opět podal jménem rodičů rekurs k MŠNO).

Státní orgány tedy v rozporu se zákonem zjišťovaly národnost žáků opavských škol z Hlučínska. Jak takové šetření vypadalo? Bylo postupováno podle připravených dotazníků. Příkladem je zápis provedený s krejčím Janem Holešem z Chlebičova (je zcela příznačné, že jeho podpis je Johann Holesch v kurentu) u OŠR v Hlučíně dne 1. 12. 1923. Předmětem bylo zjištění národnosti předvolané strany, a to na základě následujících otázek: Kde jste se narodil? Odkud pochází Vaše rodina? Kde jste se naučil německy? Jak mluvíte doma? Jak mluví děti mezi sebou a s druhými? Jak mluvila s Vámi Vaše matka, popřípadě babička? V Jakém jazyku se modlíte? V jakém jazyku se modlili Vaši předkové? Jaké máte modlitební knížky? Stálé bydliště rodičů? Kdy jezdí děti domů? K jaké národnosti se hlásíte?²⁶ Z roku 1924 se dochovaly podobné dotazníky, které měly o dvě otázky navíc: Odkdy bydlíte na Hlučínsku? Odkdy bydlí na Hlučínsku Vaše děti? K tomu se ještě přidával formulář pro místního důvěrníka s následujícími otázkami: Od kdy znáte rodinu? Jakého jazyka jste užíval při styku se jmenovaným? Jakým jazykem mluvívalo se v rodině jmenovaného? Jakým jazykem mluvíval jmenovaný se sousedy? Máte ještě něco podotknout? Třetí součástí formuláře byly dvě poznámky vyšetřujícího úředníka: 1) Národnost strany při sčítání lidu, 2) Záznam národnosti ve školním katalogu pruském.²⁷

Jak se vůbec přišlo na používání takových dotazníků? Státní úřady na Hlučínsku se zjevně nechaly inspirovat praxí na Moravě po uzákonění lex Perek v roce 1905, kde byl sepsován protokol s rodiči dětí reklamovaných ze škol určitého vyučovacího jazyka.²⁸ Komisař Šrámek zdůvodňoval skutečnost, že Okresní školní výbor v Hlučíně vedle protokolárního výslechu zákonného zástupce dítěte vždy vyslechl i důvěrníka, tím, že podle nálezů NSS č. 6962/22 nestačí subjektivní prohlášení dítěte nebo jeho zákonného zástupce o národnosti.²⁹ Tento náleze ze 7. 6. 1922 skutečně uvádí, že národnost dítěte musí být zjištěna na základě objektivních znaků, a dokonce i to, že dítě musí navštěvovat obecnou školu, která je teritoriálně příslušná, a pokud zde jsou školy

²⁵ Tamtéž, Městský školní výbor v Opavě 20. 9. 1922 zemské školní radě.

²⁶ ZAO, fond ZKRČ, kart. 28.

²⁷ ZAO, ZKRČ, kart. 29.

²⁸ Byla zjišťována národnost rodičů dětí (tehdy na základě subjektivního přihlášení), jaké školy navštěvovaly; jména, jazykové schopnosti, bydliště a národnost prarodičů; jazyk užívaný doma a v sociálním životě atd. Tara ZAHRA, *The Borderland in the Child: National Hermaphroditism and Pedagogical Activism in the Bohemian Lands*, in: German Speaking Central Europe, eds. D. Blackburn – J. Retallack, Toronto – Buffalo – London 2007, s. 214–235, zde s. 221.

²⁹ ZAO, ZKRČ, kart. 28.

různého vyučovacího jazyka, pak školu, jejíž vyučovací jazyk odpovídá národnosti dítěte. Klíčové však je, že platí pouze pro Moravu (konkrétně se týkal stížnosti MŠR v Olbramovicích na Moravskokrumlovsku).³⁰

V lednu 1923 rozhodl NSS o stížnost rodičů hlučínských dětí sepsané Neusserem v roce 1921 (viz výše) a zrušil rozhodnutí MŠNO potvrzující vyloučení dětí z Hlučína z opavských škol (původní rozhodnutí předsedy ZŠR slezské ze 4. 9. 1920) pro nezákonnost. Podle výroku soudu může nadřízený školský úřad zrušit kompetentní rozhodnutí školského úřadu nižší stolice z moci úřední jen tehdy, přičít-li se toto rozhodnutí zákonu v ohledu materiálním nebo formálním. „*Zplnomocněný komisař založil své rozhodnutí jen na tom, že nebylo opavskou školní radou konáno zvláštní šetření o tom, zda stačí místo v opavských školách. Co do postačitelnosti místností, není však zákonem zvláštní řízení předepsáno, a stačilo by tudíž zajisté, kdyby se místní školní rada řídila v tomto směru svými úředními vědomostmi. Nelze tedy v nedostatku z takového zvláštního šetření spatřovat důvod nezákonnosti povolení MŠR uděleného... Vzhledem k tomu se nařízení ruší, aniž se mohl NSS zaměstnávat důvody, které pro své rozhodnutí udal předseda školní rady, který v naříkaném rozhodnutí obsažen není, ani souvislostí jeho s předpisy § 12 nařízení ze dne 4. 5. 1920 č. 321 Sb., který stanoví, že na Hlučínsku je vyučovací řečí s výhradou předpisů § 5 zákona jazykového čeština*“.³¹ V tomto rozhodnutí se tedy NSS ještě vůbec nezabýval obsahem Šrámkovy argumentace (národnost žáků, spádovost škol...). Podobně tomu bylo i v dalším rozhodnutí ve věci sporu mezi opavskou místní školní radou a předsedou ZŠR (potažmo MŠNO), jež padlo koncem roku 1925. MŠNO odmítlo odvolání MŠR v Opavě proti rozhodnutí ZŠR o vyloučení hlučínských dětí z opavských škol se zdůvodněním, že legitimaci MŠR k podání stížnosti nelze opřít o žádné platné zákonné ustanovení. NSS toto rozhodnutí zrušil pro vady řízení, které podle jeho názoru spočívaly v kusém odůvodnění ministerského rozhodnutí.³²

V roce 1924 začal Šrámek jako předseda ZŠR používat pro vylučování hlučínských dětí z opavských škol novou argumentaci, a sice § 131 Ústavní listiny Československé republiky z 29. 2. 1920.³³ „*Dle § 131 ústavní listiny zaručuje se v místech a okresích, v nichž jest usedlý značný zlomek státních občanů československých jiného jazyka než československého, dětem těchto občanů ve veřejném vyučování v mezích všeobecné úpravy vyučovací přiměřená příležitost, by se jim dostalo vyučování v jejich vlastní řeči* [podtrženo v orig.]. *Dle toho odporuje jak doslovu, tak duchu tohoto ustanovení ústavy, aby v městě, v němž jest usedlý značný zlomek státních občanů jazyka německého, vyučovaly se děti jazyka jiného než německého (zde tzv. moravského) přicházející do školy ne z místa nebo okresu školy, nýbrž z okresu cizího. U dětí česko-*

³⁰ NA, fond Nejvyšší správní soud (dále NSS), kart. 857.

³¹ *Sbírka rozhodnutí nejvyšších stolic soudních republiky československé. Rozhodnutí nejvyššího správního soudu ve věcech správních. Ročník V (1923), Praha 1924, s. 116–119, náleze z 18. 1. 1923 č. 669.*

³² NA, NSS, kart. 857, náleze č. 1688/25.

³³ Zákon 121/1920 Sb. ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, § 131: „*V městech a okresích, v nichž jest usedlý značný zlomek státních občanů československých jiného jazyka než československého, zaručuje se dětem těchto československých občanů ve veřejném vyučování v mezích všeobecné úpravy vyučovací přiměřená příležitost, by se jim dostalo vyučování v jejich vlastní řeči, při čemž vyučování československé řeči může býti stanoveno povinným.*“

slovenských z Hlučínska, navštěvujících – a sice po většině následkem politické agitace – německé školy opavské, nejedná se o potřebu kulturní, jakou má na mysli § 131 ústavní listiny, neboť dle všeobecně uznaných zásad pedagogických má se děti první všeobecné vyučování, jež zprostředkuje škola obecná, v mateřském jazyce dětí. Převyšovalo by daleko práva národnostních menšin mírovou smlouvou a ústavou jim zaručená, kdyby mohly bez omezení vyučovati ve svých školách i děti národnosti a řeči československé a je takto odnárodňovati. K tomu přistupuje ta okolnost, že školství na Hlučínsku zařízení jest přirozeně dle počtu a bydliště dětí do škol těch náležejících. Kdyby jen do opavských škol německých bylo přijato na 150 dětí hlučínských, jak to místní školní radou v Opavě bylo povoleno, bylo by školství na Hlučínsku uvedeno v nepořádek.³⁴

Ve světle archivních dokumentů se zdá, že argumentaci § 131 ústavní listiny Šrámkův úřad vymyslel proto, aby mohl do celé záležitosti zakomponovat šetření národnosti dětí a jejich rodičů, které už několik let prováděl. Usuzují tak na základě Šrámkova vyjádření MŠNO ke stížnosti rodičů 98 vyloučených dětí z března 1925, v němž mj. uvedl: „*Úředním šetřením bylo zjištěno, že rodičové dětí z německých škol opavských vyloučených jsou národnosti moravské, tedy české, a nenáleží tudíž k oné národnostní menšině, pro kterou ústavní listina zaručuje školské vzdělání v jazyce mateřském*“.³⁵

Šrámkovu argumentaci § 131 ústavní listiny zcela po právu rozporoval advokát Neusser v jednom z dalších odvolání k MŠNO, a to ze 17. 1. 1925. Uvedl, že toto ustanovení dává příslušníkům národnostních menšin právo na školy s jejich vyučovacím jazykem, ale ne povinnost, navštěvovat školy jen tohoto jazyka. Zaznamenal i reakci rodičů vyloučených dětí na Šrámkův argument uvedením hlučínského školství v nepořádek: „...*wenn der bevollmächtigte Kommissär eine Unordnung des Schulwesens im Hultschiner Gebiete davon befürchtet, dass so zahlreiche Kinder aus diesem Gebiete die Troppauer Schulen besuchen, er dafür sorgen möge, dass in jenem Gebiete die von uns als unbedingt notwendig erachteten deutschen Schulen errichtet werden. Wir lassen unsere Kinder nicht zum Spasse mit schweren Kosten in Troppau Unterricht nehmen, sondern nur deshalb, weil uns die Regierung trotz unseres wiederholt und dringend ausgesprochenen Wunsches und Bedürfnisses daheim keine deutsche Schule gestatten will*“.³⁶

Zemská školní rada tedy každoročně nařizovala vyloučení dětí moravské národnosti z opavských škol, opavské školské orgány se proti tomu odvolávaly a prozatím ponechávaly hlučínské děti na svých školách, a při zápisu před zahájením následujícího školního roku je přijímaly znovu. Vyloučené děti se proto v naprosté většině případů nevrátily do veřejných škol na Hlučínsku. Opavská MŠR si přitom byla dobře vědoma skutečnosti, že pro Slezsko neexistuje žádný zákon, podle kterého by při zápisu dětí do škol hrála roli jejich národnost. Přesto zdůrazňovala, že v Opavě přijímá jen děti rodičů, kteří prohlásili za svou mateřštinu němčinu.³⁷ Od poloviny roku 1924 navíc opav-

³⁴ ZAO, ZKRČ, kart. 30, Šrámek ruší 28. 1. 1924 usnesení MŠR v Opavě ze 3. 9. 1923 o přijetí Amalie Schimečkové z Kravař do německé obecné školy v Opavě.

³⁵ ZAO, ZKRČ, kart. 31, Šrámek MŠNO v Praze 10. 3. 1925.

³⁶ Tamtéž, Neusserovo odvolání k MŠNO ze 17. 1. 1925.

³⁷ ZAO, ZKRČ, kart. 30, stížnost MŠR v Opavě na MŠNO ze dne 28. 8. 1924 proti rozhodnutí Šrámka jako šéfa ZŠR.

ské školské orgány argumentovaly i nálezem NSS z 28. 4. 1924 (nevznikl na základě kauzy z Hlučínska), podle něhož „nelze ani žactvu z míst vzdálenějších 4 km od budovy školní přijetí do školy obecné neb občanské odepřítí, jestliže a pokud místo v učebnách stačí a počet 80 dětí v jedné třídě není překročen“.³⁸ Tento náleze NSS (opírající se o novelizace první věty § 3 odstavce 1 školského zákona z 3. 4. 1919, jež vyšla 9. 4. 1920 – viz s. 110) vlastně stanovil, že by se místní školní rada chovala v rozporu se zákonem, kdyby odmítla přesporní děti a přitom měla ve svých školách volné kapacity.

Ve školním roce 1925/26 zaslala ZŠR v Opavě následující vyrozumění o vyloučení z opavských škol: „Pan zplnomocněný komisař pro Ratibořsko zakázal na základě plné moci, podle které jest oprávněn jménem republiky Československé, po případě jednotlivých členů vlády, vše co za vhodné uzná nařizovati a opatřovati, čeho k udržení pořádku, konsolidování poměrů a zabezpečení řádného života státního na území Hlučínském jest zapotřebí, docházku do škol opavských dětem výše jmenovaným, poněvadž mají ve svých domácích obcích zřízeny školy odpovídající jejich mateřskému jazyku, který jest podle ustanovení § 12 vl. nař. č. 321 sb. z. a n. z 4. 5. 1920 s výhradou § 5 jazykového zákona³⁹ jedinou vyučovací řečí školních dětí na Hlučínsku a tudíž přijetí dítěte německé národnosti z Hlučínska do německé školy odporuje platným zákonným předpisům. Že jde o dítě moravské národnosti, zjištěno bylo úředním šetřením. Přecházením dětí z Hlučínska do škol v okrese cizím uvádí se také organizace domácího školství v nepořádek, zatímco v okrese cizím způsobuje se přepřlňování tříd, jež podle zjištěného rozsahu sotva stačí pro děti domácí a takové cizí, národnosti německé, jejichž přijetí nelze právem odmítnouti.“⁴⁰ ZŠR se tedy držela v mírné obměně stále stejných argumentů nemajících žádnou oporu v zákonu (národnost žáků, údajné přeplnění opavských tříd, zaměňování zákazu německých škol na Hlučínsku se zákazem navštěvovat německé školy mimo Hlučínska). Mohla si to dovolit jen proto, že NSS sice dal opavským školským orgánům a rodičům dětí dvakrát za pravdu, ale jen tou formou, že zrušil rozhodnutí zemské školní rady pro vady řízení, aniž by se mohl dostat k podstatě věci, tj. zjištění, zdali má argumentace ZŠR opodstatnění.

V evidentním rozporu se zákonem nepostupoval jen Šrámek jako předseda ZŠR, ale i samotné MŠNO, které na počátku roku 1927 přikázalo vyšetřit národnost 13 dětí z hlučínských obcí (Koblov, Petřkovice, Ludgeřovice) navštěvujících německé obecné školy v Hrušově, tedy ve Slezsku.⁴¹

Až počátkem roku 1928 se NSS vyjádřil ke konkrétním argumentům používaným ZŠR při vylučování hlučínských dětí z opavských škol. Třetího ledna 1925 Šrámek nařídil vyloučení 98 hlučínských dětí⁴² a jejich rodiče poté, co neuspěli se stížností u MŠNO, podali prostřednictvím Neussera dovolání k NSS. Ten ve svém rozhodnutí odmítl Šrámkovu argumentaci: a) Že přijímání hlučínských dětí odporuje § 131 ústav-

³⁸ *Sbírka rozhodnutí nejvyšších stolic soudních republiky československé. Rozhodnutí nejvyššího správního soudu ve věcech správních. Ročník VI (1924), Praha 1924, s. 951–953, náleze NSS z 28. 4. 1924 č. 10576/23.*

³⁹ *Znění § 5 jazykového zákona: „Vyučování ve všech školách, zřízených pro příslušníky národních menšin, děje se jejich jazykem, rovněž kulturní instituce pro ně zřízené spravují se tímto jazykem (čl. 9. smlouvy St. Germainské).“*

⁴⁰ ZAO, ZKRČ, kart. 29.

⁴¹ ZAO, ZKRČ, kart. 31, výnos MŠNO z 10. 1. 1927.

⁴² Tamtéž, Šrámek 3. 1. 1925 Městskému školnímu výboru v Opavě.

ní listiny. K tomu konstatoval, že jednak se ještě provedení tohoto předpisu zvláštním zákonem ve smyslu § 33 ústavní listiny nestalo, jednak z tohoto předpisu může plynout pouze nárok čs. státních příslušníků jiného jazyka než československého na veřejné vyučování v jejich vlastní řeči, nelze z toho však vyvozovat zákaz, aby ve školách některé jazykové menšiny nesměly být vyučovány též děti jiného jazyka respektive národnosti než jazyka a národnosti oné menšiny, zejména děti národnosti a jazyka československého; b) Že přijímáním oněch dětí do škol opavských se uvádí školství a školská administrativa na Hlučínsku v nepořádek a pracuje se proti konsolidaci tamějších poměrů – „*Ani tento důvod nelze uznati dostačujícím, poněvadž, odpadne-li způsobem jinak zákonu vyhovujícím určitý, třeba značnější počet dětí ze škol určitého území, bude ovšem právem školské správy, aby v mezích zákona školství onoho území přizpůsobila takto vznikajícímu stavu, nelze však v pouhém faktu odpadnutí dětí spatřovati již z tohoto hlediska porušení zákona; stejně nelze nezákonnost takovou dovozovati z toho, že přijímáním hlučínských dětí do škol opavských se maří konsolidace poměrů na Hlučínsku, když není prokázáno, že by přijímáním dětí do škol opavských se dělo za účely nezákonnými, zejména snad za účelem násilného odnárodňování ve smyslu § 134 ústavní listiny.*“ c) Že vzhledem k § 12 vl. nař. č. 321/20 stran vyučovací řeči na školách hlučínských, přijímání dětí německé národnosti do škol německých mimo Hlučínsko odporuje platným zákonným předpisům – „*Ani celostátní, ani slezské zemské zákony školské, které podle § 1 vl. nař. č. 321 z 4. 5. 1920 v podstatě platí jak ve Slezsku tak na Hlučínsku, neobsahují předpisu, který by všeobecně nařizoval, že dítě smí navštěvovati jenom školu určitého vyučovacího jazyka a že zejména nesmí navštěvovat školu vyučovacího jazyka lišícího se od jeho mateřského jazyka respektive národnosti.*“ NSS zdůraznil, že takovým předpisem není ani § 1 zákona z 3. 4. 1919 č. 189 Sb., ani § 12 vl. nař. č. 321/20, jenž pouze říká, že na Hlučínsku se vyučuje jazykem československým, neplyne z něj však zákaz návštěvy školy s německým vyučovacím jazykem mimo hlučínské území. NSS rovněž podotkl, že zplnomocněný komisař pro Ratibořsko a zároveň předseda ZŠR mohl vykonávat dozorčí opatření vůči opavské MŠR (jinými slovy zrušit její rozhodnutí) jen tehdy, kdyby rozhodnutí MŠR bylo zmatečné nebo jinak nezákonné, což však v případě přijetí hlučínských dětí nenastalo.⁴³

Stejným způsobem NSS argumentoval i o rok později, kdy řešil obdobný případ z Hlučínska.⁴⁴

Vilém Plaček píše, že po zrušení Úřadu zplnomocněného komisaře v roce 1927 se poměry načas uvolnily⁴⁵ (míní tím, že přestaly být kladeny obstrukce jak návštěvě opavských veřejných škol hlučínskými dětmi, tak soukromému vyučování – viz níže). Domnívám se, že zrušení Šrámkova úřadu nemělo na uvolnění vliv, když de facto výjimečný stav v hlučínském školství tím neskončil. Hlavním důvodem byl po mém soudu nálezný NSS zakazující vylučování hlučínských dětí z opavských škol, a vedle toho účast dvou německých politických stran ve vládní koalici. Uvolnění bylo vynu-

⁴³ Tamtéž, nálezný NSS č. 1651/28 z 31. 1. 1928. Vilém Plaček uvádí z rozhodnutí NSS jen poslední uvedený argument. Viz V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 97.

⁴⁴ NA, NSS, kart. 858, rozhodnutí 1684/29 z 29. 1. 1929 o stížnosti Karla Stoklassy v Kravařích na rozhodnutí MŠNO v Praze ze dne 30. 3. 1926 o návštěvě německé obecné školy v Opavě.

⁴⁵ V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 127.

ceně okolnostmi, čs. úřady si jen připravovaly nový postup. Kdyby bylo uvolnění „upřímné“, byl by zrušen zvláštní režim hlučinského školství, anebo by minimálně došlo ke zřízení jedné či několika minoritních německých škol na Hlučínsku, které bylo podle Šrámkova vyjádření z října 1920 již tehdy „na spadnutí“. Ministr školství Milan Hodža se vyjádřil k otázce zřízení německých škol na Hlučínsku v červenci 1928 takto: *„Požadavek tento není požadavkem kulturním, nýbrž politickým. Mohu o něm jednat, budou-li si toho přát nejen němečtí činitelé z Hlučína, ale bude-li to přáním celé koalice.“*⁴⁶

Německé veřejné školy v Opavě navštěvovalo ve školním roce 1929/30 celkem 442 žáků z Hlučína.⁴⁷ V tomto počtu však byli i žáci, kteří byli i podle kritérií stanovených čs. státem německé národnosti a kterým nebyly činěny překážky ani před průlomovým rozhodnutím NSS z ledna 1928. V září 1931 bylo na Hlučínsku 16,5 % školou povinných žáků, kteří navštěvovali německé soukromé vyučování nebo německé školy v Opavě.⁴⁸ Nadpoloviční většina z nich absolvovala Privatunterricht. Nejvíce žáků z Hlučína na opavských veřejných školách se rekrutovalo ze západní části soudního okresu, hlavně z Kravař, Koutů či Hoštic – např. podle údajů MŠR v Kravařích z 25. 7. 1925 se jednalo o 136 kravařských dětí (104 žáků obecných škol, 24 žáků občanských škol a 8 žáků středních škol).⁴⁹ Naopak z východní části okresu včetně samotného Hlučína dojíždělo do opavských škol jen minimum dětí.

Vládní nařízení č. 174 z 27. 10. 1928 vyloučilo z hlučinského okresu 12 obcí na severozápadě a připojilo je k opavskému okresu, a naopak přidalo k Hlučínsku pět obcí z bíloveckého okresu. Podle Jaroslavy Němečkové tím přestala existovat kvalifikovaná německá menšina, jež mohla žádat o zřízení menšinových škol na Hlučínsku.⁵⁰ Její výklad je zjevně mylný. O kvalifikované menšině v soudním okrese se podle zákona jednalo v případě, pokud tato menšina tvořila alespoň 20 % obyvatel čs. státní příslušnosti. Hlučinský soudní okres nevykazoval ani v původních hranicích kvalifikovanou německou menšinu – podle výsledků sčítání lidu z roku 1921 (v tomto ohledu není podstatné, že tyto výsledky byly „udělány“ zásahem státní moci) v něm žilo 16,31 % čs. státních příslušníků německé národnosti. Co je podstatnější – možnost zřízení veřejných škol nebyla vůbec vázána na institut kvalifikované menšiny. Podle zákona platícího už za Předlitavska a inkorporovaného i do prvorepublikové legislativy mohla být veřejná obecná škola národní zřízena v každé obci, *„ve které podle tříletého průměru jest nejméně 40 dětí školou povinných, když ve školní obci není veřejné školy, s jazykem vyučovacím, který jest řečí mateřskou těchto dětí“*. Podmínku čtyřiceti školou povinných dětí německé národnosti ve tříletém průměru by určitě splnilo několik obcí na Hlučínsku, pokud by na tomto území nebyla suspendována celostátně platná školská legislativa. Statistika vypracovaná v únoru 1920 vykazovala dle jazykové příslušnosti (na základě údajů z pruských školních katalogů) 5883 dětí moravských,

⁴⁶ Tamtéž, s. 120.

⁴⁷ Tamtéž, s. 127.

⁴⁸ Tamtéž, s. 167. Vilém Plaček následně píše: *„I když šlo o děti s německou národností, bubnovalo se v českém tisku na poplach a volalo po nápravě“*. Tato věta je zavádějící. V naprosté většině případů se nejednalo o děti s německou národností, alespoň ne podle kritérií nastolených státní mocí.

⁴⁹ ZAO, ZKRČ, kart. 31.

⁵⁰ J. NĚMEČKOVÁ, *Hlučinský problém*, s. 75.

2260 dvojjazyčných a 795 německých. Dvě obce Sudice a Třebom byly zcela obývány německy mluvícími obyvateli a dohromady v nich navštěvovalo obecnou školu 305 dětí. V jiných obcích tedy bylo minimálně 495 dětí německého jazyka (národnosti), z toho 103 v Hlučíně.⁵¹

Soukromé vyučování – východiško z nouze?

Vraťme se na chvíli zpět na počátek 20. let. Když už bylo jasné, že sliby komisaře Šrámka o zřízení německé školy v Hlučíně nebudou naplněny, zahájil Německý kulturní svaz⁵² na začátku školního roku 1922/23 soukromé německé vyučování (tzv. Privatunterricht, jazykem legislativy však domácí vyučování) v Hlučíně. Domácí vyučování umožňoval jak § 23 školského zákona č. 62 ř. z. ze 14. května 1869, tak §§ 204–211 řádu školského a vyučovacího č. 159 ř. z. z 29. 9. 1905. Na konci školního roku skládali žáci povinné zkoušky na veřejných školách (v tomto konkrétním případě v německých obecných školách v Opavě) a dostávali vysvědčení.

Podle školského zákona z roku 1869 zodpovídali rodiče nebo zákonní zástupci dětí za to, že si děti vyučované formou domácího vyučování osvojí minimálně znalosti předepsané obecným školám, pokud by v tomto ohledu byly pochybnosti, měly školní dozorcí úřady povinnost přesvědčit se o tom, zdali jsou pochyby oprávněné nebo ne, a následně měli rodiče povinnost podrobit se nařízeným opatřením. Školský a vyučovací řád z roku 1905 byl ve stanovení pravidel domácího vyučování mnohem podrobnější. Zabýval se mj. i eventualitou, že školský úřad zjistí nedostatky v domácím vyučování a rodiče nezajistí nápravu těchto nedostatků. V tom případě byl okresní školní úřad oprávněn nařídít umístění dítěte do veřejné obecné školy nebo do soukromé obecné školy s právem veřejnosti.

Některé hlučínské děti, které ve školním roce 1922/23 navštěvovaly domácí vyučování, byly na základě přezkoušení dle § 205 školního a vyučovacího řádu z roku 1905 úředně přeraženy do veřejné školy, proti čemuž se rodiče odvolávali.⁵³ Před začátkem školního roku 1923/24 bylo řadě rodičů zasláno vyrozumění OŠR v Hlučíně, že mají své děti, kterým bylo v předchozím školním roce povoleno soukromé vyučování dle §§ 204 a 205 řádu školského a vyučovacího, posílat od počátku nového školního roku do veřejné školy, neboť výsledky domácího vyučování se ukázaly při úředním přezkoušení jako nedostatečné. Když tak rodiče neučinili, byli odsouzeni trestním nálezem Okresní správy politické v Hlučíně k peněžitě pokutě a v případě nedobytnosti k několika dnům vězení

⁵¹ M. ZÁVADSKÁ, *Počátky*, s. 37–38.

⁵² Deutscher Kulturverband byl nástupnickou organizací Německého školského spolku (Deutscher Schulverein).

⁵³ Podle Bollachera nařídil přezkoušení 80 dětí z Privatunterrichtu na opavských veřejných školách komisař Šrámek, a poté, co 77 z 80 dětí uspělo, následovala 20. 8. 1922 zkouška u okresního školního inspektora. Vzhledem ke skutečnosti, že děti vyučované doma obdržely vysvědčení vždy až po přezkoušení na veřejném vyučovacím ústavu (tedy musely se podrobit zkoušce i bez Šrámkovy iniciativy), považují za pravděpodobnější Janoschovu verzi, že děti byly nejprve přezkoušeny u okresní školní rady, kde neuspěly, následně využili jejich rodiče svého práva dle § 206 školského a vyučovacího řádu a nechali děti přezkoušet na nejbližších německých obecných školách, tj. v Opavě. Poté, co 77 dětí z 80 uspělo, dostali rodiče úřední vyrozumění o dalším úředním přezkoušení. Srv. E. BOLLACHER, *Das Hultschiner*, s. 67; H. JANOSCH, *Das Hultschiner*, s. 95–96.

za přestupek § 33 řádu školského a vyučovacího z roku 1905, jehož se dopustili tím, že nepřihlásili školou povinné dítě k zápisu do veřejné školy.⁵⁴

Ve školním roce 1923/24 začalo domácí vyučování i v Kravařích. Podle zprávy OŠR v Hlučíně podali začátkem školního roku rodiče z Kravař 38 žádostí na povolení soukromého vyučování. Dosud nebyl v Kravařích soukromě vyučován nikdo. Když se OŠR tázala rodičů na důvody, oznámili, že chtějí své děti vychovat německy, přičemž se denně každému dítěti dostane 45 minut vyučování. OŠR následně nařídila rodičům, aby počet vyučovacích hodin byl navýšen tak, aby skutečně bylo vyhověno požadavkům zákona. Tohoto nařízení rodiče neuposlechli, proto OŠR soukromé vyučování zakázala. Proti tomuto rozhodnutí podali rodiče odvolání, v němž argumentovali § 204 školského a vyučovacího řádu, podle kterého nemají školní úřady vlivu na způsob ani rozsah domácího vyučování, zákon jim přiznává pouze právo přesvědčit se o vědomostech žáků.⁵⁵

Je evidentní, že domácím vyučováním ve formě, v jaké bylo provozováno, nemohli žáci nabýt dostatečných vědomostí. Vždyť Deutscher Kulturverband povolil v Kravařích jen tři učitele, z nichž jeden měl být vydržován z místních zdrojů.⁵⁶ Učitelé obcházeli jednotlivé domácnosti a vyučovali, takže na jedno dítě nutně připadal jen malý časový prostor.⁵⁷ Zkoušky 16 hlučinských dětí všech ročníků Privatunterrichtu u školského úřadu 24. 1. 1924 nedopadly dobře. Podle dochovaného protokolu měly děti znalosti z mechanického učení. Učitel vykazoval zápal, chybělo ale prohlubování v rozličných tématech. Znalosti přírodovědy byly velmi mezerovité, znalosti zeměpisu a dějepisu zcela nedostatečné (v dějepisu se prý děti učily jen o starých Germánech). Chyběly znalosti o vlasti. Některé děti neovládaly vyučovací jazyk. Celkový dojem úřadu byl ten, že soukromé vyučování v této formě nemůže nahradit řádnou výuku.⁵⁸

Na zákaz domácího vyučování pro své dítě vystavený zplnomocněným komisařem Šrámkem na základě úředního přezkoušení reagovali rodiče jednak odvoláním k MŠNO, jednak přihlášením dětí do opavské veřejné školy. MŠNO odvolání zamítalo.⁵⁹ Přesto se soukromé vyučování dále šířilo i do dalších obcí. Podle Bollachera fungovaly na Hlučínsku původně čtyři místní skupiny Německého kulturního svazu, a to v Hlučíně, Kravařích, Dolním Benešově a Štěpánkovicích. Proti kravařské skupině zasáhl Šrámek 8. února 1924, kdy jí oznámil, že překračuje stanovami vymezenou oblast působnosti, a to tím, že ačkoli se jedná o nepolitický spolek, věnuje se organizování domácího vyučování v německém jazyce hlavně u moravských dětí. To má podle komisaře charakter politické činnosti (odnárodňování a germanizace dětí moravského původu). Šrámek dal spolku osmidenní lhůtu na ukončení „*nepovolené politické*

⁵⁴ ZAO, ZKRČ, kart. 32, sign. V-53; V. PLAČEK, *Prajzáci*, s. 45–46; TÝŽ, *Prajzáci II*, s. 32–33.

⁵⁵ ZAO, ZKRČ, kart. 32, sign. V-53, OŠR v Hlučíně Šrámkovi dne 15. 3. 1924.

⁵⁶ V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 95.

⁵⁷ Podle Bollachera si Kulturverband nemohl dovolit platit dostatečný počet učitelů a navíc podle zákona se mohly zároveň vyučovat jen děti jedné rodiny (jinak by byla porušena zásada domácího vyučování), takže na jedno dítě připadalo nejvýše 8–9 hodin týdně. E. BOLLACHER, *Das Hultschiner*, s. 68.

⁵⁸ ZAO, ZKRČ, kart. 32, sign. V-53.

⁵⁹ ZAO, ZKRČ, kart. 33. Např. 3. 1. 1925 MŠNO v Praze zamítá odvolání Pavla Kašného z výnosu zplnomocněného komisaře z 19. 4. 1924, jímž byl potvrzen zákaz domácího vyučování Kunhuty Kašné.

činnosti“, a poté jej rozpustil dle spolkového zákona. Stejným způsobem postupoval proti místním skupinám ve Štěpánkovicích a v Dolním Benešově.⁶⁰

Od roku 1925 převzala náklady na provoz domácího vyučování na Hlučínsku Německá služba na ochranu školství, v níž byly zastoupeny všechny německé politické strany Slezska. Od roku 1926 bylo finančně podporováno i z Německa.⁶¹

Sérii rozhodnutí MŠNO z prosince 1924 a ledna 1925 týkající se odvolání rodičů proti Šrámkovým výnosům o zákazu soukromého vyučování posuzoval v roce 1927 NSS. Konstatoval, že rekurzy stěžovatelů byly ministerstvem zamítnuty se zdůvodněním, že stěžovatelům nepřísluší právní nárok žádat, aby jejich děti byly přezkoušeny na veřejné škole, poněvadž toto přezkoušení závisí dle § 205 odstavce 1 školního a vyučovacího řádu zcela na volné úvaze okresního úřadu školního. V tomto však podle NSS ministerstvo nepostupovalo podle zákona, neboť zmiňovaný odstavec 1 § 205 jasně ustanovuje, že přezkoušení musí proběhnout na nějaké k tomu určené obecné škole. Z tohoto důvodu NSS zrušil rozhodnutí MŠNO pro nezákonnost,⁶² a stejný verdikt padl i ve dvou dalších případech.⁶³

Vilém Plaček píše, že NSS svým rozhodnutím zrušil rozhodnutí MŠNO „založená na údajně nedostatečných vědomostech žáků německého soukromého vyučování na Hlučínsku“.⁶⁴ Tato formulace mi přijde trochu zavádějící. Znalosti žáků musely charakterem a hlavně rozsahem domácího vyučování bezpochyby velmi trpět. Na rozdíl od tažení čs. úřadů proti studiu hlučínských dětí na opavských školách, které bylo v rozporu se zákonem, se tedy v případě domácího vyučování jednalo spíše o formální chybu. Je otázkou, proč se této chyby Šrámek dopustil. Musely by jinak být děti zkoušeny na německých školách, které by nad jejich nevědomostmi z politických důvodů „přivřely oči“? Nevím, jak přesně interpretovat ustanovení § 205 školního vyučovacího řádu, že „přezkoušení musí proběhnout na nějaké k tomu určené obecné škole“.

Péče čs. školských úřadů o kvalitu výuky pro děti na Hlučínsku vyučované doma však byla bohužel vedena hlavně politickými důvody. Jak jinak si vysvětlit skutečnost, že od doby, kdy německé politické strany vstoupily do Švehlovy vlády, byl Privatunterricht na Hlučínsku bez problémů rozšiřován i do dalších obcí?⁶⁵

Protiúder státních orgánů po „nepříznivých“ nálezích Nejvyššího správního soudu a závěrečná fáze prvorepublikového školství na Hlučínsku

Čs. státní moc se se situací ve školství, jež na Hlučínsku zavládla na přelomu 20. a 30. let, nesmířila, zvláště když se německá agitace na Hlučínsku, která měla již ve 20. letech zjevný charakter iredentistického hnutí (tj. hnutí za připojení území zpět k Ně-

⁶⁰ E. BOLLACHER, *Das Hultschiner*, s. 65–67.

⁶¹ V. PLAČEK, *Prajzáci*, s. 65.

⁶² NA, NSS, kart. 858, nálezh 3932/27 z 20. 4. 1927.

⁶³ Nález 8176/27 z 19. 4. 1927 (výrok 24. 7. 1927), respektive 17655/29 z 1. 10. 1929. Problematiku Privatunterrichtu na Hlučínsku, a to včetně podrobných citací rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, uvádí ve své práci H. JANOSCH. Srovnání s autentickými prameny dokazuje, že je výkladově a faktograficky velmi přesný. Viz H. JANOSCH, *Das Hultschiner*, s. 90–114 (kapitola Boj o německou školu).

⁶⁴ V. PLAČEK, *Prajzáci*, s. 46.

⁶⁵ V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 119.

mecku), od roku 1933 stále pevněji spojovala s hitlerovským národním socialismem. Německému školství na Hlučínsku plynuly nemalé finanční prostředky z Německa. Například v období od dubna do září 1934 se jednalo o necelých 16 000 říšských marek (RM) měsíčně z nadace Deutsche Stiftung, z toho 14 000 RM na domácí soukromé vyučování a kulturní zařízení.⁶⁶ Další prostředky posílal Verein für das Deutschtum in Ausland (od 1. 3. 1933 Volksbund für das Deutschtum in Ausland).

Okresní úřad v Hlučině zrušil v únoru 1934 soukromé vyučování se zdůvodněním, že byly překračovány zákonem stanovené meze soukromého vyučování, tj. nebylo vyučováno doma, ale po třídách. Nicméně i po tomto zákazu se vyučovalo v soukromém vyučování nadále, i když tentokrát už striktně v domácím prostředí a s tím, že počet dětí v Privatunterrichtu klesl pro následující školní rok asi o třetinu.⁶⁷

Na začátku školního roku 1935/36 zrušila slezská ZŠR 12 tříd na německých školách v Opavě, aby zamezila dojíždění hlučínských žáků.⁶⁸ Podle Viléma Plačka však hlučínské děti přesto dojížděly do opavských, nyní velmi přeplněných tříd (40–60 žáků na třídu).⁶⁹

Následovalo další opatření proti soukromému vyučování. Podmínky pro povolení soukromého vyučování byly zpřísněny tzv. lex Uhlíř z roku 1936 (došlo k novelizaci §u 23 zákona 1869 č. 62 ř. z. ze dne 14. května). Dítě mohlo být od té doby vyučováno doma jen se svolením okresního školního úřadu, přičemž podmínkami byly národnost dítěte odpovídající vyučovacím jazyku a záruka v ohledu státoobčanském. Rodiče dětí museli k žádosti přiložit výpis o německé národnosti. Státní úřad statistický však zanedlouho přestal pro potřeby Privatunterrichtu takový výpis poskytovat,⁷⁰ i když to šlo zpočátku bez problémů – evidentně tomu tak bylo na nátlak českých nacionalistických organizací.⁷¹

Lex Uhlíř tak přinesl prakticky zánik soukromého vyučování. Děti rodičů klasifikovaných s moravskou (českou) národností na něj podle nových předpisů neměly nárok, děti německé národnosti, pokud nechodily do opavských škol, jak tomu bylo hlavně v západní části Hlučínska, měly problém získat potřebné potvrzení. Henleinova strana následně začala poskytovat tzv. doplňkové doučování v němčině (Nachhilfeunterricht), které probíhalo po vyučování. Z 852 dětí, které předtím navštěvovaly soukromé vyučování, se však v září 1936 jen 527 přihlásilo do českých veřejných škol, takže zbytek zřejmě navštěvoval jen pomocné vyučování. V dubnu 1937 čs. úřady zakázaly i pomocné vyučování.⁷²

V roce 1938 dospěla situace na Hlučínsku k hořkému konci. Před školním rokem 1938/39 odhlásili rodiče z Hlučínska z českých škol 2380 dětí a přihlásili je do ně-

⁶⁶ Jitka BALCAROVÁ, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha 2013, s. 169.

⁶⁷ V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 186.

⁶⁸ J. NĚMEČKOVÁ, *Hlučínský problém*, s. 82.

⁶⁹ V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 186.

⁷⁰ Tamtéž, s. 196; V. PLAČEK, *Prajzáci*, s. 66.

⁷¹ Viz NA, fond Předsednictvo ministerské rady, kart. 3285, svazek 736/11, č.j. 1487/36, podání slezské odbočky Národní rady československé v Opavě prezidiu ministerské rady ve věci sčítání lidu na Hlučínsku z 26. 2. 1936. Národní rada požadovala, aby prezidium ministerské rady zakázalo statistickému úřadu vystavovat obyvatelům Hlučínska potvrzení o německé národnosti ve sčítání lidu.

⁷² V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 216–17; V. PLAČEK, *Prajzáci*, s. 66.

meckých škol. ZŠR však přihlášky rodičů z Hlučínska do německých škol nepřijala. Na nátlak německých poslanců pak vznikla školská paritní komise, která ve druhé polovině srpna 1938 přezkušovala dotyčné děti, pokud se ke zkoušce dostavily, z jazykových znalostí.⁷³ Pak už přišly známé události října 1938 a do hlučínských škol se na několik let vrátila němčina.

Závěr

Rozhodnutím pařížské mírové konference získala ČSR jen část území Pruského Slezska, jež požadovala, a sice část ekonomicky podstatně méně významnou. Historiografie se dosud nezabývala tím, jestli to nebyl jeden z významných faktorů limitujících možnosti pracovního uplatnění obyvatel Hlučínska ve 20. a 30. letech, aniž by volili pracovní výjezdy do Německa. Pokračující nutnost hledat si zaměstnání v Německu nutně jen posilovala averzi vůči ČSR a proněmecký sentiment u nemalé části (možná většiny) Hlučičanů. Došlo tak k trochu paradoxní situaci – o němčinu projevilobyvateľstvo větší zájem než před rokem 1920, kdy také tisíce lidí z Hlučínska dojížděly za prací do německých oblastí. Většina z nich si určitě vystačila s velmi omezenou slovní zásobou (při výkonu profese zedníka, havíře či zemědělského dělníka není určitě zapotřebí sofistikované komunikace), a tak zájem hlučínských rodičů o německé vzdělávání dětí po roce 1920 musel být motivován nejen praktickými důvody, ale i (možná dokonce především) celkovou nechuť vůči ČSR a silnou proněmeckou agitací. Německá škola se stala symbolem vzdoru, výrazem politických či kulturních preferencí.

Integrace obyvatel Hlučínska do nového státního zřízení byla značně problematická – kultura a mentalita zdejších lidí se značně odlišovala od jiných oblastí, v nichž se hovořilo českým jazykem. Státní moc zavedla na nově připojeném území Hlučínska v roce 1920 de facto koloniální systém, kterým se snažila bojovat proti německým vlivům a reminiscencím obyvatelstva na „pruské pořádky“ – oddalovala volbu obecních samospráv, odprodej pozemků v rámci pozemkové reformy podmiňovala prokázáním loajality k českému národu, omezila či spíše zcela suspendovala autonomii místních školských orgánů. Protiněmecký postup čs. státu na Hlučínsku mohl být stěžejí úspěšný, pokud nebyl doprovázen účinnými ekonomickými opatřeními, což se nestalo. Pracovních příležitostí doma a na Ostravsku bylo pro obyvatele Hlučínska málo, hospodářská krize situaci ještě zhoršila. Německo této situace využilo – uvádí se, že sezónní dělníci z Hlučínska byli v Německu přijímáni z politických důvodů přednostně (přitom se však zapomíná na faktor „dobré pověsti“ – byli známí jako poctiví pracanti).

V oblasti obecného a občanského školství platil na Hlučínsku po celou dobu I. republiky v podstatě výjimečný stav, neboť navzdory přítomnosti stovek dětí německé národnosti (podle přísných státních kritérií) byly s výjimkou dvou téměř ryze německých obcí zrušeny všechny německé školy. Když část hlučínského obyvatelstva reagovala posíláním dětí do německých škol v Opavě, státní moc se tomu opakovaně pokoušela zabránit, i když tím jednala v rozporu s platnými zákonnými předpisy. V české historiografii se dosud nikdo nezabýval tím, proč tomu tak bylo, respektive proč státní

⁷³ V. PLAČEK, *Pražáci II*, s. 218.

moc prostřednictvím komisaře Šrámka prováděla výše popsanou výkladovou ekvilibristiku, místo aby jednoduše vydala zákon, jímž by byla rozšířena působnost moravského zákona zakazujícího odnárodňování dětí na celé Československo. Domnívám se, že důvodem byla snaha státu přitáhnout do českých škol v jiných částech republiky, zejména na Slovensku a částečně asi i v Čechách, děti, které v dané chvíli, kupříkladu vlivem dlouhodobého působení jejich předků v německojazyčném či maďarskojazyčném prostředí, nemohla státní správa při nejlepší vůli klasifikovat s čs. národností, případně děti vyloženě německé či maďarské národnosti. Čs. stát proto velkoryse podporoval české menšinové školy. Těch bylo v českých zemích v roce 1930 přes 1400, z toho 1153 státních. V roce 1921 navštěvovalo české menšinové školy 900 německých dětí, v roce 1935 přes 5500. V roce 1930 fungovalo jen 17 německých menšinových obecných škol a 6 občanských škol a navštěvovalo je dohromady jen 17 českých dětí.⁷⁴

Volání po německých školách na Hlučínsku se čs. stát pokusil utlumit zavedením hodin němčiny na českých obecných školách. Výše citovaný dopis komisaře Šrámka z roku 1920 svědčí o tom, že bezprostředně po začlenění Hlučínska do ČSR se němčina neučila vůbec.⁷⁵ Německé práce z roku 1930, které měly silně protičeskoslovenský ráz a právě proto jim v tomto ohledu můžeme věřit, výslovně uvádějí, že tehdy se už němčina na obecných školách učila. Podle Hermanna Janosche si rodiče hlučínských dětí vymohli, že se na obecných školách na Hlučínsku bude němčina učit v rozsahu čtyř hodin týdně od druhé třídy. Nicméně výuka němčiny prý byla velmi nekvalitní.⁷⁶ O čtyřech hodinách týdně píše i Eberhard Bollacher, jenž dodává, že se to netýkalo všech českých obecných škol na Hlučínsku.⁷⁷

Jaroslava Němečková před půl stoletím provedla analýzu výkazu školou povinných dětí z Hlučínska ze září 1931, podle kterého bylo německé národnosti jen 364 z celkem 9 679 dětí, tj. 3,76 %, avšak 1 642 (17 %) dětí navštěvovalo německé školy, domácí vyučování či střední školy s německým vyučovacím jazykem. Němečková z toho usuzuje na germanizaci dětí moravského původu.⁷⁸ Její závěr je třeba trochu „změkčit“. I když budeme akceptovat způsob, jakým stát vyhodnocoval národnost na Hlučínsku (tzn. prakticky automatické přidělení moravské národnosti autochtonnímu obyvatelstvu), naskytá se otázka, jak je možné, že děti německé národnosti nebyly ani 4 %, když obyvatelstvo německé národnosti dosáhlo podle sčítání lidu 1930 7,5 % podílu.

Velmi muselo trpět vzdělání dětí, vezmeme-li v úvahu, že část z těch dojíždějících do opavských škol (hlavně ze západní části hlučínského okresu) pořádně nerozuměla vyučovacím jazyku, a že v Privatunterrichtu se děti podle dochovaných informací učily třeba jen jednu vyučovací hodinu denně. Děti se tak bohužel staly zajatci ve sporu mezi čs. státem, který nepoužíval jako svůj zásadní argument srozumitelnost jazyka

⁷⁴ Alfred Bohmann, *Das Sudetendeutschum in Zahlen. Handbuch über den Bestand und Entwicklung der sudetendeutschen Volksgruppe in den Jahren von 1910 bis 1950. Handbuch soziologischer und wirtschaftlicher Verhältnisse im Spiegel der Statistik*, München 1959, s. 69.

⁷⁵ „Vyučovací řeči na školách na Hlučínsku je čeština, na přání obyvatelstva však může být na jednotlivých školách zplnomocněným komisařem po vyšetření poměrů zavedena němčina jako vyučovaný předmět.“

⁷⁶ H. JANOSCH, *Das Hultschiner*, s. 93.

⁷⁷ E. BOLLACHER, *Das Hultschiner*, s. 90.

⁷⁸ J. NĚMEČKOVÁ, *Hlučínský problém*, s. 78–79.

výuky, a rodiči, kteří (z praktických důvodů i pod vlivem agitace) sverpě trvali na vzdělání svých potomků v německém jazyce. Je rovněž otázkou, jak musely vypadat ony povinné zkoušky na opavských německých školách, na jejichž základě obdržely vysvědčení děti vyučované formou domácího vyučování.

Německá agitace na Hlučínsku nebyla vedena ryzím zájmem o osud místního obyvatelstva, ale politickými cíli, které měly už ve 20. letech charakter iredenty. Ve 30. letech už byla řízena nacistickým režimem, který dokázal využít nejen proněmeckého sentimentu hlučínského obyvatelstva, ale i těžkých dopadů hospodářské krize. Nebyla-li čs. národnostní politika na Hlučínsku příliš úspěšná ani ve 20. letech, v posledních letech existence I. republiky se dostala do velmi těžké situace.

National Policy in the Inter-War Hlučín Region (with Accent on Elementary School System)
(Summary)

Integration of the Hlučín region residents into the new system after the annexation to the Czechoslovak Socialistic Republic in 1920 was very problematic – culture and mentality of the local people was very different from other regions where the Czech language was spoken. The new state power was interested in the unification of the newly acquired territory which should not have been any different from other Czech lands. It was somehow automatically expected that the Czech speaking population would be loyal towards the Czechoslovak state. The main concern was education which should have prepared new generations of people conformed to the new establishment. However, many parents who were recorded as Czech during the census wished German education for their children. These parents considered German a culturally higher language which would give their children better possibilities of self-realisation which was supported not only by thousands of people working in Germany but also by German agitation.

PROTIŽIDOVSKÉ AKTIVITY POLSKÉ NÁRODNÍ DEMOKRACIE V HORNÍM SLEZSKU VE 30. LETECH 20. STOLETÍ*

Tereza Valihrachová

Tereza Valihrachová: Anti-Semitic activities of the National Democracy in the Upper Silesia during the 1930's

This study is focused on anti-Jewish activities of Upper-Silesian National Democrats during the thirties. The introductory part deals with the general establishment of the Upper Silesia National Democracy before the May coup. The main part describes anti-Jewish activities that were carried out mostly by young members of national-democratic groups like Stronnictwo Narodowe, Obóz Wilekiej Polski or Obóz Wszechpolski, particularly in Bielsko, Chorzów and Katowice. The main part is based mainly on studies of archival sources in Poland.

Key Words: National Democrats, Upper Silesia, Anti-Semitic activities, Jews, 1930's

Předkládaná studie je zacílena na problematiku polské národní demokracie (*Narodowa Demokracja*, ND) v polské oblasti Horního Slezska se zaměřením na protižidovské aktivity tohoto uskupení, jak byly realizovány ve 30. letech 20. století. V tomto období se již tak silně pravicová národní demokracie dále radikalizovala, ke slovu se dostali její mladí představitelé a hnacím motorem se stal antisemitismus.

Tématika národní demokracie je v polské historiografii zpracována dostatečně a není proto překvapením, že existuje také monografie zkoumající působení tohoto pravicového hnutí právě v oblasti Horního Slezska. Jedná se o knihu Piotra Świercze, která byla publikována pod názvem *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku w Drugiej Rzeczypospolitej*.¹ Autor se problematice věnuje vyčerpávajícím způsobem, nevymíná konkrétní případy protižidovských aktivit národních demokratů v dané oblasti. Nikoli náhodou se proto zmíněná publikace stala jedním z klíčových zdrojů rovněž této studie. Český psaná literatura k tématu chybí. Mezi další práce, které jsem využila, patřily především různé syntézy slezských dějin, ale také Długajczykova *Sanacja Śląska*,² případně *Słownik Organizacji Młodzieżowych w Wojewódstwie Śląskim w latach 1922–1939* Piotra Greinera.³ V českém prostředí se politickými poměry v Horním Slezsku daného období zabývala Marie Gawrecká, a přestože se ve své knize o polské národní demokracii a jejich aktivitách ve vymezené oblasti zmiňuje, jedná se spíše o hrubý náčrt.⁴ Pro zpracování konkrétních případů protižidovských excesů byl tudíž stěžejní archivní výzkum a studium archivních fondů uložených zejména ve varšav-

---

* Studie vznikla jakožto součást řešení projektu „Polský pohled na národnostní problematiku v pojetí historickém a sociologickém v první polovině 20. století“ v rámci Studentské grantové soutěže na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě (SGS/3/2013).

¹ Piotr ŚWIERCZ, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku w Drugiej Rzeczypospolitej*, Karaków 1999.

² Edward DŁUGAJCZYK, *Sanacja Śląska 1926–1935. Zarys dziejów politycznych*, Katowice 1983.

³ Piotr GREINER, *Słownik Organizacji Młodzieżowych w Wojewódstwie Śląskim w latach 1922–1939*, Katowice 1993.

⁴ Marie GAWRECKÁ, *Politické poměry ve Slezsku v letech 1815–1939*, Opava 2011.

ském Archivu nových dokumentů (*Archiwum Akt Nowych*) a také v katovickém státním archivu (*Archiwum Państwowe w Katowicach*).⁵

Národní demokracie v polském Horním Slezsku

Představitelé hornoslezského národnostního proudu se na konci 19. století rekrutovali z řad přistěhované inteligence, která zde postupně našla své následovníky.⁶ Většina sympatizantů pocházela z řad lékařů, advokátů či učitelů středních škol, tedy představitelů tzv. svobodných povolání.⁷ Později můžeme vliv národních demokratů pozorovat u studující mládeže a v mládežnických a tělovýchovných organizacích.⁸ Příznivce mělo toto politické uskupení také ve Spolku lidových knihoven (*Towarzystwo Czytelni Ludowych*)⁹ nebo v Národní organizaci žen (*Narodowa Organizacja Kobiet*), kam vstupovaly především ženy se středním či vyšším vzděláním a manželky právníků nebo lékařů.¹⁰

V roce 1901 začal vycházet list *Górnoślązak*, který se stal hlavním národnědemokratickým tiskovým orgánem v regionu Horního Slezska, používaným v boji o politický vliv.¹¹ Mimo jiné v jeho redakci působila významná osobnost tehdejší hornoslezské „endecji“¹² Jan Jakób Kowalczyk.¹³

Po obnovení polského státu a vzniku slezského vojvodství s centrem v Katovicích hrál národnědemokratický proud marginální roli v politickém životě jak v hornoslezské části vojvodství, tak i v části těšínské.¹⁴ Počátek dvacátých let se v oblasti nesl ve znamení nadvlády křesťanské demokracie, v jejímž čele stál Wojciech Korfanty. Tato strana se vydělila z národnědemokratického předválečného proudu a s národní demokracií spolupracovala.¹⁵ Před volbami do Slezského sněmu¹⁶ se obě strany spojily v rám-

⁵ Jedná se o archivní fondy týkající se Slezského vojvodství. Konkrétně o policejní zprávy z katovického policejního oddělení, měsíční zprávy z oddělení veřejné bezpečnosti Slezského vojvodství a policie Slezského vojvodství. Materiály zachycují mimo jiné konkrétní případy protizidovských excesů ze strany národních demokratů v oblasti a mapují aktivity národnědemokratických organizací.

⁶ Maria Wanda WANATOWICZ, *Inteligencja na Śląsku w okresie międzywojennym*, Katowice 1986, s. 53

⁷ TÁŽ, *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego 1918–1945*, Katowice 1994, s. 52.

⁸ Např. J. Rostek (1858–1929), lékař, aktivista, působil v Ratiboři a Horním Slezsku, první redaktor *Nowin Raciborskich*.

⁹ M. W. WANATOWICZ, *Historia społeczno-polityczna*, s. 52.

¹⁰ TÁŽ, *Inteligencja na Śląsku w okresie międzywojennym*, s. 54.

¹¹ Marian ORZECOWSKI, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku do 1918 roku*, Wrocław 1965, s. 88.

¹² „Endecja“ – běžně používané označení pro polskou národní demokracii podle počátečních slov názvu *Narodowa Demokracja*.

¹³ M. ORZECOWSKI, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku*, s. 88.

¹⁴ Edward DŁUGAJCZYK, *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922–1939*, Katowice 1990, s. 53.

¹⁵ M. GAWRECKÁ, *Politické poměry ve Slezsku*, s. 102.

¹⁶ Specifikem regionu, které jej odlišovalo od ostatních polských území, byla jeho autonomie vyjádřená existencí Slezského sněmu. Ten byl zřízen v Katovicích na základě ústavního zákona z 15. července 1920. Do roku 1935 měl sněm 48 poslanců (na každých 25 tisíc obyvatel připadal jeden poslanec), disponoval v regionu obdobnými pravomocemi jako sněm celostátní, tzn. zákony, které přijímal, neměly být v rozporu s celostátní ústavou. Stát nemohl vojvodství zrušit bez souhlasu sněmu. Vojvodu a jeho zástupce jmenoval prezident republiky. Výrazem autonomie byl vlastní rozpočet, který byl vytvářen z daní placených obyvatelstvem a hospodářskými institucemi. Po organizační stránce byl Slezský sněm věrnou kopií Parlamentu.

ci Národního bloku (*Blok Narodowy*, BN). Největším konkurentem uskupení se stala Národní dělnická strana (*Narodowa Partia Robotnicza*, NPR). Volby se konaly 24. září 1922 a Národní blok v nich s 33,5 % hlasů zvítězil.¹⁷ Krátce po těchto volbách, ve dnech 5. a 15. listopadu,¹⁸ se konaly také volby do Sejmu a Senátu Polské republiky. Do Sejmu se prosadilo šest politiků z Horního Slezska, mj. i Korfanty, nebyl však mezi nimi žádný národnědemokratický politik. Naopak v Senátu „endecja“ zastoupení získala, když se senátorem stal Jan Jakób Kowalczyk.¹⁹

Národní demokraté však nebyli spokojeni s neustálým nárůstem vlivu křesťanské demokracie.²⁰ Nespokojenost začala postupně sílit a čím dál častěji byly slyšet hlasy žádající vytvoření samostatného národně demokratického uskupení v oblasti.²¹ V březnu roku 1924 nesoulad v klubu křesťanských a národních demokratů vyvrcholil a v historii národní demokracie v Horním Slezsku začala nová etapa. Podporovatelé ND zde vytvořili pobočku celostátně působícího Lidově-národního svazu (*Związku Ludowo-Narodowego*, ZLN).²² Přes omezené možnosti, které národní demokracie v oblasti Horního Slezska měla, si stále udržovala svou vlastní tvář a ideologii a soustavně vyvíjela tlak, kterým se snažila zvětšit vliv v křesťanské demokracii.²³

Po květnovém převratu v roce 1926 pozice národních demokratů v oblasti dále slábla, příčinou byla především neatraktivnost jejich programu. Velmi podobný program totiž měl v tomto období i sanační režim, což způsobilo, že k němu část národních demokratů přešla.²⁴ Ve slezské ND se v podstatě vyprofilovaly dva proudy: první z nich se, po vzoru hlavního ideologa národní demokracie Romana Dmowského, chtěl spojit s křesťanskou demokracií proti novému režimu,²⁵ druhý naopak preferoval spojení se sanací. Druhou alternativu upřednostňovala spíše starší generace hornoslezských národních demokratů – Jan Jakób Kowalczyk, Edward Rybarz či Tadeusz Karczewski. Pod jejich vlivem vytvořila „endecja“ společně s NPR a křesťanskými demokraty před volbami Polské sjednocení křesťanských stran (*Polskie Zjednoczenie Stronnictw Chrześcijańskich*), jehož primárním cílem bylo posílení polského vlivu v oblasti.²⁶ Ukázalo se však, že národní demokraté nemají dostatečnou politickou sílu a jejich vliv se marginalizoval.²⁷

M. GAWRECKÁ, *Politické poměry ve Slezsku*, s. 103; Józef CIAĞWA, *Wpływ centralnych organów II Rzeczypospolitej na ustawodawstwo śląskie w latach 1922–1939*, Katowice 1979, s. 29–30.

¹⁷ P. ŚWIERCZ, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku*, s. 50.

¹⁸ Edward DŁUGAJCZYK, *Panorama polityczna województwa śląskiego 1922–1939*, Katowice 1986, s. 5.

¹⁹ TÝŽ, *Sanacja Śląska 1926–1935*, s. 19.

²⁰ TÝŽ, *Panorama polityczna województwa śląskiego*, s. 6.

²¹ Alfred SULIK, *Przemysł*, in: *Województwo śląskie 1922–1939. Zarys monograficzny*, Katowice 1996, s. 221.

²² Právě do něj vstoupil senátor J. J. Kowalczyk. P. ŚWIERCZ, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku*, s. 61.

²³ Tamtéž, s. 64.

²⁴ Joachim BAHLCKE – Dan GAWRECKI – Ryszard KACZMAREK a kol., *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, Gliwice 2011, s. 245.

²⁵ Mezi křesťanskou a národní demokracií však došlo k rozporům v některých zásadních otázkách týkajících se zejména autonomie Slezska a postavení německé menšiny. J. CIAĞWA, *Wpływ centralnych organów*, s. 229–231.

²⁶ Maria Wanda WANATOWICZ, *Aktywność społeczno-polityczna ludności*, in: *Województwo Śląskie 1922–1939, Zarys monograficzny*, Katowice 1996, s. 147.

²⁷ Po ukončení působení hlavní tiskoviny národních demokratů *Gónce Śląskiego* „endecja“ chtěla zaplnit sossowieckou *Iskru*. V té době deník změnil pro tento účel i název, od podzimu 1926 se jmenoval *Kurier*

Židé v Polsku v meziválečném období

Židé patřili v meziválečném Polsku k významné národnostní menšině.²⁸ V žádném z evropských států nebyla tak početná židovská komunita.²⁹ Více než třetina z nich se věnovala obchodu, zbytek se uplatnil v průmyslu, řemesle či hornictví. Nejčastěji provozovali drobné živnosti.³⁰ V některých oborech Židé představovali většinu a nejenže přispěli k urychlení hospodářského vývoje celého státu, ale také k vytvoření příznivých podmínek pro nová odvětví.³¹

Přestože bylo Polsko podle ústavy z roku 1921 demokratickou republikou, kde mohly národnostní menšiny svobodně budovat svou identitu,³² měla Národní demokracie ve svém programu pevně ukotveno, že Poláci by měli být pány ve svém státě a menšiny by neměly mít podíl na politické vládě. Němci a Židé, jako neschopní asimilace, měli emigrovat.³³

Mezi ortodoxními Židy existoval názor, že politická práva nejsou pro Židy důležitá, protože by je mohla odvést od víry. Nicméně jako elektorát hráli významnou roli. Protipól tvořili Židé reformovaní, kteří prošli kulturní asimilací a tvrdili, že židovský problém je problémem společenským a ekonomickým, a nikoliv národnostním, a může být vyřešen získáním rovnoprávnosti.³⁴ Existovaly rovněž židovské politické strany, mezi nimi například „Agudat Israel“ (*Związek Izraela*), který nebyl nastaven radikálně, sympatie si proto získal i u polského nežidovského obyvatelstva. Největší socialistickou stranou byl „Bund“ (*Powszechny Żydowski Związek Robotniczy*).³⁵

Květnový převrat považovaly židovské politické strany za menší zlo v porovnání s tím, které pro ně představovala národními demokracie. Piłsudski zastával v souvislosti s menšinami poměrně liberální politiku. Podnikl kroky na podporu židovského obchodu, který využil oživení hospodářství v souvislosti se stabilizací politické situace.³⁶

Ačkoli ve druhé polovině 30. let nebylo v Polsku proti Židům oficiálně zasahováno, tak jako tomu bylo v Německu, vláda nepodnikla ani žádné kroky, které by mohly být židovské populaci nápomocny proti útokům ze strany „eneků“. Od drobných incidentů policie často odvracela oči, na univerzitách byla pro Židy vytvořena speciální

Zachodni. První čísla se v ulicích Katovic rozdávala zdarma, ovšem ani to nepomohlo k trvalému zabydlení se mezi tiskovinami Horního Slezska. Redakce přetrvala něco přes rok. E. DŁUGAJCZYK, *Oblicze polityczne i własnościowe*, s. 62.

²⁸ Szymon RUDNICKI, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 7.

²⁹ Podle sčítání lidu z roku 1921 na území Polska žilo 2,8 milionů Židů, což představovalo 10,4% z celkového počtu obyvatelstva. Postupně jejich počet vzrostl na 3,11 milionu, což představovalo 9,8%. Tamtéž, s. 7.

³⁰ Právě tato skupina se stala v období hospodářské krize nejčastějším terčem útoků ze strany národních demokratů.

³¹ S. RUDNICKI, *Żydzi w parlamencie*, s. 8.

³² Přestože se polská delegace na pařížských mírových jednáních zavázala k značným ústupkům vůči národnostním menšinám (včetně Židů), splněno bylo jen velmi málo. Projevy diskriminace se objevovaly v mnoha oblastech včetně podnikání, přístupu k úřadům nebo školství. Lubomir KOPEČEK, *Židé v Polsku po roce 1945*, *Politologický časopis* 5, 1998, č. 3, s. 330, 331.

³³ V letech 1921–1925 opustilo Polsko 184 500 Židů, emigrace však byla ve srovnání s obdobím před první světovou válkou nižší. Tamtéž, s. 7.

³⁴ S. RUDNICKI, *Żydzi w parlamencie*, s. 9.

³⁵ Ronald MODRAS, *Kościół katolicki i antysemityzm w Polsce w latach 1933–1939*, Kraków 2004, s. 51.

³⁶ Tamtéž, s. 56.

místa v přednáškových sálech, fungoval *numerus clausus*.³⁷ Teprve zhoršení mezinárodní situace po nástupu Adolfa Hitlera v Německu způsobilo, že tyto projevy slábly.³⁸

Protižidovské aktivity Národní demokracie ve 30. letech 20. století

Protižidovské excesy můžeme označit za nejčastější aktivitu hornoslezských „endeků“ ve 30. letech. Zásadní množství těchto aktivit se koncentrovalo na poli hospodářském, především formou ekonomického bojkotu. Vedení obou nejdůležitějších národnědemokratických organizací tohoto období, tedy Národní strany (*Stronnictwo Narodowe*, SN) i Všepolského tábora (*Obóz Wszepolski*, OW) nabádalo své členy, aby veškeré podobně zaměřené akce prováděli pokud možno legální cestou. I přesto docházelo k incidentům končícím velmi často zásahem policie.³⁹

Od počátku těchto aktivit v hornoslezské části vojvodství patřila židovská tematika a možnosti hospodářského bojkotu Židů k nejdůležitějším náplním schůzí a setkávání „endeků“. Ačkoliv v tom byla trocha politického kalkulu, je překonána teze, že by šlo ze strany národních demokratů o skutečně promyšlenou politickou taktiku.⁴⁰ Často se v národnědemokratických materiálech objevuje negativní pohled na Židy v tom smyslu, že zabírají pracovní místa Polákům a spolupracují s vládou, která je podporuje. Za podstatné nástroje v boji s židovským elementem byla kromě hospodářského bojkotu považována také separace. Židé, kteří vykonávali svobodná povolání, měli být pečlivě monitorováni, dokonce měla být zakázána smíšená manželství a například také společný pobyt Židů a křesťanů v rekreačních střediscích.⁴¹

Antisemitické nálady přineslo do sledované oblasti, kromě radikálních národnědemokratických mládežnických uskupení, také Národně-radikální hnutí (*Ruch Narodowo-Radykalny*, RNR) v čele s Pawłem Musiołem. Hlásalo nacionalistická hesla a postupně se stále více přichylovalo k národnostní tematice, od května 1935 pak své myšlenky propagovalo na stránkách časopisu *Kuźnica*.⁴²

Projevovaly se také další frakce, které dokonce přejaly fašistické symboly a hesla, hlásaly antisemitismus a programově zaujímaly místo na krajní pravici politického spektra, čímž byly blízké národní demokracii. Díky tomu v mozaice politického života představoval RNR spojení mezi částí sanace se SN, projevující se jejich postupnou symbiózou.⁴³ Vrcholem jejich aktivity byla léta 1937–1938, kdy došlo k alianci ONR-Falangy⁴⁴ a provládního Tábora národního sjednocení (*Obóz Zjednoczenia Narodowego*, OZN).⁴⁵

³⁷ Jedná se o omezení židovských studentů na některých univerzitách na maximálně 10% od roku 1937.

³⁸ R. MODRAS, *Kościół katolicki i antysemityzm*, s. 57 a 58.

³⁹ P. ŚWIERCZ, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku*, s. 153.

⁴⁰ Tamtéž, s. 154.

⁴¹ Archiwum Państwowe w Katowicach (dále APK), Dyrekcja Policji w Katowicach, sign. 190.b.

⁴² E. DŁUGAJCZYK, *Sanacja Śląska 1926–1935*, s. 260–331.

⁴³ Tamtéž, s. 260–331.

⁴⁴ Národně-radikální tábor (*Obóz Narodowo-Radykalny*, ONR) byla celopolská mládežnická národnědemokratická organizace, výrazně čerpající z nacistických vzorů, která vznikla 14. 4. 1934. V roce 1935 se rozštěpila na dvě frakce ONR-Falangu a ONR „ABC“. Ve Slezsku vyvíjela větší činnost ONR-Falanga, ta vystupovala pod oficiálním názvem Národně-radikální hnutí (*Ruch Narodowo-Radykalny*, RNR) pod vedením Bolesława Piaseckého. Původ ONR ve Slezsku byl komplikovaný. Šíření ideologie se konalo dvěma způso-

Protižidovská hesla propagoval již od počátku 30. let Tábor velkého Polska (*Obóz Wielkiej Polski*, OWP),⁴⁶ a především z jeho řad se rekrutovali studenti, kteří založili radikální Ligu zelené stuhy (*Liga Zielonej Wstążki*). Původně měla šedesát členů a v čele stál předseda Stanisław Kubicki.⁴⁷ Dne 30. června 1932 se z její iniciativy konal nábor dobrovolníků na protižidovské akce. Prostřednictvím Kubického byl distribuován seznam židovských i křesťanských obchodů v Katovicích a křesťanští obchodníci byli vyzváni, aby na viditelné místo umístili nápis, že jejich obchod není židovský.⁴⁸ Jindy se stávalo, že do židovských obchodů byly záměrně dodány zkažené potraviny, což mělo odradit zákazníky.⁴⁹

Na konci července 1932 byly na zdi, okna a ploty v oblasti Katovic vylepovány letáky Ligy zelené stuhy, které nabádaly křesťany k boji proti Židům. Při kreslení lebek a nápisů „*Żid!*“ se podařilo chytit dva studenty. Po předložení dokladů je však policie propustila. O několik dní později, 5. srpna, proběhla v Katovicích podobná akce skupiny osmi osob pod vedením studenta lvovské polytechniky jménem Jerzy Grzymka. Nalezeno bylo okolo pěti set protižidovských letáků a smola, kterou používali k psaní hanlivých nápisů. Obojí policie zabavila a se členy skupiny sepsala protokoly.⁵⁰

Protižidovské aktivity provozovali v první polovině 30. let také členové samotného OWP, především v Bílsku (*Bielsko*).⁵¹ Už v říjnu 1928 se zde začaly aktivizovat skupiny Hnutí mladých OWP (*Ruch Młodych OWP*). Tvořili je aktivisté pocházející z kruhu kolem Edwarda Zajączka, který stál v čele celé skupiny. Vydávali vlastní noviny Mladý národovec (*Młody Narodowiec*) a vliv získali i mezi gymnaziálními studenty na Těšínsku. Okresní oddělení měla sídla v Katovicích a Královské Huti.⁵² Hnutí mladých zpočátku nevyvíjelo veřejné aktivity, ale to se změnilo na počátku 30. let. Jednalo se o jednu z neaktivnějších organizací s dynamickým růstem členské základny.⁵³ Edward Zajączek se ve 30. letech pod drobnohled policie dostal mimo jiné za šíření

---

by. Prvním z nich, možno jej označit jako vnější, byla agitace přes vyslance ONR-Falangy, kteří zakládali od října 1935 své mládežnické organizace na středních školách. K jejich rozvoji pak došlo na přelomu let 1936/1937, kdy fungovaly již ve všech městech Těšínského a Horního Slezska, kde byly různé typy středních škol. V říjnu 1936 pak byla založena v Chorzowě (Chorzów) organizace, která měla koordinovat jejich činnost – Oblastní výkonný výbor tábora národně-radikální mládeže (*Okregowy Wydział Wykonawczy Obozu Młodzieży Narodowo Radykalnej*). Druhým způsobem, který můžeme označit jako vnitřní, bylo včlenění různých regionálních uskupení do celopolské ONR-Falangy. Musiol postupně navázal kontakty s Piaseckým, až došlo ke zmíněnému spojení obou organizací. P. GREINER, *Słownik Organizacji Młodzieżowych*, s. 60.

⁴⁵ Tamtéž, s. 61.

⁴⁶ Obóz Wielkiej Polski vznikl z iniciativy Romana Dmowského 4. 12. 1926. Cílem organizace měla být mimo jiné konsolidace národnostních sil. K jeho hlavním programovým zásadám patřila snaha o vytvoření silného národa. Projekt měl sdružovat lidi napříč politickým spektrem, jejichž zájmem byla národnostní politika. Roman WAPIŃSKI, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980, s. 265; Ewa ORLOF – Andrzej PASTERNAK, *Programy partii i stronnictw politycznych w Polsce w latach 1918–1939*, Rzeszów 1993, s. 31.

⁴⁷ Archiwum Akt Nowych (dále AAN), Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Bezpieczeństwa Publicznego, Sprawozdania sytuacyjne miesięczne (dále UWŚ-WBP-SSM), lipiec r. 1932 sign. 275/II-18.

⁴⁸ AAN, UWŚ-WBP-SSM, sierpień, r. 1932 sign. 275/II-18.

⁴⁹ P. ŚWIERCZ, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku*, s. 154.

⁵⁰ AAN, UWŚ-WBP-SSM, sierpień, r. 1932 sign. 275/II-18.

⁵¹ AAN, UWŚ-WBP-SSM, r. 1931, sign. 275/II-17 a.

⁵² P. ŚWIERCZ, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku*, s. 127.

⁵³ AAN, UWŚ-WBP-SSM, grudzień, r. 1932, sign. 275/II-18 a.

protistátních materiálů. Policie u něj často za tímto účelem prováděla domovní prohlídky a několikrát byl také zatčen.⁵⁴ Hornoslezská odnož této organizace byla přes protesty sanačního režimu rozpuštěna již v březnu 1933.⁵⁵

K aktivitám této organizace nalezneme například informace o tom, že členové OWP z Bílska měli 18. března okolo 18:30 rozbít okna a výkladní skříně židovských obchodů ve městě. Akce byla zorganizována v reakci na zatčení čelných představitelů OWP Zajączka a Ferense, kdy dosavadní předseda Karol Olejarz svolal do místa svého bydliště na 15. března setkání členů OWP a navrhl uskutečnit útoky na židovské obchody v Bílsku právě 18. března za účelem zmírnění Zajączkova a Ferensova trestu. Olejarz ovšem při svém následném výslechu po zadržení policií tvrdil, že nešlo o jeho nápad, ale v případě, že by okna některého židovského obchodu skutečně rozbil, neviděl by na tom nic tak špatného, především z toho důvodu, že je dlouhodobě nezaměstnaný a Židé mají, jak známo, prostředků dostatek.⁵⁶

Politické aktivity Národní strany, která fungovala na území Horního Slezska v letech 1928–1935, byly na počátku 30. let nevýrazné.⁵⁷ Hlavní náplní činnosti byl původně boj proti sanačnímu režimu a protizidovské aktivity. Poté, co sanace přejala většinu národnědemokratických hesel, zůstal originální koncepcí právě jen antisemitismus, který však nebyl dostatečným základem pro budování politické strany.⁵⁸ Na říjnové schůzi roku 1933 se projednávalo rozšíření hospodářského bojkotu Židů. Na posledním setkání toho měsíce byla židovská otázka akcentována jako jedna z nejdůležitějších v rámci národnostní problematiky. V listopadu 1933 pak zahájil Edward Zajączek peněžní sbírku na členy vězněné v souvislosti s protizidovskými excesy v žiweckém (*Zywiec*) okrese.⁵⁹

V roce 1934 byly ze strany členů SN nadále prováděny četné protizidovské akce, speciálně v oblasti Katovic. Běžně bylo možné se setkat s nápisy „*Nekupuj u Žida!*“ a také s aktivním šířením periodik a letáků. K tomu byl dokonce utvořen při okresním oddělení strany referát tisku a propagandy, jehož deklarovaným cílem byla obrana hospodářských zájmů křesťanských obchodníků a řemeslníků ve Slezsku s tím, že měla být zavedena jakási materiální podpora této činnosti formou měsíčních poplatků; vzhledem k tomu, že šlo o nepovolenou peněžní sbírku, bylo ve věci zahájeno policejní vyšetřování. Nadále zůstala otázka hospodářského bojkotu židovských provozoven hlavním tématem členských schůzí, přičemž jiná témata byla probírána spíše mimochodem.⁶⁰ Zásadní zlom v protizidovských aktivitách členů hornoslezské národní demokracie přinesl rok 1935. V noci z 8. na 9. prosinec toho roku totiž došlo mezi čtvrtou a půl pátou ráno k sedmi explozím výbušných materiálů před objekty, jejichž majiteli byli právě Židé.

⁵⁴ E. DŁUGAJCZYK, *Sanacja Śląska 1926–1935*, s. 299. S OWP zde spolupracovaly i organizace *Związek Hallerczyków* či *Narodowy Związek Robotniczy*. APK, Akta Policji Województwa Śląskiego (1928–1939), sign. 311.

⁵⁵ P. GREINER, *Słownik Organizacji Młodzieżowych*, s. 69.

⁵⁶ APK, Akta Policji Województwa Śląskiego (1928–1939), Obóz Wielkiej Polski, sign. 311.

⁵⁷ M. GAWRECKÁ, *Politické poměry ve Slezsku*, s. 102.

⁵⁸ E. DŁUGAJCZYK, *Sanacja Śląska 1926–1935*, s. 360.

⁵⁹ AAN, UWŚ-WBP-SSM, listopad r. 1933, sign. 275/II-19b.

⁶⁰ AAN, UWŚ-WBP-SSM, r. 1934, sign. 275/II-20.

V Katovicích byla jedna nálož umístěna před dveřmi synagogy, její výbuch zničil dveře a také část zdi. Druhý výbuch nastal v zahradě sousedící se synagogou a nezpůsobil žádné škody. Další výbušniny byly nastraženy v obci Chropaczów. První explodovala u dveří skladu, kde poškodila dveře domu a poničila okna. Druhý výbuch poškodil některá okna bytového domu, jejich úlomky přitom poranily majitele. Ve městě Piekary Śląskie byly výbušniny nastraženy před vstupními dveřmi Waschmanova obchodu, zničily dveře a výkladní skříň. V obci Lipiny výbuch poškodil výlohu firmy Schell a několik oken v sousedních domech. Druhá zde nastražená výbušnina neexplodovala.⁶¹

Vyšetřování potvrdilo, že všichni pachatelé této činnosti jsou spojeni s Národní stranou. V souvislosti s tím byla této organizaci zakázána činnost, což se v inkriminovaných okresech dotklo takřka dvou tisíc jejích členů. I přes toto omezení zkoušeli následně národní demokraté konsolidovat své aktivity, mimo jiné přes organizaci *Praca Polska*.

Soudní proces proběhl s 21 členy SN, kteří byli z teroristických útoků obviněni. Jako důvod uváděli svou nenávist k Židům s tím, že útoky chtěli protestovat proti jejich přítomnosti ve Slezsku. Mělo jít především o zastrašovací jednorázovou akci, cílem nebylo nikoho zranit. Rozsudek soud vynesl 11. února 1936. Iniciátor útoků Jakubowski byl odsouzen na 3 roky, 17 obviněných bylo potrestáno odnětím svobody v rozmezí od 1 do 2,5 roku, tři členové SN byli obvinění zproštěni.⁶² Také v následujícím roce došlo v oblasti Katovic a Varšavy k několika bombovým útokům a existovalo silné podezření, že se na nich podíleli studenti, příznivci či členové SN, kteří pracovali nebo absolvovali praxi v hornoslezských továrnách a dolech, kde se zmocnili výbušnin.⁶³

Přestože zmíněné bombové útoky můžeme označit za největší protizidovskou akci roku 1935 v hornoslezské oblasti, nešlo o akci ojedinělou. Například v polovině srpna byla zatčena celá řada členů SN z důvodu kolportáže protizidovsky orientovaných spisů a 31. srpna 1935 okolo 18. hodiny v Bytkově na ulici Katovické dva lidé násilím vnikli do dílny Žida Daniela Krakowského a zdemolovali její vybavení. Způsobenou škodu majitel vyčíslil na zhruba 1500 zlotých. Obvinění byli Józef Nawrat, Feliks Goławski a Alojzy Płaczek z Bytkowa. Podle svědeckých výpovědí vtrhli do dílny a mezi urážkami typu „*Pryć s Żidy!*“ ji začali demolovat. Zničili postupně dva stoly, šicí stroj a lavici před domem. Svědci incidentu zavolali policii, která pachatele dopadla. Všichni byli členy SN, a protože vyhrožovali, že se ještě vrátí Žida zbit, byli po kratší potyčce převezeni do vazby. Všichni shodně uvedli, že jednali na vlastní pěst a bez vědomí stranických orgánů.

Další akce proběhla 1. prosince mezi druhou a půl třetí ráno, kdy byla zamalována okna skladu v Katovicích a stejně tak výkladní skříň několika židovských obchodů. Vyšetřováním se zjistilo, že pachatelé byli členové SN, kteří té noci, po skončení taneční zábavy, odjeli do centra města, kde došlo ke zmíněným incidentům. Jeden z členů SN měl údajně před skončením taneční zábavy prohlásit: „*Jdeme bit Żidy!*“⁶⁴

⁶¹ P. ŚWIERCZ, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku*, s. 95.

⁶² Tamtéž, s. 96–98.

⁶³ APK, Policja Województwa Śląskiego 1930–1938, Stronnictwo Narodowe, sign. 146.

⁶⁴ APK, Dyrekcja Policji w Katowicach, sign. 190.b.

Další národnědemokratickou organizací, která působila ve sledované oblasti, a jejíž členové také nešetřili protižidovskými excesy, byl v letech 1937–1939 Tábor všepolský (Obóz Wszeczpolski, OW). Fungoval prakticky jako pokračování SN, zakázaného po teroristických útocích z prosince 1935. Předseda Wincenty Prus v podstatě zachoval politický program SN, ale změnil charakter agitací, aby se vyhnul represím.⁶⁵ Nejaktivnější byl OW v oblasti Chořova, skládal se z osmi mužských a dvou ženských oddílů čítajících desítky členů. Co dva týdny se pořádaly členské schůze. Mezi hlavní rysy programu patřilo opět národní uvědomění, prosazování dominance katolické církve, válka proti svobodným zednářům, Židům a komunistům a opozice k vládnoucímu režimu.⁶⁶ Dne 16. května 1937 došlo k výbuchu dynamitu pod obchodem s konfekcí Žida Abrahama Smietany v obci Rydułtowy v rybnickém okrese. Škoda zde byla vyčíslena na 600 zlotých. V tomto případě však není zcela jasné, zda měli čin na svědomí členové OW, ačkoli byl v souvislosti s tím zadržen tajemník jeho místního oddělení Edward Chruszcz.⁶⁷

V následujícím měsíci bylo zaznamenáno zničení výrobků vystavených ve výkladní skříni jednoho ze židovských obchodů v téže obci. Došlo k napadení dvou Židů v Chořově a obtěžováni byli dva židé v Katovicích. Zde bylo také rozbito několik oken v židovských obchodech, objevily se též nápisy „Zde Žid“ se šipkou směřující k obchodu. Další nepokoje byly zaznamenány v Čenstochově a také v obci Lublińec.⁶⁸ S koncem prázdnin začali členové OW nabádat studenty a jejich rodiče, aby nakupovali školní potřeby u křesťanských obchodníků.⁶⁹ Členové OW také bránili židovským prodavačům ve vstupu na jarmark, který se ve městě konal 21. září. Hrozícím excesům však zabránila policie, která předvedla 10 členů OW na stanici, kde byli drženi po dobu trvání jarmarku.⁷⁰ Před Vánocemi byly posilovány hlídky členů před židovskými obchody a zintenzivněna kolportáž letáků. Plánována byla též organizace „týdne propagandy polského obchodu a řemesla“, policie však konání akce z důvodů možných nepokojů nepovolila.⁷¹

Počátkem roku 1938 protižidovské aktivity slábly, ale přesto můžeme najít několik záznamů – v noci na 30. ledna se na převážně na židovských objektech objevily plakáty s antisemitskými hesly. Na výkladní skříň obchodu židovské majitelky vylepili členové OW plakát s heslem „*Polák nakupuje jen u křesťanů, u Židů pouze had*“. Zajímavostí je, že v tomto období přestaly být bojkoty a další protižidovské aktivity záležitostí nočních hodin a realizovány byly i dopoledne či odpoledne. Typickým průběhem bylo nasazení „hlídky“ čítající čtyři až sedm členů, která bránila zákazníkům ve vstupu do židovské provozovny, někdy se stalo, že omezovala normální provoz i v přilehlých ulicích.⁷² V dubnu hlídky zesílily, přesto se bojkoty odehrávaly v rámci zákonných mezí a, dá-li se to tak říci, v poklidné atmosféře. Hlášeno bylo jen málo pří-

⁶⁵ M. W. WANATOWICZ, *Aktywność społeczno-polityczna ludności*, s. 171.

⁶⁶ APK, Policja Województwa Śląskiego, Obóz Wszeczpolski (1938–1939), sign. 348.

⁶⁷ AAN, UWŚ-WBP-SSM, maj r. 1937, sign. 275/II-22.

⁶⁸ AAN, UWŚ-WBP-SSM, czerwiec r. 1937 sign. 275/II-22.

⁶⁹ AAN, UWŚ-WBP-SSM, sierpień r. 1937 sign. 275/II-22.

⁷⁰ AAN, UWŚ-WBP-SSM, wrzesień r. 1937 sign. 275/II-22.

⁷¹ AAN, UWŚ-WBP-SSM, grudzień r. 1937 sign. 275/II-22.

⁷² APK, Policja Województwa Śląskiego, Obóz Wszeczpolski (1938–1939), sign. 348.

padů napadení, přičemž mezi nimi nalezneme také záznamy o tom, že židovské bojůvky napadaly příslušníky národních demokratů. V některých případech policie obchody na čas uzavřela.⁷³ V souvislosti s Vánoce probíhal bojkot pod záštitou Hlavního výboru národní akce ve Slezsku (*Glównego Komitetu Narodowej Akcji na Śląsku*). V průběhu trvání akce se vše obešlo bez agresivnějších útoků vůči Židům, výjimkou byla vytlučena okna a výkladní skříně židovských provozoven v Chořově. Policie pak zadržela 13 členů OW, kterým byly uděleny pokuty od tří do pěti zlotých a jednodenní vazba.⁷⁴

Příchod roku 1939 neznamenal v protizidovských aktivitách OW velkou změnu. Opět se můžeme setkat s informacemi o zamalování výkladních skříní židovských provozoven smolou či hašeným vápnem, dále s rozbitými okny chořovské synagogy, kde šlo dokonce o velmi mladé pachatele ve věku kolem čtrnácti let. Za zmínku stojí tzv. incidenty v parku – jednalo se o Hutnický park (*Park Hutniczy*) v Chořově, kde 29. června skupina přívrženců OW okolo šesté hodiny večerní verbálně napadla poklidně sedící Židy, kteří argumentovali, že mají na tento veřejný prostor také právo. Následně se strhla hádka, při níž byla napadena jedna ze Židovek. Při pokusu zopakovat akci o několik dní později byli aktivisté zaskočeni přítomností policie a poté, co park jednou obešli, prostor opustili.⁷⁵

Jak uvádějí archivní materiály, k protizidovským excesům docházelo koncem 30. let i v polském Těšíně. Dozvídáme se, že 16. prosince 1938 v Těšíně a 15. února 1939 ve Skočově (*Skoczów*) proběhla setkání Národní strany, na kterých řečník vyzýval přítomné k odsunu Židů z pohraničí a pak i z celého Polska. Před vypuknutím války se pak tato výzva částečně splnila, když byli polskou policií odsunuti Židé „*národnostně nejistí či škodliví pro státní zájmy*.“⁷⁶

Patrně členové Národě-radikálního hnutí, jehož pobočka byla při těšínské Státní vysoké škole zemědělské založena v únoru 1939, rozbili v noci na 27. února okna v židovských obchodech Karola Freye, Alfreda Bartha a Rudolfa Hartmanna a vydali letáky s nadpisem „*Rodacy*“ vyzývající k boji proti Židům. V noci na 3. března 1939 byla v Těšíně vytlučena okenní tabule ve skladu kávy Žida Kaisera. Totéž se v jeho provozně stalo 5. a 28. března, přičemž v tomto případě byl při činu přistizen a zatčen student výše zmíněné zemědělské školy Henryk Radlicz.⁷⁶

Členové OW rozšiřovali ve stejném období na Těšínsku letáky vyzývající k bojkotu židovských obchodů, plakáty s nápisy například „*Ani groś Żidowi*“, případně „*Kupuj jen u Poláků*“.⁷⁷

⁷³ AAN, UWŚ-WBP-SSM, kwiecień r. 1938 sign. 275/II-23.

⁷⁴ AAN, UWŚ-WBP-SSM, grudzień r. 1938 sign. 275/II-23.

⁷⁵ APK, Policja Województwa Śląskiego, Obóz Wszechpolski (1938–1939), sign. 348.

⁷⁶ Miroslav KANTOR, *Záhuba těšínských Židů*, diplomová práce obhájená na FF Ostravské univerzity v Ostravě, Ostrava 1994, s. 42 (citováno podle APK, *Sprawozdania miesięczne Komend Powiatowych ze stanu bezpieczeństwa*, sign. 133).

⁷⁷ Tamtéž, s. 43.

Situace na Poznaňsku

Závěrem se nabízí srovnání popsaných událostí s průběhem protizidovských aktivit v jiných částech meziválečného Polska. Podrobná komparace všech oblastí by si vyžádala mnohem rozsáhlejší práci, vybrala jsem tedy pouze Poznaňsko, které bylo považováno za baštu národní demokracie, která zde byla významnou politickou silou od získání nezávislosti až do květnového převratu.⁷⁸

V letech 1919–1925 neměla antižidovská politika „endeků“ na Poznaňsku takovou sílu a postupovala především pomocí propagandy v tisku.⁷⁹ Agitace protizidovských nálad byla velice podobná jako v případě Horního Slezska. Především šlo o rozdílnost Židů a Poláků, případně o údajný podíl Židů na neúspěchu polského hospodářství.⁸⁰

Ve 30. letech bylo, stejně jako v oblasti Horního Slezska, časté odmítání židovských obchodníků a všeobecně židovského zboží. Podobný byl také způsob, jakým byl bojkot prováděn, nejčastěji se jednalo o nápisy na budovách, které ale ne vždy patřily Židům. Setkáváme se však i se sofistickou formou, kde byli nakupující v židovských obchodech fotografováni a fotografie byly následně zveřejněny.⁸¹

Obecně lze říci, že v organizování protizidovských aktivit byli na Poznaňsku nejagilnější příslušníci národní demokracie, pokud však jejich síly nestačily, byly povolány skupiny nezaměstnaných, kteří měli zajištěnu nejen finanční náhradu, ale také nocleh a stravu. Stejně jako v oblasti Horního Slezska i zde fungovala Liga zelené stuhy.

K agresivnějším útokům, jako bylo vybití oken nebo ničení vystaveného zboží, však docházelo jen zřídka. Brutálnější bylo postupováno vůči Židům z jiných oblastí, kteří přijížděli na jarmarky, aby zde nabízeli své zboží. V důsledku změny mezinárodní politické situace a postupné hospodářské konjunktury, následující po hospodářské krizi, se bojkot dostával do pozadí, přetrvávala však propaganda a agitace.⁸²

Závěr

Z uvedených informací vyplývá, že nejčastějším způsobem, který mladí pravicoví aktivisté, většinou členové či příznivci hlavních národnědemokratických organizací daného období, tj. Tábora velkého Polska, Národní strany a Tábora všepolského, používali při boji proti domnělému židovskému vlivu, byly akce směřující k ekonomickému bojkotu židovských obchodníků. Tento způsob provozovaly všechny národnědemokratické organizace po dobu prakticky celých 30. let. Spočíval nejčastěji v tom, že byly vytvářeny „hlídky“ před obchody, jejichž vlastníky byli Židé. Ty pak rozdávaly letáky nabádající k bojkotu židovských obchodníků a nákupům u obchodníků křesťanských. Často byly na obchody vyvěšovány informace, že daná prodejna patří Židovi. Větší počet podobných bojkotů pozorujeme v období Vánoc, případně před začátkem školního roku, kdy byli rodiče nabádáni, aby nenakupovali dětem školní potřeby

⁷⁸ Henry LISIAK, *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918–1939*, Poznań 2006, s. 5.

⁷⁹ Především týdeník *Sebeobrana naroda*, který byl známý i za hranicemi a vydával brožury s antižidovským obsahem.

⁸⁰ Tamtéž, s. 253.

⁸¹ Tamtéž, s. 262.

⁸² Tamtéž, s. 268.

u Židů. V průběhu těchto akcí docházelo i k násilným incidentům, které vyžadovaly intervenci policie. Občas akce spočívaly v cílené demolici obchodů a dílen, kde byli zaměstnání Židé apod.

Mnoho příslušníků národnědemokratické mládeže zadržela policie za propagaci tiskových materiálů, případně za výtržnictví a vyvolávání potyček. Protižidovské aktivity se stupňovaly s postupným nárůstem členů národnědemokratických organizací. Jejich periodika pravidelně otiskovala seznamy křesťanských obchodníků a obchodníků židovských, a často také jména zákazníků, kteří u Židů nakupovali. Stejně tak se objevovaly karikatury, na kterých byli často Židé ztotožňováni s komunisty. Nejčastěji se protižidovské akce pořádaly v Katovicích, Bílsku a Chořově, ale setkáváme se též s protižidovskými projevy v Těšíně.

Zlomovým bodem se stal prosinec 1935, kdy byly nastraženy výbušniny před objekty židovských majitelů. Během jedné noci došlo k několika podobným bombovým útokům na různých místech regionu. Po tomto incidentu byla v souvislosti se stoupajícími útoky a protirežimním zaměřením činnost Národní strany zakázána a nejvýznamnější „endeckou“ organizací konce 30. let se pak stal Tábor všepolský, který na něj ideologicky navazoval. Jeho členové se zaměřovali především na kolportáž letáků a propagačních materiálů. Lze však pozorovat, že protižidovské aktivity postupně slábly a na konci 30. let už nedosahovaly zdaleka takové intenzity jako v např. právě v roce 1935.

Srovnáme-li protižidovské aktivity poznaňských a hornoslezských národních demokratů ve 30. letech, zjistíme, že se příliš nelišily. Za zmínku stojí skutečnost, že příslušníci poznaňské „endecji“ nepoužívali tolik agresivní metody proti místním Židům, ale zaměřovali se spíše na ty, kteří přijeli odjinud nabízet své zboží na jarmarky.

Anti-Semitic activities of the National Democracy in the Upper Silesia during the 1930's (Summary)

The most common way that young right-wing activists, mostly members or supporters of *Obóz Wielkiej Polski*, *Stronnictwo Narodowe* or *Obóz Wszepolski*, tried to eliminate the alleged Jewish influence was the economic boycott of Jewish businesses. This method was used by all National Democratic organisations virtually for the entire 1930's. Generally it was carried out by creating patrols in front of Jewish-owned shops. Sometimes this included also demolition of workshops where Jews were employed. The large number of these actions was organized at the Christmas time or at the start of the school year. During these events sometimes there were incidents that required police intervention. The exceptional cases were booby traps placed in front of Jewish-owned shops during December 1935 when in one night there were several similar bomb attacks in different places of the region. After this incident, in the context of rising anti-regime attacks, *Stronnictwo Narodowe* was banned. Following that, *Obóz Wszepolski* became the most important national-democratic organization in the late thirties, following SN ideologically. Its members were primarily focused on spreading leaflets and promotional materials. It can be said that anti-Jewish activities gradually diminished during the second half of the decade and at the end of the 1930's they were far from the intensity of 1935.

HORST BIENEK A JEHO DÍLO VE SVĚTLE NOVĚJŠÍHO LITERÁRNÍHO BĀDÁNÍ

Jan Kubica

Jan Kubica: Horst Bienek and his work in the light of the new literary research

The contribution includes an essay about the view of the older and younger generation of Bienek's researchers on his Gliwice tetralogy (Gleiwitzer Tetralogy). I mainly work with the monograph written by R. Laube and V. Nolte *Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts*. In this monograph there are interesting contributions by R. Laube and T. Urbach about the author's still not published diaries, because these can bring new facts clarifying the aspects of the author's life and work which are not known yet. I also focus on the memoir text H. Bienek *Workuta*, which has been recently published in the editorial office of M. Krüger. This book brings new information about the author's stay in the labour camp in Siberia.

Key Words: Horst Bienek, National Socialism, Stalinism, forced labour

Horst Bienek – úvod

Záměrem autora této stati je analyzovat nejznámější dílo Horsta Bieneka – jeho tzv. hlivickou tetralogii a nedávno vydanou posmrtnou prózu *Workuta*. Předkládaný text současně pracuje s ohlasy obou próz v novější i starší odborné literatuře. Sám Bienek, stejně jako badatelé zaměřující se na jeho dílo, konstatoval, že hlavním motivem jeho tetralogie je snaha zachytit vztah ke ztracené vlasti – Hornímu Slezsku a zpětný pohled na dětství a mládí, které zde strávil. Jeho dalším tématem pak bylo zpracování traumatických zážitků ze čtyřleté internace v sovětském pracovním táboře Vorkuta. Tuto problematiku pojednal ve své tvorbě jen okrajově nebo v náznacích, více se tématu svého věznění začal věnovat až rok před smrtí. Text ovšem zůstal nedokončen a až do roku 2013 nevydán.

Dosavadní odborná literatura se vesměs shoduje v názoru, že text hlivické tetralogie nese rysy rodinného románu, poetického realismu, prvky fikce a autobiografičnosti. S těmito poznatky se shoduje i autor těchto řádků. Otázkou ovšem zůstává, nakolik je možné Bienekovu tetralogii zastřešit také pojmem „literární autobiografie“.

Horst Bienek, německy píšící spisovatel původem z Horního Slezska, je známý především v kruzích německých a polských literárních historiků. Deset let před jeho smrtí, v roce 1980, vznikla první reprezentativní biografie *Čist Bieneka. Materiály k jeho dílu*, sestavená Bienekovým lektorem a nakladatelem Michaelem Krügerem. Tato kolektivní monografie je koncipována jako standardní sborník příspěvků Bienekových literárních kolegů (W. Frühwald, M. Gregor-Dellin, J. Améry, Ch. Reinig, G. Kunert) a literárních historiků a kritiků převážně z Německa, ale také z USA a Polska. O několik let později vznikla obdobně koncipovaná kniha *Horst Bienek: Statě. Materiály. Bibliografie*, kterou vydal Tilman Urbach.¹

---

¹ *Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk*, Hrsg. von Michael KRÜGER, München – Wien 1980; Tilman URBACH, *Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie*, München 1990.

Také sám autor přispěl k bližšímu poznání svého života a díla vydáním knihy *Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen* (Postupné rdoušení výkřiků. Jazyk a exil dnes. Mnichovské přednášky o poetice).² Bienek v ní dva roky před svou smrtí zachytil přednášky na mnichovské univerzitě, kde se mimo jiné poprvé veřejně vyjádřil k čtyřletému věznění v sibiřském pracovním táboře ve Vorkutě. Významnou monografií o Bienekově hlivické tetralogii vydal v roce 2003 Thomas B. Ahrens pod názvem *Vlast v hlivické tetralogii Horsta Bieneka. Diskurs vzpomínek a způsob vyprávění*.³

V roce 1990 zakoupila Dolnosaská zemská knihovna (*Niedersächsische Landesbibliothek*) Bienekovu pozůstalost, která je aktuálně uložena v rámci Knihovny Gottfrieda Wilhelma Leibnitze (*Gottfried Wilhelm Leibnitz Bibliothek*) v Hannoveru. Tato instituce se od roku 2010 intenzivně snaží dostat Horsta Bieneka do povědomí širší veřejnosti. První akcí bylo čtení z doposud nezveřejněných autorových deníků 7. prosince 2010, v den dvacátého výročí autorova úmrtí.⁴ Pracovníci knihovny během několika let zpracovali rozsáhlou pozůstalost tak, aby mohla být k dispozici badatelům z řad odborné i laické veřejnosti. Jisté komplikace formálního a právního rázu sice dočasně ztěžovaly přístup k fondu. Podle mínění ředitele knihovny, dr. Georga Ruppelta, však nebyly hlavní příčinou malého zájmu o autorovo dílo v uplynulých letech. Bienek byl totiž důležitým očitým svědkem evropských historických událostí 20. století a pohyboval se často v jejich extrémech. Byl spisovatelem politicky angažovaným, náležel k uvědomnělým Hornoslezanům a často se pohyboval za hranicí oficiálních společenských kruhů Spolkové republiky Německo. S odstupem let lze ovšem říct, že to byl právě on, kdo vykonal pro porozumění mezi Poláky a Němci mnohem více než leckterý z politických „svátečních“ řečníků.⁵

V roce 2011 pracovníci knihovny uspořádali literární výstavu *Ich habe die Zeit gesehen – Horst Bienek 1930–1990* (Viděl jsem čas – Horst Bienek 1930–1990). Tento počín byl součástí významného dvoudenního mezinárodního symposia *Horst Bienek – ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts* (Horst Bienek – spisovatel v extrémech 20. století), které se konalo v červnu roku 2011.⁶ Jedním z výstupů symposia je monografie se stejným názvem, ve které jsou shromážděny příspěvky starší i mladší generace bienekovských badatelů.

Hlivická tetralogie

Bienekova pozůstalost je sice rozsáhlá, v tomto textu se však chci soustředit hlavně na jeho románovou hlivickou tetralogii (*Gleiwitzer Tetralogie*).⁷ Hlavním motivem tetra-

² Horst BIENEK, *Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen*, München 1987.

³ Thomas A. AHRENS, *Heimat in Horst Bieneks Gleiwitzer Tetralogie. Erinnerungsdiskurs und Erzählverfahren*, New York 2003.

⁴ Georg RUPPELT, *Vorwort*, in: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts, Hrsg. von R. Laube und V. Nolte, Göttingen 2012, s. 7.

⁵ Tamtéž, s. 7–8.

⁶ Tamtéž, s. 8.

⁷ *Die erste Polka* (První polka) 1975, *Septemberlicht* (Zářivé světlo) 1978, *Zeit ohne Glocken* (Čas bez zvonů) 1979, *Erde und Feuer* (Země a oheň) 1982.

logie jsou vzpomínky na Bienekovu ztracenou vlast – Horní Slezsko, kterou musel v roce 1946 opustit. Dále se chce zmínit o nové, nedávno posmrtně vydané knize *Workuta*,⁸ v níž autor vzpomíná na dobu prožitou v táboře nucených prací na Sibiři.

Hlivické romány mají silné autobiografické pozadí. W. Frühwald v této souvislosti zmiňuje Bienekův termín „poetický realismus“,⁹ který sám přisoudil svým autobiograficky laděným prózám. Autor mísi historické postavy s postavami vymyšlenými takovým způsobem, že historické působí jako vymyšlené a vymyšlené jako historické.¹⁰ Frühwald dále poukazuje na Bienekovu inspiraci u autorů americké moderny, jako byli Norman Mailer, William Faulkner či Thomas Wolfe. Je třeba ovšem rozlišovat mezi pojmy *fiction* a *faction*, kdy první pojem zahrnuje směs historických a vymyšlených postav a druhý jen postavy historické.¹¹

H. J. Hahn ve výše uvedeném, zatím posledním bienekovském sborníku poznamenal, že G. R. Hocke v programové stati *Deutsche Kaligraphie oder Glanz und Elend der modernen Literatur* (Německá kaligrafie aneb Lesk a bída moderní literatury), uveřejněné v časopise *Der Ruf*, vyzývá německé autory, aby se jejich umělecká výpověď kryla se skutečností. Doporučuje jim tedy americkou reportážní literaturu prozaiků, jako byli Ernest Hemingway, John Steinbeck nebo William Faulkner. S tvorbou těchto autorů se němečtí literáti jako G. R. Hocke, A. Andersch nebo H. W. Richter zpravidla seznámili na konci druhé světové války během svého zajetí v amerických internačních táborech.¹²

Bienek vzpomíná v knize *Beschreibung einer Provinz* (Popis jedné provincie), jak se o svém psaní vyjádřil při příležitosti předání Literární ceny města Brémy (*Bremer Literaturpreis*) v roce 1969: „*Ich glaube, daß unsere Literatur mehr mit der Wirklichkeit zu tun haben muß. Und auch mehr mit unserer eigenen Geschichte. Dabei darf sie nicht nach einer platten Ideologie zu ihrer Widerspiegelung verkommen. [...] Ich will das lyrische Element auch in meinem Romanprojekt nicht verleugnen, mir schwebt ein 'poetischer Realismus' vor, wie er allerdings in der deutschen Literatur kaum Vorbilder hat, eher in der amerikanischen, so etwa bei Faulkner, Thomas Wolfe, der Carson McCullers, dem frühen Truman Capote*“.¹³

Hahn podotýká, že Bienek vycházel při psaní hlivické tetralogie také ze vzpomínek očitých svědků, korespondence a rešeršů v různých institucích. A tímto, podle Hahna, vstupuje do autorova vlastního procesu psaní také intersubjektivní moment.¹⁴

⁸ Horst BIENEK, *Workuta*, Göttingen 2013.

⁹ TÝŽ, *Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen*, München 1986, s. 10.

¹⁰ Wolfgang FRÜHWALD, *Eine „Brücke aus Papier“: Zeiterfahrung und Sprachvertrauen im Werk von Horst Bienek*, in: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts, s. 18.

¹¹ Tamtéž, s. 18.

¹² Hans-Joachim HAHN, *Wahrheit, Wirklichkeit und Geschichte – Aspekte von Horst Bieneks „poetischem Realismus“*, in: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts, s. 60.

¹³ „*Myslím si, že naše literatura musí více souviset se skutečností. A také se musí více vztahovat k našim vlastním dějinám. Také přitom nesmí klesnout k reflexi na základě nějaké povrchní ideologie. [...] Ani ve svém románovém projektu nechci potlačit lyrické prvky, mám na mysli 'poetický realismus', který ovšem nemá v německé literatuře téměř žádné vzory. Tyto se objevují spíše v americké literatuře, u autorů jako Faulkner, Thomas Wolfe, Carson McCullers a u raného Trumana Capoteho*“ H. BIENEK, *Beschreibung einer Provinz*, s. 10.

¹⁴ H.-J. HAHN, *Wahrheit, Wirklichkeit und Geschichte*, s. 67.

Frühwald označuje Bienekovo psaní tetralogie jako koncentrované „výřezy obrazů“, které tvarují jeho styl zároveň jako filmový a epický.¹⁵ Ve svém pojednání z roku 1990 také zmiňuje autorovu „filmovou techniku“ nebo „epický film“ a také pojem „paměťové fotografie“ (*Gedächtnisphotographie*).¹⁶

Bienek ve své vzpomínkové knize také přímo uvádí, do jaké míry je hlivická tetralogie autobiografická. Je přítomen v několika románových postavách – v hlavní postavě, Josefovi, která v ich-formě vypráví románový příběh, a která pochází z Hlivic. Dále se autor ztotožňuje s Joselovým brantrancem, Andreasem, jenž pochází z Vratislavi, a zprostředkovává pohled zvenčí. Autor se ovšem také vidí v jedné dospělé osobě, v básníkovi židovského původu Arthuru Silbergleitovi. Jedná se o autentickou postavu hlivického literáta, který zahynul v roce 1943 v Osvětimi. Bienek obdivoval jeho dílo a chtěl mu ve své tetralogii vystavět literární pomník.¹⁷

Hahn upozornil na fakt, že za začátek Bienekovy práce na hlivické tetralogii je možno považovat delší epickou báseň o jeho dětství v Hlivicích, která vznikla v době, kdy pracoval na svém prvním románu *Die Zelle*¹⁸ (Kobka), pojednávajícím o několikaměsíční samovazbě, která předcházela jeho odsouzení za údajnou špionáž a následnému pobytu v letech 1951–1954 na nucených pracích v sibiřském táboře ve Vorkutě. Bienek vzpomíná na tento začátek ve výše zmíněné knize přednášek *Das allmähliche Erstickten von Schreien*.¹⁹

Hahn nepovažuje hlivickou tetralogii jen za autobiograficky laděnou vzpomínkovou knihu, ale za studii společenského panoramatu jedné německé pohraniční oblasti v době národního socialismu.²⁰

Bienek zachycuje v hlivické tetralogii osudy dvou středostavovských rodin – Ossandníků a Pionků v době druhé světové války. Jeho texty můžeme také považovat za rodinné romány, jak je definuje Naděžda Heinrichová.²¹ Vedle této hlavní dějové linie se odvíjí životy lidí z nižších sociálních vrstev, a také z etnicky smíšeného prostředí oblasti Horního Slezska, tedy Němců, Poláků a Židů.

První díl tetralogie *Die erste Polka* (První polka) se odehrává během jednoho dne, 1. září 1939, kdy údajným přepadením hlivického vysílače polskými extrémisty vypukla druhá světová válka. Druhý díl *Septemberlicht* (Záříjové světlo) tematizuje první dny konfliktu, kdy přes Hlivice proudily jednotky německé armády. Třetí pokračování

¹⁵ W. FRÜHWALD, *Eine „Brücke aus Papier“*, s. 21.

¹⁶ Michael KRÜGER, *Grenzgänger der Erinnerung. Zum poetischen Verfahren in Horst Bieneks Gleiwitzer Roman-Tetralogie*, in: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie, Hrsg. von T. Urbach, München 1990, s. 17.

¹⁷ H. BIENEK, *Beschreibung einer Provinz*, s. 27; T. A. AHRENS, *Heimat in Horst Bieneks Gleiwitzer Tetralogie*, s. 96–97.

¹⁸ Horst BIENEK, *Die Zelle*, München 1968.

¹⁹ TÝŽ, *Das allmähliche Erstickten von Schreien*, s. 98.

²⁰ H.-J. HAHN, *Wahrheit, Wirklichkeit und Geschichte*, s. 68.

²¹ „V současnosti se velké oblíbě těší rodinný román, ve kterém jsou zastoupeni reprezentanti všech tří generací. Na příkladu těchto románů se čtenář seznamuje s nejdůležitějšími mezníky německé historie 20. století. Jejich autoři pracují s autentickými materiály, které dokumentují historické pozadí příběhů.“ Naděžda HEINRICHOVÁ – Jiří SIRUČEK, Jiří, *Detabuizace II. světové války v německé literatuře. Rodinný román mapující německou historii 20. století*, in: Německo-české reflexe na pozadí jazyka, literatury a didaktiky, red. N. Heinrichová, J. Ondráková a T. Fritz, Červený Kostelec 2011, s. 95; T. A. AHRENS, *Heimat in Horst Bieneks Gleiwitzer Tetralogie*, s. 168.

Zeit ohne Glocken (Čas bez zvonů) je časově ohraničeno také jedním dnem, Velkým pátkem v roce 1943, kdy byly v hlivických kostelích snímány zvony, aby mohly být roztaveny jako surovina pro zbrojní průmysl. Poslední díl *Erde und Feuer* (Země a oheň) pak zahrnuje konec války, kdy rodina Piontků prchá před sovětskými vojsky na západ.²²

T. A. Ahrens má na Bienekovu hlivickou tetralogii v zásadě podobný pohled jako H. J. Hahn. Považuje autorovy vzpomínky na dětství v Horním Slezsku nejen za teoretické zpracování německé historie, ale také za osobní vyrovnání se s traumatickými ztrátami a jejich zvládnutí. Konec jeho dětství se zde kryje se ztrátou vlasti.²³

Bienek v roce 1942, tedy ve svých dvanácti letech, utrpěl při dětské hře těžký úraz a během pobytu v nemocnici mu zemřela matka. Otec se potom znovu oženil a opustil svou první rodinu. Ve válce padli autorovi dva starší bratři, a tak mu rodinnou péči poskytovaly jeho dvě starší sestry Steffi a Traut, kterým věnoval svou hlivickou tetralogii. Jeho dětství tedy skončilo nejpozději v lednu 1945, kdy Hlívce obsadila sovětská armáda. V té době mu bylo 15 let, čímž se vyhnul nařízení sovětských úřadů, které odvlékaly všechny muže starší 16 let na nucené práce na Sibiř. Ve vzpomínkové knize *Beschreibung einer Provinz* zmiňuje,²⁴ že byl nuceně nasazen na demontážní práce v hlivických drátovnách – vysekával z betonu stroje, aby mohly být odvezeny jako válečná kořist do Sovětského svazu. V říjnu roku 1945 Bienek odmítnul přijmout polskou státní příslušnost a odjel s transportem ze Slezska vykázaných osob do tehdejší sovětské okupační zóny v Německu do Köthen/Anhalt. Tam se věnoval práci v administrativě a podnikal své první literární pokusy. Poté se rozhodl stát se spisovatelem na volné noze a odešel do Berlína.²⁵

Na příkladu rozdílného pojednání poválečného období si můžeme ukázat problematičnost autenticity nebo autobigrafičnosti Bienekovy tetralogie. Jak v tetralogii Bienekovo alter-ego Josel, tak autor sám, byl ve vzpomínkové knize Sověty nasazen na demontážní práce. Bienekova sestřenice Verena Zanecki v podání Andree Peterse-nsa však tvrdí, že její bratranec se po příchodu Rusů dostal do tetiny domácnosti, kde si několik poválečných měsíců spolu s Verenou četli. Bienek tedy vůbec na rozkaz Sovětů nepracoval.²⁶

Bienekovy literární začátky a internace ve Vorkutě

Za povídku *Sterben ist schwer* (Umírat je těžké) získal v roce 1948 Literární cenu za prózu, organizovanou východoberlínským Kulturním svazem pro začínající autory. V témže roce získala tuto cenu rovněž Bienekova literární kolegyně Christa Reinig. Na doporučení Augusta Scholtise, svého tehdejšího mentora, začal v roce 1949 praco-

²² Jan KUBICA – Gabriela COUFALOVÁ, *Ausgewählte Werke der gegenwärtigen deutschen Schriftsteller*, Olomouc 2010, s. 20–21.

²³ T. A. AHRENS, *Heimat in Horst Bieneks Gleiwitzer Tetralogie*, s. 168.

²⁴ H. BIENEK, *Beschreibung einer Provinz*, s. 198

²⁵ T. A. AHRENS, *Heimat in Horst Bieneks Gleiwitzer Tetralogie*, s. 49–51; W. FRÜHWALD, *Eine „Brücke aus Papier“*, s. 20–21.

²⁶ Andreas PETERSEN, „Meine Damen und Herren. Ich breche hier ab.“ *Zu Horst Bieneks ungeschriebenen Workuta-Roman*, in: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts, s. 201.

vat jako volentér v postupimské redakci listu *Tagespost*, tehdy jediných nadstranicových novin v NDR. Ve stejném roce vyšla v tomto listu jeho krátká próza *Es lohnt sich zu leben* (Žít se vyplatí) a následovalo publikování další povídky v časopise *Ost und West*, který redigoval Alfred Kantorowicz. V časopise *Sinn und Form*, vedeném Peterem Huchelem, byla publikována také Bienekova lyrika.²⁷

V roce 1950 získal Bienek místo v tzv. „referátu pro začínající autory“, který byl ustaven jako poradní orgán Kulturní rady pro vydavatelskou činnost ve východním Berlíně. Toto pracoviště vedl mladý talentovaný autor Martin Gregor-Dellin. Cyklus apokalyptických básní *Gesang einer toten Landschaft* (Zpěv mrtvé krajiny) z roku 1950 zajistil autorovi úspěch i uznání v odborných literárních kruzích.²⁸

V dubnu roku 1951 se Bienek stal mistrovským žákem divadelní třídy Bertolda Brechta v Berliner Ensemble. V listopadu téhož roku byl však za údajné politické delikty zatčen Státní bezpečnostní službou (SSD) a předán sovětskému Ministerstvu pro státní bezpečnost (MGB). Strávil tři měsíce ve vyšetřovací samovazbě, kde byl vystaven dlouhým výslechům a mučení. V dubnu následujícího roku byl Bienek odsouzen ve vykonstruovaném procesu ve vyšetřovací věznici NKVD v Berlíně sovětskými vojenskými soudci za údajnou špionáž a protisovětskou činnost ke dvaceti letům nucených prací. Ve skutečnosti tam prožil téměř čtyři roky – v říjnu roku 1955 byl propuštěn na základě amnestie.²⁹

Jak jsem již výše uvedl, dobu samovazby v Berlíně autor zpracoval koncem šedesátých let v románu *Die Zelle*. O téměř čtyřletém období nucených prací v táboře Vorkuta v oblasti mezi severním Uralem a Severním ledovým oceánem však Bienek začal psát až několik měsíců před smrtí v roce 1990. Poprvé zmínil tuto těžkou životní zkušenost v roce 1987 ve svých mnichovských přednáškách.³⁰ Vzpomínky na těžké životní období zůstaly na mnoho let uschovány ve formě rukopisu, který našli několik dní po autorově smrti v prosinci 1990 Ota Filip, dlouholetý Bienekův kolega a přítel, spolu s Michaelem Krügerem, autorovým lektorem a nakladatelem. Krüger vzpomínky vydal v lednu roku 2013.³¹

V úvodu knihy autor zmiňuje rozhodující impuls k jejímu napsání, který mu poskytl několik pamětníků (jemu neznámých spoluvězňů) v rámci čtení z románu *Die Zelle*, organizovaného na Lipském knižním veletrhu v roce 1990. Jeden z nich se ho jednoduše zeptal, proč ještě nic nenapsal o Vorkutě.³²

Útlá kniha, která obsahuje necelých osmdesát stran, seznamuje čtenáře s Bienekovými zážitky, které vlastně téměř po celý život potlačoval. Text je členěn do jedenácti kapitol, ovšem jen tři jsou věnovány samotnému pobytu v táboře. Látku ostatních kapitol, pojednávajících o autorově zatčení, vyšetřovací vazbě, odsouzení, transportu do moskevského přechodného vězení Butyrka a následném transportu do Vorkuty nalezneme ve výše zmíněné knize *Die Zelle*.

²⁷ T. A. AHRENS, *Heimat in Horst Bieneks Gleiwitzer Tetralogie*, s. 51.

²⁸ Tamtéž, s. 54.

²⁹ Tamtéž, s. 58, 60–62.

³⁰ H. BIENEK, *Das allmähliche Ersticken von Schreien*.

³¹ TÝŽ, *Workuta*, Göttingen 2013.

³² Tamtéž, s. 7, 9.

Nedá se ovšem říci, že jsou tyto pasáže identické, Biemek některá dříve uvedená fakta rozvíjí, případně obohacuje text o nové zajímavé informace. V kapitole *Verhör* (Výslech) zmiňuje skutečnost, že ve vyšetřovací vazbě nebyl mučen. Na konci této kapitoly však uvádí, že ho u výslechu přítomný překladatel bil plechovým pravítkem, až mu vyrazil dva zuby.³³

V kapitole *Spitzel* (Špicl) Biemek vzpomíná na to, jak ve vazbě přemýšlel nad různými důvody, které mohly vést k jeho zatčení. A mimo jiné přemítá o dovolené v Ahrenshoopu, kdy s Annemarie Dellin a Martinem Schmidtem vyvěšovali na pláži transparency s nápisem „*Es lebe der Surrealismus*“ (Ať žije surrealismus). K této akci se rozhodli pod vlivem četby surrealistického manifestu Salvatora Dalího. Spolu s dalšími literáty³⁴ založili v Berlíně surrealistickou skupinu a ve spolupráci s Helmutem Kreyem chystali vydání antologie, která nakonec nevyšla. Biemek měl ve vazbě poměrně mnoho času k přemýšlení, protože během prvních čtyř týdnů neměl ani jeden výslech ani jakýkoliv jiný kontakt s vyšetřovateli nebo jinými osobami. Byla to osvědčená taktika vyšetřovatelů NKVD, kteří chtěli takto dlouhodobě izolovaného vězně znejistit a oslabit jeho obranné nervové mechanismy.³⁵

K novým informacím také patří pojednání v kapitole *Butyrka*, kde vězni přebývali v celách určených v dobách carského Ruska pro třicet až čtyřicet v počtu osmdesáti. Mezi vězni bylo zastoupeno mnoho národností: Litevci, Estonci, Lotyšci – tito byli zatčeni a vězněni jen proto, že patřili k inteligenci. Ukrajinci, Poláci a Maďaři byli většinou odsouzeni za údajnou špionáž a protisovětskou činnost. Obzvláště tragický osud měli ukrajínští sedláci, kteří byli za války Němci odvezeni do říše jako pracovní síly z východu, zaměstnané převážně ve zbrojním průmyslu. Tito byli po válce v Sovětském svazu odsouzeni jako zrádci a zbabělci k dvaceti pěti letům nucených prací. Stejný osud měli rovněž ruští váleční zajatci, internováni v Německu.³⁶

Transport z Moskvy do Vorkuty byl realizován v dobytčích vagonech, kde se mezi převážně politickými vězni objevila zvláštní skupina skutečných kriminálních zločinců, kteří se svým brutálním chováním vůči okolí rychle prosadili jako privilegovaná kasta, která ostatním vězňům krátila přiděly jídla a uzurpovala si nejlepší místa ve vagónech. Konflikt s těmito jedinci hrozil později v pracovním táboře také Biemekovi. Jeden z nich ho chtěl získat jako sexuální objekt. Autorovi pomohl vězeňský lékař tím, že ho uznal na nějakou dobu nemocným. Zatímco byl Biemek ve stacionáři, měl si tento zločinec najít někoho jiného.³⁷

K této události ovšem Petersen poznamenává, že se Biemek jednou svěřil svému blízkému příteli Otovi Filipovi s tím, že se hned na začátku pobytu ve Vorkutě stal obětí hromadného znásilnění.³⁸ Podobně jako v případě Biemekova líčení jeho života v poválečném období v Hlivicích se tak i zde objevuje jistý rozpor mezi dvěma podáními jedné a téže události. Je možno říci, že tímto byla narušena autenticita a autobiografičnost autorových memoárů. Nutno však dodat, že pobyt na nucených pracích

³³ Tamtéž, s. 15.

³⁴ Johannes Hübner, Alexander Koval, Edouard Roditi, Günter Kunert. H. BIENEK, *Workuta*, s. 29.

³⁵ Tamtéž, s. 28–29.

³⁶ Tamtéž, s. 37–38.

³⁷ Tamtéž, s. 44, 63–64.

³⁸ A. PETERSEN, „*Meine Damen und Herren. Ich breche hier ab.*“, s. 207.

v oblasti Sibíře byl sám o sobě velmi traumatizující. Soudím proto, že věrohodnost jednotlivých dílčích epizod nemůže ubrat na síle Bienekovy autorské výpovědi.

Bienek se samozřejmě po celý svůj život zabýval otázkou, jak vlastně přežil čtyři roky v extrémních životních podmínkách při každodenní otrocké práci. V polární oblasti Vorkuty vládly po devět měsíců v roce velké mrazy, teplota klesala až k minus 60 °C. Pracovalo se v dolech, kde se ručně dobývalo uhlí. Směny trvaly až deset hodin a strava byla pro takto těžce pracující nedostatečná. Autor byl ve své skupině jediným německy mluvícím, takže strádal nedostatkem komunikace v rodném jazyce.³⁹

Podle Bienekových vlastních slov mu pomáhala přežít víra. V tábore byli internováni také kněží, a tak autor využíval ochoty jednoho z nich, kterému se mohl tajně v rámci procházek po táboře vyzpovídat. Poté dostal rozhršení a dokonce improvizovanou hostii.⁴⁰

K otázce, co pomohlo Bienekovi přežít, se vyjadřuje také jeho přítel a literární kolega Martin Gregor-Dellin. Bylo to „slovo“ v původním slova smyslu.⁴¹ Bienek psal v extrémních podmínkách pracovního tábora tajně básně a krátkou prózu, které se částečně podařilo propašovat z tábora ven.⁴² Podle Gregora-Dellina si autor také „zapisoval“ básně do paměti, a tyto pak tvořily substanci všech jeho pozdějších básnických sbírek. Jako příklad uvádím ukázkou z Bienekovy rozsáhlé básně *Gleiwitzer Kindheit* (Hlivické dětství), konkrétně z části *Flucht vergeblich* (Útěk je zbytečný):

*Die Zählappelle vor der Baracke
bei 41° minus. Die Arbeit
achthundert Meter tief in der Kohle.
(„... wieder die Norm erhöht“.)
Die Purga – der polarische Schneesturm.
Der Streik im Schacht 29,
fünf Monate nach Stalins Tod.
Rudenko (ein Ankläger in Nürnberg) kam aus Moskau
und befahl, auf die wehrlosen Häftlinge zu schießen.“⁴³*

³⁹ H. BIENEK, *Workuta*, s. 48, 50.

⁴⁰ Tamtéž, s.48, 58.

⁴¹ Martin GREGOR-DELLIN, *H. B. Nach dem Leben gezeichnet*, in: Horst Bienek. Aufsätze. Materialien. Bibliographie, Hrsg. von T. Urbach, München – Wien 1990, s. 184–196, zde 192.

⁴² Dochovala se kopie originálu, sešit *Das Alphabet des Schmerzes*. Originál vznikl ve Vorkutě v letech 1952–1955. Motáky z Vorkuty s částmi povídky *Schuchar* a básněmi opatruje Gottfried Wilhelm Leibnitz Bibliothek, Horst-Bienek-Archiv, Biw 27, Bil 100.

⁴³ Horst BIENEK, *Gleiwitzer Kindheit. Gedichte aus zwanzig Jahren*, München 1976, s. 95.

*Sčítací nástupy před barákem
při minus 41. Práce
osmset metrů hluboko ve štole
(„...opět při zvýšené normě“.)
Purga – polární bouře.
Stávka v dole 29,
pět měsíců po Stalinově smrti.
Rudenko (dříve žalobce v Norimberku) přišel z Moskvy
a přikázal střílet na bezbranné vězně.
(překl. aut.)*

Na první setkání s Bienekovou tvorbou ve Vorkutě a zároveň s první zprávou od něho vzpomíná Christa Reinig. Přišla po roce od jeho zatčení ve formě korespondenčního lístku s Bienekovou básní, nic víc lístek neobsahoval. Reinig si to vysvětlila tím, že byl autor v situaci, kdy nebylo vůbec jasné, zda věznění přežije, a tak se rozhodl poslat svou poslední báseň. Potom ovšem přišly další lístky s prosbami o teplé oblečení. Zásilky však musely být odesílány ze Západního Berlína. Reinig totiž zjistila, že žádná zásilka zasláná z Východního Berlína na Sibiř nedoputuje.⁴⁴

V poslední kapitole *Brecht* připomíná autor skutečnost, zmíněnou v rámci svých mnichovských přednášek,⁴⁵ o tom, že po jeho zatčení chtěli spolupracovníci z Berliner Ensemble podat hromadný protest. Za tímto účelem chtěli získat také podporu Bertolda Brechta, který byl pro představitele sovětské okupační zóny autoritou. Brecht se ovšem před nimi zamkl v kanceláři a ani později nepodnikl nic, aby svému mladému studentovi pomohl.⁴⁶ Jako novou informaci k této epizodě Bienek přináší informaci o tom, že Helene Weigel, vedoucí Berliner Ensemble, po jeho zatčení poslala na adresu jeho bydliště dva spolupracovníky, aby se pokusili zjistit něco o okolnostech zatčení. Poté, co se dozvěděli, že byl Bienek odveden tajnou policií, však již dále nepátrali. Weiglová měla údajně prohlásit, že byl Bienek patrně přece jen americkým agentem – přece by nezatkli nevinného člověka.⁴⁷

Závěr

Ve výše uvedeném, zatím posledním sborníku prací věnovaných životu a dílu Horsta Bieneka referují Reinhard Laube⁴⁸ a Tilman Urbach⁴⁹ o jeho denících, které si autor vedl po celý život s výjimkou období let 1951–1959. Ve svých příspěvcích oba autoři uvádějí rovněž citáty z deníků. Čtenář si tak může udělat poměrně jasnou představu o tom, že Bienek v nich zachytil, podobně jako ve svých prózách a lyrice, nejen svůj osobní pohled na dějnotvorné události 20. století, ale také jejich dopad na vlastní život, a tedy na život celé svojí generace. Tato se musela vyrovnat s často velmi těžko překonatelnými životními úskalími, která jim přichstaly dva nejhorší totalitní systémy 20. století – německý národní socialismus a sovětský stalinismus.

Na závěr se musím ještě vyjádřit k tomu, jak je možno pohlížet na Bienekovu hli-vickou tetralogii a na memoárový fragment *Workuta*. V úvodu zmiňuji poetický realismus, fikci, rodinný román a navrhuji pro tyto v případě Bienekova díla dílčí pojmy zastřešující či lépe nadřazený termín „literární autobiografie“. W. Frühwald razí pojem „poetický realismus“ s poukazem na to, že v Bienekově podání působí historické postavy jako vymyšlené a vymyšlené jako historické. Soudím, že podobně je možno

⁴⁴ Christa REINIG, *Erinnerungen an einen Häftling*, in: Horst Bienek. Aufsätze. Materialien. Bibliographie, Hrsg. T. Urbach, München – Wien 1990, s. 197–202, zde 201.

⁴⁵ H. BIENEK, *Das allmähliche Ersticken von Schreien*, s. 66.

⁴⁶ H. BIENEK, *Workuta*, s. 66.

⁴⁷ Tamtéž, s. 66.

⁴⁸ Reinhard LAUBE, *Das 20. Jahrhundert im Spiegel des Nachlasses von Horst Bienek: Das Horst-Bienek-Archiv*, in: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts, s. 139–157.

⁴⁹ Tilman URBACH, *Leben zwischen den Zeilen – Horst Bieneks Tagebücher*, in: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts, s. 259–276. Podle mínění T. Urbacha zamýšlel Bienek knižní vydání svých deníků. Zatím však k tomu nedošlo.

pojmout rovněž rozdílné podání autorova poválečného života nebo vorkutskou epizodu o sexuálním obtěžování. Vzhledem k tomu, že autorova tetralogie a fragment o sibiřské internaci obsahují také velmi mnoho autentických událostí, postav a prokazatelných autobiografických rysů, zastávám názor, že pro Bienekovo psaní jen Frühwaldův termín nestačí. Nedostatečný je zde rovněž pojem „fikce“. Podle definice N. Heinrichové je také opodstatněný termín „rodinný román“ ve vztahu k autorově hlívané próze vyrovnává i s fenoménem ztráty vlasti, jak konstatuje T. Ahrens.⁵⁰ Myslím, že je tedy možno jeho tetralogii ztotožnit s pojmem „*Heimatroman*“, ovšem bez jakéhokoliv levného patosu či fanatického patriotismu. S obojím totiž Horst Bienek zažil hořkou zkušenost jak v období německého národního socialismu, tak v období sovětského stalinismu.

Horst Bienek and his work in the light of the new literary research

(Summary)

To a certain extent, younger and older generations of researchers follow the former Bienek monographs (M. Krüger, T. Urbach, T. B. Ahrens). However, there appear new facts and new aspects of Bienek's life and work due to opening archives of his estate in Gottfried Wilhelm Leibnitz Bibliothek in Hannover. Publishing the new Bienek's memoir prose *Workuta* in the editorial office of M. Krüger in January 2013 was an important event. Besides other things in this book, the author also clarifies why he started to write his traumatic experiences from the Siberian labour camp at the end of his life. Further new information can be brought in Bienek's diaries, which have not been published yet. The author's prose and lyric poetry illustrate a real picture of the historical events in the 20th century and their impact on the life of Horst Bienek and his generation.

---

⁵⁰ Thomas A. AHRENS, *Heimat in Horst Bieneks Gleiwitzer Tetralogie*, s. 169

RECENZE

Václav ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera a kostela svatého Václava v Opavě, Opava: Opavská kulturní organizace 2014, 335 s.*
ISBN 978-80-905396-5-5

Bylo jen málo témat takovou měrou opomíjených českým dějepisectvím druhé poloviny 20. století jako jsou dějiny dominikánského řádu. Toto konstatování již píší při různých příležitostech po několikáté a musím se přiznat, že vždy o něco radostněji. Znamená to totiž, že opět vyšla nějaká publikace, knižní nebo časopisecká, s dominikánskou tematikou. Tentokrát se ovšem jedná o příležitost opravdu výjimečnou, neboť světlo světa spatřila publikace specialisty dlouho očekávaná – rozšířená a upravená kvalifikační práce zkušeného autora Václava Štěpána.

Budiž mi zde dovoleno několik osobních slov. Když jsem se na konci minulého tisíciletí začal zabývat dominikánským řádem, rychle jsem pochopil, že publikací o jeho dějinách z pera českých autorů po roce 1945 je pomálu. Nechyběly jen syntetické práce, nýbrž i analytické studie z mnoha oblastí, filosofii a teologií počínaje a hospodářskou situací jednotlivých konventů konče. Vlastně chyběly i jakékoliv dějiny některého z konventů české řádové provincie – až na Opavu. Shodou náhod jsem jako posluchač katedry archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Univerzity Karlovy „objevil“ na téže katedře strojopis diplomové práce Václava Štěpána (sign. Diss 441) z roku 1975 mající shodný název s recenzovaným titulem. Práce signovaná v Olomouci byla v roce 1977 obhájena na pražské katedře jako práce rigorózní. Skutečně se pro mne jednalo doslova o objev, neboť přes 600 stran tlustý strojopis byl psán s velkou akribií a čerpal nejen z archivních pramenů, edic a literatury nacházejících se na území bývalého Československa, nýbrž i z polských zdrojů. Rychle jsem pochopil, že před sebou mám nejen zevrubné dějiny jednoho řádového konventu, ale i dějiny slezských dominikánů v širším měřítku. Pro mne, tehdy studenta bez grantových prostředků, to byl dar z nebes, který mi ušetřil nemálo nákladů i času. Od té doby jsem práci nepřestával na katedře studovat a vypisovat si z ní rozsáhlé pasáže, neboť byla samozřejmě k zapůjčení pouze prezenčně. Použil jsem ji prakticky ve všech svých pracích o dominikánském řádu a nepřestal doufat, že ji autor jednou vydá knižně.

Nemá zde význam věnovat se složitým osudům strojopisu knihy, neboť tak důkladně učinil sám autor v nynějším vydání (s. 6–8), je nutno pouze upozornit na skutečnost, že ani autor ani kniha neměli lehký osud; nakonec však vzaly peripetie dobrý konec a po mnoha letech, bezmála půl století, kdy se autor danou tematikou zabýval, kniha vyšla. Hned na úvod budiž řečeno, že vyšla v reprezentativní úpravě v tvrdých deskách; přesto se mi nezná zcela vhodné uspořádání každé stránky do dvou sloupců, neboť to dle mého soudu ztěžuje čtení. Je to dáno zvoleným ne zcela standardním formátem knihy. Rovněž nízký náklad 300 kusů je určitým hendikepem publikace, ale na podobně „vysoké“ náklady jsme si už bohužel museli zvyknout. Naopak s povděkem kvituji umístění poznámkového aparátu skutečně po čarou, nikoli na konci kapitol nebo celé publikace. Původní rukopis byl nejen opraven věcně a jazykově, ale dějiny konventu se rozrostly i o jeho nejnovější historii ve druhé půli 20. století dovedenou až do současnosti, byly zapracovány nové poznatky z mnohaletého studia autora i dalších badatelů, rozšířeny byly i pasáže o stavebním vývoji konventu; nechybí ani tolik potřebný jmenný a místní rejstřík a německé shrnutí. Bohužel některé tituly novější literatury v knize přesto postrádám. Doplnit je možno elektronickou edicí generálních kapitol, která nahrazuje a výrazně doplňuje staré ediční svazky z 19. a 20. století,¹ publikaci *Scriptores OP* by bylo dobré doplnit studiem dalších svaz-

¹ *Constitutiones et Acta Capitulum Generalium Ordinis Fratrum Praedicatorum 1232–2001*, ed. Wolfram HOYER, Romae 2002 (elektronická verze publikace obsahuje i přetisky starých edic Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica).

ků,¹ chybí práce Tomáše Černušáka,² obecnější díla o řádu a české i polské provincii,³ i jednotlivosti, např. ke Koldovi z Koldic.⁴ Velkou nevýhodou publikace je rovněž absence obrazové přílohy, která by měla být nedílnou součástí každé podobné práce: plány a fotografie by výrazně monografii oživily. Tím spíše, že Václav Štěpán byl jedním z několika lidí, kteří v 60. a 70. letech minulého století objekt konventu prakticky zachránili před zničením a sám se tehdy rozhodující měrou podílel na jeho stavebně historickém průzkumu.

Stran obsahu je však monografie skutečně pozoruhodně podrobná. Zavádí čtenáře do dějin konventu od 13. století (samotný konvent založen 1291), kdy vznikl dominikánský řád a přišel do českých zemí, až po naši současnost. Dozvídáme se zde stejně tak o dějinách opavských dominikánů, jako o historii samotného objektu. Obě složky se v chronologicky laděné práci navzájem stále prolínají. Autor nezastírá, že je evangelického vyznání (s. 8), přesto se pokouší podat práci z konfesionálního hlediska velice nestranně. Pomínu-li řádové dějiny, nejzajímavější pro mne vyznívá kapitola „*Poválečná obnova, chátřání i zápas o záchranu kláštera*“ (s. 276–289). I zde autor nezapře důkladnou heuristiku a povolání archiváře (např. srov. s. 252–253). To má své výhody, ale i nevýhody. Proti až nezvyklé faktické minucióznosti, která je ale autoru vlastní a jež dobře poslouží každému historikovi či zájemci o podrobné dějiny objektu a komunity, můžeme postavit malou čtivost některých pasáží, právě bohatých na faktografické údaje (např. s. 238–249, kde se popisuje vybavení konventu v době jeho zrušení 1786). Je škoda, že informace nebyly podány jinak, například formou tabulky.

Výše uvedené výtky jsou ovšem drobnostmi v porovnání s obrovským přínosem monografie, která může být (a doufejme i bude) do budoucna vzorem mladší generaci badatelů pro obdobné zpracování dalších řádových konventů české dominikánské provincie. Monografie se tak vpravdě stala dalším střípkem do našeho poznání řádových dějin i historie (českého) Slezska, které se v poslední době těší nebývalému zájmu.⁵

Jakub Zouhar

¹ Jacques QUÉTIF – Jacques ÉCHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, 2 sv, Lutetiae Parisiorum 1719–1721; 3. sv. scriptis Thomas BONNET, Lugduni 1885 (přetisk 1934); *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti*, scripsit Remigé COULON, Lutetiae Parisiorum 1934.

² Za všechny alespoň Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001; *K otázce městského charakteru nejstarších dominikánských klášterů v českých zemích*, in: Dialog Evropa XXI, 12, 2002, č. 1–4, s. 51–55; *K počátkům herburského kláštera v Brně. Okolnosti vzniku a srovnání s vývojem v Německu*, in: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči, red. Libor Jan a Petr Obšusta, Brno 2002, s. 113–121; *Herburský klášter v Brně v předhusitském období*, in: Vlastivědný sborník moravský 55, 2003, č. 2, s. 165–171; *Die Dominikanerklöster in Mähren in nachjosephinischer Zeit*, in: Bettelorden in Mitteleuropa. Geschichte, Kunst, Spiritualität, Hrsg. von Heidemarie Specht, Ralph Andraschek-Holtzer, St. Pölten 2008, s. 326–331; *Dominikánské řádové školství na Moravě v 17. a 18. století ve světle pramenů z Moravského zemského archivu v Brně*, Vlastivědný věstník moravský 58, 2006, s. 42–48; *Klášteří škola dominikánů u sv. Michala v Brně v novověku*, Brno v minulosti a dnes 19, 2006, s. 77–86.

³ Thomas KAEPPELL, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi I–IV.*, (A–Z), 4. sv. E. Panella, Romae 1970–1993; Krystyna ZAWADZKA, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239–1810)*, Wrocław 1999; Jerzy KŁOCZOWSKI, *Czesi i Polacy w Polskiej Provincji dominikánskiej w XIII. wieku*, in: Husitství – Reformace – Renaissance, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, red. Jaroslav Pánek, Miloslav Polívka, Noemi Rejchrtová, sv. 1., Praha 1994, s. 69–83; Hedvika KUCHAROVÁ, *Abriss der Organisation der Ordensstudien bei den Dominikanern in der böhmischen Provinz im 17. Jahrhundert und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Acta Comeniana. Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 14 (38), 2000, s. 133–160; v češtině alespoň Walter HINNEBUSCH, *Dějiny řádu kazatelů*, Praha 2002; Efrém JINDRÁČEK, *Dominikánský klášter ve Znojmě*, Znojmo 2001; Pavel MAYER, *Dominikáni v Plzni, Plzeň 2001*; Karel ČERNÝ, *Disciplína a další aspekty řádové organizace v české dominikánské provincii (podle zápisů provinciálů z let 1653–1721)*, Folia Historica Bohemica 25, č. 2, 2010, s. 67–112; Jakub ZOUHAR, *Česká dominikánská provincie v raném novověku (1435–1790)*, Praha 2010.

⁴ *Frater Colda ordinis praedicatorum – Tractatus mystici-Mystické traktáty (De strenuo milite, De mansionibus celestibus)*, ed. a překlad Dana MARTÍNKOVÁ, předmluva Pavel SPUNAR, Praha 1997.

⁵ Srov. Jakub ZOUHAR, *Dějiny a kultura slezských dominikánů v nové historiografii*, Český časopis historický 112, 2014, s. 287–294.

Wacław GOJNICZEK, *Urzędy książęce i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego (1477–1653)*, Katowice: Śląsk 2014, 390 s.
ISBN 978-83-7164-814-4

Správní dějiny představují badatelské téma zásadní a z hlediska komplexnosti poznání vývoje konkrétního území a k němu příslušející společnosti neopominutelné. Jejich pěstování je vzhledem k potřebě maximálně přesného postižení sledovaných a popisovaných jevů, jejich podstaty a souvislostí, vysoce specializovaným a profesně náročným segmentem historiografie, jehož se mohou ujmout jen vyzrálé a zkušené osobnosti. Publikované výsledky z oblasti správních dějin jsou pak sice přijímány s oceněním a hojně využívány a citovány při dalších výzkumech, pro jistou strohost a nezbytnou popisnost se ale obvykle nestávají samy o sobě vyhledávaným čtivem, jež by uživatele doslova pohltilo a od něhož by bylo obtížné se pro jeho poutavost odtrhnout.

Wacławu Gojniczkovi, přednímu polskému historikovi dlouhodobě se věnujícímu problematice Těšínska v raném novověku, se přesto podařilo v jeho nejnovější knize *Urzędy książęce i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego (1477–1653)* naplnit všechny výše naznačené aspekty. Jedná se o publikaci zaměřenou na závažné téma, koncipovanou s takřka vyčerpávající znalostí polské, německé a české odborné i popularizující literatury a zejména písemných archivních pramenů, ikonografie, sfragistických a heraldických dokladů. Je z ní patrné mnohaleté úsilí při shromažďování zásadních i jen dílčích či okrajových zpráv a informací, autorova zkušenost v oblasti historické metodologie a pomocnovědných postupů, stejně jako jeho široké znalosti těšínských a slezských dějin i širšího rámce zeměpanské a stavovské správy a společenských vrstev do ní vstupujících v českých zemích, habsburské monarchii a Polsku. I díky tomu se mu podařilo představit správní systém a jeho dílčí součásti přístupným způsobem a doložit ji písemnou produkcí konkrétních správních orgánů a institucí a současně ji zalidnit desítkami konkrétních osob a povýšit tak svým způsobem na interdisciplinární dílo.

Publikace má přehlednou a vzhledem k tématu logickou skladbu. Autor se v úvodu nejprve věnuje, zcela pochopitelně, stručnému představení koncepce, stavu výzkumu a informačním zdrojům. Spolu se závěrečným zevrubným soupisem užitých monografií, studií, článků a pramených edic a s přehledem archivních fondů poukazuje právě úvodní část knihy na šíři výzkumu, který musel jejímu sepsání předcházet. Následuje stručný přehled osudů příslušníků panujícího rodu a dějin Těšínska na sklonku středověku a počátku novověku, kdy toto knížectví náleželo mezi lenní državy příslušníků jedné ze slezských větví piastovského rodu, a dále charakteristika společenské a náboženské struktury obyvatel země.

Jednotlivé kapitoly věnované správě Těšínska by bylo možno pomyslně rozdělit do několika oddílů, zaměřených na knížecí, stavovskou a státní správu a s nimi provenienčně spojenou písemnou produkci. V prvním oddíle jsou řazeny kapitoly, které představují nejprve *knížecí dvůr*, jeho organizaci a skladbu a také *knížecí radu* jakožto nejbližší okruh důvěrníků, spolupracovníků a poradců knížete. Následuje popis *knížecí kanceláře* z hlediska její struktury, personálního obsazení a systému úřadování a její produkce, resp. archivu. Poměrně složitá skladba knížecích statků se odrazila i v systému hospodářské správy. Reprezentovala ji *knížecí komora*, které je věnována samostatná kapitola, vnitřně členěná s ohledem na jednotlivé majetkové celky/statky (těšínský, fryštátský, frýdecký, bílský, skočovsko-strumeňský, pštínský a ustroňský), správní systém a písemnou agendu. Zařazeny sem jsou i stručné informace o správě knížecích regálů (mincovní, mýtný, kořalečný). Samostatně je věnována pozornost *knížecímu soudnictví*, jež si udrželo, podobně jako i v jiných slezských knížectvích, navzdory existenci a rozvoji stavovské samosprávy, silnou pozici.

Další dva oddíly jsou tvořeny vždy jen jedinou kapitolou. Nejprve je charakterizována stavovská společnost a popsány jsou *stavovské instituce* – zemský sněm, zemský soud a zemské úřady (maršálek, hejtman, sudí, kancléř, zemští přísedící, výběřčí, púhončí) spolu s písemnou

produkcí této složky správy. Poté je věnována pozornost státním/královským orgánům působícím v Těšínském knížectví, konkrétně v berní oblasti.

Nedílnou a velmi podstatnou součástí publikace je příloha, konkrétně jmenovitý soupis knižecích, stavovských a královských úředníků za celé sledované období let 1477–1653, jak se jej podařilo autorovi díky mravenčí trpělivosti shromáždit zevrubnou analýzou stovek pramenů. Každý z údajů, ostatně jako i vše podstatné v předcházejícím textu, je opatřen přesnými odkazy na informační zdroje.

Nutno vyzdvihnout, že kniha Waclawa Gojniczka není jen textem o správním systému Těšínského knížectví, jeho hierarchii, úřadech a institucích, způsobu jejich činnosti, o kancelářích jako konkrétních vykonavatelích administrativy. Je i zásadním příspěvkem diplomatickým. Zvláště zevrubný rozbor soudních knih knižecí a stavovské provenience, knih, které s ohledem na vývoj českých a moravských poměrů bývají zjednodušeně všechny označovány za „desky zemské“, je shrnujícím přehledem překračujícím hranice těšínských studií.

Kniha *Urzędy książece i ziemskie* etc. je v neposlední řadě složitou mozaikou přesahující do politických a hospodářských dějin, do každodennosti společnosti. Je mnohovevrstevnatým líčením souvislostí, zalidněných konkrétními osobnostmi – zeměpány, knížaty a kněžnami, příslušníky nejvyšších stavovských vrstev, ale i dnes všudypřítomnými úředníky, ve sledované době ale přeci jen méně početnými, ve své podstatě ale společensky významnějšími.

Bývá zvykem, hledat v recenzované publikaci nedostatky, nedotaženosti či omyly. Jistě bychom i zde mohli s některými konstatováními ne-li polemizovat, tedy alespoň o nich diskutovat. Jistě by bylo možno odlišně, v širším pojetí, nazírat např. na problematiku dvora (výstižněji uchopitelného německým termínem *Hofstaat*) a zejména fraucimoru, než je činěno (prizmatem správních dějin) zde. Jistě bychom mohli namítnout, že by bylo na místě pokusit se o rámcová srovnání některých aspektů nikoli jen směrem k polskému prostředí, ale vzhledem ke státoprávnímu uspořádání spíše k českému prostředí a dalším (zvl. lenním) slezským knížectvím (struktura šlechty a její podíl na obyvatelstvu; skladba knižecích, resp. stavovských úřadů, celkový správní systém) atd. Jednalo by se ale jen o hnidopišské snižování vysoce kvalitního příspěvku k dějinám rané novověké střední Evropy a správním aspektům jejího vývoje.

Vyzdvihneme tedy raději závěrem znovu erudici autora, vysokou odbornou úroveň publikace, nabitě faktografií, její přínos pro studium dějin Těšínska a Slezska a v neposlední řadě i její čtivost, srozumitelnost a přehlednost, která ji činí přístupnou nejen odborníkům z oblasti správních dějin. A těšme se na další obdobné počiny, které zasluhují absolutorium!

Irena Korbelářová

***Geteilte Regionen – geteilte Geschichtskulturen? Muster der Identitätsbildung im europäischen Vergleich*, Hrsg. von Burkhard OLSCHOWSKY, Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Band 47, München: Oldenbourg 2013, 450 s.**

ISBN 978-3-486-71210-0

Hranice a pohraničí coby specifické a do značné míry určující fenomény moderních dějin jsou v českém prostředí posledních let reflektovány zejména v souvislosti s tématy poválečného odsunu německého obyvatelstva, popř. fungováním tzv. „železných opon“ v době komunistického režimu. Problematika hranic je ovšem sama o sobě časově, geograficky i tématicky mnohem rozmanitější a zvláště ve sféře regionálních dějin může často vystupovat do popředí. Pevné vymezení vlastního území získává během 19. století pro formující se národní státy stále větší význam a symbolický náboj, stává se součástí oficiální kolektivní identity, nezřídka i předmětem uměleckého ztvárnění. Během následujícího, pro střední Evropu tak turbulentního 20. stole-

tí přinášejí opakované posuny hranic další zásadní proměny nejen fyzické podoby dotčených regionů, ale především komplikované zásahy do historického povědomí, kulturních zvyklostí a sebeidentifikace místních obyvatel. V procesu vymezení a přivlastňování určitého teritoria (staro)novými státy, resp. konkrétními režimy funguje hranice jako orientační a organizační prvek, jeden z opěrných bodů vzájemných auto- a heterostereotypů, fyzicky i symbolicky vymezující prostor mezi „námi“ a „druhými“. Pohraniční regiony jsou zapojovány do rámce národních příběhů jako „bažty“, „výspy“, „třecí plochy“ či zóny „stýkání a potýkání“. Tyto z centra šířené narativy nejsou však na lokální úrovni zdaleka pouze pasivně přijímány, naopak se často ocitají v silné konkurenci s alternativními typy identit a vzpomínkových rámců, jejichž pluralitu zpravidla posiluje jazykově a nábožensky pestrá skladba obyvatelstva.

Příhodná metodologická východiska k uchopení tématu hranic a identit v moderní Evropě mohou v současné době nabídnout mj. hojně užívaný koncept kolektivní paměti a jejího přirozeného ukotvení v prostoru (Maurice Halbwachs) či pojetí prostoru jako dynamického sociálního konstruktů v duchu tzv. prostorového obratu (*spatial turn*). Pro komplexnější porozumění je bezesporu vhodná nadregionální, komparativní a pokud možno i multioborová perspektiva. Právě takovou možnost přinesla konference *Geteilte Regionen – geteilte Geschichtskulturen?*, uspořádaná 3.–5. března 2011 iniciativou *Europäisches Netzwerk Erinnerung und Solidarität* ve spolupráci s Těšínskou knihovnou (*Książnica Cieszyńska*) a Spolkovým institutem pro kulturu a dějiny Němců ve východní Evropě (*Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*). Stejnomený sborník, vydaný v roce 2013, shrnuje ve třech tématických oddílech příspěvky autorů, jejichž profesní zaměření zahrnuje vedle převažující historie rovněž filologii, sociologii, politologii a kulturologii. Již podnětný úvod Burkharda Olschowského potvrzuje, že zvolené téma skýtá bohaté a vysoce aktuální badatelské pole, v domácím výzkumu dosud pohříchu málo zastoupené.

Téma prvního oddílu určilo samo příhodně zvolené místo konání konference: od roku 1920 rozdělené město Cieszyn/Český Těšín má prvek hranice pevně zakódován ve své novodobé identitě. Jednotliví autoři se jej snaží pojímat jako svébytný mikrokosmos, pomyslnou arénu střetávajících se národních a náboženských identit, jež se často překrývají a ne vždy stojí jednoznačně proti sobě. Toto soupeření sledují v oblastech historiografie, náboženství a školství. Krzysztof Nowak a Janusz Spyra tematizují historickou vědu (nejen) v prostředí Těšínského Slezska jako účinný nástroj politických záměrů. Spyra staví do popředí především vzájemně se křížící obrazy dějin regionu, vytvářené jak vědeckou historiografií, tak popularizačními díly, a podchycuje rovněž jejich eventuální konfesionalní a nacionální podbarvení. V součtu tak přesvědčivě dokládá, jak často se z „psaní o dějinách“ stává nástroj politických záměrů. K podobnému závěru dospívá rovněž Nowak, který se soustřeďuje na způsob, jakými české i polské dějepiscevtví usilovalo o legitimizaci nároků obou národů na území Těšínska (podrobnější reflexi by si ovšem zasloužila i v textu jen letmo nadhozená pozice německého živlu). V analýze dobových publikací a článků se mu daří názorně předestřít protichůdné obrazy jednoho a téhož regionu, (re)konstruované před i po „osudném“ roce 1920 v obou národních táborech. Jak české poukazy na historickou příslušnost regionu ke Koruně české a prohlašování místních obyvatel za „kolonizované Moravany“, tak polské argumenty etnografické a jazykové byly součástí vyostřené rétoriky, často projektující do minulosti regionu žádoucí důkazy jeho „odvěké“ a jednoznačné nacionální identity. Nowak vede svou ucelenou rekapitulaci od 2. poloviny 19. století až do současnosti a podtrhuje tak (jako řada dalších příspěvků ve sborníku) aktuálnost zpracovávaného tématu. Po Únoru 1948 byly sice dosavadní spory o Těšínsko v duchu dominantního třídního hlediska oficiálně bagatelizovány jako vývojově překonané soupeření nacionalistických „buržoazních elementů“, deklarované přátelství dvou „bratrských národů“ socialistického bloku však přesto nestálo na příliš pevných základech a po roce 1989 staré resentimenty a stereotypy znovu ožily. Po dílčích snahách o revidování dosavadních historiografických přístupů ve 2. polovině 90. let pozoruje Nowak v posledních letech na české straně namísto ochoty k diskutování

sporných témat spíše návrat k myšlenkovým vzorcům počátku 20. století v podobě veřejných vystoupení a popularizačních aktivit reprodukcijících stereotyp „odvěké českosti“ Těšínska.

Józef Szymczek se ve svém příspěvku věnuje poválečné situaci polské evangelické komunity v české části Těšínska, jež byla v podmínkách církevní politiky komunistického režimu nucena hledat společnou řeč s českými nekatolíky. Grzegorz Gąsior přibližuje na příkladu aktivit *Slezské Matice osvěty lidové* prvorepublikovou školskou politiku na Těšínsku jako jeden z nástrojů jeho čechizace a často dramatický a tvrdý boj o „duše“ zdejších dětí. Andrzej Kasperek s pomocí pozoruhodných výsledků sociologického průzkumu mezi obyvateli a místními elitami Cieszyna a středoškoláky z dvojjazyčných škol v Těšíně mapuje odraz rozdělení města a regionu z roku 1920 v současné vzpomínkové kultuře a vztazích Čechů a Poláků. Stejně, jako byla uměle vytyčená hranice následně legitimizována jako „odvěká“, byly obyvatelům na obou jejích stranách „přirozené“ přiděleny nové národní identity, potlačující jak nadnárodní, z doby monarchie trávající tradici, tak lokálně specifickou identitu slezskou. Analýzu vztahu různých úrovní kolektivní paměti (rodinné, regionální, národní) doplňuje Kasperek příklady svátků a veřejných festivit současného Cieszyna a jejich ohlasu na české straně (svátek Tří bratří, Den nezávislosti 11. listopadu, oslavy výročí založení města roku 2010 ad.). Přináší přitom palčivé otázky ohledně síly zažitých narativů i úskalí pokusů o jejich relativizaci ve prospěch „harmonizovaných“ společných dějin. Do jaké míry stojí oficiálními institucemi podporovaná „politika dobrého sousedství“ na ochotě k pluralitnímu nahlížení minulosti a do jaké míry spíše na dobrovolném vytěsnění „nepohodlných“ dějinných momentů? Má tato politika dostatečnou podporu „zdola“? Nakolik je možné dosáhnout sblížení dvou sousedních společností se zásadně odlišným způsobem vzpomínání na tutéž minulost? A proč v jejich vzájemných vztazích dodnes převažují obecné stereotypy nad přímou osobní zkušeností? Kasperek se vši naléhavostí dokládá, že i po odstranění fyzických hranic mezi státy přetrvávají mnohem odolnější hranice mentální.

Metodologickou promyšleností vyniká příspěvek Jana Kajfosze, který se z perspektivy kulturního antropologa zamýšlí nad vlivem polsko-české hranice na produkci a zacházení s obrazy minulosti těšínského regionu. S odkazem na Hanse-Georga Gadamera a jeho termín „historický horizont“ („*historischer Horizont*“) užívá pojem „historická kultura“ („*Geschichtskultur*“) ve smyslu časově a místně ukotvené formy diskurzu, vytvářející základní sdílený rámec našeho myšlení a jednání. Každý člověk je ukotven v určitém jazykově, kulturně a sociálně podmíněném prostředí, které (skrže konkrétní instituce rodiny, školy, vědeckých ústavů atd.) ovlivňuje jeho pohled na minulost i zájmy, jež do ní projektuje. Přístup k minulosti je tak vždy veden z pozice přítomnosti. Takto chápaný diskurz se v podmínkách daného společenství utváří etablováním a šířením konkrétních textů, které umožňují mnohotvárnou a proměnlivou realitu výkladově zjednodušit, učinit ji co nejstabilnější a nejsrozumitelnější. Z původních textů se pak mohou stát sdílené, více či méně populární narace, „velká vyprávění“, jejichž další recepce, rekonstrukce a užití ve veřejném prostoru a vzpomínkové kultuře se již neřídí pevnými zákonitostmi (a může se značně lišit od původních záměrů jejich autorů). Na tomto teoretickém základě provádí Kajfosz rozbor symbolických a textových obrazů Těšínska tak, jak byly po roce 1920 konstruovány a užívány na obou stranách hranice. Zdůrazňuje přitom, že zvláště v pohraničních regionech dosud v přístupu k minulosti dominují jednotné pojaté národní příběhy, zatímco pluralitní náhled na dějiny zde mimo odborný diskurz nenachází výraznější oporu. Přičinou přitom vidí především v identitotvorné síle těchto „vyprávění“, která dokázala z dějin učinit smysluplný a kontinuální příběh, v jehož rámci pak byla myslitelná existence kolektivní, hluboko do minulosti projektované identity „odpaměti“ existujícího národa. Nedílnou součástí nacionálního typu identity a s ní spojené představy „odvěkého“ rozdělení na „my“ a „oni“ se pak na Těšínsku od roku 1920 stává i nová hranice na řece Olši/Olze. Naopak starší způsoby vzpomínání a sebeidentifikace, nepracující s „přirozeným“ rozdělením na Čechy a Poláky, na české a polské Těšínsko, jsou z kolektivního povědomí vytěsňovány. Nelze než souhlasit s Kajfoszovým závěrečným apelem na překračování takových „hranic“ v současném bádání o tomto regionu a na

důkladnější reflexi pramenných textů nejen po stránce obsahu, ale také z hlediska způsobu jejich psaní – tj. co a s jakými záměry konkrétní autoři při zobrazování minulosti zdůrazňují či naopak zamlžují. Vytváření a proměny funkcí symbolických obrazů Těšínska např. v dobové popularizační vlastivědné produkci představují v tomto směru téma, jež dosud čeká na odpovídající zpracování.

Příspěvky ve druhé části sborníku nabízejí náhled na téma hranice v celoevropské perspektivě. Z různých úhlů jsou zde reflektovány instrumentalizace dějin, konstruování identit a jejich zpětné projektování do minulosti konkrétního regionu nebo vzájemná konkurence státních ideologií a regionálních hnutí. Tobias Weger sleduje historické proměny pozoruhodně ambivalentní idey „Velkého Fríska“ ve 20. a 30. letech i současné perspektivy fríského hnutí a identity v kontextu sjednocené Evropy. Ansbert Baumann přináší precizní studii klopotného formování novodobé identity Alsaska-Lotrinska a francouzsko-německých svárů o nacionální příslušnost zdejšího obyvatelstva, v nichž zásadní úlohu sehrávala i dobová historiografie. Andrzej Sakson ve svém sociologickém projektu rekonstruuje vztah současných Litevců, Rusů a Poláků k německému dědictví historického regionu Východního Pruska. Joanna Januszewska-Jurkiewicz se podrobně zabývá meziválečným obrazem města Vilnius/Wilna a přílehlého regionu, jenž byl podmíněn multietnickou skladbou obyvatel a stíny polsko-litevsko-běloruského konfliktu. Miloš Řezník tematizuje na příkladu dobových literárních děl historickou kulturu kašubského hnutí 20. a 30. let a snahy Kašubů o vlastní legitimizaci v rámci polského národa a státu za pomoci odkazů na figury středověkých pomořanských vévodů Svatopluka II. a Měška II. Andrea Brait se zaměřuje na proměny rakouské identity a vztahu k sousedním státům po roce 1989 ve světle výstav a mezinárodních projektů. Zamýšlí se přitom nad velmi aktuální otázkou možnosti zpracování „společných“ dějin na nadregionální a nadstátní úrovni a jejich vyrovnání se s tradičními národními a lokálními „vyprávěními“. Podle Braitové by úkolem současných historiků, muzeologů a didaktiků v této souvislosti mělo být především zproblematizování stávajících „master-narativů“ skrze upozorňování na proměnlivost, konstruovatelnost a zpravidla paralelní existenci různých typů identit a na ně navázaných pojetí minulosti.

Třetí část sborníku se zaměřuje na otázku míst a médií paměti a v popředí zájmu autorů tak stojí především festivity, svátky, pomníky a místní jména. Burkhard Olschowsky otevírá velmi podnětné téma svou komparací průběhu a medializace oslav 750. výročí první písemné zmínky o Berlínu, které proběhly v obou jeho částech v roce 1987. Za pomoci dobových textů rozkrývá dva odlišné historické narativy, jež se staly podkladem pro oslavy na Západě a Východě, a jež znemožnily pojmout toto historické jubileum jako (mnohými očekávaný) spojující prvek v identitě rozděleného města. Na dlouhodobě frekventované pole pomníkové problematiky vstupují Andrea Pokludová s Pavlem Kladiwou (integrující i rozdělující moc pomníků v rámci kolektivní paměti na příkladu trutnovské sochy Josefa II. a Kudlichovy věže na vrchu Strážiště/Wachberg u Úvalna), Ryszard Kaczmarek (umělecká, politická a vzpomínková role pomníků hornoslezských povstání z let 1919–1921 v období meziválečné polské republiky) a Sebastian Wemhoff (pomníky a uliční názvy Štrasburku v letech 1871–1945). Rozporuplné italské vzpomínání na novodobou minulost pohraničního regionu Istrie zachycuje na příkladu literárních a historiografických děl Piotr Chmiel. Magdalena Abraham-Diefenbach a Juliane Tomann nastiňují na osudech od roku 1945 rozděleného německo-polského dvojměstí Frankfurt nad Odrou – Słubice poválečné odcizení a dlouhodobou izolaci dvou řekou oddělených částí původně jediného sídla i následné nelehké odstraňování fyzických a mentálních bariér po roce 1989. Zároveň prezentují úspěšnou snahu o vytvoření lokální veřejné platformy pro společnou diskuzi o minulosti v podobě Institutu aplikovaných dějin (*Institut für angewandte Geschichte*, založen 2001), jenž, sympaticky rozkročen „mezi teorií a praxí, mezi vědou a společností“, si klade za cíl širokou škálou aktivit podporovat reflektivní uvažování o společných dějinách regionů podél německo-polské hranice.

Konfliktní potenciál míst paměti v oblasti německo-dánského pomezí naznačuje ve svém příspěvku Florian Greßhake. Předmětem jeho analýzy jsou možnosti a limity ideologické instrumentalizace architektury a krajinných prvků ze strany národních hnutí. Do popředí zde znovu vystupuje téma politické hranice, která je navzdory své umělosti prezentována jako „odvěká“, a dvěma částem takto rozděleného regionu je pak vnucována údajná vzájemná odlišnost, zatímco politicky nevyhovující společné prvky (např. architektonické památky) jsou opomíjeny anebo vykládány na obou stranách hranice zcela odlišným způsobem. Cílenou snahu politiků i vědců dvou sousedních států stanovit jednoznačný „národní“ původ konkrétních staveb ve sporném pohraničním území demonstruje Greßhake na německo-dánském soupeření v oblasti roku 1920 rozděleného Šlesvicka. Obdobné „národní přivlastňování“ uměleckých děl by ovšem bylo možné bez obtíží vysledovat i v českých podmínkách. Podobně inspirativní je příklad středověkých šlesvických památek (obrný val Danewerk a obchodní osada Haithabu), jež se sice po roce 1864 ocitly na německém území, nicméně až do sklonku 50. let byly v mytizované podobě dokladů dánské kulturní vyspělosti užívány jako legitimizační argument v dánských nárocích na Šlesvicko.

Podnětný a v řadě případů i metodologicky osvěžující sborník *Geteilte Regionen – Geteilte Geschichtskulturen?* potvrzuje úvahy historika Moritze Csákyho o centrální Evropě coby laboratoři pluralitních a vysoce heterogenních identit a kultur; do komparace zde navíc účelně vstupují i další evropské regiony. Většina příspěvků přesvědčivě dokládá úzkou souvislost historických fenoménů se současností. Zvláště u polských badatelů v oblasti Těšínska je na místě ocenit schopnost kriticky reflektovat aktuální, často velmi palčivé aspekty zkoumané problematiky. Nezbyvá než věřit, že podobným tématům bude nadále a v intenzivnější míře věnována pozornost také v domácím prostředí. Z hlediska regionálních dějin by mohlo jít o další krok v pozvolném vymaňování se z letité tradice tohoto oboru jako úzce lokálního kronikářského zaplňování „bílých míst“. Hranice v evropských dějinách 20. století spíše rozdělovaly – snad je na místě zamyslet se nad tím, nakolik by nás dnes mohly také spojovaly.

Michal Kurz

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Jana NECHUTOVÁ – Dana STEHLÍKOVÁ, *Stručné dějiny latinské literatury středověku*, Praha: Arista / Baset 2013, 312 s.

ISBN 978-80-86410-70-8 (Arista)

ISBN 978-80-7340-145-0 (Baset)

Na konci roku 2013 vyšla z pera brněnských medievistek Jany Nechutové a Dany Stehlíkové první obecněji pojatá česky psaná práce o latinské literatuře středověké Evropy. Text vznikl na podkladě výstupů z projektů zacílených na inovaci studijních oborů Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Záměrem autorek bylo, dle jejich vlastních slov, zprostředkovat čtenářům – po vzoru stručných dějin literatury řecké a římské Ferdinanda Stiebitze – informace o obecných charakteristikách a základních vývojových rysech latinského písemnictví středověku, seznámit je s významnými osobnostmi a rovněž s anonymními díly této epochy. Pisatelky nezasťarají, že se při tvorbě publikace opíraly nejen o vlastní výzkum, ale také o poznatky shromážděné ve starších pracích (především Manitia, Brunhölzla a Leonardiho). Předpokládají, že příručka by mohla najít uživatele zejména mezi studenty latinské medievistiky, ale také mezi dalšími zájemci z humanitně orientované badatelské obce.

V úvodní části autorky přibližují předmět a smysl studia středolatinšské literatury, shrnují její typické rysy a krátce objasňují problematiku jejího časového ohraničení. Vstup je doplněn o čtenářský „manuál“ k příručce a seznam odborné literatury doporučené k hlubšímu poznání zkoumaného tématu.

Následuje sedm chronologicky řazených kapitol (období patristiky, přechodné období 6.–8. stol., karolinská renesance a postupně 10. až 13. stol.), v jejichž rámci pisatelky předkládají portréty hlavních představitelů či charakteristiku anonymních děl daného období. Jednotlivým kapitolám předcházejí úvody Jana Kalivody seznamující čtenáře s historickými pozadím probírané epochy. Na konci medailonů jsou připojeny bibliografické odkazy na nejnovější edice a překlady do češtiny (v případě, že je nezachycuje *Slovník latinských spisovatelů*, red. E. Kuťáková, A. Vidmanová, 2. vydání, Praha 2004).

Kapitoly jsou strukturovány do souvislejších celků dle společných znaků. Jednotlivým prvkem je v menší míře území nebo prostředí, kde autoři tvořili, popř. kde vznikala anonymní díla, častěji pak k rozřídění slouží literární druh a žánr. Pisatelky samy v úvodu upozorňují na obtíže, které úsilí o přehlednou klasifikaci literátů a jejich výtvorů obvykle provázejí. Problém souvisí jak s žánrovými přesahy děl (a proto hraje důležitou roli spíše jejich funkce), tak s častou „obojetností“ autorů tvořících zároveň prózu i poezii.

Knihu uzavírá epilog, v němž autorky vysvětlují důvody, které je vedly k rozhodnutí ukončit svůj výklad o středolatinšském písemnictví 13. stoletím (ačkoli tradičně je horní mezník kladen do cca pol. 15. stol.). Tuto časovou hranici zvolily s ohledem na to, že po roce 1300 dochází na pozadí společenských změn k postupnému (a teritoriálně nestejnomyernému) přerodu od středověku k renesančnímu humanismu. V latinsky psané literatuře jsou pěstovány žánry, které se objevily už v dřívějším období, a současně dochází k rozvoji literatury v národních jazycích.

Publikaci doplňuje černobílý obrazový doprovod, ilustrující probíranou látku, a jmený rejstřík, sestavený Josefem Valentou, který usnadňuje vyhledávání autorů a anonymních děl.

Kniha, přínášející poučení o tématu, bez jehož znalosti můžeme jen stěží pochopit literární produkci období následujících, by bezesporu neměla scházet v knihovničkách zájemců o středověkou kulturu. Ti, kteří by chtěli prohloubit své poznatky o století čtrnácté a patnácté, mohou sáhnout po nedávno do češtiny přeložené příručce *Středověká latinská literatura /6.–15. století/* (red. C. Leonardi, Praha 2015).

Kamil Havránek

***Dějiny Brna 2. Středověké město*, red. Libor JAN, Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna 2013, 1163 s.**

ISBN 978-80-86736-36-5

Dějiny měst prožívají v současné době mimořádnou konjunkturu a toto tvrzení neplatí zdaleka pouze pro českou historiografii, ale stejnou měrou např. i pro historiografii polskou. Pokud se omezíme „jen“ na publikační aktivity realizované v rámci hranic České republiky, můžeme začít zmínkou o tematicky sevěřené

ediční řadě Nakladatelství Lidové noviny (vydáno bylo již celkem 17 svazků dějin měst z Čech, Moravy a českého Slezska). Celá řada městských dějin však byla publikována samostatně péčí jiných nakladatelství či (odborných, správních, jiných) institucí. Aktuálnost badatelského tématu navíc dokresluje fakt, že problematika městských dějin byla široce diskutována i na několika specializovaných, mezioborových konferencích. Jistě nikoli náhodou se přitom jedno z posledních setkání uskutečnilo ve druhé půli listopadu roku 2014 na půdě města Brna. V rámci konference „Jak psát dějiny velkých měst“ zde byla mimo jiné prezentována práce na teprve nedávno vydaném druhém svazku brněnské historie, který byl cele věnován středověkým dějinám této významné lokality.

Brno patřilo již od dob svého založení coby osady obdařené městskými právy ke klíčovým městům nejen v kontextu Moravy, ale celku českého státu. Navíc z pohledu historika se s jeho dějinami pojí ještě jeden významný klad, a sice zcela mimořádná kvantita i kvalita pramenů k jeho starším dějinám. Zatímco tak v případě řady menších sídlišť disponují badatelé pro období středověku často velmi skromným konvolutem písemností (s převahou listin), nabízí brněnské archivy množství rozličných typů pramenů (zhusta navíc edičně zpřístupněných) včetně knih městského účetnictví, k nimž navíc přistupuje množství kvalitních dat získaných archeologickými výzkumy z posledních let. Všechny tyto příznivé okolnosti se také vhodně odrazily na kvalitě recenzované knihy, kterou lze v kontextu české historiografie označit bez uzardění za mimořádnou.

Leccos napovídá již rozsah publikace. Téměř 1200 tiskových stránek (včetně barevné přílohy) vyhrazených toliko středověkým dějinám města, tj. od udělení městských práv Brnu v první polovině 13. století do roku 1526, je bezesporu úctyhodný rozsah, za který by se nemusela stydět syntéza zemských dějin daného období. Ostatně dějiny Brna a dějiny Moravy se v textu knihy do určité míry prolínají, což je ovšem s ohledem na postavení městské obce jakožto jednoho z moravských správních center přirozené. Druhý svazek dějin Brna překvapí zejména svou inovativní koncepcí. Oproti tradičnímu rozvržení bazírujícímu na vylíčení politických dějin města s exkurzy do oblasti hospodářských, sociálních, případně kulturních dějin, rozvrhl redakční tým středověkou historii Brna do sedmi tematicky sevrěných bloků, které lze ve výsledku čist jako poměrně samostatné práce. Vylíčení *politických dějin* (blok č. 1, s. 17–256) přitom zabírá „jen“ necelou pětinu knihy. Následují bloky nazvané *Obyvatelstvo a každodenní život* (s. 257–407), *Městská správa a soudnictví* (s. 409–455), *Hospodářství* (s. 457–507), *Čas, prostor, mentální struktury, topografie* (s. 509–659), *Církevní instituce a projevy zbožnosti* (s. 661–776) a *Stavební vývoj a projevy umění* (s. 777–905).

Jednotlivé bloky jsou vnitřně dále logicky členěny do dílčích, opět výrazně profilovaných (sub)kapitol, které umožňují dílo užívat i jako svého druhu encyklopedii. Díky netradiční struktuře s inovativní volbou tematických okruhů přináší kniha množství nových poznatků, kterými obohacuje nejen samotné poznání historie Brna, ale výrazně promlouvá do diskusí o dějinách měst a městské společnosti středověkých českých zemí vůbec. Monografie věnovaná brněnským dějinám tak v řadě aspektů sehrává zajímavou roli syntézy dějin měst a městského stavu v českém státě před rokem 1526. Do kvality výsledku přitom promluvílo rovněž složení autorského kolektivu, v němž se potkali znalci napříč generacemi a vědními obory od historie, přes dějiny umění, stavební historii, antropologii, archeologii až po řadu jiných, často velmi specializovaných disciplín (např. archeobotaniku). Pozornosti tak neuniká např. využívání příměstské krajiny, soužití lidí a zvířat, geografický horizont brněnských měšťanů a jejich životní prostor privátní i veřejný, životní cyklus měšťana a jeho rodiny, podoby měšťanské reprezentace, vnímání času a rytmus lidského konání, kultura paměti. Provedeny byly sondy z oblasti genderové problematiky, v centru zájmu se opakovaně ocitala topografie a také sociotopografie města etc. Bezpochyby mimořádnou pozornost si zaslouhuje vylíčení právních a správních dějin či sakrální topografie lokality. Jednotlivá témata jsou navíc programově ilustrována na osudech konkrétních lidí či staveb.

Knih nepostrádá poznámkový aparát, což nebývá u prací tohoto typu vždy obvyklé (často je nahrazován komentovanou bibliografií). Nechybí rejstříky, zejména zařazení věcného indexu je přitom nutno kvitovat s povděkem. Dílo je navíc zdařilé i po stránce grafické, černobílé reprodukce jsou doplněny o barevnou obrazovou přílohu. Výhrady by snad bylo možno mít vůči křídovému papíru, jenž při celkovém objemu svazku občas proměňuje čtení ve fyzicky poměrně náročný úkon. To však nic nemění na skutečnosti, že se čtenáři dostává do rukou mimořádná práce, která se zařadí mezi standardní díla oboru.

Petr Kozák

Daniela DVOŘÁKOVÁ, Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej, Budmerice – Bratislava: Vydavateľstvo Rak, Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2013.
ISBN 978-80-85501-60-5

Slovenská historička Daniela Dvořáková se bezesporu řadí mezi respektované odborníky na poli výzkumu dějin pozdního středověku. Jejím dlouhodobým zájmem je přitom doba vlády císaře a krále Zikmunda Lucemburského nejen v kontextu uherském či českém, ale obecněji středoevropském. Dvořáková je současně známá jak svou schopností promýšlet historickou látku, tak zcela mimořádně rozvrženou heuristikou. Bezpečnou znalost pramenů i literatury a vybroušenou analýzu navíc ve svých knihách pravidelně korunuje uměním předložit čtenáři velký a čtivý příběh, který je sto přesáhnout úžeji definované téma a vytvořit mimořádně plastický, kontextuální obraz minulosti, v němž jsou vhodně komponovány metody klasické politizující historie s přístupy kulturněhistorickými, sociologickými či antropologickými. Není proto divu, že je každý monografický počín Dvořákové zdrojem mnohých očekávání a nejenom i v případě publikace věnované druhé manželce Zikmunda Lucemburského, Barboře z rodu hrabat pišících se podle (dnes slovinského) města Celje.

Hned na úvod se sluší poznamenat, že autorka se své pověsti nijak nezpronevěřila. Kniha o královně Barboře, druhdy mocné panovnici, uherské, české a římské královně, jež své dny dožila v nuceném exilu na mělnickém hradě, reprezentuje to nejlepší z tradic biografických prací, současně se však zdaleka nejedná o prosté curriculum vitae hlavní hrdinky. Právě naopak, Dvořáková podle svého zvyku využívá příležitosti k výstavbě působivé narace, jejímž účelem je zasadit život královně Barbory do nejširšího kulturního a dějinného kontextu doby. Základním cílem recenzované práce je však něco jiného. Deklarovanou ambici autorky je především reinterpretace tradičního pohledu na život a politické aktivity královně Barbory a tím i snaha o nový pohled na panování Zikmunda Lucemburského i jeho nástupce a dědice Albrechta Rakouského či na komplikované vztahy dynastií Lucemburků, Habsburků a polsko-litevských Jagellonců.

Život Barbory Celjské představuje na první pohled atraktivní téma. Královna, které dějiny přičly nelichotivé přízvisko „německá Messalina“, bývala líčena jako promiskuitní, zhýralá žena vlašná víry, alchymistka, bezohledná intrikánka bažící po osobní moci, která neváhala zrazovat manžela i jedinou dceru Alžbětu paktováním se s husitskými kacíři a jagellonským soupeřem. Příběh s takto načrtnutými konturami, jenž začal být v hlavních obrysech tradován ještě za Barbořiných dnů, přitom prokázal kromobyčejnou životaschopnost a sráže dobové narace z pera Eberharda Windeckeho a Eneáše Silvia Piccomolominiho ho jako historický fakt akceptovala rovněž moderní historická věda. Dvořáková nicméně důkladnou analýzou všech dostupných pramenů vyprávěcí i diplomatické povahy posouvá tento obraz do oblasti ahistorických mýtů. Podařilo se jí přesvědčivě doložit, že celé spiknutí, jehož výsledkem mělo být prosazení jagellonské vlády v českých zemích po smrti krále Zikmunda, a které mělo Barboru posunout do role samostatně vládnoucí panovnice-regentky, bylo ve skutečnosti intrikou, komplotem vzniklým v dílně Kašpara Šlika, kancléře Zikmunda Lucemburského a jeho nástupce Albrechta Rakouského, jehož pomlouvačnou kampaň posléze legitimizovalo a dále o šňavnatě detaily obohacovalo dílo Eneáše Silvia Piccomolominiho a jeho literárních následovníků. Kniha Daniely Dvořákové je tak po obsahové stránce velkorysou rehabilitací královně Barbory, po stránce metodické se pak jedná o modelovou analýzu ve vrstvách historické paměti. Autorka krok po kroku zbavuje hrdinku svého vyprávění očerňujících tendenčních nařčení a nabízí obraz v mnohém odlišný od dosavadního stereotypu. Barboru Celjskou představuje v roli plnokrevné ženy, silné královně, kterou její choť neváhal opakováně pověřovat dlouholetou místodržitelskou vládou v Uhrách. Byla to ostatně právě Barbora, kdo nesl největší tíhu zodpovědnosti za obranu království před výpady husitských vojsk. Líčení přitom není statické, naopak, hlavní hrdinka je postižena ve svém vývoji jak po stránce společenské, tak osobnostní.

Kniha Daniely Dvořákové náleží mezi ty historické práce, které mimo nepopíratelných odborných hodnot vykazují rovněž vysoké kvality literární. Zjednodušeně řečeno, velmi dobře se čte, aniž by se současně autorka uchylovala k laciné podbízivosti. Tento fakt knihu nepochybně přibližuje též laickému publiku a zmnožuje tím i celkový dopad autorčiných tezí. Připočteme-li k tomu podařenou sazbu vybavenou mnohačetnými obrazovými přílohami (reprodukcemi ikonografických děl, ale též fotografiemi plastik či autorskými snímky krajiny, vybraných sídel apod.), můžeme uzavřít, že se veřejnosti dostává důstojná publikace, která se stane vítaným doplňkem leckteré knihovny.

Petr Kozák

Opava železniční. 160 let od příjezdu prvního vlaku, red. František ŠVÁBENICKÝ, Opava: Opavská kulturní organizace 2014, 140 s.
ISBN 978-80-905396-9-3

Výročí napojení Opavy na železniční síť si připomněla Opavská kulturní organizace uspořádáním výstavy, která proběhla ve výstavních prostorách obecního domu od října 2014 do konce března 2015. Stejně jako tomu bylo u předchozích počínů – např. výstav *Opavské hradby* (listopad 2013 – březen 2014) a *Opavský zámek* (listopad 2012 – únor 2013), byla i tato výstava doprovázena sérií odborných přednášek a nedílnou součástí prezentace je rovněž katalog. V něm přinášíjí Michal Petr a Alena Borovcová erudovaný přehled vývoje železniční sítě na území českého (dříve rakouského) Slezska od jejího vzniku až do současnosti.

Po úvodních slovech primátora Opavy a vydavatele následuje časová osa a přehled používaných zkratk v textech. První kapitola zasazuje počátky výstavby železnice na sledovaném území do celoevropského kontextu. Počáteční euforie a velkoryse pojaté plány na vytvoření kvalitní železniční sítě, v níž hrála Opava daleko významnější roli, než tomu bylo ve skutečnosti, byla ukončena velkou hospodářskou krizí v roce 1873. Následující úvahy o budování železnic již vycházely z reálného stavu a daných možností, avšak i přesto se průvodním jevem budování vlastně každé železniční trasy stalo podcenění finanční náročnosti projektů. Významný předěl představoval tzv. sekvestrační zákon a také lokálkový zákon vydaný v roce 1880. Úvodní stať uzavírá přehled železniční sítě na mapě Opavy v průběhu doby, z něhož si čtenář může učinit představu o jejím vývoji.

Vlastní příběh opavské železnice začíná 17. prosince roku 1855, tedy dnem příjezdu prvního vlaku s cestujícími ze Svinova na dnešní nádraží Opava–východ. Předcházelo mu však období projektování dráhy a zvažování možnosti umístění nádraží. Již ve 40. letech 19. století Opava vypsala možnost krizí se železničním uzlem nově budované Severní dráhy císaře Ferdinanda. Toto úsilí se znovu projevilo v 50. a 60. letech a vyvrcholilo vybudováním druhého opavského nádraží v roce 1872. Tehdy rovněž dozrávaly úvahy o realizaci ambiciózního projektu železniční trati vedoucí až do hornouherského Trenčína. Tím by se Opava dostala do pozice významného železničního centra v celoevropském měřítku, neboť tato železniční trasa měla vést dále na sever na Vratislav a byla důležitá i ze strategického hlediska jako efektivní spojnice Pruska a Uher. Konec těmto plánům učinil již zmíněný hospodářský krach v roce 1873.

Od 80. let 19. století začíná v budování železnic nová éra, kdy byly z hlavních tras vytýčeny tzv. lokální dráhy, které významnou měrou přispěly k napojení periferií na centra. Týkalo se to hornatých oblastí Jeseníků, zpřístupnění blízkého Hradce – jako jakési mutace původního plánu vést železnici až na Vlárský průsmyk, ale také napojení blízkého pruského území. V roce 1895 byla otevřena dráha směřující na pruskou Ratiborf, v době před první světovou válkou dále protažená z Kravař až do Hlučína. Roku 1909 byla jako poslední trať směřující z Opavy otevřená dráha směrem na Plíšť a dále do Bavorova, čímž se otevřely možnosti kvalitního a rychlého spojení až s hlavním městem Německa.

Není pochyb o tom, že železnice podstatně rozšířila perspektivu každého místa, kterým procházela, což se netýkalo prostého dopravního spojení. Touto cestou byla umožněna rovněž bohatší kulturní a společenská výměna. V případě Opavy směrem k Vidni fungovala oběma směry. Pro Opavu představovala snazší dostupnost hlavního města otevření širokých možností uplatnění, především nabídkou studijních možností a také v oblasti podnikání. Také přiblížení hlavního města jedné z nejmenších korunních zemí monarchie mělo na Vídeňany pozitivní vliv. Panující představy o neznámém městě na studeném severu, jak je vyjevil středošolský profesor Josef Schwerdfeger, tak byly doplněny právě o první dojmy z nového města po příjezdu na opavské nádraží.

Zajímavé informace o železniční síti v Opavě přináší i část věnovaná kdysi fungujícím vlečkám, jejichž existenci dodnes připomínají některé zbytky, například pozůstatky mostu přes řeku v blízkosti bývalého kateřinského cukrovaru. Zcela marginálně do železniční sítě zapadají tzv. pionýrské železnice, budované v období socialismu. Krátce je v textu pojednáno také o personálu železnice, i když autor Michal Petr sám připouští, že toto téma by zasluhovalo zvláštní pozornost.

Autorskou poslední kapitoly v textové části je Alena Borovcová. Všímá si železnice z pohledu památkové péče, takže v centru jejího výkladu jsou především budovy nádraží, ale také ostatní stavební objekty patřící k železnici. Budovy bývalých rakouských nádraží stojí dodnes nejen ve velkých městech, jakým je Opava, ale najdeme je i v menších železničních stanicích. Často si ani neuvědomíme, že se jedná o budovy typizované, jako je tomu např. v okolí Opavy v Hradci nad Moravicí, Jakartovicích či v Mladecku. Podrobněji se autorka věnuje analýze obou opavských nádražních budov i s přínáležejícím zázemím.

Poslední třetinu publikace (s. 97 až 131) tvoří katalog exponátů představených na výstavě Opava železniční. Kromě technické dokumentace, plánů a fotografií lokomotiv jsou zde i zajímavé dobové fotografie, které dokládají, jak byl veřejný život s železnicí propojen.

Publikace byla připravena v podobném duchu, jako předchozí katalogy výstav Opavské kulturní organizace, v atypickém čtvercovém formátu a na kvalitním papíře. Katalog je i v textové části bohatě doplněn obrazovými přílohami v odpovídající grafické kvalitě, což čtenář ocení zejména u map a plánů. V závěru se může seznámit s použitou pramenovou základnou a soupisem literatury k danému tématu, což ostatně nechybí ani za každou kapitolou v podobě poznámkového aparátu. Kvalitu odvedené práce nijak nesnižují některé drobné nepřesnosti v použitých křestních jménech, ani nekompletní odkazy na archivní prameny. Zde jen doplníme, že signatury v odkazech na prameny se týkají fondu Zemská vláda slezská. Jak pořadatele výstavy i všech doprovodných akcí přesvědčil mimořádný zájem veřejnosti a nadstandardní návštěvnost těchto akcí, je téma železnice i v 21. století stále lákavé, a to nejen pro děti. Pro každého zájemce o historii železnice na Opavsku a v českém Slezsku je nyní k dispozici kvalitně provedená publikace, kterou si nadšenec rád prolisuje a poté se do ní zcela jistě také začte.

Zdeněk Kravar

Roman BARON, *Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX–XXI w.)*. Studia i szkice, Toruń: Adam Marszałek, Instytut Historii Akademii Nauk Republiki Czeskiej 2013, 372 s.

ISBN 978-83-7780-789-7 (Adam Marszałek)

ISBN 978-80-7286-217-7 (Historický ústav AV ČR)

Knižní publikace vědeckého pracovníka Historického ústavu Akademie věd ČR, absolventa Jagellonské univerzity v Krakově, je určena především polskému zájemci o dějiny polsko-českých vztahů od 19. století do současnosti. Vychází ze studii, které autor dříve publikoval (seznam na s. 316–318), v nichž zdůraznil rysy porozumění a spolupráce, i když nezamílčuje ani problematické stránky vzájemných vztahů. Takové zaměření je akceptovatelné a v mnohém směru i žádoucí nejen v populárně pojatých pracích, ale i ve vědeckém výzkumu, byť i proto, že historikové se často zaměřují spíše na výměny názorů, konflikty, animozity a střetnutí, které obvykle charakterizují vztahy národů a států, jež spolu sousedí. Negativa jsou pro ně mnohdy lákavější než doklady o přátelství a výměně hodnot, neboť autorům umožňují dynamičtější a svým způsobem i čtenářsky přitažlivější vyklad.

Kromě úvodu, doslovu, českého a anglického resumé, seznamů pramenů a literatury a jmenného rejstříku, které jsou velmi užitečné, se práce dělí na dvanáct víceméně chronologicky řazených kapitol. Nemůže jít o vyčerpávající přehled, který autor považuje za předčasný, ani o soustředění na meritoriální problémy polsko-české spolupráce. Koncepce publikace byla namnoze ovlivněna spíše než stavem výzkumu autorovými výsledky a zájmy i tematikou, se kterou by se měl seznámit hlavně (ale nejen) polský čtenář.

V úvodu se poukazuje na rozdíly v českém a polském chápání slovanské vzájemnosti, a naznačují historické důvody podstatnějších odlišností. „Nejstarší“ období vzájemnosti je prezentováno na pobytech polských hostů v Karlových Varech. Baron zde navazuje na starší práce Mariana Szyjkowského. Z tehdejších většinou šlechtických polských hostů jen někteří měli vztah k počáteční fázi českého národního obrození (romantický básník Kazimierz Brodziński překládaný Čelakovským, ale hlavně Mickiewicz, který ovšem nesdílel naštvaný z „filologických koncepcí“ Dobrovského a Jungmanna). Druhá studie pojednává o Češích v polských východních „kresách“, připomíná podobně jako v následující studii tradiční polskou nechuť k českým úředníkům v Haliči a líčí vztah mezi Karlem Vladislavem Zapem a první jeho manželkou Honoratou Wiśniowskou i jejich pozdější působení v Praze.

Studie o Češích ve východní Haliči odstraňuje poněkud dluh českých historiků, kteří v rámci výzkumu „Čechů v zahraničí“, ponechávali haličské Čechy delší dobu spíše na okraji pozornosti. Všimá si i dalších Čechů, kteří si zvolili Polsko za svou novou vlast a souhlasí s názorem Miloše Rezníka, že „*skutečná úloha českých úředníků musí být ještě podrobněji prozkoumána*“. Následující úvaha je věnována obrazu Poláků v očích Čechů (hlavně historiků, ale i širší veřejnosti) od nejstarších legend a kronik, pozdějších obdivných projevů i nenávisných polemik až do dnešních odsudků jakosti u nás prodávaných polských potravin nebo udělení čestného doktorátu varšavské univerzity Václavu Havlovi.

Zcela jednoznačně kladný čtenářský ohlas měl v českém prostředí oblíbený Henryk Sienkiewicz, nositel Nobelovy ceny za literaturu, také návštěvník Karlových Varů a Teplíc. Převoz jeho pozůstatků ze Švýcarska do Polska na jednotlivých železničních stanicích se stal skutečnou manifestací česko-polské vzájemnosti.

Následující studie je věnována Maxmiliánovi Kolajovi, moravskému rodákovi, spoluzakladateli brněnské polonistiky a dlouholetému předsedovi česko(slovensko)-polského klubu v Brně. Tato kapitola je šířeji pojata, týká se i starších českých polonofilů a jiných česko-polských klubů. Svým charakterem i faktograficky je ze všech částí publikace pro čtenáře Slezského sborníku zřejmě nejpřínosnější. Soustřeďuje se pochopitelně na brněnský klub, ale současně poukazuje na rozvoj hnutí klubů v Moravské Ostravě a radě měst na Moravě i v Čechách, registruje činnost odborných spolků v Polsku i ve vzdálenějším zahraničí. Zmíněk o moravskoostravském klubu a o aktivitách tamního polského konsula Ripy je několik, představují určitou výzvu pro historiky z našeho regionu pro vylíčení a zhodnocení klubu v Moravské Ostravě. Ten působil v jiných podmínkách, v nichž šlo nejen o kulturní sblížení, ale hlavně o řešení národnostních problémů na Těšínsku. Např. materiály z varšavského Archiwum Akt Nowych (MSZ, 1932–1933, sign. 10403 aj.) ukazují důležitý podíl klubu na nakonec neúspěšných pokusech o česko-polské sblížení prostřednictvím plánované konference o menšinových problémech na Těšínsku.

Stěžejní a nejrozsáhlejší příspěvek se týká již zmíněného literárního vědce profesora Mariana Szyjковского, od roku 1923 vedoucího katedry polského jazyka a literatury Karlovy univerzity, jehož zákem a pokračovatelem byl Karel Krejčí. Další studie hodnotí život a dílo brněnského historika Zdeňka Hájka, někdejšího asistenta profesora Bidla, spolupracovníka Josefa Macůrka, Václava Žáčka a Milana Kudělky, aktivního propagátora česko-polské vzájemnosti. Nejznámější jsou jeho práce o polských věznicích na Špilberku a o ohlasu lednového povstání na Moravě a ve Slezsku. Ve Slezském sborníku byl otištěn nekrolog věnovaný slezskému rodákovi, legionáři, řediteli po něm pojmenovaného gymnázia v Brně Josefu Kudelovi (1945), dále článek o Langiewiczově adjutantce H. Pustowójtové (1953), zejména však studie o procesu ing. Gerinka v souvislosti se slezskou pomocí lednovému povstání v roce 1863 (1956).

Studie obsažené v posledních dvou oddílech hodnotí současný stav bádání dějin česko-polských vztahů v 19. století a česko-polskou spolupráci v humanitních, zvláště pak historických vědách po přelomových společenských změnách v roce 1989. Autor zde vystupuje jako aktivní účastník oněch dějů, funkcionář různých organizací, které usilují o vzájemnou koordinaci. Výklad poskytuje cenné informace o výsledcích dosažených v uplynulých dvou desetiletích. Česko-polská spolupráce je sledována v oblasti mezinárodní (např. společné projekty na mezinárodním sjezdu historických věd v Sydney v roce 2005), mezistátní (Stálá společná česko-polská komise humanitních věd při MŠMT, Česko-polská vědecká společnost ad.) i regionální (Těšínsko). Je sledována i dimenze obecně kulturní a politická potřebná pro rozvoj vztahů v nejrůznějších oblastech, včetně historiografie vzájemných vztahů.

Recenzovaná práce, jejímž hlavním cílem bylo oslovit polskou veřejnost, je v mnohém užitečná i pro českého čtenáře. Ten by jistě přivítal i zasvěcený přehled zaměřený výrazněji na „čechofilý“ v Polsku, na to, jak byly možnosti a výsledky spolupráce v humanitních, zvláště historických vědách využity a hodnoceny v zemi našich severních sousedů.

Dan Gawrecki

Karel BOŽENEK – Petr HANOUSEK, *Opava hudební. Kapitoly z dějin hudební kultury města a slezského regionu, Opava: Slezské zemské muzeum 2014, 167 s.*
ISBN 978-80-87789-16-2

Co může být útešnějšího než umění... to jsou jedna z prvních slov předmluvy, již ke knize *Opava hudební, kapitoly z dějin hudební kultury města a slezského regionu* autorské dvojice Karel Boženek a Petr Hanousek napsal Pavel Šopák. Vystihl pravou podstatu knihy, která mapuje jak umělecky naplněná, tak nelehká období v hudební historii Opavy i přilehlého slezského regionu. V současnosti vychází celá řada publikací věnujících se kulturně historickému, či přímo hudebnímu vývoji českých a moravských měst. U větších center na takových publikacích pracují početné týmy po dobu několika let. Badatelé provádí dílčí výzkum jednotlivých hudebních jevů, které poté přesně zapadají do celkového kontextu vývoje lokality a koncepce knihy. A vedle těchto velkolepých projektů vznikají publikace, většinou z pera jednoho autora zabývajícího se menší lokalitou. Opava hudební stojí na pomezí mezi těmito dvěma skupinami.

Publikaci lze pomyslně rozdělit na dva větší oddíly, dle vlastních textů a jejich struktury. Karel Boženek je autorem první obsáhlejší části vážící se k historii Opavy i přilehlého slezského regionu, zatímco Petr Hanousek rozebírá současnou hudební scénu, instituce a události přímo v Opavě. Samotným kapitolám předchází poměrně obšírné definování „slezského regionu“ a výčet jeho specifík. Na tomto území, které bylo v minulosti ovlivňováno jak německým, českým, tak polským živlem, lze hledat stopy mísení proudů západu i východoevropských. Ovšem jako svébytný hudební a muzikologický prostor jej vymezit nelze. Pokud

je publikace určena široké veřejnosti, což její obsah napovídá, pak by jí možná slušel spíše lehce publicisticky laděný úvod, aby se čtenář necítil již na počátku ztracen v množství informací. Nutno podotknout, že následující kapitoly jsou již přehledné a pokoušejí se přinést komplexní pohled na hudební historii daného regionu.

Karel Boženek postupuje chronologicky, vždy vychází z obecných jevů, které dále konkretizuje v rámci vymezeného území. Kratší podkapitoly nás tak informují o středověké, renesanční a barokní hudbě i jejich projevech. Je patrné, že autor zde musel pracovat mnohdy pouze se střípky dat, které se nám dochovaly a dávat je do širšího kontextu. Barokní epoše se v podstatě věnují kapitoly dvě; v první z nich se snaží podchytit hudební kulturu v širším slezském regionu, jenž je svázán sítí neregionálních vztahů a vazeb a zmiňuje téměř výlučně italskou operu a divadelní tradici. Druhá, obsáhlejší zařazuje mezi ohniska hudební kultury také kláštery, s nimiž je spojeno provozování školských her a duchovního dramatu. Pozornost je zaměřena na piaristické gymnázium v Bílé Vodě či biskupskou kapelu na zámku v Javorníku, na hudební dění kolem těchto center i jejich význam pro široký region. V návaznosti vede Karel Boženek čtenáře cestou šlechtických sídel a hudebních aktivit na přelomu dvou stylových epoch: baroka a klasicismu. Zdůrazněna je opět importovaná italská opera, která se na naše území dostávala s jistým časovým zpožděním. V rámci kapitoly jsou zařazeny také drobné exkurzy biografické (např. Karla Ditterse z Dittersdorfu) či organologické. Ve výše zmiňovaném textu nalzáme jen kusé informace o duchovní hudbě přímo v Opavě, ačkoli je možné předpokládat existenci fondů v Zemském archivu, či dílčích zpracování (např. hudby u minoritů na FF MU v Brně atd.).

Je zcela evidentní, že čím více se blížíme k současnosti, tím více pramenů a zpracovaných témat z hudební historie opavského regionu nalzáme. Zvlášť je popisována hudební kultura německé a české Opavy v průběhu 19. století, přičemž speciální pozornost je věnována profesionálnímu divadlu. Karel Boženek sám uvádí, že na konci 18. století začíná pro Opavu zcela nová etapa vývoje, která je ukončena první světovou válkou. Tyto kapitoly jsou díky dostatku materiálů nejucelenější a nejkomplexnější se zacílením na samotné, rozvíjející se město, jež se v té době stává přirozeným hudebním centrem. Meziválečné období zastupuje především spolková činnost, jak na německé, tak české straně a případné kooperace mezi českou a německou obcí. Následná několikastránková sonda nás zavádí do let 1945–1989, kde je popsána profesionální hudební scéna, reprezentovaná stálým divadelním souborem, festivaly a soutěžemi, stejně jako „amatérské muzicírování“ zastoupené pěveckými spolky. Zcela chybí informace o populární hudbě, vycházíme-li z předpokladu, že se region vyvíjel obdobně jako zbytek republiky v daném období.

Hudební současnost Opavy představuje čtenářům druhý oddíl knihy, jehož autorem je Petr Hanousek. Primárně si kládí za cíl poukázat na proměny, jež se udály v kultuře v průběhu posledních pětadvaceti let. Snaha postupně se věnovat jednotlivým institucím, hudebním tělesům, událostem a osobnostem sklouzá však spíše k jejich pouhému výčtu.

I přes to, přese všechno lze knihu hodnotit kladně. Postihnout tak velký časový úsek v hudebních dějinách města i přilehlého regionu vyžaduje velký nadhled autorů i pevnou koncepci, kterou kniha nepostrádá. Drobný nedostatek, způsobený zřejmě absencí zpracovaných pramenů, může způsobovat proporční nevyrovnanost kapitol a nekomplexnost všech jevů typických pro dané stylové období. Karel Boženek dokázal i tak vytvořit poměrně jasný obraz hudební kultury zmiňovaného regionu a připravil půdu pro další nadšené badatele. Přínosná je také jeho muzikologická reflexe, která čtenáři podhaluje historii a nelehké cesty hudebně-historického bádání v rámci Slezsku.

Alice Ondrejková

***Zivilgesellschaft und Menschenrechte im östlichen Mitteleuropa. Tschechische Konzepte der Bürgergesellschaft im historischen und nationalen Vergleich*, Hrsg. von Robert LUFT, Miloš HAVELKA und Stefan ZWICKER, Göttingen, Padenhoeck & Ruprecht 2014, 434 s. ISBN 978-3-525-37306-4**

Pojem občanské společnosti potkal osud řady jiných termínů užívaných v politické rétorice: inflace a trivializace. Tak jako řeč (řečový akt) ≠ jazyk, ani občanská společnost jako vědecký analytický nástroj nebyl vždy totožný s významy, kterými je pojem naplňován v soudobém politickém diskurzu. Max Weber, který vždy plédoval pro ujasnění terminologie v „duchovních“ vědách, by měl ze sborníku editorů Roberta Lufta, Miloše Havelky a Stefana Zwickera radost. Že psát o občanské společnosti není vůbec snadné, prozrazuje už obojživelný název: zatímco v titulu se objevuje pojem *Zivilgesellschaft*, podtitul pracuje s termínem *Bürgergesellschaft*. Na více než čtyřech stech stranách pak stojí, co se občanskou společností rozumí dnes a co pod

tímto označením chápali intelektuálové, politici a veřejní činitelé v českých zemích v 19. a 20. století. Recenzovaný svazek tvoří tři části: 1) koncepty občanské společnosti v posledních desetiletích socialistického systému, 2) historické kořeny konceptů občanské společnosti od 19. století a 3) německé verze (překlady) profilujících pramenných textů.

V úvodní studii politologa Karla B. Müllera najdeme systematický výklad pojmu občanská společnost v aktuálním diskurzu v celé škále jeho definic od minimalistických po maximalistické. Dále Müller analyzuje spektrum funkcí a hodnot občanské společnosti. Ostatní stati první třetiny sborníku studují konkrétní koncepty občanské společnosti, demokracie a politiky v pozdně socialistických systémech východní Evropy. Až na studii Stefana Garszteckého setrvávají všichni autoři v zásadě v hranicích Československa. Garsztecki ve svém textu analyzuje představy polského disentu o (občanské) společnosti a jejich případné prosazování v postsocialistickém období, sleduje kontinuity a diskontinuity mezi Solidaritou a demokratickým vývojem v Polsku. Solidarita tu nezůstává jen doplňkem kaleidoskopického obrazu různých koncepcí demokracie v pozdněsocialistických režimech východního bloku. Dochází zde i k zajímavému sémantickému prolnutí se situací v Československu, když je řeč o tzv. *nepolitické politice*. Tento oxymoron se jako důležitý moment vrací v několika příspěvcích věnovaných tuzemským konceptům občanské společnosti. Posuny od masarykovského pojetí jako každodenní nepolitické práce přes představy disentu až po Havlovu nedůvěru vůči samospatitelnému stranickému systému po Listopadu sleduje Miloš Havelka. V návaznosti na Jana Patočku pracuje zejména s myšlenkou *solidarity* (!) *otřesených*. Obdobně Václav Žák, když se zamýšlí nad československými specifiky diskurzu o občanské společnosti, dochází k opozici Klausova důrazu na zformování stranických struktur jako prostředku efektivní vlády a Havlovým výhradám z pozice subjektivní kategorie svědomí a z ní vyplývajícího požadavku (morální) autenticity v politice. Nejjasněji vystupuje protimluv *nepolitické politiky* na povrch ve studii Marka Skovajsy, který sleduje konflikty „v kultuře postkomunistických občanských společností“. Těmi jsou myšleny např. i napětí mezi domácími a importovanými modely nebo odlišné představy o sociálním státu. Metodickou obdobou studie Stefana Garszteckého, zmiňovanou v úvodu, je text Petera Zajace, jenž sleduje kontinuity mezi myšlenkami Milana Šimečky o „slušném životě“ a „aroganci moci“ ze 70. a 80. let s polistopadovým vývojem v Československu. Pandámem k Solidaritě pojednávané Garszteckým pak mohou být četné občanské iniciativy, signalizující návrat k občanské společnosti, jak o nich píše Vilém Prečan. Karel Müller analyzuje přechod od socialistické totalitní k občanské společnosti na příkladu strukturální proměny pozice a role vědy, na její pouť od radikálně etatizovaného, centralizovaného, legitimizujícího institutu k decentralizované platformě umožňující laterální komunikaci a uvědomění si iracionality socialistického systému. K úvodním úvahám nad příčinami a projevy občanské společnosti nás vrací text Radima Marady, který mj. hledá identitu občanského sektoru. Důležitá role tu připadá nevládním/neziskovým organizacím.

Druhou část sborníku uvozuje text Jana Sokola, který svým esejistickým laděním stojí v protikladu k systematicky pojaté úvodní studii první části. Jan Sokol uvádí historická specifika českého pojetí občana a občanské společnosti do leckdy nečekaných souvislostí, ilustrujících tu vyzrávání, tu nezralost české společnosti („tatičkovství“ T. G. Masaryka, rovnostářství či plebejství zaměřované někdy s demokracií na straně jedné a na druhé straně jedno z prvních samostatných vystoupení českého národa na olympijském fóru nebo růst pojetí občanské společnosti zdola, jež se podle Sokola odráží už v etymologickém odvození pojmu od slova *obec* – zatímco německý termín evokuje spíše [státo]občanství, české označení vyrůstá z měřítka *polis*). Právní historik Karel Malý rekapituluje problematiku občanských práv v Rakousku druhé poloviny 19. století a jejich vnímání v českém prostředí. Nezanedbatelná část české politické reprezentace sice prosazovala liberálních hodnot podporovala, leckdy je však neviděla jako hodnoty absolutní, nýbrž jen jako korektiv státní moci, pojistku proti jejím zásahům a svévoli. Pokud Karel Malý sledoval normativní stránku problému, Robert Luft se zaměřil na projevy občanské společnosti v praxi. Ty se množily zejména v liberální éře po roce 1867, ale od devadesátých let 19. století byly kontaminovány korporativními elementy silního nacionalismu. Do jisté míry komplementární je příspěvek Stefana Zwickera o občanské společnosti v české publicistice a programech národních stran od šedesátých do devadesátých let 19. století. Zwicker konstatuje, že v dobové publicistice lze pozorovat postupné zastínění otázek všeobecných občanských práv národními požadavky. Ani to ale neospravedlňuje *historiografické* opomíjení obecných ne-nadnárodních témat v českém diskurzu posledních dekád 19. století. Chronologicky oběma textům o ústavní éře předchází další stať Stefana Zwickera, který se zhostil také většiny náročných překladatelské práce na sborníku. Na příkladu Karla Havlíčka Borovského stopuje Zwicker asi nejvýraznější kořen českého myšlení o občanské společnosti. Zwickerův antimučednický přístup protentokrát opouští Havlíčka jako součást českého panteonu a představuje ho jako v prvé řadě liberálního „myslitele“, který nadřazuje absolutní hodnoty občanské partikulárním hodnotám národním. Z Havlíčkových textů *Co jest obec*, *Proč jsem občanem* a *Slovan a Čech* sublimují

klíčové pojmy českého diskurzu o občanských právech a občanské společnosti: *veřejnost a obec*. Stejně jako v eseji Jana Sokola zde dochází docenění kategorie obce. Na počátek 20. století přenáší retrospektivu českého myšlení o občanské společnosti Bedřich Loewenstein, když se zamýšlí nad vztahem sociálního darwinismu a lidských práv. Je zde řeč o Františku Marešovi, Miroslavu Tyršovi, ale zejména Emanuelu Rádlvi. Loewenstein píše svým příspěvkem další kapitolu z našeho docenění filozofa Emanuela Rádra. Ten byl dlouho vnímán hlavně prizmatem své *Války Čechů s Němci*, zatímco jeho možno říci epochální *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století* nebo kontroverzní *Masaryk a Nietzsche* ležely ladem. Od sborníku Antonína Kostlána a kolektivu z roku 2004 a dalších rádlovských publikací je Rádl systematictější rehabilitován. Oč méně splňoval kritéria pro uvedení do národního panteonu, o to přísnější kritéria snese jeho dílo v mezinárodním srovnání.

Vysoká úroveň příspěvků v Luftově, Havelkově a Zwickerově sborníku dovoluje spíše uvažovat o tom, co zůstalo nevyřčeno. Liberalismus jako pojem i fenomén by jistě mohl být podroben stejně drobnohledné analýze jako samotná občanská společnost. Jako východisko pro polemiku by mohla sloužit snad až příliš zkratkovité elipsa Václava Žáka o „*liberální ideologii společenské smlouvy*“. Nejde zde jen o podstatu a projev liberalizmu, ale především o vztah liberalizmu, měšťanstva a občanské společnosti, o otázku předpokladů občanské společnosti a jejich projevů. Čtenář tuší, že odpověď na ni je jako vyřešení hádanky, zda byla dříve slepice nebo vejce. Přesto by stálo za zvážení, zda nezmínit vzájemné prorůstání principů *bürgerlich* a *liberal*, které zejména v němčině nemusí vždy vystupovat synonymicky, jak poznal například James J. Sheehan v dnes už klasickém Langewiescheho sborníku o liberalizmu, když se zamýšlel nad tím, *Wie bürgerlich war der deutsche Liberalismus*. V rakouském kontextu se liberalismem zabývali např. američtí historici. Prinejmenším od období devadesátých let 19. století, jehož dynamiku vývoje velmi dobře vystihl Robert Luft, lze mezi oběma kategoriemi poměrně dobře rozlišovat, byť ani nacionalizované antiliberální měšťanské vrstvy dle mého názoru nenegovaly všechny výdobytky a hodnoty liberalizmu, jež se mezitím internalizovaly jako obecně „měšťanské“.

Martin Pelc

Vincent SHANDOR, Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očima přímého účastníka události), Praha: Rybka publishers 2013, 311 s.
ISBN 978-80-87067-06-2

Předkládaná práce přináší zasvěcený, objevný a pro čtenáře nejen českého v mnohých ohledech překvapivý, až kontroverzní pohled na dějiny Podkarpatské Rusi. Její autor Vincent Shandor působil v neklidných letech 1938 až 1939 ve funkci zmocněnce autonomní rarpatoukrajinské vlády v Praze. Kniha z jeho pera je tak především zprávou očitého svědka a přímého účastníka událostí v zemi obývané Rusiny, ale i jinými národnostmi, počínaje přechodem tohoto území od Rakousko-Uherska k nově zakládané Československé republice (tudíž vznikem Podkarpatské Rusi), přes vyhlášení autonomie Karpatské Ukrajiny, jednodenní, okolnostmi vynucenou samostatnost, až po zábor horthyovským Maďarskem, vystřídání připojením k SSSR (a tím vznikem Zakarpatské oblasti). Autor se dožil i vzniku samostatné Ukrajinské republiky, v jejímž rámci se Zakarpatsko nachází do dnešních dnů.

Těžiště knihy spočívá v půlročním období autonomie Karpatské Ukrajiny v hranicích okleštěného Česko-Slovenska. Těžké důsledky mnichovské dohody nesl autor knihy s pocitem smutku jako většina Čechů, Slováků tak Rusínů. V své vzpomínkové knize, publikované již dříve anglicky, ovšem autor klade důraz též na jistý dějinný paradox, neboť to byla právě krize československé státnosti, co přineslo obyvatelům Podkarpatské Rusi splnění slibu prezidentů Masaryka a Beneše, že dojde ke zřízení samosprávy tohoto nejvýchodnějšího území republiky. Slib, který dala československá politická reprezentace již před připojením Zakarpatské oblasti ČSR, jehož realizace byla ale z různých příčin odkládána dvacet let.

V popisu událostí let 1938–1939 si zvláštní pozornost zasluhují autorovy vzpomínky na pomnichovskou misi generála Lva Prchalý, o jeho utajeném jednání s polskými zástupci, zejména v souvislosti s jednáními o možné připojení Podkarpatska k Polsku výměnou za polsko-československou federaci. Otěchto údajných rokováních se měl Vincent Shandor podle svých slov dozvědět od svého šoféra. Zajímavý je rovněž autentický popis společného odporu česko-slovenských a karpatoukrajinských jednotek proti vojenské agresi horthyovského Maďarska a rovněž svědectví o tom, jak se chovala maďarská vojska na obsazeném území, kde docházelo i k surovým excesivním výstřelkům, jimiž trpělo místní rusínské obyvatelstvo.

Pro současně bádání je jistě objektivně a dovolím si tvrdit, že přímo neocenitelně, autorovo svědectví o odporu příslušníků maďarské menšiny proti odtržení od ČSR a připojení k Maďarsku po vídeňské arbitráži. Jedná se o dějinný fakt, který doposud nebyl náležitě doceněn.

Ve svých memoárech autor zevrubně popisuje a oceňuje všestranný rozvoj, který regionu pod Karpaty přineslo dvacetiletí, po které region příslušel k Československé republice. Nevyhýbá se proto ani zachycení jímavých scén provázejících její zanikání v době – jak autor píše – „nuceného“ vyhlášení státní samostatnosti Karpatů Ukrajiny. Dle jeho podání karpatoukrajinské politické elity akt vyhlášení samostatnosti neslaví, ale naopak vítají jej projevy smutku promíseného sentimentální vzpomínkou na zvolna se uzavírající éru.

Čtenář jistě ocení, že autor si při popisování tehdejších dějů dokázal uchovat vzácně objektivní nadhled, který bývá u exilových představitelů často spíše vzácností. Ovšem na straně druhé si nelze nevšimnout pocitů určité zahořklosti a ukřivdnosti, které jsou ve vzpomínkách imanentně přítomny. To však nepochybně narážíme na pochopitelný mentální svět člověka, jenž byl okolnostmi donucen opustit domovinu. Jako konkrétní příklad by bylo možno uvést autorovo hodnocení úlohy prezidentů Masaryka a Beneše ve vztahu k Podkarpatské Rusi. Zde se již zcela projevuje fakt, že dějinné události podléhají výkladovým deformacím vždy, kdy není možné zaujmout vůči nim dostatečný odstup jak v čase, tak v idejích.

Recenzovaná kniha reprezentuje oblast memoárové literatury, což má své nepochybné klady i zápory. Její čtenářskou atraktivitu přitom zvyšuje fakt, že se jedná o vzpomínky člověka relativně vysoce postaveného a tudíž s přístupem k řadě jinak jen velmi obtížně doložitelných informací.

Jiří Zlatohlávek

Martin FRANC – Jiří KNAPÍK, *Volný čas v českých zemích 1957–1967*, Praha: Academia 2013, 573 s. ISBN 978-80-200-2229-5

Autorský tandem Martin Franc a Jiří Knapík předkládanou práci navázal a v mnohém rozvinul své předchozí výzkumy zachycené v objemné dvousvazkové publikaci *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*,¹ kterou v podstatě zakotvili výzkum „socialistické“ každodennosti v českém prostředí.

Třebaže problematice trávení volného času v padesátých a šedesátých let 20. století donedávna nebyla věnována systematická pozornost, mohli se autoři opírat o řadu děl mapujících širší politické a společenské souvislosti ovlivňující danou problematiku i množství příspěvků věnovaných konkrétním formám trávení volného času. Kniha je ale především výsledkem rozsáhlé excerpce archivních pramenů vzešlých z proveniencí klíčových politických a státních institucí – mimo jiné politického byra ÚV KSČ, ideologické komise ÚV KSČ, ministerstva školství a kultury, vytěženy byly fondy Všeodborového archivu ČMKOS, či fondy předsednictva a kulturního oddělení ÚRO, studovány ale byly také písemnosti Archivu bezpečnostních složek, Zemského archivu v Opavě či Slovenského národního archivu. Velkou měrou autoři využili dobový tisk, okrajově pak ego-dokumenty a informace pamětníků.

Předkládaná práce má logickou strukturu, díky níž se autorům poměrně úspěšně podařilo udržet celkovou přehlednost i přesto, že věnovali pozornost značně širokému a rozmanitému spektru aspektů. První kapitola knihy čtenářům přibližuje chápání volného času v letech 1945–1956, tedy v období, které předcházelo zkoumané etapě rámované zkrácením pracovní doby v roce 1956 a definitivním zavedením volných sobot v roce 1968. Třebaže bývá poválečná evropská společnost charakterizována jako společnost volného času, v Československu nastupoval proces zvyšování objemu volného času a možnosti jeho trávení teprve s určitým zpožděním. Mimopracovní dobu sice zprvu poznamenávaly zvláště existenční starosti, na druhou stranu docházelo k obnově večerního a nočního života. Po roce 1948 pak sílila preference kolektivních forem odpočinku, která byla značně diferencovaná podle pracovního zařazení. Uvolňování pravidel kolektivního trávení volného času ve prospěch individuálních aktivit začalo nastupovat zhruba od poloviny padesátých let, což souviselo se snahou režimu o obnovu důvěry k socialistickému zřízení, které bylo prezentováno jako kvalitnější alternativa ke kapitalistickému prostředí. Současně také docházelo k programovému rozšiřování volného času v závislosti na snižování pracovní doby.

V druhé kapitole je podrobně zachycena dobová odborná diskuse o pojímání volného času z konce padesátých a šedesátých let, nastíněny jsou společenské a ekonomické aspekty, které volný čas zásadně ovlivňovaly. Živá odborná debata, která se k dané problematice v českém prostředí tehdy rozpoutala, ostatně byla

¹ Jiří KNAPÍK – MARTIN FRANC a kol., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, Praha 2011.

výsledkem posunu ve vnímání volného času jako jednoho z nejdůležitějších faktorů celkových proměn života společnosti.

Základním trendům ve zkoumané oblasti je věnována třetí kapitola, která tvoří jádro celé knihy. Autoři v této kapitole současně přibližují postoje politických a společenských struktur, roli masových médií i ekonomické souvislosti. Pro lepší orientaci je text rozdělen do tří podkapitol (1. Česká společnost 1957–1967 a volný čas; 2. Ovládání volného času: politické struktury, normy a společenské organizace; 3. Struktury volného času 1957–1967) a dále ještě vnitřně členěn do dílčích tematických celků. Autoři přitom zdůraznili nové trendy, ke kterým tehdy docházelo a které problematizovaly původní dobové představy, neboť v mnoha ohledech vykazovaly společné rysy s vývojem v západní Evropě. Jednalo se jednak o postupný úpadek starších kolektivních forem trávení volného času, který kráčel ruku v ruce s posilováním tendencí trávit volný čas v rodině či úzkých, neformálních a neorganizovaných skupinkách, přičemž zásahy státu začaly být vnímány většinou občanů vesměs jako rušivé. Symbolem těchto trendů se v českém prostředí stal rozmach chataření a počátek vzestupu chalupaření. Zásadní měrou pak skladbu aktivit ve volném čase ovlivnil nástup televizeho vysílání zahájeného v roce 1953, respektive 1954, dále pak postupné prosazování prvků konzumerismu i silící vliv západoevropských tendencí.

Samostatná kapitola je věnována problematice tzv. patologie volného času. Za negativní byly považovány především ty jevy, které v tehdejší chápání představovaly cizorodý prvek v socialistické společnosti. Zajímavé přitom je, že s výjimkou některých specifík jako například prostituce, byla většina patologických jevů především záležitostí mužů a zvláště pak mládeže. Popisovány jsou především otázky spojené s konzumací alkoholu a jiných návykových látek, melouchaření a fušerství, hazard či chuligánství.

V poslední kapitole jsou formou sond detailněji rozebrány některé typické příklady dobových volnočasových aktivit. Autoři přitom zvolili zejména ty druhy činností, které ve sledovaném období procházely proměnami obsahu či úpravami formy. Současně se pak pokusili postihnout individuální formy trávení volného času (například kutilství, sběratelství, modelářství, televize), způsoby využívání volna rodinami (rekreace, chataření, cestování) i různými sociálními skupinami (letní dětské tábory, tramping, společenský život). V tomto výběru příkladů bude nepochybně každému čtenáři chybět ten či onen „důležitý a neprávem opomenutý“ druh aktivity. Je však evidentní, že v rámci dané publikace nebylo možno podchytit ani zdaleka vše, takže výsledkem je pouze nástin některých vybraných aspektů. Mnohé další navíc okrajově zmiňují bohatý poznámkový aparát s odkazy na další literaturu a prameny.

Kniha je velmi podrobnou analýzou situace v oblasti volného času v letech 1957–1967 a jako taková je cenným příspěvkem k hlubšímu poznání naší nedávné minulosti. Zkoumaná problematika je vhodně zařazena do širších souvislostí a doplňuje ji rovněž řada zajímavostí. Téma, které je atraktivní už samo o sobě, autoři zpracovali velmi poutavě, takže jejich dílo má potenciál oslovit nejen odborníky, ale současně i širokou veřejnost. V té souvislosti je pak nutno vyzvednout největší přednost knihy, kterou je to, že čtenáře nepodněcuje ani tak k nostalgickému vzpomínání, jako spíše k přemýšlení.

Branislav Dorko

Libor MARTINEK, *Władysław Sikora (monografie), Opava: Literature & Sciences 2015, 151 s.*
ISBN 978-80-904126-9-9

Libor Martinek je znám svým systematickým zájmem o regionální literaturu. Jeho zájem je dlouhodobě soustředěn na oblast Jeseníků (především Krnovska, Bruntálska a Jesenicka) a českého Těšínska (tzv. Zaolží). Výsledkem jeho vždy důkladně faktograficky podložené práce je řada časopiseckých i knižních publikací. Byl rovněž přizván ke tvorbě hesel pro rozsáhlou Kulturněhistorickou encyklopedii Slezska a severovýchodní Moravy, dosud největší publikační projekt vztahující se k tomuto regionu, realizovaný Ústavem pro regionální studia FF Ostravské univerzity. Recenzovaná monografie o Władysławu Sikorovi je tedy logickým pokračováním Martinkových výzkumných aktivit. Osobností tohoto autora se Martinek zabýval již delší dobu, což dokládají jednak kratší studie i články, ale v neposlední řadě také překlady Sikorovy poezie.

Monografie má logickou a přehlednou strukturu, jež odpovídá očekávaním literárního historika i běžného čtenáře od tohoto žánru. V podrobném životopisném úvodu jsou vylíčeny osudy Sikorovy rodiny, jeho dětství a mládí. Jakkoliv jsou tyto děje důsledně konkretizovány, pro budoucí čtenáře budou zároveň výstižným obecnějším obrazem toho, jak do běžného života Zaolží vstupovaly „velké dějiny“. Kapitola o juvenilní tvorbě Sikory v době politického tání je objektivně popsána a doplněna reflexí soudobého tisku. Cenné je, že nástup polsky píšících autorů z daného regionu není líčen s přehnaným optimismem, ale že je zde naznačeno jisté napětí mezi polskou menšinou a českou většinou (způsobené událostmi za druhé světové války a po ní),

kteřé se projevovalo i v ediční praxi. Hlavní a nejrozsáhlejší část monografie je poté věnována Sikorově zralé básnické tvorbě po roce 1968 a jeho prozaickému dílu. V kratších závěrečných kapitolách Martinek podává nárys recepce Sikorova díla v České republice, jeho spolupráce s polským divadlem a podrobně se zabývá jeho překladatelskou činností. Zařazení kapitoly o překladu na závěr monografie jistě není náhodné, neboť téma identity člověka z česko-polské příhraniční oblasti prostupuje celou tvorbou Sikory a literární překlady jsou hlavním způsobem, jak lze sblížovat autory a čtenáře různých národností i jak lze překračovat vžitě kulturní stereotypy.

Význam monografie spatřuji v ucelenosti záběru na osobnost Władysława Sikory, v podrobném pojednání o Sikorově poezii, jež je českým čtenářům alespoň výběrově známá, ale hlavně v objevné kapitole o zralých Sikorových prózách, které dosud nebyly přeloženy do češtiny, ačkoliv by měly šanci oslovit české čtenáře, a to nejen v regionu, kde vznikly. Zatímco v Polsku zájem o českou kulturu (a tedy i literaturu) evidentně vzrůstá, český zájem o nejbližší sousedy spíše stagnuje. Nejen překlady, ale také podobné monografie, jako je Martinkova o W. Sikorovi, mohou tuto stagnaci postupně narušovat a otevírat prostor tomu, aby se obnovily přirozené sousedské vztahy.

Martin Pilar

Antonín GRŮZA – Libuše DĚDKOVÁ, *Stará Ves nad Ondřejnicí – dějiny obce a její dominanty*, Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě 2013, 288 s. ISBN 978-80-85034-76-9

Zásluhou erudované dvojice historiků umění, dr. Antonína Grůzy a dr. Libuše Dědkové, byly nedávno převyprávěny dějiny malebné obce Staré Vsi ležící nad říčkou Ondřejnicí v blízkosti města Ostravy. Stalo se tak formou reprezentativní monografie tištěné na kvalitním křídovém papíře, ve které autoři navázali na své předchozí odborné práce týkající se Staré Vsi.¹

Jak se již odráží v titulu, publikaci dominují dva větší celky. První z pera Antonína Grůzy nám v šesti kapitolách představuje samotné dějiny obce, a to od středověkých počátků do 20. století. Po lokaci ve 13. století zásluhou olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku (první zmínku o osadě nacházíme v Brunově závěti z roku 1267) se Brunswerde (původní název Staré Vsi) stalo menšími državou olomouckého biskupství, ve 14. století pak bylo začleněno do jeho lenní soustavy. A právě v zevrubném vyličení historie Staré Vsi v době, kdy ji drželi biskupští manové, lze spatřovat jedno z mnohých pozitiv monografie. Zejména perioda Čepců z Belku (16. století), Syrakovských z Pěrkova (16. a 17. století) a Podstatských z Prusinovic (resp. Podstatských-Lichtenštejnů; 17.–19. století) je zpracována na základě vynikající znalosti archivních pramenů a relevantní literatury. Výsledkem je pak celá řada dosud nezveřejněných údajů. Grůzy navíc charakterizují výborně promyšlené a argumentačně podložené názory a kritický přístup k dosavadním hypotézám a tvrzením (srov. např. pasáž o staroveské tvrzi na s. 26–27). Osudy Staré Vsi ve 20. století jsou pak pojaty už víceméně rámcově.

Autorkou druhého většího oddílu knihy se stala Libuše Dědková. V centru jejího zájmu se ocitly významné památky obce. Především se jedná o zámek a kostel, které si do dnešních dnů zachovaly slohovou integritu a autentičnost. Renesanční zámecké sídlo začal někdy koncem 60. let 16. století budovat rytíř Jaroš Syrakovský z Pěrkova a dokončil jej až jeho syn Ctibor. Posledně jmenovaný se rovněž zasloužil o výstavbu zděného farního kostela sv. Jana Křtitele. Ten vyrostl ve vsi v letech 1587–1589, přičemž v sobě slučuje jak sloh gotický, tak renesanční. Na základě důkladné heuristiky Libuše Dědková fundovaně seznamuje čtenáře zejména se stavební historií zmíněných objektů, jejich výzdobou a zařízením. Kapitoly o zámku a svatostánku vhodně doplňují statě o dodnes dochované barokně-klasicistní farní budově z konce 18. století a o osudech staroveských zvonů. Lze jenom přivítat, že v mnoha případech autorka překračuje vytčené meze a zásadně tak přispívá k poznání dějin celé Staré Vsi (srov. kupříkladu cenné poznatky k historii farnosti).

Obě části knihy se výborně doplňují a prolínají a je evidentní, že autoři důvěrně znají text jeden druhého a nedochází tedy k rozporům. Publikace tak představuje homogenní celek. Nezklame ani v ohledu jazykovém – dosahuje výtečné gramatické a stylistické úrovně. Příznivý dojem z monografie umocňuje rozsáhlý poznámkový aparát (k němu srov. níže), seznam literatury a pramenů, seznam zkratk, anglické resumé, jmenný a místní rejstřík a rozsáhlá obrazová příloha.

¹ Srov. především Antonín GRŮZA – Libuše DĚDKOVÁ – Nad'a GORYCZKOVÁ, *Stavebně historický průzkum zámku ve Staré Vsi nad Ondřejnicí*, Ostrava 2000 (nepublikovaný strojepis).

Žádná práce nemůže být zcela dokonalá. V případě „Staré Vsi“ nicméně recenzent shledal jen nečetné banální nedostatky, o kterých snad nemá cenu ani hovořit. Protože k jejich zjištění vynaložil značnou námahu a musel být neobyčejně pozorný, bylo mu líto nezmínit je. V kapitole „Antiqua Villa v předhusitské době“ autor opomenul citovat poznámku označenou v textu číslem 10 (s. 24). V poznámkovém aparátu je pak pod cifrou 10 uváděna poznámka zapsaná v textu číslicí 11 (s. 27). A tak to pokračuje i dále. V publikaci je několikrát zmiňováno současně „právo podací a patronátní“ (např. s. 24 a 62). To je v podstatě zbytečné, protože pojem patronátního práva absorbuje v sobě i termín podací. Olomoucký biskup Stanislav II. Pavlovský z Pavlovic konal v 80. letech 16. století generální a nikoliv kanonickou vizitaci diecéze (s. 41). O Karlu V. Habsburském nelze hovořit jako o španělském císaři (s. 103). Příjmení opavské zvonařské rodiny Stanke nemůžeme počesťovat na Staněk (s. 218). Jedná se opravdu o pouhé marginálie, které nemohou mít fatální dopad na celkové velmi kladné hodnocení publikace. Krátce uzavřeno: Antonín Grůza a Libuše Dědková nabídli odborné i široké veřejnosti kvalitní, moderní, kritické a víceméně ucelené zpracování dějin obce Staré Vsi nad Ondřejnicí a jejich dominant

Marek Skupien

Jan PELANT, *Erby české, moravské a slezské šlechty. Vývoj erbů a stručné dějiny 610 rodů*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2013, 622 s. ISBN 978-80-7422-254-2

Šlechta a její erby nepatřily u nás před sametovou revolucí k protěžovaným tématům, a tak, pomíneme-li starší a tehdy obtížně dostupnou speciální heraldickou a genealogickou literaturu, naučné slovníky a od konce 60. let 20. století též některé malotirážní klubové časopisy, mohl se případný zájemce o poučení v tomto směru obrátit vlastně jen na *České erby* (Praha 1974, 1988), pro mládež určenou publikaci sestavenou Josefem Janáčkem a ilustrovanou Jím Loudou. V 90. letech minulého století se situace zcela změnila a nejrůznější encyklopedie šlechtických rodů postupně zaplnily regály knihkupectví. Ryze konjunkturálním produktem byl třísvazkový *Lexikon české šlechty* (Praha 1992–1994) Jana Halady a obdobný charakter má, byť grafickým zpracováním i obrazovým doprovodem nesrovnatelně kvalitnější, *Encyklopedie šlechtických rodů* (Praha 2014) Pavla Juřika, který se dlouhodobě zaměřuje na popularizaci tohoto tématu. Již pro poučenější veřejnost byla určena práce Petra Maška *Modrá krev* (Praha 1992, 1999), stejně jako tematicky úžeji zaměřená knížka *Encyklopedie knížecích rodů země Koruny české* (Praha 2001) Jana Županíče, Michala Fialy a Františka Stellnera. Pro většinu z výše uvedených příruček tvoří erb příslušného rodu pouze doprovodný ilustrační prvek, naopak pro dvoudílný *Velký erbovník* (Plzeň 2005–2006) Milana Myslivečka se stal hlavním předmětem zájmu, i když samozřejmě v žádném případě nemohl nahradit starší práce Kadichovy, Blažkovy, Sedláčkovy, Pilnáčkovy a dalších nestorů české šlechtické genealogie a heraldiky.

Dosavadní nabídku nedávno rozšířila kniha Jana Pelanta, emeritního archiváře Státního oblastního archivu v Plzni a autora mimo jiné zásadních prací k dějinám západočeských měst a městeček a jejich znaků. Již sám její název dává tušit, že heraldice vybraných šlechtických rodů bude tentokrát věnována větší pozornost, dlužno dodat, že nijak ošizená není ani jejich genealogie. Byť texty původně vznikaly jako novinové články, svým rozsahem i kvalitou svého zpracování připomínají např. Sedláčkovy texty v Ottově slovníku naučném. Vlastním heslům předřadil Pelant stručný, ale hutný úvod, v němž se dotknul hmotných i písemných pramenů české šlechtické heraldiky, základní literatury od děl Bartoloměje Paprockého až po výše zmíněné encyklopedie, a především podal přehled vývoje české šlechty a jejího právního ukotvení od 13. století až do současnosti. Absenci poznámkového aparátu alespoň částečně nahrazuje citovaných 700 titulů vybrané literatury, uvedených v závěru knihy. Autorovo soustředění na podobu erbů jednotlivých rodů dokládá i pokus o rejstřík erbovních figur, i když některé použité termíny jsou poplatné starším heraldickým kompendiím a neodpovídají současné praxi (např. pruh, špice). Za nepřilíš šťastný považuji výběr autora barevně provedených erbů doprovázejících každé heslo. Martin Šimek určitě nepatří mezi naše nejlepší heraldické kreslíře. Erby jsou navíc zobrazovány jen v základní podobě a pouze s jedním helmem a klenotem, takže pro zjištění jejich skutečné, případně polepšené podoby se musí čtenář obrátit do textu. Ač se autor snažil o proporcionalitu, přece jen je na výběru rodů patrné, že práce vznikala v západních Čechách. Zde sídlící rody jsou zastoupeny maximálně, zatímco některé významnější rody moravské (např. Horečtí z Horky) či slezské (např. Donátové z Velké Polomě) v Pelantově knize postrádáme. Každopádně jde ale o užitečnou příručku, která svým způsobem doplňuje ediční řadu „Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska“ vydávanou již od roku 2002 Nakladatelstvím Lidové noviny. Kniha se k ní jednoznačně hlásí grafickou úpravou své obálky, naopak netradiční podlouhlý formát lépe vyhovuje jejímu obsahu.

Karel Müller

NOVINKY POLSKÉ HISTORIOGRAFIE

Výběr publikací je zaměřen na oblast starších dějin, zpracování anotací se ujali Božena Czwojdrak (Uniwersytet Śląski w Katowicach) a Piotr Węcowski (Uniwersytet Warszawski).

Wiesław WYDRA – Rafał WÓJCIK – Katarzyna KRZAK-WEISS (ed.): *Baltazar Opec, Żywoť Pana Jezu Krysta (1422)*, Poznań: Wydawnictwo UAM 2014, 656 s.
ISBN 978-83-232-2788-5

W 2014 roku ukazał się edycja *Żywotu... pióra Baltazara Opeca*. Jest to jedyna zachowana polska średniowieczna narracja opisująca dzieje życia Chrystusa. Jego poprzednie edycje, niewolne od błędów, skłoniły wydawców do ponownego wydania tego dzieła. Autor *Żywotu...* pisząc swoje dzieło wykorzystywał niejednokrotnie niezachowane do dziś źródła, co dodatkowo podnosi walory dzieła. *Żywoť* powstał na zlecenie księżnej legnickiej Elżbiety, córki króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka a sam autor był absolwentem krakowskiego uniwersytetu. Edycja jest opatrzona wstępem, gdzie edytorzy przedstawiają dzieje poszczególnych wydań oraz przybliżają sylwetkę autora, ponadto wydanie jest ilustrowane faksymile z egzemplarza Biblioteki Seminarium Metropolitarnego Archidiecezji Warszawskiej.

Božena Czwojdrak

Józefa SKIBNIEWSKA, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2015, 722 s.
ISBN 978-83-7702-989-3

Badacze dworów późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych władców polskich otrzymali niedawno do ręki kompleksowe opracowanie dworu królewskiego Aleksandra Jagiellończyka. Autorka, w oparciu o zachowane rachunki dworskie, ukazała w sposób spójny obraz wielkiego, bo liczącego w sumie około 2000 osób dworu tego monarchy. W pierwszym rozdziale swojej pracy omówiła organizację i strukturę dworu królewskiego. Rozdział ten zawiera również bardzo ważne porównanie dworu Aleksandra, jako króla i jako wielkiego księcia litewskiego. Zachowana księga kwitancji Aleksandra Jagiellończyka stała się podstawą dla rozdziału drugiego, omawiającego wynagrodzenia urzędników i służby dworskiej. Rozdział trzeci poświęcony jest karierom ludzi, którzy zasilili dwór Jagiellończyka, autorka starała się tam ukazać drogi ich kariery dworskiej a także pochodzenie oraz wykształcenie poszczególnych urzędników. Zasadniczy trzon, obejmujący prawie 2/3 pracy to jednak sześć aneksów, w których zestawiono urzędników dworskich Aleksandra, ukazano ich wynagrodzenie oraz kariery. Nie da się ukryć, że praca zawiera wiele powtórzeń, których można by uniknąć. Przykładowo, przy omówieniu struktury dworskiej autorka wymienia poszczególnych urzędników, nierzadko podając ich wynagrodzenie, co powtarza w rozdziale drugim a ponadto jeszcze w dwóch lub trzech kolejnych aneksach. Książkę zamyka dodatkowo alfabetyczny spis wszystkich urzędników dworskich Aleksandra. Pomimo wskazanych mankamentów praca Józefy Skibniewskiej stanie się z pewnością pozycją obowiązkową każdego badacza dworów monarchów

Božena Czwojdrak

Grażyna RUTKOWSKA, *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492, Itineraria Jagiellonów, tom I, Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk – Polskie Towarzystwo Historyczne – Wydawnictwo Neriton 2014, 422 s.*
ISBN 978-83-7543-364-7

W 1989 r. w Moskwie została opublikowana wstępna wersja itinerarium polskiego króla Kazimierza Jagiellończyka. Przygotowała ją Irena Sułkowska-Kurasiowa, jednak została ona wydana bez wiedzy autorki. Praca ta spotkała się z bardzo krytycznymi uwagami, nic więc dziwnego, że od dawna czekaliśmy na poprawione itinerarium Kazimierza Jagiellończyka. Zestawienie takie przez wiele lat przygotowywała Grażyna Rutkowska z Poznania, biorąc za podstawę itinerarium opracowane przez I. Sułkowską-Kurasiową, znacznie jednak rozszerzając kwerendę oraz zasady wydania itinerarium. Obejmuje ono nie tylko czasy królewskich rządów Kazimierza (1447–1492), lecz także kilkuletni okres panowania na Litwie (1440–1447). Zestawienie zostało opracowane według schematu itinerarium Władysława Jagiełły, opublikowanego przez Antoniego Gąsiorowskiego w 1972 r. Do wzoru tego G. Rutkowska wprowadziła jednak kilka nowości. Omawiane itinerarium jest nie tylko zestawieniem miejsc i dat pobytu Kazimierza Jagiellończyka. Przy zestawieniu pobytów króla na sejmach, G. Rutkowska dodawała także informacje o okoliczności wystawienia niektórych jego dokumentów (np. zapisy: „in convencione”, „in convencione generali”, „in dieta”), a nawet o ich treści. W ten sposób itinerarium niekiedy staje się repertorium dokumentów Kazimierza Jagiellończyka. Utrudnia to trochę korzystanie z książki, powodując, że niektóre fragmenty itinerarium są słabiej czytelne.

Oprócz samego itinerarium (s. 59–359), w książce znajduje się „alfabetyczny spis nazw topograficznych” (s. 360–369), a także pięć dodatków: „dokumenty mylnie datowane” (s. 370–383), „przekazy źródłowe nieuwzględnione w itinerarium” (s. 383–405), „rzekome dokumenty Kazimierza Jagiellończyka” (s. 406–407), „dokumenty wystawione w imieniu Kazimierza Jagiellończyka” (s. 408–409) oraz „dokumenty podejrzone i falsyfikaty” (s. 409–412). Książkę zamykają streszczenia w języku niemieckim i angielskim, a także mapa: „miejsca pobytu Kazimierza Jagiellończyka”.

Piotr Węcowski

KRONIKA

K jubileu profesora Mečislava Boráka

V dnešní době, která přeje stále užší specializaci, zákonitě ubývá osobností se širokými zájmy, které se dokážou prosadit v řadě oborů a činností. Mezi tyto vzácné výjimky patří i člen redakční rady Slezského sborníku, známý historik, muzejník a vysokoškolský učitel, neúnavný organizátor vědeckého výzkumu a popularizátor jeho výsledků, žurnalista a scénárista i zkušený cestovatel prof. PhDr. Mečislav Borák, CSc. S Mítou, jak mu říkají jeho přátelé, se známe už čtyřicet let, spolupracovali jsme na řadě výzkumných projektů a měl jsem možnost zblízka sledovat jeho rozmanité aktivity, které ho zavedly do různých konců světa a stále pokračují, takže se skoro nechce věřit, že počátkem letošního roku oslavil již 70. narozeniny. Využijme této příležitosti aspoň k připomenutí jeho dosud zdaleka ještě neukončeného díla, jehož podrobnější zhodnocení čeká na příští generace historiků.¹

Narodil se na sklonku války 31. ledna 1945 v Růžďce u Vsetína, většinu dětství a mládí však prožil ve Frýdku-Místku. Po maturitě na střední všeobecně vzdělávací škole vystudoval publicistiku na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Promoval v bouřlivém roce 1968 a po absolvování základní vojenské služby se na podzim následujícího roku vrátil na Ostravsko – zpočátku bydlel v Havířově, pak se přestěhoval do Ostravy, kde žije dodnes. Už tehdy jej přitahovaly moderní dějiny, ale v ovzduší nastupující normalizace, na níž se nechtěl jako začínající žurnalista podílet, raději přijal místo psychologa a sociálního pracovníka v ostravském družstvu Zlatník, které zastával do poloviny 70. let. Ve svém volném čase se však dále zabýval historií a v roce 1972 získal doktorát filozofie za práci z dějin katolického tisku,² což tehdy rozhodně nebylo preferované téma. Jeho další profesní dráha pak byla už úzce spojena s opavskými muzejními a historickými pracovišti. Od roku 1975 pracoval jako historik nejnovějších dějin ve Slezském muzeu v Opavě, od roku 1984 byl vědeckým pracovníkem Slezského ústavu ČSAV (AV ČR) v Opavě, který se na jaře 1993 stal součástí Slezského zemského muzea (SZM) v Opavě. Na sklonku 80. let získal vědeckou hodnost kandidáta historických věd na základě práce o protifašistickém odboji na Těšínsku,³ od počátku 90. let přednášel postupně na katedrách a ústavech historie Ostravské univerzity v Ostravě, Slezské univerzity v Opavě a Univerzity Palackého v Olomouci, kde se v roce 2001 habilitoval.⁴ V roce 2004 nastoupil na Filozoficko-přírodovědeckou fakultu Slezské univerzity v Opavě a v roce 2009 byl jmenován profesorem v oboru československých a českých dějin. V současnosti je kmenovým pracovníkem Ústavu středoevropských studií Fakulty veřejných politik SU v Opavě, kde je garantem doktorského studijního oboru Moderní dějiny střední Evropy, a na částečný úvazek působí ve Slezském zemském muzeu a od roku 2000 i v pražském Centru pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků oběti II. světové války.

Pro Borákovu vědeckou a publikační činnost je příznačné její zakotvení v oblasti historického Těšínska a českého Slezska, s níž jsou spojeny jeho základní výzkumy i jejich metodologie.⁵ Ve svých stěžejních badatelských aktivitách však dokázal tento regionální rozměr úspěšně překročit a propojit s rovinou celostátní i mezinárodní, podobně jako tomu bylo i v rovině mikro- a makrohistorie. Vždy byl především historikem lidských osudů,⁶ hledačem obyčejných, „malých“ lidí, zdánlivě nenávratně ztracených ve „velkých“ dějinách, a vypravěčem jejich životních příběhů, které dokázal zasadit do obecnějšího rámce oněch „velkých“

¹ Dnes existují pouze životopisné medailonky, vydané při různých příležitostech, které zachycují především publikační činnost, částečně i další aktivity M. Boráka. Srov. *Životní jubileum Mečislava Boráka*, Těšínsko 37, 1995, č. 4, s. 31; *Borák Mečislav*, in: J. Pánek – P. Vorel a kol., *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 39–40; Dan GAWRECKI, *Mečislav Borák – historik Těšínska*, Těšínsko 48, 2005, č. 1, s. 29–32; Dušan JANÁK, *K životnímu jubileu doc. PhDr. Mečislava Boráka*, CSc., *Časopis Slezského zemského muzea*, série B 54, 2005, č. 4, s. 280–282; Rudolf ŽÁČEK, *Mečislav Borák – historik lidských osudů*, *Slezský sborník* 103, 2005, č. 4, s. 306–318; /NP/ [Nina Pavelčíková], *Mečislav Borák*, in: *Kulturně historická encyklopedie Slezska a severní Moravy*, Sv. I, Ostrava 2005, s. 137–138; 56. *Borák Mečislav*, in: R. Lipovský – L. Dokoupil – A. Zářícký a kol., *Lexikon českých historiků* 2010, Ostrava 2013, s. 52–56; Jiří FRIEDL, *Profesor Mečislav Borák jubilující*, *Slovanský přehled* 101, 2015, č. 1, s. 234–237. Dále viz bibliografickou databázi Historického ústavu AV ČR, v. v. i., dostupnou na <http://biblio.hiu.cas.cz/> nebo vlastní bibliografii na webových stránkách Fakulty veřejných politik SU, dostupnou na <http://www.slu.cz/fvp/cz/uses/pracovnici/mecislav-borak>.

² Mečislav BORÁK, *Přehled katolického tisku v českých zemích do roku 1918*, rigorózní práce, Univerzita Karlova 1973.

³ TÝŽ, *Odboj proti fašismu na odtrženém území Těšínska v letech 1938–1945*, disertační práce, Slezský ústav v Opavě 1987.

⁴ Jako habilitační práci předložil knihu *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v českých zemích a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Ostrava 1998.

⁵ D. GAWRECKI, *Mečislav Borák – historik Těšínska*, s. 29.

⁶ R. ŽÁČEK, *Mečislav Borák – historik lidských osudů*, s. 306–307.

dějin. A nejen to, k tématům, která ho zaujala, se opakovaně vracel a pokaždé přinesl nová fakta a pohledy, na jejichž základě dokázal revidovat a rozšířit dřívější závěry a prohloubit stávající historické poznání.

To ukázaly už výzkumy životické tragédie, které začaly na přelomu 70. a 80. let minulého století, kdy také v monografii *Zločin v Životících* podrobně vylíčil její příčiny, průběh a význam.⁷ V širších souvislostech nacistické okupační politiky a situace na Těšínsku se touto tragédií znovu zabýval na sklonku tisíciletí.⁸ Mohl se přitom opírat o komparaci s podobnými zločiny v Polsku,⁹ o dlouhodobé výzkumy nacistických zločinů, jejichž výsledky včetně analýzy bezpečnostního a právního systému zachytil v monografii *Na příkaz gestapa*,¹⁰ i odboje proti okupantům na Těšínsku¹¹ či o zevrubnou znalost okupačních poměrů¹² a osudů zdejších obyvatel.¹³

Relativně samostatnou problematiku, volně související s nuceným nasazením obyvatelstva z okupovaných území na práci v Říši, představovaly tzv. polenlágry, zvláštní druh nacistických koncentračních táborů pro Poláky ve Slezsku. Těmito otázkami se M. Borák zevrubněji zabýval v letech 2001–2006 v souvislosti s činností člena a předsedy odvolací komisi pro odškodnění totálně nasazených při České radě pro oběti nacismu a Česko-německém fondu budoucnosti. Už v roce 2001 připravil s přihlédnutím k poměrům na Těšínsku shrnující studii o nuceném pracovním nasazení Poláků do Říše, která byla využita při stanovení podmínek pro odškodnění totálně nasazených, a o průběhu odškodňování nacistických obětí u nás i v dalších evropských zemích informoval později odbornou veřejnost.¹⁴ V roce 2004 pak zveřejnil první souhrnnou českou studii o tzv. polenlágrech, jimž už dříve věnoval několik článků.¹⁵

⁷ Např. Mečislav BORÁK, *Životická tragédie*, Karviná – Ostrava 1978; Polský překlad: TÝŽ, *Żywocicka tragedia*, przetł. J. Damborsky, Ostrava 1979; TÝŽ, *Svědectví o životické tragédii*, Časopis Slezského muzea, série B 28, 1979, č. 1, s. 25–39; TÝŽ, *K 35. výročí životické tragédie*, Těšínsko 22, 1979, č. 1, s. 1–3.; TÝŽ, *Dohra životické tragédie*, Vlastivědné listy 5, 1979, č. 1, s. 5–7; TÝŽ, *Zločin v Životících*, I. vyd., Ostrava 1980; II. vyd., Ostrava 1984; Polský překlad: TÝŽ, *Zbrodnia w Żywocicach*, Głos Ludu, 3. 7.–20. 10. 1984 r.

⁸ Mečislav BORÁK, *Svědectví ze Životic. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie*, Český Těšín 1999.

⁹ Mečislav BORÁK, *Nazistowska akcja likwidacyjna w Żywocicach (6 VIII 1944 r.) i jej sprawcy*, Zarianie Śląskie 54, 1991, Nr 1–2, s. 47–64.

¹⁰ Mečislav BORÁK, *Hrob u jámy Barbora. Svědectví o prvním nacistickém válečném zločinu na Těšínsku*, Těšínsko 32, 1989, č. 3, s. 1–6; TÝŽ, *Na příkaz gestapa. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku*, Ostrava 1990.

¹¹ Mečislav BORÁK, *Odboj proti fašismu na odtrženém území Těšínska v letech 1938–1945*, Autoreferát disertace, Opava 1987; TÝŽ, *K některým metodologickým a heuristickým problémům regionálního výzkumu dějin protifašistického odboje (1938–1945) v Severomoravském kraji*, Zprávodaj SÚO ČSAV, Opava, leden-březen 1989, s. 7–9; TÝŽ, *K výzkumu problematiky českého a polského národního odboje na odtrženém území Těšínska v letech 1938–1945*, in: Slezsko v československo-polských vztazích 1918–1947, Opava 1991, s. 50–54; TÝŽ, *Wilhelm Kosarz i „czeska czwórka“*, Kalendarz Śląski 30, 1994, s. 69–77; TÝŽ, *Zapomnutí hrdinové. Osudy letců z Těšínska na západní frontě*, Těšínsko, 37, 1994, č. 1, s. 7–14; TÝŽ, *Výstřední koncepce českého a polského národního odboje na Těšínsku*, in: Válečný rok 1944. Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 19.–20. října 1999 v Praze, ed. Z. Zudová-Lešková, Praha 2001, s. 160–164; TÝŽ, *Úvodem*, in: *Cesty a osudy bohumínských odbojářů 1938–1945*, Bohumín 1995, s. 4–6; TÝŽ, *Dwie koncepcje oporu na Śląsku Cieszyńskim (Zaolziu) w latach 1938–1945*, in: Między przymusową a prawną solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989. Czczęść I., edd. P. Blažek – P. Jaworski – L. Kamiński, Warszawa 2007, s. 137–143.

¹² Mečislav BORÁK, *Útěch z tábora v Dössel*, Těšínsko 29, 1986, č. 1, s. 23–24. Polský překlad: TÝŽ, *Ucieczka z obozu Dössel*, Głos Ludu, 11. 7. 1985, s. 4; TÝŽ, *Atak na tunel. Napad niemiecki na Przełęcz Jablonkowską 26.VIII.1939 r.*, Kalendarz Śląski, 30, 1994, s. 35–41; TÝŽ, *Pierwsze dni okupacji hitlerowskiej na Śląsku Cieszyńskim*, Pamiętnik Cieszyński 9, 1994, s. 132–143; TÝŽ, *W obcym mundurze*, tamtéž, s. 52–53; TÝŽ, *Válečné matryky z Karvinska*, Těšínsko 39, 1996, č. 2, s. 28. Polský překlad: TÝŽ, *Wojenne matryki*, Głos Ludu, 2 kwietnia 1996 r.; TÝŽ, *Nieznanne egzekucje Polaków*, Kalendarz Śląski, 35, 1999, s. 99–102; TÝŽ, *Kolaborace kněží z Těšínska s okupanty v letech 1938–1945 v materiálech poválečných soudů*, in: *Andros probabilis*. Sborník prací přátel a spolupracovníků Prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. k jeho 70. narozeninám, edd. J. Malitř – P. Marek, Brno – Olomouc 2005, s. 227–239; TÝŽ, *Fenoméne německé volkshlisty*, in: I. Pejčoch – J. Plachý a kol., *Okupace, kolaborace, retribuice*, Praha 2010, s. 111–119; TÝŽ, *Hitlerowski falstart*, in: Kalendarz Beskidzki 2014, Bielsko-Biala 2013, s. 160–164.

¹³ Mečislav BORÁK, *Válečné osudy Karola Šliwky*, Těšínsko 32, 1989, č. 3, s. 17–19. Polský překlad: TÝŽ, *Uwaga! Niebezpieczny agitator!*, Głos Ludu, 23. 3. 1989, s. 3; TÝŽ, *Polské obyvatelstvo na Těšínsku*, in: *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí*. Studijní materiál pro učitele dějepisu, edd. M. Hořava – T. Jelinek, Praha 2006, s. 33–38; TÝŽ, *Losy powstańców śląskich w kampanii wrześniowej 1939 r. na Śląsku Cieszyńskim*, in: *Plebiscyt i powstania śląskie 1919–1921 – po 90 latach*, edd. M. Lis – L. Drożdż, Opole 2012, s. 134–144.

¹⁴ Mečislav BORÁK, *Nucené nasazení Poláků na práce do Říše v letech 1939–1945 (s přihlédnutím k Polákům z Těšínska)*, Slezský sborník 99, 2001, č. 2, s. 95–108; TÝŽ, *Soudobé problémy odškodnění obětí druhé světové války v České republice*, in: *Śląsk Opolski i Opawski w Unii Europejskiej. Problemy pierwszych lat członkostwa w stosunku do przemian społecznych / Opolské a opavské Slezsko v Evropské unii. Problémy prvních let členství se zřetelem na společenské proměny*, ed. Týž, Opava 2007, s. 39–49; TÝŽ, *Klopotná cesta. Odškodňování nacistických obětí v evropských zemích*, Soudobé dějiny 16, 2009, s. 177–182.

¹⁵ Mečislav BORÁK, *Relacja z poszukiwania obozu*, Głos Ziemi Cieszyńskiej 26, 1986, nr 27, s. 4; TÝŽ, *Zapomniany obóz. „Polenlager” nr 83 w Beneszwowie Dolnym*, Kalendarz Śląski 29, 1993, s. 67–75; TÝŽ, *„Polenlágry” – zvláštní druh*

Značnou pozornost věnoval na sklonku 90. let i objasnění kontroverzních témat týkajících se polského záboru Těšínska v letech 1938–1939, ať šlo o činnost tzv. Slezského odboje a českou diverzi na Těšínsku v letech 1938–1939¹⁶ nebo delimitaci hranic na podzim 1938 i spory, které ji doprovázely,¹⁷ nejnověji se pak zabýval působením polské policie na Těšínsku do vypuknutí války.¹⁸ Problematika období 1938–1939 jej však od počátku natolik zaujala, že ji sledoval i ve středoevropské perspektivě, ať už šlo o československo-polské vojenské střetnutí u Čadce v listopadu 1938,¹⁹ incident u polského konzulátu v Moravské Ostravě na sklonku téhož roku²⁰ nebo československou obranu Podkarpatské Rusi od října 1938 do března 1939.²¹

Výše uvedené výzkumy období 1938–1945 se postupně promítaly ve zpracování dějin vybraných těšínských obcí a měst,²² v obecnějších analýzách stavu výzkumu a literatury včetně úvah o možnostech a perspektivách zpracování historie Těšína a Českého Těšína²³ i v komplexních pohledech na Těšínsko v kontextu okupovaného pohraničí i Slezska včetně širších souvislostí.²⁴

V jubilanově vědecké a publikační činnosti však zřetelně vyvstávají i další témata spojená s Těšínskem v různých obdobích. Jedním z nich byl např. československo-polský spor o Těšínsko v letech 1918–1920

nacistických koncentračních táborů ve Slezsku, Těšínsko 37, 1994, č. 4, s. 24–27; TÝŽ, *Tábory pro Poláky ve Slezsku (1939, 1942–1945)*, in: Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve státním ústředním archivu v Praze dne 2. dubna 2004, edd. J. Pažout – S. Kokoška – Z. Kokošková, Praha 2004, s. 124–137.

¹⁶ Mečislav BORÁK, *Joža Vochala a Slezský odboj*, Práce a studie Muzea Beskyd ve Frýdku-Místku 8, 1993, s. 28–34; TÝŽ, *Neznámé dokumenty k činnosti tzv. Slezského odboje*, Slezský sborník 96, 1998, č. 4, s. 297–308; TÝŽ, *Česká diverze na Těšínsku v letech 1938–1939*, Slezský sborník 94, 1996, č. 1, s. 45–53; polský překlad: TÝŽ, *Czeska dywersja na Zaolziu 1938–1939*, *Slezský odboj*, Głos Ludu, 21. 3.–18. 4. 1996.

¹⁷ Mečislav BORÁK, *Zábor Těšínska v říjnu 1938 a první fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem (výběr dokumentů)*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 46, 1997, s. 206–248; TÝŽ, *Koupaliště na hranici*, Těšínsko 41, 1998, č. 4, s. 20–21; TÝŽ, *Spor o chatu pod Velkým Polomem*, Těšínsko 41, 1998, č. 4, s. 9–10; TÝŽ, *Druhá fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem na Těšínsku v listopadu 1938 (výběr dokumentů)*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 49, 2000, č. 1, s. 51–94.

¹⁸ Mečislav BORÁK, *Struktura a činnost Policie Slezského vojvodství na Těšínsku v letech 1938–1939*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 62, 2013, č. 1, s. 1–23; TÝŽ, *Personální složení jednotek Policie Slezského vojvodství na Těšínsku v letech 1938–1939*, tamtéž, série B 64, 2015, s. 61–78.

¹⁹ Mečislav BORÁK, *Československo-polská „malá válka“ u Čadce 25. listopadu 1938*, Historie a vojenství 47, 1998, č. 4, s. 65–90; TÝŽ, *Incident pod Tatrami 27. listopadu 1938 a delimitace hranic mezi Polskem a Československem*, Historie a vojenství 47, 1998, č. 5, s. 3–24; TÝŽ, *Starcie zbrojne polskiego i czechosłowackiego wojska pod Czacą 25 listopada 1938 roku*, in: Od Zaolzia po Jaworzynę. Rewindykacje graniczne jesieni 1938 roku, Prace Komisji Historii Wojskowości, Tom III, ed. R. Kowalski, Nowy Targ 2004, s. 69–100.

²⁰ Mečislav BORÁK, *Únos „bílého orla“: Incident u polského konzulátu v Moravské Ostravě 26. 12. 1939*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 20, 2001, s. 466–472; TÝŽ, *Porwanie Orla białego*, Kalendarz Śląski 37, 2001, s. 133–138.

²¹ Mečislav BORÁK, *Obrana Podkarpatské Rusi (říjen 1938 – březen 1939)*, Česko-slovenská historická ročenka 1997, Brno 1997, s. 165–178; TÝŽ, *Boje československé armády na Slovensku a Podkarpatské Rusi (říjen 1938 – březen 1939)*, Sborník Vojenské akademie v Brně, řada C-D, 2, 1999, s. 123–128; TÝŽ, *Obrana republiky na Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939*, in: Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze), Edice Podkarpatská Rus, sv. 21, edd. M. Balcar – M. Balcar, Praha 1999, s. 87–95; TÝŽ, *Śmierć na poloninach Zakarpacia*, Kalendarz Śląski 39, 2003, s. 127–140.

²² Mečislav BORÁK, *Orlová v letech 1938–1945*, in: Dějiny Orlové, ed. Týž, Orlová 1993, s. 112–114, 116–122, 129–140; TÝŽ, *Předchůdci Havířova v letech 1938–1945*, in: Havířov, edd. V. Tomolová – R. Žáček, Havířov 1995, s. 61–69; TÝŽ, *Události v roce 1938. Suchá v době okupace a války v letech 1939–1945 / Wydarzenia z 1938 roku. Sucha w czasie okupacji i wojny w latach 1939–1945*, in: Horní Suchá 1305–2005, Havířov 2005, s. 22–31; TÝŽ, *Suchá v době okupace a války v letech 1938–1945*, Těšínsko 48, 2005, č. 2, s. 16–21; TÝŽ, *Těšín za války a německé okupace*, in: Český Těšín 1920–1989. Válečné a poválečné osudy města, Opava 2011, s. 21–41.

²³ Mečislav BORÁK – Rudolf ŽÁČEK, *Problematika historie Těšína*, in: Stan i potrzeby badań nad dziejami Cieszyna, edd. I. Panic – K. Nowak, Cieszyn 1998, s. 62–65; *Stav a perspektivy výzkumu dějin Českého Těšína*, tamtéž, s. 66–68; Mečislav BORÁK, *Česká historiografie k dějinám Těšínska za druhé světové války (1939–1945)*, in: Stan i potrzeby badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego, ed. I. Panic, Cieszyn 2000, s. 106–118; TÝŽ, *Dějiny Těšínského Slezska 1938–1945 na stránkách Těšínska*, Těšínsko 50, 2007, č. 4, s. 4–6.

²⁴ Mečislav BORÁK, *Těšínsko v letech 1938–1945*, in: Nástin dějin Těšínska, edd. M. Borák – D. Gawrecki, Ostrava – Praha 1992, s. 102–117. Polský překlad: TÝŽ, *Śląsk Cieszyński w latach 1938–1945*, in: Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego, edd. M. Borák – D. Gawrecki, Ostrava – Praga 1992, s. 102–117; TÝŽ, *Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938–1945*, in: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, sv. 11, Ústí nad Labem 2006, s. 83–135; TÝŽ, *Německá okupace Těšínského Slezska*, in: Poláci na Těšínsku. Studijní materiál. Český Těšín 2009, s. 42–59; TÝŽ, *Śląsk Cieszyński podczas okupacji niemieckiej*, Cześć 1–2, Wiarus, Kwartalnik Stowarzyszenia Wojskowej Historii Śląska Cieszyńskiego, 2011, č. 1 (66), s. 6–7; 2011, č. 2 (67), s. 2–3.

v kontextu česko-slovensko-polských vztahů. Už v době rozdělení České a Slovenské federativní republiky se jasně vyjádřil k údajnému poškození Slovenska při stanovení československo-polských hranic v roce 1920,²⁵ poté věnoval pozornost chystanému „únosu“ Andreje Hlinky polskou rozvědkou,²⁶ převozu válečného materiálu do Polska v létě 1920,²⁷ postojům známých osobností ke sporu o Těšínsko²⁸ i jeho interpretaci v československé a české historiografii.²⁹

Další tematický okruh představují proměny československo(česko)-polských vztahů na Těšínsku, které opět zkoumal z různých aspektů – jako relikty historické paměti ve vědomí tamních obyvatel,³⁰ na osudech památníku havárie polských letců F. Żwirki a S. Wigury v Těrlicku v roce 1932³¹ či polských aktivitách v roce 1945.³² V obecnější rovině tuto problematiku pojednal v článku o současných proměnách vidění „sousedů“ v česko-polském pohraničí.³³ Nakonec je třeba zmínit i některé drobnější články o zajímavých osobnostech i událostech z Těšínska.³⁴

Řada prací o Těšínsku přesahovala tento region a týkala se v různé míře celého českého Slezska či Ostravska v letech 1938–1945. Předmětem soustavného zájmu M. Boráka v těchto oblastech byla především odbojová problematika,³⁵ zachtěl ale také okupační poměry na Ostravsku³⁶ i jinde v českých zemích a v Polsku.³⁷ Jeho

²⁵ Mečislav BORÁK – Rudolf ŽÁČEK, *Ukradené vesnice. Musí Češi platit za 8 slovenských obcí?*, Český Těšín 1993.

²⁶ Mečislav BORÁK, „Únos“ Andreje Hlinky. *Tajná akce polské rozvědky z roku 1920*, Těšínsko 39, 1996, č. 4, s. 7–11; polský překlad: TÝŽ, *Czy Polacy chcieli porwać Hlinkę?*, Kalendarz Śląski 33, 1997, s. 141–146; TÝŽ, *Opóźdony „únos“ Andreje Hlinky*, *Slovenské historické studie* 23, 1997, s. 63–67; TÝŽ, *Chystaný únos Andreja Hlinku. Tajná akcia polskej výzvednej služby*, *Historická revue. Časopis o dejinách spoločnosti* 9, 1998, č. 7, s. 8–9.

²⁷ Mečislav BORÁK, *Zadržování přepravy válečného materiálu přes Československo do Polska v letech 1919–1920*, in: *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości 1918–1920*, ed. K. Nowak, Cieszyn 1999, s. 86–95; TÝŽ, *Rozmowy Polaków z Beneszem w sprawie polskich transportów wojskowych przez Czechosłowację w lipcu i sierpniu 1920 r.*, *Pamiętnik Cieszyński* 14, 1999, s. 110–118.

²⁸ Mečislav BORÁK, *Spor o Těšínsko a Karel Čapek*, Těšínsko 44, 2001, č. 2, s. 26–27; TÝŽ, *Wojciech Korfanty a Těšínsko v pamětech Jaroslava Šaldy*, Těšínsko 46, 2003, č. 2, s. 19–20.

²⁹ Mečislav BORÁK, *Konflikt o Śląsk Cieszyński. W czechosłowackiej i czeskiej historiografii*, in: *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, edd. J. Bahlcke – D. Gawrecki – R. Kaczmarek, Gliwice 2011, s. 451–455.

³⁰ Mečislav BORÁK, *Stosunki czesko-polskie w świadomości Polaków na Śląsku Cieszyńskim po 1989 roku*, in: *Strefa pogranicza Polska – Czechy. Procesy transformacji i rozwoju. Materiały z konferencji międzynarodowej Opole-Ostrava 19–21 kwietnia 1995 r.*, edd. K. Heffner – W. Drobek, Opole 1996, s. 63–69.

³¹ Mečislav BORÁK, *Żwirkowisko – przemiany symbolu*, in: *Żwirkowisko. Historia i współczesność miejsca pamięci legendarnych lotników polskich Franciszka Żwirki i Stanisława Wigury*, ed. J. Szymczek, Czeski Cieszyn 2002, s. 84–114; TÝŽ, *Památník letecké tragédie v Těrlicku – symbol proměn česko-polských vztahů na Těšínsku v letech 1932–1938*, *Časopis Slezského zemského muzea, série B* 51, 2002, č. 3, s. 269–288; TÝŽ, *Havárie polských letců Żwirka a Wigury v Těrlicku*, Těšínsko 46, 2003, č. 1, s. 15–19.

³² Mečislav BORÁK, *Dvě zprávy o Těšínsku v roce 1945*, Těšínsko 39, 1996, č. 2, s. 29–30; TÝŽ, *Humanitární akce nebo provokace? Polská potravinová pomoc Těšínsku v červnu 1945*, Těšínsko 40, 1997, č. 1, s. 10–14; TÝŽ, *Nieudana misja, Kalendarz Śląski* 33, 1997, s. 69–75. Z dalších prací k česko-polským vztahům na Těšínsku TÝŽ, *Umlčené zvony*, Těšínsko 41, 1998, č. 2, s. 25–26; TÝŽ, *Lotewska afera Pawła Kubisza*, Kalendarz Śląski 36, 2000, s. 69–75.

³³ Mečislav BORÁK, *Proměny obrazu „toho druhého“ v česko-polských vztazích v pohraničních regionech (předpoklady a možnosti výzkumu)*, in: *Śląsk Opolski i Opawski w Unii Europejskiej. Postsocialistyczny bagaż i unijne realia / Opolské a opavské Slezsko v Evropské unii. Postsocialistická zátěž a unijní realie*, edd. B. Kozera – M. Lis, Opole 2006, s. 98–106; TÝŽ, *Przemiany obrazu sąsiada w czesko-polskich relacjach regionów pogranicza (założenia i możliwości badawcze)*, in: *tamtéž*, s. 107–117.

³⁴ Mečislav BORÁK, *Když byla cholera metlou lidstva*, Těšínsko 42, 1999, č. 2, s. 15–19; TÝŽ, *Orlovský farář Adolf Unger v pamětech Václava Vaška*, Těšínsko 46, 2003, č. 2, s. 21–22; TÝŽ, *Těšínská nota v pamětech Ivo Stolaríka*, Těšínsko 46, 2003, č. 1, s. 30–31; TÝŽ, *Zajímavá židle z Těšína*, Těšínsko 52, 2009, č. 3, s. 28–29.

³⁵ Mečislav BORÁK, *Po stopách partyzánů v Beskydech*, Ostrava 1984; TÝŽ, *Předmluva*, in: F. Čvanda, *V nerovném boji*, Ostrava 1990, s. 7–10 (publikace o partyzánském oddílu Lvice-Jan Žižka Moravskoslezský); TÝŽ, *Odboj proti nacistickým okupantům na Ostravsku v letech 1939–1945*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 16, 1991, s. 30–54; TÝŽ, *Odboj proti nacistickým okupantům*, in: K. Jířik a kol., *Dějiny Ostravy*, Ostrava 1993, s. 378–388; TÝŽ, *Odboj ve Slezsku*, in: *Rok 1942 v českém odboji. Sborník příspěvků z vědecké konference*, Praha 1999, s. 60–62; TÝŽ, *Odboj na území českého Slezska v letech 1938–1945*, in: *Účast křesťanů v protifašistickém odboji v střední Evropě v letech 1933–1945. Materiály z 1. části mezinárodní konference, která sa uskutočnila 24.–25. októbra 2000 v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici pod názvom Postoje evanjelických křesťanů k fašizácii a nacizácii spoločenského života v strednej Európe v rokoch 1933–1945*, ed. D. Baranová – D. Tóth, Liptovský Mikuláš 2001, s. 69–79.

³⁶ Mečislav BORÁK, *Svědectví o zastřelení anglického a kanadského letce u Moravské Ostravy v roce 1944*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 16, 1991, s. 147–156; TÝŽ, *Ruské protisovětské středisko v Ostravě za druhé světové války*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 18, 1997, s. 256–258; TÝŽ, *Krmelin za druhé republiky, za války a nacistické okupace (1938–1945)*, in: J. Stibor – M. Nosková – M. Borák – L. Jarolímová

hlavní přínos však spočívá v průběžných analýzách stavu a úkolů výzkumu³⁸ a hlavně syntetickém zpracování období 1938–1945 v dějinách českého Slezska.³⁹ Středoevropský rozměr mají i úvahy o úloze Slezska v mezinárodních vztazích a zahraniční politice od konce První světové války do roku 1945.⁴⁰

***

Jakmile se po roce 1989 uvolnily archivní fondy, takže bylo možno studovat i dříve tabuizovaná témata, stal se M. Borák jednou z nejvýraznějších postav výzkumů politických represí obyvatelstva od konce 30. do poloviny 50. let v Československu i ve střední a východní Evropě. Můžeme přitom rozlišit čtyři základní směry badatelských aktivit,⁴¹ z nichž dva přispěly především k odstranění „bílých míst“ našich nejnovějších dějin po roce 1945, tj. období, jímž se předtím zabýval jen okrajově v rámci svého působení ve Slezském ústavu.⁴² Tím prvním byl rozsáhlý výzkum internačních forem politické perzekuce po II. světové válce, především různých typů táborů a táborových soustav. V první polovině 90. let zkoumal činnost komisí pro zařazování obyvatel do táborů nucené práce (TNP) v letech 1948–1954 na Ostravsku i v Československu, a své závěry shrnul v monografii, která měla ohlas v mezinárodním měřítku.⁴³ Později zachytil poválečnou perzekuci Němců v Ostravě, která vyvrcholila krvavým incidentem v internačním táboru „Hanke“ v roce 1945,⁴⁴ a komparoval vojenské tábory nucené práce, známé v Československu jako pomocné technické pra-

a kol., *Dějiny Krmelína, Brušperk – Krmelín 1997*, s. 121–133; TÝŽ, *Zavraždění ostravských skautů a jejich přátel v dubnu 1945*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 19, 1999, s. 71–108; TÝŽ, *Oskar Schindler ve službách abwehru na Ostravsku*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 21, 2003, s. 246–262; TÝŽ, *Odras propagandy Kominterny v ilegálním tisku ostravských komunistů na počátku II. světové války (1939–1941)*, in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek VIII, Praha 2011, s. 30–51; TÝŽ, *Rozvědčík z Ostravy u Hitlerova „Vlčího doupěte“*. *Neznámé válečné osudy Jana Borovce (1923–1944?)*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy 26, 2012, s. 50–81.

³⁷ Mečislav BORÁK, *Ucieczka z transportu śmierci*, Biuletyn Towarzystwa Opieki nad Oświęcimiem, Warszawa 1998, Nr 34, s. 193–196; TÝŽ, *Ucieczka z transportu śmierci*, Kalendarz Śląski 34, 1998, s. 126–129 (články zachycují útoky polských vězňů z transportu smrti v Praze); Josef BARTOŠ – Mečislav BORÁK, *Češi v Říšské župě Sudety*, in: *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí*. Studijní materiál pro učitele dějepisu, edd. M. Hořák – T. Jelinek, Praha 2006, s. 30–51; Mečislav BORÁK, *Okupační podmínky v župě Povartí*, in: A. Hohenstein, Warthegau. Deník z let 1941–1942, Praha 2007, s. 18–21.

³⁸ Mečislav BORÁK, *Období let 1938–1945*, in: J. Bakala a kol., *Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu*, Opava 1991, s. 225–261; TÝŽ, *Stav výzkumu dějin českého Slezska v období let 1938–1945*, in: *Slezsko v dějinách českého státu*. Sborník příspěvků z vědecké konference, pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě, ed. M. Borák, Opava 1998, s. 283–291; TÝŽ, *Okres 1938–1945*, in: *Śląskoznawcze deficyty badawcze nauk historycznych*, edd. M. Czapliński – J. Dębicki – T. Przerwa, Wrocław 2007, s. 125; TÝŽ, *K problémům periodizace dějin Slezska v letech 1938–1945*, in: *K periodizaci dějin Slezska*. (Sborník z pracovního zasedání v Opavě 11.–12. prosince 2007), ed. D. Gawrecki, Opava 2008, s. 189–197.

³⁹ Mečislav BORÁK, *Slezsko v letech 1938–1945*, in: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*. III. pracovní svazek 1938–2000, ed. Dan Gawrecki, Opava 2001, s. 441–477; TÝŽ, *České Slezsko 1938–1945*, in: D. Gawrecki a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, II. díl, Opava 2003, s. 369–404.

⁴⁰ Mečislav BORÁK – Rudolf ŽÁČEK, *Role Slezska v zahraničních vztazích ČSR vůči Německu a Polsku v letech 1918–1938*, in: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5.–8. října 1998, Valdštejnský palác – Senát Parlamentu České republiky, edd. J. Harna – J. Valenta – E. Voráček, Praha 1999, s. 566–570; Mečislav BORÁK, *Evropská dimenze dějin Slezska v letech 1938–1945*, in: Z. Jirásek a kol., *Evropská dimenze slezských dějin*, Opava 2009, s. 97–101.

⁴¹ K tomu srov. Mečislav BORÁK, *K výsledkům výzkumu Slezského ústavu o perzekucích totalitních režimů*, *Slezský sborník* 107, 2009, č. 2–3, s. 124–134.

⁴² Mečislav BORÁK, *Politická orientace obyvatelstva průmyslových oblastí českých zemí v letech 1945–1946*, *Slezský sborník* 87, 1989, č. 2, s. 102–120.

⁴³ Mečislav BORÁK – Marie JANÁKOVÁ, *K činnosti ostravských komisí pro zařazování osob do TNP (1948–1953)*, in: *Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948–1954*, Opava 1991, s. 28–54; Mečislav BORÁK – Dušan JANÁK, *Tábory nucené práce v ČR 1948–1954*, Opava 1996. Kniha citována v zakladatelském díle o problematice táborů Joel KOTEK – Pierre RIGOULOT, *Le siècle des camps. Détenion, concentration, extermination. Cent ans de mal radical*, Paris 2000, s. 777, 802, odkud se jako druhotná citace záznam dostal do významné publikace o historii sovětských táborů Anne APPLEBAUM, *Gulag. A History of the Soviet Camps*, London – New York 2003, s. 410; obě práce byly přeloženy do řady světových jazyků.

⁴⁴ Mečislav BORÁK, *Internační tábor „Hanke“ v Moravské Ostravě v roce 1945*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 18, 1997, s. 88–124.

pory (PTP), ve středoevropském měřítku.⁴⁵ O výsledcích výzkumu mimosoudních perzekucí na Moravě a ve Slezsku informoval také slovenskou odbornou veřejnost.⁴⁶

Od roku 1993 pak zahájil průkopnické výzkumy stíhání zločinů a provinění spáchaných za okupace v tzv. retribučním soudnictví v letech 1945–1948. Jejich počátek představovala analýza činnosti Mimořádného lidového soudu (MLS) v Moravské Ostravě, do jehož jurisdikce spadali i obyvatelé Těšínska.⁴⁷ Zásadní význam pak měla obšírná monografie z roku 1998, v níž zachytil retribuční soudnictví v Československu v mezinárodních souvislostech a na příkladu ostravského MLS demonstroval model činnosti těchto soudů, vymezil základní kategorie trestných činů a představil konkrétní příběhy lidí, kteří před nimi stanuli. Práce byla prvním syntetickým zpracováním této problematiky v české historiografii, z níž vycházely – a dodnes se o ni opírají – následné výzkumy mimořádných lidových soudů.⁴⁸ Později organizoval výzkum židovské problematiky a antisemitismu v retribučním soudnictví,⁴⁹ věnoval pozornost obecným heuristickým a metodologickým problémům⁵⁰ a sledoval stíhání protektorátních novinářů obviněných z kolaborantství i německého obyvatelstva mimořádnými lidovými soudy na Ostravsku a v českém Slezsku.⁵¹

Další tematikou okruh představoval výzkum holokaustu a různých forem perzekuce židovského obyvatelstva. Ten sice úzce souvisel se zájmem o dějiny Těšínska a Slezska, ale záhy nabyl mezinárodních parametrů, neboť od poloviny 90. let se M. Borák podrobně zabýval historií první deportace evropských Židů v transportech z Moravské Ostravy do Niska nad Sanem v letech 1939–1940, které věnoval několik monografií⁵² a řadu studií.⁵³ Z různých aspektů sledoval také situaci židovského obyvatelstva v českém Slezsku⁵⁴

⁴⁵ Mečislav BORÁK, *Fenomén tzv. vojenských táborů nucené práce v Československu a jeho mezinárodní souvislosti*, Slezský sborník 98, 2000, č. 1–2, s. 78–92.

⁴⁶ Mečislav BORÁK, *Tábory nucené práce na Ostravsku*, in: Internačné formy politickej perzekúcie, Košice 1992, s. 25–33; TÝŽ, *Výzkum mechanismů mimosoudních perzekucí na Moravě a ve Slezsku v letech 1945–1954*, in: Internačné formy politickej perzekúcie II., Košice 2002, s. 43–62.

⁴⁷ Mečislav BORÁK, *Činnost Mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava v letech 1945–1948*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 44, 1995, č. 1, s. 64–90.

⁴⁸ Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Šenov u Ostravy 1998.

⁴⁹ Mečislav BORÁK, *Antisemitismus a židovská otázka ve světle materiálů retribučních soudů*, in: Fenomén holocaust. The holocaust phenomenon: sborník mezinárodní vědecké konference: Praha – Terezín, 6.–8. října 1999, Praha – Terezín 1999, s. 103–107; TÝŽ, *Anti-Semitism and the Jewish Question in the Czech Lands in the Light of Documents of the Retribution Courts*, in: The Holocaust Phenomenon, Prague – Terezín 1999, s. 108–113; TÝŽ, *Mimořádný lidový soud Moravská Ostrava a projevy antisemitismu v jeho spisech*, in: Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 a v některých zemích střední Evropy. Sborník příspěvků, ed. M. Borák, Praha – Opava 2002, s. 52–78; TÝŽ, *Postih provinění vůči Židům před retribučními soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 (výsledky výzkumu)*, in: Tamtéž, s. 363–373; TÝŽ, *Spisy mimořádných lidových soudů z let 1945–1948 v českých archívech a možnosti zkoumání židovské problematiky*, in: Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu: židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948: (Sborník příspěvků), ed. M. Borák, Praha – Opava 2002, s. 31–58.

⁵⁰ Mečislav BORÁK, *Archivní fondy k retribučnímu soudnictví v České republice*, in: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955. Sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25. 10. 2000 v Praze, Praha 2001, příloha časopisu České vězeňství, 2001, č. 3, s. 150–175; TÝŽ, *Osoby souzené u retribučních soudů v nepřítomnosti*, Právněhistorické studie 42, 2012, s. 269–284.

⁵¹ TÝŽ, *Protektorátní novináři před retribučními soudy v letech 1945–1948 (na příkladu Mimořádného lidového soudu v Ostravě)*, in: Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta, edd. J. Hájek – J. Kocian – M. Zítka, Praha 2006, s. 507–527; Mečislav BORÁK – Dušan JANÁK, *Die tschechoslowakische Retributionsgerichtsbarkeit und die deutsche Problematik 1945–1948. Die außerordentlichen Volksgerichte in Moravská Ostrava, Opava und Nový Jičín*, in: Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948–1968, edd. Ch. Brenner – P. Heumos, München 2005, s. 365–422; TÝŽ, *Československé retribuční soudnictví v letech 1945–1948 a postih německého obyvatelstva u mimořádných lidových soudů*, Právněhistorické studie 42, 2012, s. 239–268.

⁵² Mečislav BORÁK, *Transport do tmy. První deportace evropských Židů, úvodní slovo Václava Havla, Ostrava 1994*; TÝŽ, *První deportace evropských Židů. Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*, Ostrava 2009; TÝŽ, *The first deportation of the European Jews: the transports to Nisko nad Sanem (1939–1940)*, Opava 2010.

⁵³ Mečislav BORÁK, *Příprava a průběh niských transportů*, in: Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Mezinárodní vědecká konference. Sborník referátů, ed. L. Nesládková, Ostrava 1995, s. 100–105; TÝŽ, *Transporty do Niska nad Sanem ve světle literatury a pramenů*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 22, 2005, s. 272–294; TÝŽ, *Deportace do Niska nad Sanem a jejich místo v historii holocaustu*, Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy 1, 2010, č. 2, s. 150–168; TÝŽ, *Mezinárodní vědecká konference Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940). První deportace evropských Židů. Ostrava 14. října 2009*, Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy 1, 2010, č. 2, s. 245–248; TÝŽ, *Z nacistického koncentračního tábora do sovětských gulagů (Osudy ostravských Židů z transportů do Niska nad Sanem)*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy 25, 2011, s. 97–135.

i osudy příslušníků židovské komunity v Ostravě,⁵⁵ zachytil i ohlas „křišťálové noci“ v Československu.⁵⁶ Tyto výzkumy jej na počátku nového tisíciletí dovedly k problematice restitucí kulturních statků obětí II. světové války, v níž patří k předním odborníkům uznávaným v mezinárodním měřítku.⁵⁷

Posledním stěžejním tématem se stal katynský zločin z roku 1940 a jeho oběti původem z českých zemí, především Poláci z Těšínska či se vztahem k němu. Po vydání první české monografie o tomto zločinu i první rozsáhlé práce o obětech Katyně z území ČR v polštině⁵⁸ pokračovalo vyhledávání a evidence obětí a zpracování řady dílčích témat v množství článků a studií,⁵⁹ probíhající po roce 2000 jako součást výzkumů československých obětí politických perzekucí v SSSR.⁶⁰ Výsledky této nesmírně náročné práce shmula v ro-

⁵⁴ Mečislav BORÁK, *Situace židovského obyvatelstva na území českého Slezska v době okupace (1938–1945)*, in: Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku, edd. J. Spyra – M. Wodziński, Český Těšín 2001, s. 142–152; TÝŽ, *The situation of the Jewish Population in the Territory of Czech Silesia during the Occupation 1938–1945*, in: Jews in Silesia, edd. J. Spyra – M. Wodziński, Kraków 2001, s. 181–192; TÝŽ, *Sytuacja ludności żydowskiej na obszarze czeskiego Śląska w okresie okupacji (1938–1945)*, Śląsk Opolski 11, 2001, Nr 2/44, s. 38–44; TÝŽ, *Prameny k transportům z opavského obvodu Sudetské župy do Terezína*, Tereziňské listy 33, 2005, s. 36–44.

⁵⁵ Mečislav BORÁK, *Změny v postavení židovské městské komunity v Ostravě (1938–1945)*, Česko-slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 85–91; TÝŽ, *Šanghaj a záchrana židů z Ostravska za druhé světové války*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 23, 2007, s. 98–135; TÝŽ, *Ostravský rabín Arnošt Bass (1885–1943) a jeho rodina*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy 27, 2013, s. 165–183.

⁵⁶ Mečislav BORÁK, *Wydarzenia „nocy kryształowej” i ich oddźwięki na terenach Czechosłowacji*, in: Colloquium Opole '98 – 60 rocznica pogromu Żydów w Niemczech, edd. M. Lis – A. Trzcielińska-Polus, Opole 2000, s. 49–60.

⁵⁷ Mečislav BORÁK, *Kulturní statky a problémy vlastnictví. Zkušenosti střední Evropy po roce 1989*, Tereziňské listy 32, 2004, s. 85–94; TÝŽ, *O restitucích kulturních statků obětí holokaustu*, Soudobé dějiny 11, 2004, č. 1–2 (Český fašismus, Mnichov a protektorát), s. 282–299; TÝŽ, *Verspätete Gerechtigkeit. Die Restitution von enteigneten Kulturgut in Tschechien*, Osteuropa 56, 2006, Heft 1–2, s. 247–262; TÝŽ, *Budoucnost ztraceného dědictví. Dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí druhé světové války*, Soudobé dějiny 13, 2006, č. 3–4, s. 507–526; TÝŽ, *Některé možnosti muzejní identifikace předmětů patřících obětem holokaustu*, in: Ztracené dědictví. Příspěvky z „kulatých stolů“ na téma dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války, ed. M. Borák, Praha 2006, s. 76–82; TÝŽ, *Mezi Ruskem a Německem. Problém „přemístěných“ kulturních statků ve střední Evropě v letech 2000–2006*, Tereziňské listy 35, 2007, s. 151–168; TÝŽ, *The Identification of Works of Art Belonging to Holocaust Victims and the Possibility of Restoring them to their Original Owners (Using the Example of the Silesian Regional Museum)*, in: Holocaust Era Assets. Conference Proceedings, edd. J. Schreider – J. Klepal – J. Kalhoušová, Prague 2009, s. 857–864. Viz též webové stránky vlády ČR – EU2009CZ: Holocaust Era Conference. Prague, June 26–30, 2009, HEA Conference Proceedings, s. 1–7 [online]. Dostupné online z: http://www.holocausteraassets.eu/files/200000251-1b938a2d36/WG_LA_12.pdf

⁵⁸ Mečislav BORÁK, *Vraždy v Katynském lese*, Ostrava 1991; TÝŽ, *Symbol Katynia. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR*, Czeski Cieszyn 1991.

⁵⁹ Mečislav BORÁK, *Głos historii (Groby w Lesie Katynskim, Obóz w Ostaszkwie, Obóz w Starobielsku)*, Szkice i dialog. Kwartalnik społeczno-kulturalny, Polish Evangelical Institut in Stocholm 11, 1990, Nr 40, s. 32–40; TÝŽ, *Katyn – neznámé souvislosti. Občané z Těšínska obětmi zločinu NKVD*, Těšínsko 34, 1991, č. 3, s. 10–15; TÝŽ, *Mrtví od Charkova. Občané z Těšínska v Katyni číslo 2*, Těšínsko 35, 1992, č. 1, s. 16–22; TÝŽ, *Obyvatelé Těšínska obětmi táborů a věznic v SSSR (výsledky výzkumu)*, Slezský sborník 90, 1992, č. 2, s. 108–120; TÝŽ, *Zaolziańskie ofiary Katynia*, Łambinowicki Rocznik Muzealny 15, 1992, s. 20–27; TÝŽ, *Echa katynskie*, Kalendarz Śląski 29, 1993, s. 49–52; TÝŽ, *Tragedie slezských policistů*, Těšínsko 36, 1993, č. 4, s. 11–19; TÝŽ, *Pamięć nie opuszcza żywych*, Zwrot 45, 1993, nr 4, s. 8–15; TÝŽ, *Katyn dans la mémoire des Tchèque et des Polonais de Silésie*, La Nouvelle Alternative. Revue pour les droits et les libertés démocratiques en Europe de l'Est, Paris, Décembre 1993, No 32, p. 28–31; TÝŽ, *Trzy spowiedzi Franciszka Kozika*, Supplement, Pismo Stowarzyszenia Autorów Polskich w Krakowie, Kraków, kwiecień 1993, nr 22, s. 3–7; TÝŽ, *Svědectví ze Slovenska*, Těšínsko 37, 1994, č. 3, s. 18–20; TÝŽ, *Ostravští rodáci obětmi zločinu NKVD v Katyni*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 17, 1995, s. 152–163; TÝŽ, *Dłaczego kłamał Franciszek Hajek?*, Biuletyn Katynski 42, 1997, s. 55–69; TÝŽ, *Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti*, in: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmedesátinám Jaroslava Valenty, edd. M. Šesták – E. Voráček, Praha 2000, s. 505–522.

⁶⁰ Mečislav BORÁK, *Największa zbrodnia w historii Zaolzia. Podróż do Miednoje*, Kalendarz Śląski 37, 2001, s. 106–111; TÝŽ, *Katynský zločin a jeho oběti z Těšínského Slezska*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 55, 2006, č. 3, s. 218–250; TÝŽ, *Ofiary zbrodni katynskiej w Republice Czeskiej w świetle nowych ustaleń*, Łambinowicki Rocznik Muzealny 30, 2007, s. 63–84; TÝŽ, *Pamięć Katynia po obu stronach Śląska*, in: Z pamięcią ku przyszłości, Rydułtowy 2007, s. 107–126; TÝŽ, *Záhada katynských lebek*, Acta Historica et Museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 8, 2008, s. 511–532; TÝŽ, *Evangelicy ze Śląska Cieszyńskiego wśród ofiar Katynia, Ostaszkwia i Miednoje*, in: Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim, edd. R. Cyz – W. Gojniczek – D. Spratek, Cieszyn 2010, s. 226–234; TÝŽ, *Zbrodnia Katynska i ofiary z Zaolzia / Katynský zločin a oběti Těšínska*, in: Katyn – Pamięć Narodu. Publikacja okolicznościowa z okazji 70. rocznicy Zbrodni Katynskiej / Katyn – Pamięć naroda. Sborník k 70. výročí Katynského zločinu, ed. M. Steffek, Český Těšín 2010, s. 3–20; TÝŽ, *Spis ofiar zbrodni katynskiej / Seznam obětí katynského zločinu*, tamtéž, s. 28–46; TÝŽ, *Преминуле в Катини и его чешский и словацкий контекст*, in: Катынские материалы [online]. Dostupné z: <http://katynbooks.narod.ru/czechoslovakia/borak-ru.cz.html> [22. 5. 2010].

ce 2011 monografie obsahující životopisy téměř 500 osob, zastřelených v roce 1940 příslušníky NKVD v Katyni, Charkově, Tveru, v ukrajinské Bykovni a na dalších místech SSSR, jež verifikoval v ruských, ukrajinských, polských, českých a německých materiálech.⁶¹ Bádání však stále pokračuje a díky rozsáhlé popularizační a informační činnosti se hlásí stále další příbuzní a potomci obětí.

Zvlášť významná byla zakladatelská role M. Boráka při již zmíněném výzkumu politické perzekuce československých občanů v sovětském Rusku a později Sovětském svazu v letech 1918–1956. Výzkumný záměr, který koncipoval na základě zkušeností získaných v 90. letech při zkoumání politických perzekucí obyvatelstva v Československu a střední Evropě totalitními režimy a v přímé návaznosti na katyňské výzkumy, probíhal od počátku tisíciletí ve třech etapách v rámci výzkumných projektů Ministerstva zahraničních věcí České republiky (MZV ČR) a Grantové agentury České republiky (GA ČR), které pod jeho vedením řešili opavští i pražští historici.⁶² Jejich cílem bylo postihnout průběh a mechanismy politických perzekucí (v ruské terminologii „represí“) v SSSR, zjistit jejich konkrétní oběti z řad Čechů, československých občanů a obyvatel českých zemí, vytvořit počítačovou evidenci údajů o nich (vstupní hypotéza předpokládala cca 5 000 obětí) a shromáždit podklady pro verifikaci jednotlivých případů a osudů perzekvovaných.

Během prvního studijního pobytu opavských historiků v Moskvě v létě a na podzim 2001 byly mj. navázány pracovní kontakty s organizacemi zabývajícími se touto problematikou, zejména sdružením Memorial a Muzeem Andreje Sacharova v Moskvě, které hlavně díky profesorovi Borákovi trvají dodnes. Orientační průzkum literatury a pramenů v jejich sbírkách i ve fondech ústředních ruských archivů v Moskvě umožnil verifikovat základní metodické postupy i heuristické možnosti archivního výzkumu.⁶³ Ucelenou analýzu problematiky i představy o dalším postupu pak prezentoval M. Borák ve sborníku z mezinárodní konference „Osudy československých občanů v bývalém SSSR (1918–1956)“ v Praze v únoru 2002 a v následujícím roce znovu shrnul v samostatné monografii.⁶⁴

V další fázi výzkumu v letech 2004–2007 kromě bádání v moskevských i pražských archivech, při němž se zaměřil na oběti nezákonných poprav včetně pokračujícího zkoumání katyňského zločinu,⁶⁵ vytvořil M. Borák ve Slezském ústavu v Opavě, resp. Slezském zemském muzeu, unikátní fond cizojazyčné literatury k problematice politických represí, počítačovou databázi obětí represí i internetovou stránku České stopy v Gulagu.⁶⁶ Uspořádal také sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference k ukončení projektu v listopadu 2006 v Praze a dvoudílný sborník syntetických studií Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956), který vyšel na jaře 2007.⁶⁷ Zatímco v prvním z nich představil dosažené vý-

⁶¹ Mečislav BORÁK, *Ofiary Zbrodni Katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji*, Opava 2011.

⁶² Jednalo se o výzkumný projekt MZV ČR č. RB 19/27/01 „Českoslovenští občané z území dnešní ČR perzekvováni v SSSR“ řešený v roce 2001, projekt GA ČR č. 409/04/0779 „Formy a rozsah perzekuce Čechů, československých občanů a obyvatel českých zemí v Sovětském svazu (1918–1956)“ řešený v letech 2004–2007 a pokračovací projekt č. 409/09/0555 „Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956)“ řešený v letech 2009–2014.

⁶³ Mečislav BORÁK, *Materiály k perzekuci československých občanů ve 30.–50. letech v SSSR v ruských archivech*, in: Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955. Sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28.–29. 11. 2001 v Praze, ed. Dušan Janák, Opava 2001, s. 76–86; TÝŽ, *Prameny k perzekuci české menšiny a československého exilu v bývalém SSSR v ruských archivech*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31, 2002, s. 383–397; TÝŽ, *Czechosłowaccy jeńcy wojenni w ZSRR 1945–1955 (problem weryfikacji narodowości i obywatelstwa w sowieckiej ewidencji)*, in: Jeńcy wojenni w latach II wojny światowej. Łambinowicki Rocznik Muzealny 25, 2002, s. 109–120.

⁶⁴ Mečislav BORÁK, *Českoslovenští občané z území dnešní České republiky perzekvováni v SSSR*, in: M. Borák a kol., *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR*, Sešity ÚSD AV ČR, sv. 38, Praha 2003, s. 7–205; TÝŽ, *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*, Vydání druhé, upravené, Opava 2003.

⁶⁵ Mečislav BORÁK, *Formy i rozmiar represji wobec Czechów i mieszkanców ziem czeskich w Związku Radzieckim do 1956 r. Stan badań*, in: *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, edd. D. Rogut – A. Adamczyk, Żelów 2005, s. 323–341; TÝŽ, *Českoslovenští Židé – oběti gulagů v Sovětském svazu*, in: *První republiky seminář. Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století*, ed. H. Macháčová, Praha 2008, s. 97–110; srov. též studie a články v pozn. 60.

⁶⁶ Specializovaný fond cizojazyčné literatury, především ruské a polské, zčásti i ukrajinské, čítající dnes již na tisíc svazků, je uložen v Ústřední knihovně Slezského zemského muzea. Pracovní verze databáze zahrnuje v současnosti přes čtyři tisíce obětí a stále ještě se doplňuje, ověřuje a upravuje. Internetová stránka České stopy v gulagu [online] je dostupná online z: <http://gulag.szmo.cz>.

⁶⁷ *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956)*, Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národním archivem České republiky a Slezským zemským muzeem 30. listopadu 2006 v Praze, ed. M. BORÁK, Opava 2007; *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956). Část I. Vězni a popravení; Část II. Váleční zajatci a internovaní. Sborník studií*, ed. M. BORÁK, Opava 2007.

sledky řešení projektu, ve druhém zveřejnil zásadní studii o popravách jako součásti politických represí v SSSR a jejich obětech v letech 1918–1956.⁶⁸

V posledních etapě v letech 2009–2014 zkoumal osudy Čechů popravených v období „velkého teroru“ let 1937–1938 nejen v ruských archívech, ale soustavněji i v archívech, knihovnách a na univerzitách na Ukrajině, kde získal také ukrajinské soupisy obětí perzekucí. Nové poznatky uplatnil vedle tuzemských studií o obětech „velkého teroru“ z Ostravska a Těšínska⁶⁹ také v Rusku⁷⁰ a Polsku, kde vystoupil na podporu ruských nevládních organizací a badatelů rozkrývajících zločiny stalinismu,⁷¹ ve výše uvedených syntézách o transportech do Niska nad Sanem i o katyňském zločinu,⁷² a především ve dvou nových zásadních monografiích. V první z nich na případech Čechů a československých občanů popravených v Moskvě v letech 1922–1953 ukázal mechanismy sovětských politických represí a přinesl informace o osudech 121 osob, pochovaných na všech pěti pohřebištích obětí těchto represí v Moskvě. Ve druhé se zabýval represemi vůči českým obyvatelům sovětské Ukrajiny, přinesl soupis více než 500 popravených Čechů a československých občanů a podrobně popsal osudy popravených z oblasti Volyně a Podolí.⁷³

Na problematice perzekucí Čechů a československých občanů v Sovětském svazu je vidět, jak se v Borákově tvorbě jednotlivá témata prolínají, jak se k již prozkoumaným jevům vrací a z jiného zorného úhlu, na základě nových pramenů a zjištění otvírá další a další otázky. Snad ještě zjevnější je tato kontinuita u posledního velkého okruhu jeho badatelského zájmu, týkajícího se polské menšiny a internetních vztahů, k němuž ho přivedly výzkumy Těšínska. Jako jeden z předních znalců této problematiky se přitom zaměřil na sporná či konfliktní témata, ovlivňující československo- či česko-polské vztahy v historii i v současnosti.⁷⁴ Značnou pozornost věnoval i vývoji polské menšiny na národnostně smíšeném Těšínsku i v Československu a České republice⁷⁵ a její situaci po roce 1989.⁷⁶

⁶⁸ Mečislav BORÁK, *Výzkum a evidence obětí perzekuce z řad Čechů, československých občanů a obyvatel českých zemí v Sovětském svazu v letech 1918–1956*, in: *Výzkum perzekuce*, s. 10–40; TÝŽ, *O výzkumu československých obětí politických represí*, in: *Perzekuce československých občanů. Část I.*, s. 7–14; *Část II.*, s. 7–14; TÝŽ, *Popravy jako součást politických represí v SSSR a dosud zjištěné oběti z řad Čechů a československých občanů*, in: *Perzekuce československých občanů. Část I. Vězni a popravení*, s. 117–236; Mečislav BORÁK – Zdeněk JIRÁSEK, *Spisy dozoru Prokuratury SSSR a československé oběti politických represí*, in: tamtéž, s. 237–252.

⁶⁹ Mečislav BORÁK, *Oběti „velkého teroru“ v Sovětském svazu v letech 1937–1938 původem z Ostravska*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 24, 2009, s. 9–40; TÝŽ, *Z nacistického koncentračního tábora do sovětských gulagů (Osudy ostravských Židů z transportů do Niska nad Sanem)*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy 25, 2011, s. 97–135; TÝŽ, *Zatajené popravy. Oběti „velkého teroru“ z let 1937–1938 v Sovětském svazu původem z Těšínska a případ Jozefa Gibce z Trince*, Těšínsko 56, 2013, č. 4, s. 17–31; TÝŽ, *Zmarnowane życie Józefa Gibca z Końskieja*, Kalendarz Śląski 49, 2013, s. 88–99; TÝŽ, *Powrót Józefa Gibca*, Kalendarz Śląski 50, 2014, s. 48–53.

⁷⁰ Mečislav BORÁK, *Presledovanije čečov i graždan Čechoslovakiji v SSSR v 1918–1945 gg*, in: *Škoľnyje uroki po teme „Istorija političeskich represij i soprotivlenije nesvobode v SSSR“*, ed. I. A. Mišin, Moskva, 2012, s. 534–542.

⁷¹ Mečislav BORÁK, *O fałsifikatorach istorii*, Jevropa. Żurnal Połskiego instituta międunarodnych del, tom 9, 2009, Nr 2 (31), s. 15–18.

⁷² Mečislav BORÁK, *První deportace evropských Židů*; TÝŽ, *The first Deportation of the European Jews*; TÝŽ, *Ořari Zbrodni Katyńskieja*; viz též pozn. 52 a 61.

⁷³ Mečislav BORÁK, *Moskevská pohřebiště. Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*, Opava 2013; TÝŽ, *Zatajené popravy. Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině. Z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*, Opava 2014.

⁷⁴ Vedle literatury uvedené výše v pozn. 13–33 např. Mečislav BORÁK, *Pod opieką policji*, Kalendarz Śląski 34, 1988, s. 138–139; TÝŽ, *Poláci v České republice po roce 1989 a sporná místa česko-polských vztahů*, Slezský sborník 93, 1995, č. 1–2, s. 67–70; TÝŽ, *Les conflits du passé dans la mémoire de la minorité polonaise en République tchéque après 1989*, La Nouvelle Alternative. Revue pour les droits et les libertés démocratiques en Europe de l'Est. Paris, Juin 1995, No 38, s. 34–36; TÝŽ, *Očima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992. Komentovaná bibliografie. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis – Supplementa Tomus IX*, Opava 2010.

⁷⁵ Mečislav BORÁK, *Polská menšina v České republice*, in: *Menšiny v ČR a v sousedních zemích z perspektivy integrace České republiky do Evropské unie (Menšiny v ČR a Evropě)*, Praha 1997, s. 128–136; TÝŽ, *Z historie Poláků v České republice*, in: G. Sokolová – Š. Hernová – O. Šrajerová a kol., *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*, Opava 1997, s. 22–32; TÝŽ, *Problémy polské menšiny v České republice v devadesátých letech*, in: *Národnostní menšiny a majoritní společnosti v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech XX. století*, edd. G. Sokolová – O. Šrajerová, Opava – Praha 1998, s. 230–241; TÝŽ, *Polská menšina v České republice*, in: Ivan Gabal a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace*, Praha 1999, s. 120–127; TÝŽ, *Stav a perspektivy výzkumu dějin polské národnostní menšiny v ČR (ČR)*, in: *Polacy na Zaolziu 1920–2000. Zbiór referatów z konferencji naukowej, która odbyła się 13.–14. 10. 2000 w Czeskim Cieszynie / Poláci na Těšínsku 1920–2000. Sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 13.–14. 10. 2000 v Českém Těšíně*, ed. J. Szymeczek, Czeski Cieszyn 2002, s. 31–48; TÝŽ, *Vlastenectví Poláků v českých*

Při výčtu badatelských a publikačních aktivit profesora Boráka nelze opomenout jeho soustavnou organizační činnost. Podílel se na řešení téměř čtyř desítek výzkumných úkolů od mezinárodních projektů přes granty státních a rezortních agentur, Moravskoslezského kraje či Statutárního města Ostrava až po interní vědecké úkoly institucí, v nichž působil, přičemž u většiny z nich byl řešitelem či spoluřešitelem.⁷⁷ Přitom absolvoval řadu zahraničních studijních pobytů a stáží, v 90. letech především v archívech a vědeckých ústavech v Polsku, po roce 2000 v Rusku a na Ukrajině, ale také v Izraeli či v Číně.⁷⁸

V těchto souvislostech je třeba připomenout i jeho rozsáhlou editorskou činnost, která zahrnuje téměř tři desítky odborných knih vydaných v uplynulém čtvrtstoletí. Jedná se především o syntézy a sborníky týkající se dějin Těšínska a Slezska,⁷⁹ současných problémů Opavska a Opolska⁸⁰ i česko-polských vztahů.⁸¹ Dále jsou to práce věnované perzekuci československých občanů v bývalém Sovětském svazu⁸² a retribučnímu soudnictví,⁸³ největší skupinu však tvoří monografie a sborníky k problematice restitucí kulturních statků odcizených za II. světové války.⁸⁴ Soliterní pozici má sborník k sedmdesátinám blízkého přítele, historika

zemích za první a za druhé světové války, in: Česká společnost za velkých válek 20. století (pokus o komparaci), edd. J. Gebhart – I. Šedivý, Praha 2003, s. 93–102.

⁷⁶ Mečislav BORÁK, *Problém dvojjazyčnosti na Těšínsku po roce 1990*, Člověk a společnost 3, 2000, č. 1, [online], dostupné z: <http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2000/borak.html>; TÝŽ, *Problémy menšinových médií na příkladu polské národnostní menšiny v ČR*, in: Śląsk Opolski i Opawski w kierunku standardów europejskich. Regiony i procesy integracyjne po wejściu do Unii Europejskiej / Opawskie a opolskie Slezsko ve směru evropských standardů. Regiony a integrační procesy po vstupu do Evropské unie, Opava 2005, s. 127–133; TÝŽ, *Centralizační aspekty v menšinové politice v českých zemích po roce 1945 (na příkladu polské menšiny v Těšínském Slezsku)*, in: Udržitelnost rozvoje společnosti a kvalita života, edd. A. Vaclavíková – M. Chmelařová, Opava 2009, s. 6–16.

⁷⁷ Vedle výše uvedených projektů MZV ČR a GA ČR (viz pozn. 64) např. *Mémoire des durrres et des résistances en Tchèque-Slovaquie, Europe centrale et en France (Paměť války a odboje v Česko-Slovensku, střední Evropě a ve Francii)*, Institut d'histoire du temps présent, Paris, France, doba řešení 1992–1994; *Činnost mimořádných lidových soudů ve Slezsku a na Ostravsku v letech 1945–1948*, GA ČR č. 404/93/0141, doba řešení 1993–1996; *Židovská problematika a antisemitismus ve světle retribučních soudů 1945–1948*, GA AV ČR č. 9063902/1999, doba řešení 1999–2002; *Zákonná opatření a nezákonné zásahy vůči skupinám obyvatelstva a jednotlivcům v Československu v letech 1938–1948*, MZV ČR č. RB 8/2003, doba řešení 2003–2006; *Historie a postavení polské menšiny v ČR (ČSR)*, Slezský ústav SZM, doba řešení 1992–2005 aj.

⁷⁸ Zmínme např. stipendijní stáž Nadace Batoryho ve Wojskowém Instytutu Historycznym ve Varšavě v letech 1994–1995, od roku 2001 studijní pobyt v ústředních státních archívech a knihovnách, ve Sdružení Memorial a Muzeu Andreje Sacharova v Moskvě, od roku 2005 pak i v obdobných ukrajinských institucích v Kyjevě, ale také archívech v Užhorodě, Berehovu a Lvově (2005) či Státním archivu Žitomirské oblasti a Žitomirské státní univerzitě I. Franka v Žitomiru (2010–2011), výměnný pobyt ve společenskovědních ústavech v Šanghaji a Pekingu v roce 2005 či celkem čtyři studijní pobyt v Yad Vashem v Jeruzalémě a Wiener Library v Tel Avivu v letech 2003–2014.

⁷⁹ *Nástin dějin Těšínska*, edd. Mečislav BORÁK – Dan GAWRECKI; *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*, edd. Mečislav BORÁK – Dan GAWRECKI; *Dějiny Orlově*, edd. Mečislav BORÁK; *Slezsko v dějinách českého státu*, edd. Mečislav BORÁK.

⁸⁰ *Śląsk Opolski i Opawski w kierunku standardów europejskich. Aktywność społeczna mieszkanców pogranicza / Opolské a opavské Slezsko ve směru evropských standardů. Společenská aktivita obyvatel pohraničí*, edd. Mečislav BORÁK; *Śląsk Opolski i Opawski w kierunku standardów europejskich. Regiony i procesy integracyjne po wejściu do Unii Europejskiej / Opawskie a opolskie Slezsko ve směru evropských standardů. Regiony a integrační procesy po vstupu do Evropské unie*, edd. Mečislav BORÁK; *Śląsk Opolski i Opawski w Unii Europejskiej. Problemy pierwszych lat członkostwa w stosunku do przemian społecznych / Opolské a opavské Slezsko v Evropské unii. Problémy prvních let členství se zřetelem na společenské proměny*, edd. Mečislav BORÁK.

⁸¹ *Česko-slovensko-polské vztahy v letech 1938–1939. Příspěvky z mezinárodní konference*, edd. Mečislav BORÁK, Slezský sborník 94, 1996, č. 1, s. 1–100; *Česká a polská bohemistika na přelomu století / Czeska i polska bohemistika na przełomie stuleci*, edd. Mečislav BORÁK – Ryszard GLADKIEWICZ, Praha 2007; *Polacy i Czesi między Rosją i Niemcami (XIX–XXI wiek)*, edd. Mečislav BORÁK – Ryszard GLADKIEWICZ, Wrocław 2008; *Česká polonistika a polská bohemistika na přelomu století / Czeska polonistika i polska bohemistika na przełomie stuleci*, edd. Mečislav BORÁK – Ryszard GLADKIEWICZ, Praha 2009.

⁸² *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR*, edd. Mečislav BORÁK; *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956)*, edd. Mečislav BORÁK; *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956)*, Část I.–II, edd. Mečislav BORÁK.

⁸³ *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu*, edd. Mečislav BORÁK; *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu*, edd. Mečislav BORÁK; *Československé právní normy z let 1940–1945 a jejich poválečná aplikace v českých zemích*, edd. Mečislav BORÁK – Jiří KOCIAN – Jan KUKLÍK ml., Brno 2008.

⁸⁴ *The Lost Heritage of Cultural Assets. The documentation, identification and repatriation of the cultural assets of WWII victims*, edd. Mečislav BORÁK, Prague 2005; *Ztracené dědictví. Příspěvky z „kulatých stůlů“ na téma dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války*, edd. Mečislav BORÁK, Praha 2006; *The Future of the Lost Cultural Heritage. The documentation, identification and restitution of the cultural assets of WWII victims*, edd. Mečislav BORÁK, Prague 2006; *Budoucnost ztraceného kulturního dědictví. Dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků*

Borise Čelovského, jehož životu a dílu v něm věnoval rozsáhlou studii.⁸⁵ Symbióza historika, novináře a vypravěče pak vedla M. Boráka ke snaze obnovit tradice zábavného lidového čtení v podobě dvou sérií historických kalendářů z let 1994–1997 a 2004–2006, které připravil spolu s dalším přítelem, redaktorem Miroslavem Tyrlíkem.⁸⁶

Výčet jubilatovy odborné činnosti by mohl ještě dlouho pokračovat. Publikoval přes 60 recenzí a zpráv v odborném tisku,⁸⁷ vystoupil na 44 mezinárodních konferencích v zahraničí, z nichž připomeňme např. VII. World Congress of ICCEES v Berlíně v roce 2005, kde řídil panel The Situation of National Minorities in the Post-Communist Countries of Central Europe, a 95 konferencích, seminářích a workshopech v České republice.⁸⁸ Zpracoval přes sto expertíz pro různé účely včetně přípravy nové legislativy o odškodňování obětí II. světové války a politických perzekucí totalitních režimů, mezi nimi kupř. v letech 2010–2011 doplnění a verifikaci seznamu Slováků popravených v letech 1937–1938 v Kyjevě a pochovaných v lese u obce Bykivňa poblíž Kyjeva pro Ústav paměti národa a Kancelář prezidenta Slovenské republiky Ivana Gašparoviče v Bratislavě.⁸⁹ Poskytl množství konzultací jednotlivcům, organizacím i různým úřadům a pū-

---

obětí II. světové války, ed. Mečislav BORÁK, Praha 2007; Helena KREJČOVÁ – Otomar KREJČA, *Jindřich Baudisch a konfiskace uměleckých děl v protektorátu*, ed. Mečislav BORÁK, Praha 2007; Helena KREJČOVÁ – Mario VLČEK, *Návraty paměti. Deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze*, ed. Mečislav BORÁK, Praha 2007; *Restituce zkonfiskovaných uměleckých předmětů. Prání nebo realita. Dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války. Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Liberci (24.–26. října 2007)*, ed. Mečislav BORÁK, Šenov u Ostravy – Praha 2008; *Restitution of Confiscated Works of Art. A Wish or a Reality? Documentation, identification and restitution of cultural property of the victims of World War II. Proceedings of the international academic conference in Liberec (24.–26. 10. 2007)*, ed. Mečislav BORÁK, Praha 2008; Helena KREJČOVÁ – Mario VLČEK, *Memories Returned. Jewish Property at the Museum of Decorative Arts, Prague. (Translation of the opening pages, introductory study and editorial notes from the Czech-language publication Návraty paměti)*, ed. Mečislav BORÁK, Praha – Šenov 2008; Helena KREJČOVÁ – Mario VLČEK, *Výkupné za život Vývozy a vynucené dary uměleckých předmětů při emigraci židů z Čech a Moravy v letech 1938–1942 (na příkladu Uměleckoprůmyslového muzea v Praze) / Lives for Ransom. Exports and forced donations of works of art during the emigration of Jews from Bohemia and Moravia 1938–1942 (the case of the Museum of Decorative Arts in Prague)*, ed. Mečislav BORÁK, Šenov u Ostravy 2009; Helena KREJČOVÁ – Mario VLČEK, M. Siegfried Blumenthal. *Život v realitě a mimo ni. Protizidovská opatření v Protektorátu Čechy a Morava na příkladu loupeže majetku Siegfrieda Blumenthala a torzo jeho sbírky stříbra v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Brně / Siegfried Blumenthal. Life In and Outside Reality. Anti-Jewish measures in the Protectorate of Bohemia and Moravia. The looting of Siegfried Blumenthal's property and part of his silver collection at the Museum of Applied Arts in Brno*, ed. Mečislav BORÁK, Praha 2010. „The West“ Versus „The East“ or The United Europe? *The different conceptions of provenance research, documentation and identification of looted cultural assets and the possibilities of international cooperation in Europe and worldwide: proceedings of an international academic conference held in Poděbrady on 8–9 October, 2013*, ed. Mečislav BORÁK, Prague 2014; Vladimír DRBOHLAV – Vanda DRBOHLAVOVÁ – Helena KREJČOVÁ – Johana PROUZOVÁ – Mario VLČEK, *Osudy válečných deponátů. Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, svazek 1 / The Fate of Wartime Deposits. Museum of Decorative Arts, Prague, Volume 1*, ed. Mečislav BORÁK, Praha 2014.

⁸⁵ *K počtě historika mnichovské konference. Sborník příspěvků k osmdesátinám Bořivoje Čelovského*, ed. Mečislav BORÁK, Slezský sborník 101, 2003, č. 3, s. 161–420; Mečislav BORÁK, *Historik Bořivoj Čelovský a jeho dílo*, tamtéž, s. 163–194; TÝŽ, *Čelovský Bořivoj*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, nová řada, sešit 11 (23), Ostrava 2008, s. 27–30.

⁸⁶ *Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na obyčejný rok 1994. Za císaře pána*, edd. Mečislav BORÁK – Miroslav TYRLÍK, Ostrava 1993; *Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na obyčejný rok 1995. Za první republiky*, edd. Mečislav BORÁK – Miroslav TYRLÍK, Ostrava 1994; *Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na přestupný rok 1996. Za války a po ní*, edd. Mečislav BORÁK – Miroslav TYRLÍK, Ostrava 1995; *Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na obyčejný rok 1997. Za socialismu*, edd. Mečislav BORÁK – Miroslav TYRLÍK, Ostrava 1996; *Moravskoslezský kalendář na přestupný rok 2004*, edd. Mečislav BORÁK – Miroslav TYRLÍK, Šenov u Ostravy 2003; *Moravskoslezský kalendář 2005*, edd. Mečislav BORÁK – Miroslav TYRLÍK, Šenov u Ostravy 2004; *Moravskoslezský kalendář na rok 2006*, edd. Mečislav BORÁK – Miroslav TYRLÍK, Šenov u Ostravy 2005.

⁸⁷ Zpravodaj Slezského ústavu ČSAV Opava, Slezský sborník, Těšínsko, Archivní časopis, Soudobé dějiny, Tereziánské listy aj.

⁸⁸ Z dalších vystoupení na mezinárodním fóru v tuzemsku i v zahraničí připomeňme např. konference *Katyně – zločin století* (Český Těšín, 1993); *Les régimes post-communistes et la mémoire du temps présent* (Paris, 1993); *50 rocznica tragedii żywockiej* (Haviřov – Bludovice 1994); *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości* (Cieszyn 1998); *Dzieje i kultura Żydów na Śląsku* (Wrocław 2000); *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989* (Wrocław 2004); *Repressje sowieckie wobec społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej 1944–1956* (Piotrków Trybunalski 2005); *Between Russia and Germany. The problem of displaced cultural goods in Central Europe in 2000–2006* (Varšava 2006); *Holocaust Era Assets* (Praha, Terezín 2009); *Istoriaj političeskich repressij i soprotivlenija nesvobode v SSSR* (Moskva 2011); *Ukrajina–Čechija: istorija ta s'ogodennja* (Oděsa 2012) aj.

⁸⁹ K problematice politických perzekucí a odškodňování jejich obětí např. expertízy pro výbor Federálního shromáždění – možnosti odškodnění obětí táborů a věznic v SSSR, (1992); pro Poslaneckou sněmovnu Parlamentu ČR – návrh zákona na odškodnění obětí války, (1994); pro MZV ČR – specifika perzekuce Poláků v českých zemích za války a možnosti odškod-

sobil v téměř třech desítkách domácích i mezinárodních odborných grémií.⁹⁰ Výsledky vědecké činnosti pochopitelně promítal do univerzitní výuky a díky širší svých vědeckých zájmů a kontaktů dokázal poradit a pomoci studentům prakticky ve všech oblastech dějin 20. století, jak na to vzpomíná historik Jiří Friedl.⁹¹ V tomto směru je zvláště významný jeho přínos pro nejmladší fakultu Slezské univerzity v Opavě – Fakultu veřejných politik v Opavě, kde připravil několik nových předmětů věnovaných problematice menšin, politickým perzekucím i odsouzení jejich obětí včetně studijních materiálů a je garantem a předsedou oborové rady doktorského studijního oboru Moderní dějiny střední Evropy.⁹²

***

Významnou součástí Borákovy tvorby byla publicistika a popularizace vědeckých výsledků různými formami. Publikoval přes 500 článků v novinách a časopisech, vystoupil ve více než 100 televizních a 70 rozhlasových pořadech, v nichž poutavou formou seznamoval českou i polskou veřejnost nejen s výsledky svých výzkumů, ale i historickými událostmi, tabuizovanými tématy i běžně neznámými fakty.⁹³

nění (1999); pro MZV ČR – oběti katyňského zločinu a jejich státní příslušnost a možnosti odškodnění pozůstalých (1999); pro Českou správu sociálního zabezpečení – k návrhu zákona č. 172/2002 Sb. o odškodnění obětí deportací do SSSR (2002); pro Ministerstvo vnitra ČR – návrh na zpřístupnění fondů významných pro českou historiografii, uložených v archívech Ruské federace (2006); pro Ústav pro studium totalitních režimů v Praze a časopis Volja v Moskvě – Podklady o výsledcích řešení projektu GA ČR č. 409/09/0555 Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu 1918–1956, řešení v SZM a na Slezské univerzitě v Opavě (2010) aj.

K postavení polského obyvatelstva na Těšínsku a problematice volkslisty např. expertizy pro Parlament ČR – návrh zákona o majetkové restituci a rehabilitaci polského spolku Mátice školské v ČSR a důvodová zpráva (1995); pro Ministerstvo obrany ČR – německá volkslista a služba ve wehrmachtu (1994), přijímání německé volkslisty po dosažení zletlosti (pro účely aplikace zákona 255/46 Sb., 1995); pro Radu Poláků v ČR a Hlavní výbor Polského kulturně-osvětového svazu (PZKO) – postavení Poláků na Těšínsku v době okupace (1999); k československo-polským vztahům expertizy pro komisi České národní rady (ČNR) – analýza polského tisku (1991); pro zahraniční výbor ČNR – problematika československo-polských vztahů (1992) aj.

K problematice holokaustu a majetkových restitucí např. expertizy pro Ministerstvo zahraničních věcí Polské republiky – pátrání po 10 obrazech ze sbírek Muzea Těšínského Slezska v Cieszyně, které byly ztraceny za války údajně na území dnešního ČR (2005); pro Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků oběti II. světové války – nalezení obrazů J. Wimmera „Zátiší“, F. Franka „Videňské náměstí Am Hof“ a „Videňská třída Kärtnering“, zabavených gestapem rodině Pammových z Lanškrouna, vyhledání potomků původních vlastníků a zajištění podkladů pro restituci (2007); pro Federaci židovských obcí v Praze a Ministerstvo obrany ČR – posouzení charakteru koncentračního tábora v Nisku nad Sanem a doby věznění jeho vězňů z hlediska zákona č. 255/1946 Sb. (2008) aj.

⁹⁰ Byl členem vědeckých rad Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v Praze (2000–2006) a Slezského zemského muzea v Opavě (2005–2015), v současnosti je členem vědeckých rad Slezské univerzity v Opavě a Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě a Vědecké a programové rady Muzea Těšínska v Českém Těšíně. Je dlouholetým členem redakčních rad Slezského sborníku, Těšínska a Slovenského přehledu, členem ediční rady Bibliotheca Tessinensis, Książnica Cieszyńska Cieszyn a vědecké redakce edičního střediska Slezské univerzity v Opavě, působí v oborových radách doktorských studijních oborů Historie se zaměřením na české a československé dějiny na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě a Moderní dějiny střední Evropy na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě. Byl členem Stálé společné česko-polské komise humanitních věd při Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy ČR (2000–2006), Českého národního komitétu pro středoevropská a východoevropská studia (2001–2009) a členem a předsedou odvolací komise pro odškodnění totálně nasazených při České radě pro oběti nacismu a Česko-německém fondu budoucnosti (2001–2006), v současnosti nadále působí v Česko-ruské (rusko-české) komisi historiků a archivářů, Česko-polském fóru při MZV ČR a Polsko-české vědecké společnosti. Kromě toho působil v devíti různých odborných pracovních skupinách a komisích.

⁹¹ J. FRIEDL, *Profesor Mečislav Borák jubilující*, s. 237.

⁹² Pro bakalářské studium připravil např. předměty Odsouzení obětí represí, Ochrana menšin, Problematika menšin, Proměny obnoveného Polska, Židé a střední Evropa, pro navazující magisterské studium Komparativní analýza politických perzekucí ve 20. století ve střední a východní Evropě, Interetnické problémy ve střední Evropě, pro doktorské studium Historiografie moderních středoevropských dějin, Národnostní menšiny a migrace ve střední Evropě.

Ze studijních materiálů např. Mečislav BORÁK, *Ochrana menšin. Rozšířený sylabus a čítanka*, Opava 2006, 2. vyd. 2008; TÝŽ, *Odsouzení obětí represí. Rozšířený sylabus a čítanka*, Opava 2006, 2. vyd. 2008; TÝŽ, *Odsouzení obětí politických represí. Distanční studijní opora*, Opava 2012 [online]. Dostupné z: <http://elearning.fvp.slu.cz>. Podrobněji viz Mečislav BORÁK, *Problematika menšin ve studijním programu Slezské univerzity v Opavě*, in: Metody výchovy a vzdělávání ve vztahu k národnostním menšinám. Mezinárodní konference. 4. setkání národnostních menšin a 23. setkání Hnutí R. 11.–12. listopadu 2004, ed. J. Balvin, Praha 2005, s. 27–30; TÝŽ, *Polské aspekty v programu středoevropských studií Slezské univerzity v Opavě*, in: R. Baron – R. Madecki a kol., *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*, Praha 2014, s. 240–244.

⁹³ Z denního tisku to byly především Moravskoslezský den a Glos Ludu, dále Nová svoboda, Metropolitan, Ozvěny, Region, Mladá fronta Dnes, Práca, Ostravský večerník, Nové Valašsko, Deník aj., z časopisů např. Reportér, Hlas revoluce, Kulturní měsíčník, Český Böhmen-Express, Těšínsko, Národní osvobození, Společnost nebo Televize.

Nemalou část své publicistiky věnoval zážitkům ze studijních cest a expedic, které uskutečnil během dvou desetiletí většinou ve střední a východní Evropě, ale jedna z nich jej zavedla až do Latinské Ameriky.⁹⁴ Zpočátku se vydával na místa událostí, které zkoumal,⁹⁵ později organizoval i zajímavé expedice po stopách historických teorií a skutečností. V létě 1995 se např. vydal na Velkou valašskou výpravu, při níž se dvěma společníky prošel pěšky celé pohorí Karpaty po trase dlouhé 1600 km od Banátu na Dunaji přes Rumunsko, Ukrajinu, Polsko a Slovensko do Moravskoslezských Beskyd s cílem ověřit migrační teorie o původu Valachů. V létě 2001 zase vyjela expedice Jantarová stezka, která sledovala stopy této historické obchodní cesty od ruského Kaliningradu u Baltu do italské Aquileje u Jadranu v krajině i ve sbírkách více než stovky muzeí na území osmi států.⁹⁶ Každá z těchto výprav byla jiná, ale v jádru se vždy skrýval zajímavý a neotřelý nápad a snaha dokumentovat a zpřístupnit historické události, vlastní zážitky i vyprávění či vzpomínky svědků a pamětníků veřejnosti. Je symbolické, že jestliže při první výpravě Zločin v Katyni v roce 1990 navštívil jen Katyň a Smolensk, po letech výzkumů a nových poznatků se v roce 2006 znovu vydal na mnohem rozsáhlejší expedici Po stopách katyňských zločinů, která jej zavedla na řadu míst v Rusku, Bělorusku i na Ukrajině, a o dva roky později na zatím poslední expedici Po stopách popravených Čechů a československých občanů, vedoucí do pěti měst v Rusku a na Ukrajině.⁹⁷

S výsledky historických výzkumů i expedic seznamoval M. Borák veřejnost i prostřednictvím televizních filmů, k nimž napsal námět a scénář, zajistil dokumentaci a většinou je i sám moderoval. Z půldruhé desítky filmů měly mimořádný ohlas Zločin jménem Katyň z roku 2007, který získal řadu cen na mezinárodních festivalech a přehlídkách, a Zatajené popravky z roku 2009, pojednávající o 500 Česích a československých občanech popravených v SSSR v době tzv. „velkého teroru“.⁹⁸

Důležitou součástí popularizace vědeckých výzkumů byly i scénáře výstav či expozic, na jejíž realizaci se potom podílel. Mezi dvěma desítkami těchto akcí mají specifické místo výstavy o Katyni, prezentující vždy po určité době nově zjištěné skutečnosti, zejména pak poslední z nich, instalovaná jako reprezentativní akce Velvyslanectví ČR ve Varšavě, představující výsledky českého výzkumu obětí katyňského zločinu, pod záštitou maršálka Senátu Polské republiky Bogdana Borusewicze a velvyslance ČR ve Varšavě Jana Sechtera v budově Senátu Polské republiky 25.–31. května 2011.⁹⁹ Z dalších připomeňme výstavu o transportech do Niska nad Sanem,¹⁰⁰ podíl na realizaci výstavy o majetku obětí holokaustu¹⁰¹ či výstav o perzekuci českoslo-

⁹⁴ Jednalo se o expedici *DEN v Mexiku*, která se v předjaří 1997 vydala po stopách českých exulantů v Mexiku a navázala i kontakty se zdejší českou menšinou.

⁹⁵ Při první studijní cestě *Zločin v Katyni* navštívil v roce 1990 Katyň a Smolensk, v roce 1993 následovaly expedice *Koncentrační tábor v Nisku nad Sanem* do Polska k první deportaci evropských židů a *Oběti internačních a zajateckých táborů na Ukrajině* (Lvov, Stryj, Sambor, Drohobyč), o rok později *Mista obrany Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939* (Užhorod, Užocký průsmyk, Chust, Bušina, polonina Runa, Volové, Ťačevo, Velký Bereznyj, Perečin, Verecky aj.).

⁹⁶ Poslední z těchto expedic bylo v létě 1998 pěší putování *Okolo Moravy a Slezska* po historických zemských hranicích, jehož cílem byla dokumentace historických hraničních kamenů a současné situace na hranicích ČR s Polskem, Slovenskem a Rakouskem.

⁹⁷ V roce 2006 to v Rusku byly Moskva, Tver, Ostaškov, Mednoje, Smolensk, Kozelsk a Katyň, v Bělorusku Minsk a Kuroputy a na Ukrajině Charkov, Starobělsk a Lvov, v roce 2008 Moskva a Petrohrad v Rusku a Kyjev, Lvov a Žitomir na Ukrajině.

⁹⁸ Dokumentárnímu filmu *Zločin jménem Katyň* byly v roce 2007 uděleny cena časopisu *Dějiny a současnost* na mezinárodním festivalu Academia film Olomouc, hlavní cena Grand Prix 2007 na VII. mezinárodním festivalu v Baru v Černé Hoře a výroční cena na přehlídce Trilobit, v roce 2008 hlavní cena Visegrádská pečeť na III. festivalu necentrálních studií veřejnoprávních televizí Visegrádské čtyřky a byl přijat na řadu mezinárodních festivalů a přehlídek. Za film *Zatajené popravky* bylo uděleno ostravskému Centru dokumentární tvorby na přehlídce Trilobit Beroun 2009 Čestné uznání Českého filmového a televizního svazu (FITES). Další filmy: *Zpráva o zločinu* (1984), *Stíny strážních věží* (1988), *Stíny svědomí* (1990), *Válka v tunel* (1992), *Transport do neznáma* (1994), *Bílá místa na černé zemi* (1994), *Výstřely v Karpatech* (1995), *Nedovolené sňatky* (1996), *Křivda* (1997), *Intolerance* (1997), *Zatykač na Oskara Schindlera* (1999), *Lebka* (2009) a *Abiturienti* (2012) a *Po stopách Jana Borovce* (2014 – odborná spolupráce). Kromě toho vystupoval v dalších deseti filmech jiných autorů.

⁹⁹ *Ofiary Katynia*. Klub PZKO Český Těšín, 31. 8.–15. 9. 1990; *Katyň – symbol zločinů stalinismu*. Slezské zemské muzeum Opava, 14. 5.–31. 5. 1991, a Okresní muzeum Bruntál, 29. 11.–31. 12. 1991; *Katyň – zločin století*. Muzeum Těšínska Český Těšín, 16. 4.–9. 5. 1993. *Katyň – pravda i paměť*. Galeryjka Domu Narodowego Cieszyn, 10. 4.–29. 4. 1995; *Katyňské zločiny – neznámé souvislosti*. Maďarské kulturní středisko Praha, 5.–6. 5. 1999, Polský institut Praha, 7. 5.–31. 5. 1999, Dom Narodowy, Cieszyn, Polsko, 4. 4. 2000; *Katyň – pravda i paměť*. Książnica Cieszyńska v Cieszyně, 9.–28. 4. 2000 (s následnou reinstalací ve Skoczowě, Ustroní a Zebrzydowicích); *Katyň – Paměť Narodu Polskiego / Katyň – paměť polského národa*. Těšínské divadlo v Českém Těšíně, 28. 4.–9. 5. 2010, Památník II. světové války v Hrabyni, 18. 5.–15. 6. 2010, Senát Polské republiky, 25. 5.–31. 5. 2011, Kutno, 8. 1.–20. 1. 2012, a Gdaňsk 8. 5.–21. 5. 2012.

¹⁰⁰ *Transport do Niska*. Nová radnice v Ostravě, 18. 10.–4. 11. 1994; Památník životické tragédie v Havřivově-Žitovicích, 10. 8. 1994–31. 12. 1996.

venských občanů v SSSR, při nichž odborně spolupracoval s mladými autory z pražského Ústavu pro studium totalitních režimů,¹⁰² připravil i dvě příležitostně tematické výstavy.¹⁰³ Dlouhodobě se pak podílil na přípravě muzejních expozic v Havířově-Žitovcích a v Památníku II. světové války v Hrabyni.¹⁰⁴

Tvůrčí činnost a rozsáhlé aktivity M. Boráka byly mnohokrát vysoce ohodnoceny. Za odbornou činnost získal více než dvě desítky různých ocenění, z nichž připomeňme různé ceny za odborné publikace¹⁰⁵ či ocenění v národní soutěži Gloria musaealis za podíl na významných publikačních a výstavních počinech.¹⁰⁶ Za své výzkumy perzekucí obyvatelstva totalitními režimy i související aktivity obdržel kromě řady čestných uznání a pamětních listů v roce 1997 čestnou medaili Českého svazu bojovníků za svobodu a v roce 2003 Řád skautské vděčnosti. V roce 2006 získal čestnou medaili Ministerstva zahraničních věcí ČR za dlouholetý podíl na rozvoji česko-polské spolupráce, opakovaně byl oceněn i jeho podíl na rozvoji Slezské univerzity v Opavě.¹⁰⁷ O jeho publicistických kvalitách svědčí udělení nejvyšší novinářské ceny – Ceny křepek v roce 1997 nebo 1. ceny novinářské soutěže Prix non perant 1998 – Památky potřebují publicitu v kategorii tisk nadací Pro Bohemia a Syndikátem novinářů ČR aj.¹⁰⁸

Vysokých poct se dočkal u našich severních sousedů. Již v červenci 2001 mu byl prezidentem Polské republiky udělen Důstojnický kříž Řádu za zásluhy Polské republiky, v roce 2008 pak diplom ministra zahraničních věcí Polské republiky za významné zásluhy o šíření dobrého jména Polska ve světě. Kromě toho mu Úřadem pro záležitosti odbojářů a perzekvovaných osob Polské republiky byla v letech 2001 a 2010 udělena opakovaně medaile Pro Memoria za „vynikající zásluhy při uchovávání památek o lidech a jejich činech v boji za nezávislost Polska za II. světové války a po jejím zakončení“ a v roce 2011 medaile Pro Patria.

***

Mnohostranné a rozmanité aktivity M. Boráka udivují nejen svou šíří, ale především vzájemnou provázaností, kontinuitou, která mu umožňuje nalézat nové a nečekané souvislosti. Je pro něj příznačné nikdy nekončící hledání historické pravdy, odkrývání mechanismů perzekucí i dávno zapomenutých osudů jejich obětí,

¹⁰¹ *Návraty paměti. Příběhy majetku obětí holocaustu*, kurátoři Helena Krejčová – Mario Vlček, Výstavní sál Umělecko-průmyslového musea v Praze 27. 6.–28. 9. 2009.

¹⁰² *Osudy československých občanů v SSSR*. Výstava archivních dokumentů a publikací u příležitosti vědecké konference. Akademie věd ČR Praha, 20. 2. 2002; *Čechoslováci v gulagu*, autoři Adam Hradilek, Jan Dvořák, úvodní text M. Borák, Galerie Montmartre v Praze, 22. 3. 2012–31. 5. 2012 (následně reinstalace v Severočeském muzeu v Liberci, v Knihovně Václava Štěcha ve Slaném, v Domě národnostních menšin v Praze, v Klubu pro kulturu a informace Stará aréna v Ostravě); *Židé v gulagu. Českoslovenští Židé v sovětských pracovních táborech v období II. světové války*, Knihovna Václava Havla, Praha, 10. 12. 2013–12. 1. 2014, autoři Adam Hradilek, Jan Dvořák (odborná spolupráce Mečislav Borák aj.).

¹⁰³ *DEN v Mexiku*. Spoluautoři P. Hamza, M. Šmýd, M. Tyrlik. Výstava fotografií. Divadlo A. Dvořáka Ostrava, 16. 10.–5. 11. 1997; *Stereotypy i upředení: Polacy, Niemcy i Czesi w karykaturach*. Výstava historických karikatur v knihovně Univerzity Opolského v Opoli ve spolupráci institucí Evangelische Akademie Görlitz, Instytut Śląski Opole a SZM Opava, 20. 11.–10. 12. 2000.

¹⁰⁴ *Okupace a odboj na Těšínsku 1938–1945*, expozice Památníku životické tragédie v Havířově-Žitovcích, od 6. 8. 1994, renovace v roce 2004; *Obrana Podkarpatské Rusi 1938–1945*, součást expozice Okupace a odboj v ČSR 1938–1945, Památník národní svobody v Hrabyni, od 26. 5. 1995 do r. 2005; *Památník II. světové války v Hrabyni* (podíl na libretu stálé expozice 2004–2005); *Doba zmaru a naděje*, Památník 2. světové války v Hrabyni (člen realizačního týmu k dokončení expozice od roku 2009). Podílel se také na expozici *Z historie Třineckých železáren*, Muzeum Třineckých železáren Třinec, od 8. 4. 1994.

¹⁰⁵ Např. 1. ceny v kategorii historických prací v soutěži Československého svazu protifašistických bojovníků (1988) i v soutěži Českého svazu bojovníků za svobodu (1998), úvodní slovo prezidenta Václava Havla k publikaci *Transport do my* (1994), Cena města Ostravy za podíl na knize *Dějiny Ostravy* (1996).

¹⁰⁶ V 2008 byla udělena zvláštní cena Gloria musaealis za publikaci výsledků výzkumu perzekucí Čechů a československých občanů v SSSR, v roce 2009 se pak podílel na ceně Gloria musaealis v kategorii Muzejní výstava roku 2009, kterou získalo Slezské zemské muzeum v Opavě za stálou expozici *Památník II. světové války – Doba zmaru a naděje* (odborná spolupráce na libretu a realizaci) i na druhém místě v kategorii Muzejní počín roku 2009, které získalo Umělecko-průmyslové muzeum v Praze za projekt *Návraty paměti – Příběhy majetku obětí holocaustu* (odborná spolupráce na výstavě a podíl na vydání publikací *Návraty paměti a Výkupné za život*).

¹⁰⁷ Za vědeckou a pedagogickou činnost a reprezentaci univerzity v zahraničí mu byla v roce 2009 udělena pamětní medaile, v roce 2011 bronzová a v roce 2013 stříbrná medaile Slezské univerzity v Opavě.

¹⁰⁸ Dále např. cena primátora města Olomouce na festivalu Academia film Olomouc za dokumentární film *Válka o tunel* (1993) nebo 2. cena novinářské soutěže Ostravský krystal – Vítkovice '98, kategorie regionální tisk, udělená Syndikátem novinářů Ostrava a Vítkovicemi, a. s. (1998).

snaha připomenout jejich památku a vrátit je tak jejich blízkým a potomkům, hledat v historické paměti kořeny současných konfliktů a snažit se je řešit. V jeho tvorbě se spojuje erudice historika a hluboká znalost každého zkoumaného tématu či problému se zápallem reportéra, vydávajícího se na „místo činu“, a schopností poutavě zachytit a různými způsoby ozvláštnit výsledky studia minulosti. V současné české historiografii je zakladatelem výzkumů perzekucí obyvatelstva ve střední a východní Evropě ve 20. století s mezinárodním renomé a odborníkem na problematiku odškodňování jejich obětí, předním znalcem holokaustu i restitucí ztraceného židovského majetku. Jeho výzkumy perzekucí, česko-polských vztahů a polské menšiny na Těšínsku i v Československu jsou vysoce ceněny u nás i v Polsku. Současně je neúnavným popularizátorem a propagátorem zjištěných poznatků, usilujícím o jejich praktické využití včetně zakotvení v legislativě, odborníkem, na něhož se s důvěrou obracejí lidé i organizace s žádostí o pomoc. A právě tato „zpečná vazba“, za níž se ale skrývají tisíce hodin náročné práce, vyhledávání materiálů a dopisování, které nejsou nikde vidět, byla často podnětem pro další bádání. Přestože podle jubilanta už skončil čas velkých projektů i cest, věrme, že tomu tak docela není a že se můžeme těšit na jeho další tvůrčí počiny. Chtěl bych mu k tomu do dalších let popřát hodně zdraví, sil a elánu, s nímž se vždy pouštěl do věcí vážných i nevážných.

Dušan Janák

Odešel profesor Jerzy Tomaszewski (* 8. 10. 1930, † 4. 11. 2014)

Jen těžko bychom mezi historiky v sousedním Polsku hledali v posledních letech lepšího znalce novodobých českých a československých dějin, než jakým byl nedávno zesnulý profesor Jerzy Tomaszewski, přestože to byla v jeho životě jen jedna z mnoha rovin vědeckého zájmu o dějiny XX. století. Především totiž patřil k předním odborníkům na hospodářské dějiny a národnostní problematiku meziválečného Polska, zvláště na dějiny polských židů. Byl tvůrčím a plodným autorem s rozsáhlou publikační činností, jak to zdůraznil již sborník věnovaný jeho osmdesátým narozeninám (*Narody i polityka. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Tomaszewskiemu*, edd. August Grabowski – Artur Markowski, Warszawa 2010). K uctění jeho památky připomeneme alespoň některé zásadní práce, hlavně ty spojené s oblastí česko-polských vztahů a někdy též se Slezským sborníkem.

Svou vědeckou dráhu započal Jerzy Tomaszewski na vysokých školách ekonomického charakteru ve Varšavě, kde vystudoval obor hospodářských dějin a dosáhl doktorátu i habilitace. Společně s historikem Zbigniewem Landauem vytvořili nejprve učebnici hospodářských dějin meziválečného Polska, jež se dočkala šesti vydání (*Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1960–1999), a také monumentální vědeckou monografii na toto téma vydanou ve čtyřech svazcích, na nichž pracovali přes dvacet let (*Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, Warszawa 1967, 1971, 1982, 1989). Přispěl také do učebnice dějin světového hospodářství, ale stále častěji se jeho odborný zájem přesunoval od ekonomiky ke společenskému vývoji, který se v meziválečném Polsku výrazně dotýkal především národnostní problematiky. V té době (v roce 1970) začal působit na Varšavské univerzitě, s níž zůstal spojen až do konce svého života. Získal zde mimořádnou a posléze i řádnou profesuru, v rámci Ústavu historie vytvořil Centrum výzkumu a výuky dějin a kultury Židů v Polsku, které řadu let vedl. Pracoval rovněž ve vedení Židovského historického ústavu ve Varšavě a patřil k iniciátorům vzniku Muzea dějin polských židů, slavnostně otevřeného jen několik dnů před jeho úmrtím.

V obou nových oblastech svého odborného zaměření záhy dosáhl mimořádných úspěchů, jak o tom svědčí vydané práce a jejich ohlas. Stal se uznávaným odborníkem na národnostní problematiku v meziválečném Polsku, dokázal vylíčit komplikované vztahy mezi národnostmi s pochopením pro jejich zájmy i pro nepřilíhající konceptní národnostní politiku tehdejšího polského státu, přičemž ale neváhal mnohé z aspektů této pro Poláky dodnes velmi citlivé problematiky kriticky posoudit (*Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985; *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985; *Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku*, Warszawa 1991). Ještě výraznější byl jeho zakladatelský přínos k dějinám polských židů. Zpracoval nejen stručný přehled jejich novodobé historie (*Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1938*, Warszawa 1990), ale redigoval též encyklopedický přehled dějin (*Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, Warszawa 2001), vydal několik tematických monografií (např. *Preludium Zagłady. Wygnanie Żydów polskich z Niemiec w 1938 roku*, Warszawa 1998) a řadu popularizačních prací.

Tomaszewského přátelé v českých zemích však velmi oceňovali zvláště jeho přátelský vztah k českým a československým dějinám a významný přínos k poznání novodobé historie československo-polských vztahů. Nebyl to jediný zahraniční směr jeho zájmu (vydal též práce k dějinám Bulharska a Izraele), ale česko-

slovenská problematika jej uhranula nejvýrazněji. Díky němu tak mohli být Poláci seznámeni s novými dějinami Československa i s osudem obou jeho částí po rozpadu federace (*Czechosłowacja*, Warszawa 1997; *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2007), a knížka na toto téma byla zřejmě i poslední prací vydanou za jeho života (*Republika Czeska 1918–2013*, Warszawa 2014). Zájem o dějiny československo-polských vztahů však u něj přetrvával už od samého počátku jeho vědecké činnosti, ať již se to týkala společensko-ekonomických problémů v době polského záboru Těšínska (*Polozenie klasy robotniczej Śląska Zaolziańskiego /październik 1938 – wrzesień 1939/*, *Kwartalnik Historyczny* 75, 1968, č. 2, s. 337–353), národnostní problematiky meziválečné ČSR (*Struktura narodowościowa ludności Czechosłowacji 1918–1938. Szkic statystyczny*, *Przegląd Historyczny* 61, 1970, s. 645–670) nebo objevných sond do diplomatických vztahů obou zemí, když k jedné z prvních dokonce přizval ke spolupráci českého znalce problematiky Jaroslava Valentu, který měl v tehdejší ČSSR zakázáno publikovat (*Polska wobec Czechosłowacji w 1933 roku*, *Przegląd Historyczny* 70, 1979, č. 1, s. 695–721).

Značný ohlas nejen v odborných kruzích vzbudilo publikování diplomatických pramenů, především zásadní edice polských dokumentů k problematice Mnichova, připravená Tomaszewským ve spolupráci se Zbigniewem Landauem (*Monachium. Polskie dokumenty dyplomatyczne*, Warszawa 1985), bez níž si sotva lze představit jakýkoliv výklad novodobých dějin obou zemí. Patří sem též edice dokumentů polské zahraniční služby k počátkům Protektorátu Čechy a Morava a k činnosti československé emigrace v Polsku (*Protektorat Czech i Morav w dokumentach polskiej służby zagranicznej*, *TeKi Archiwalne*, 1982, č. 19, s. 177–225; *Czechosłowacka emigracja polityczna w dokumentach polskiej służby zagranicznej z roku 1939*, *TeKi Archiwalne*, 1987, č. 20, s. 92–198).

Od 90. let se Tomaszewského zájem o československé dějiny mohl již svobodně rozvíjet v každé z oblastí, jimiž se zrovna zabýval. Čechům tak představil názory polské diplomacie na prezidenta Beneše (*Edvard Beneš v názorech polských diplomatů*, *Střední Evropa* 8, 1992, č. 26, s. 54–60), Polákům zase názory české historiografie na Benešovu politiku (*Najnowsze czeskie publikacje o polityce Edvarda Beneša*, *Przegląd Historyczny* 85, 1994, č. 3, s. 315–317). V rovině diplomatické se vrátil i k výzkumu hospodářských dějin, dokonce v samostatné publikaci vydané na Vysoké škole ekonomické (*Zprávy polských diplomatů o československém hospodářství z let 1929–1939*, Praha 2000). Podobně spojil s diplomacií i své výzkumy národnostní problematiky, když publikoval zprávy o postavení české menšiny v meziválečném Polsku (*Raporty poselstwa Republiki Czechosłowackiej w Warszawie o położeniu Czechów na Wołyniu /1929–1938/*, in: K problémům minorit, ed. Helena Nosková, Praha 1999, s. 7–36). Svůj zájem o dějiny židů realizoval též jako spolueditor sborníku příspěvků (společně s Jaroslavem Valentou), zaměřených na komparaci vztahu k židům v občanské společnosti Polska a ČSR (*Židé v české a polské občanské společnosti / Żydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*, Praha 1999), nebo jako autor příspěvku o vztahu polské diplomacie k židovské emigraci (*Ministerstwo zagranicznych wci RP a żydowska emigracja*, *Slovanský přehled* 90, 2004, č. 4, s. 581–586).

K charakteristickým rysům Tomaszewského osobnosti patřilo, že se otevřeně vyjadřoval i k problematickým stránkám vzájemných československo-polských vztahů, vždy s empatickou snahou o pochopení dějinných souvislostí. Na počátku 90. let tak hájil právo českých i polských historiků na poněkud odlišné pohledy na dějiny Těšínska (*Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego / An Outline History of Cieszyn Silesia*, *The Polish Quarterly of International Affairs /Warsaw/*, vol. 3, No 1, Winter 1994), podobně jako později pojmenoval problémy v názorech obou historiografií na společné dějiny (*Sporné problémy české a polské historiografie*, *Slovanský přehled* 88, 2002, č. 2, s. 233–243). Patří sem též např. příspěvek o českém nacionalismu (*K dějinám českého radikálního nacionalismu před r. 1939. Několik dokumentů*, *Slovanský přehled* 85, 1999, č. 4, s. 527–536), nebo o sporech ohledně Spiše a Oravy (*Czechosłowacka propaganda plebiscytowa na Spiszu i Orawie (1919–1920)*, in: *Střední a východní Evropa v krizi 20. století. K narozeninám Zdeňka Sládka*, ed. Václav Veber, Praha 1998, s. 323–334).

Při mapování sporných míst v česko (československo)-polských vztazích nemohl Tomaszewski pominout ani Těšínské Slezsko, přičemž se zaměřil na polský zábor Těšínska v roce 1938, patrně kvůli perfektní znalosti pramenů k tomuto období společných dějin. Redakce Slezského sborníku mu nabídla možnost publikovat studie, doložené obvykle archívními materiály, přímo v jazyku dokumentů, tedy v polštině. Vzniklo tak několik studií, jež významně přispěly k poznání dějin polského záboru Těšínska v roce 1938 a byly tak velmi podnětné nejen pro českou, ale i pro polskou historiografii. Po úvodním shrnutí dobové mezinárodní situace (*Polska wobec Czechosłowacji w 1938 r.*, *Slezský sborník* 94, 1996, č. 1, s. 4–19) a důkladné analýze sčítání lidu v meziválečné ČSR, zvláště ve vztahu k polské menšině (*Spisy ludności w Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. jako źródło do badania stosunków narodowościowych*, *Slezský sborník* 96, 1998, č. 2, s. 95–105) publikoval Tomaszewski relace o zavádění polské správy na zabraném území (*Sprawozdania*

z ustanowienia polskiej administracji na Zaolziu w 1938 r., Slezský sborník 99, 2001, č. 4, s. 280–309), situační zpráva polského konzulátu v Moravské Ostravě (*Sytuacja w okręgu Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie w grudniu 1938 r. /raport kierownictwa Konsulatu RP/*, Slezský sborník 100, 2002, č. 1, s. 57–61) a nastínil představy polských úřadů o vztahu k Čechům v zabraném území (*Projekty polityki polskiej wobec Czechów na Zaolziu po 1 października 1938 r.*, Slezský sborník 100, 2002, č. 4, s. 305–310).

Pokládám si za čest, že jsem v této věci mohl dělat redakci Slezského sborníku prostředníka. Stejně jako četní mí kolegové budu na pana profesora Tomaszewského s úctou a obdivem vzpomínat nejen jako na vědce evropského formátu, jakých jsem ve svém životě mnoho nespapil, ale zároveň i jako na vlídného, chápatelého a moudrého člověka vždy ochotného pomoci přátelskou radou i skutkem, což bývá na světě ještě vzácnější. Čest jeho památce!

Mečislav Borák

Odešel historik, který se velkým a pestrým obloukem vrátil ke svým kořenům. Doc. PhDr. Karel Sommer, CSc. († 8. 2. 2015)

V pondělí 16. února 2015 se konalo v obřadní síni olomouckého krematoria rozloučení s dlouholetým pracovníkem Slezského ústavu (ČSAV, později SZM) doc. PhDr. Karlem Sommerem, CSc. Se zesnulým se kromě rodiny a přátel přišli rozloučit téměř všichni obyvatelé nevelké vesnice Malé Hradisko na Prostějovsku, kde se před 85 lety narodil a kam se stále rád vracel. Její starosta za ně vyslovil, jak ho oni sami vnímali: „*Odešla od nás ikona vědění ... ale především člověk stále milý, přívětivý, láskyplný... Výjimečný člověk, který žil obychejný život.*“

Karel Sommer se narodil 18. října 1929 v Malém Hradisku, horské vesnici na Dražanské vysočině. Jeho otec Karel byl chudým domáckým krejčím různých prostějovských textilních firem, do počátku 2. světové války bydlela rodina u babičky z matčiny strany. V letech 1941–1949 vystudoval s výborným prospěchem reálné gymnázium v Prostějově. V té době se rodina orientovala sociálně demokraticky, Karel ale začal aktivně pracovat ve Svazu české mládeže a po likvidaci ČSD v roce 1948 automaticky přijal členství v KSČ. Následovala léta vysokoškolských studií: obor dějepis-zeměpis na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci ukončil v roce 1953. Konec studií oslavil svatbou s učitelkou Helenou Matulovou, která mu o rok později povila syna Iva. V té době byl horlivým svazákem i členem KSČ, ale také velmi nadějným absolventem UP, takže jej jeho alma mater okamžitě zařadila na místo asistenta katedry marxismu-leninismu své lékařské fakulty. Jako pedagog se specializoval na dějiny KSČ a mezinárodního dělnického hnutí, odbornou pozornost věnoval regionálním dějinám. V roce 1964 obhájil na Institutu společenských věd při ÚV KSČ kandidátskou práci „*Z bojů dělnické třídy a KSČ na Prostějovsku v letech 1927–1929.*“ Dne 1. srpna 1966 byl jmenován tehdejším ministrem školství Jiřím Hájkem docentem pro obor dějiny dělnického hnutí. V té době již měl za sebou řadu článků z regionálních dějin, věnovaných mj. také dělnickým spolkům a sociálním hnutím a dvě publikované monografie o Prostějovsku. V opozičních posudcích přiložených k habilitačnímu řízení se např. profesor Ladislav Hosák vyjadřoval velmi pochvalně o Sommerově pečlivé heuristické práci a vyvážených, kritických postojích k popisovaným historickým událostem. Tehdejší „koryfej“ marxistické historiografie Václav Peša z brněnské pobočky Historického ústavu ČSAV naopak habilitační práci vytýkal, že je nadmíru kritická: „*autor se zaměřuje jen na negativní stránky dějin dělnického hnutí a KSČ... píše stále o nedostacích.*“ Přesto se zdálo, že je vše v pořádku – ještě v únoru 1968 napsal o něm vedoucí katedry doc. Losík velmi pochvalný posudek, v němž mj. vyzvedl i Karlovy aktivity sportovní (předseda TJ Slavia UP). Zmínil také jeho spolupráci se Slezským ústavem ČSAV v Opavě na výzkumu průmyslových oblastí a plánoval přípravu kolegy Sommera na doktorskou práci.

Léta 1968–1970 se však pro značnou část české historické obce stala soudovým předělem a bylo celkem jasné, že kritické postoje se nemohou vyplatit např. lidem, kteří za sebou měli – byť krátkou – sociálně demokratickou minulost. V roce 1968 si navíc Karel dovolil kritické vyslovení vlastního názoru na plenární schůzi KSČ, stýkal se s řadou dalších reformních komunistů na univerzitě. Stejně jako oni si vysloužil nenávisť olomouckého „normalizátora“ doc. Františka Lóna, v té době vedoucího katedry marx-leninismu na Filozofické fakultě UP. Zejména jeho zásluhou byl v roce 1970 vyloučen Karel Sommer z KSČ, zbaven všech funkcí a propuštěn z LF UP. Jeho již vydaná práce o dějinách oděvního průmyslu na Prostějovsku (kterou napsal ve spolupráci s jiným „nežádoucím“ kolegou Emilem Gímešem) byla zabavena a celý náklad uložen do skladu oděvního podniku, o němž pojednávalo. Tam ležela netknuta až do roku 1990. Jen několik výtisků se podařilo autorům ještě včas předat přátelům a spolupracovníkům. Přece však měl alespoň „kapič-

ku“ štěstí – Karlova spolupráce se Slezským ústavem ČSAV v Opavě umožnila jeho tehdejšímu řediteli Káňovi zaměstnat jej nejdříve fiktivně jako technicko-ekonomického pracovníka SÚ ČSAV. Díky své nezměrné pili se pak postupně stal K. Sommer řádným členem kolektivu zpracovávajícího dějiny průmyslových oblastí. Vědeckí zaměstnanci ústavu navíc nemuseli sedět celý týden ve svých pracovnách; Karel po dvou-třech nocích strávených ve spacáku na palandě umístěné za závěsem hned vedle kancelářské židle ujížděl nejbližším spojem za svými včeličkami a fotbalisty do milovaného Malého Hradiska. Samozřejmě svůj víkendový čas dělil mezi ně a rodinu v Olomouci, věnoval se výchově syna-vysokoškolačka, udržoval kontakty se starými olomouckými přáteli. Rozhodně tím však netrpěla jeho vědecká práce v ústavu: z té doby pochází dlouhá řada studií věnovaných vývoji různých průmyslových odvětví po roce 1945 v českých zemích (publikovaných často ve spolupráci s kol. A. Beinhauerovou). Významně se podílel také na kolektivním monografických pracovnách ústavu, pro něž zpracovával hospodářské a sociální dějiny českých zemí v průběhu dvacátého století.

Přišel listopad 1989 a s ním konečně i možnost nové, zcela nezávislé práce na „velkých“ tématech – tím se bezesporu stala jeho objevná studie *UNRRA a Československo*. Opomíjeny ovšem nezůstaly ani „malé“ dějiny: své první rozsáhlejší monografie pochopitelně věnoval především Malému Hradisku a okolním obcím Prostějovska. Konečně mohla vyjít v důstojné podobě jeho kniha *Z letopisů malého Hradiska*, jejíž první neprodejně vydané přívítal pochvalnou recenzí Pavel Marek již v roce 1987. V ústavu, který se spojil po redukci akademie se Slezským zemským muzeem, vykonával pak funkce člena i předsedy vědecké rady, vedoucího badatelských oddělení (nakonec dějin Slezska), pracoval v redakci Slezského sborníku, publikoval řadu dalších zajímavých studií o různorodých tématech – kromě hospodářských, sociálních a politických dějin jej zaujala také např. problematika minorit. Až do svého definitivního odchodu do důchodu v roce 2003 zůstal zároveň velmi oblíbeným účastníkem všech mimopracovních setkání, laskavým a družným přítelem všech, kdo o jeho kamarádství stáli. V důchodu se pak kromě dalších regionálních studií mohl plně věnovat svým zálibám sadařským, sportovním, čtenářským (memoáry, Amos Oz, z odborných práce Erazima Koháka, Václava Bělohradského a dalších). 21. 3. 2008 se mu rodná obec odvděčila při příležitosti oslav 650. výročí své existence a 120 let od založení sboru dobrovolných hasičů čestným uznáním. V té době už měl Karel vážné zdravotní problémy, trápila jej kolena i jiné neudhy, ale historie, sledování sportu i okolní přírody mu pomáhaly překonávat všechny potíže. Stále udržoval i čilé kontakty s přáteli, pro něž bylo jeho náhlé úmrtí 8. února tohoto roku nečekanou smutnou zprávou.

Výběrová bibliografie prací Karla Sommera:

1. máj 1890 v Prostějově. Sborník VŠP v Olomouci III/1956, s. 145-172; *O ustavení marxistické levice a založení KSČ na Prostějovsku*. Prostějov 1961; *Z bojů dělnické třídy a KSČ na Prostějovsku v letech 1921–1929*. Brno: Blok 1965; *Z dějin oděvního průmyslu na Prostějovsku* (spoluautor E. Gímeš). Prostějov: Oděvní průmysl n.p. 1970; *Příspěvek k organizační struktuře, členské základně a vlivu revolučního dělnického hnutí ve 20. letech na střední, severní Moravě a v západním Slezsku*, Slezský sborník (dále SISb) 68/1970, s. 150–165; *Kontinentální kartel válcoven trub a československé železářské koncerny*. Hospodářské dějiny V, 1980, s. 5–86; *K některým aspektům ekonomické aktivity žen ve dvouletce v průmyslových oblastech v Čechách* (spoluautor J. Vytiska). SISb 84/1986, s. 241–252; *Národnostní aspekty v programových dokumentech a činnosti Svazu německých zemědělců a Německé křesťanské strany lidové 1918–1925*. Sborník historický 34, 1987, s. 37–85; *Z minulosti Malého Hradiska*. Malé Hradisko: MNV, 1987; *Úloha těžkého průmyslu v průmyslových oblastech českých zemí ve dvouletce* (spoluautorka s A. Beinhauerová). SISb 85/1987, s. 81–103; *Úloha lehkého průmyslu v průmyslových oblastech českých zemí ve dvouletce* (spoluautorka A. Beinhauerová). SISb 85/1987, s. 171–190; *Z nejnovějších dějin obce Malé Hradisko*. M. Hradisko: MNV 1988; *100 let organizované požární ochrany v Malém Hradisku 1888–1988* (spoluautoři V. Trunečka, A. Rus). M. Hradisko: ZO SPO 1988; *Železářský a strojírenský průmysl na Kladensku v meziválečném období*. In: K hospodářským a sociálním dějinám českých zemí v 19. a 20. století II, Opava: SÚ ČSAV 1988, s. 5–62; *Územní zdroje pracovních sil v uhelném průmyslu českých zemí ve dvouletce* (spoluautorka A. Beinhauerová). SISb 86/1988, s. 176–181; *K politickému vývoji na Hlučínsku v první polovině 20. let*. SISb 87/1989, s. 121–135; *K problematice pracovních sil a jejich zdrojů ve vybraných průmyslových odvětvích českých zemí 1941–1960* (spoluautorka A. Beinhauerová). SISb 89/1991, s. 17–31; *Některé problémy průmyslové zaměstnanosti v českých zemích v období dvouletého plánu* (spoluautorka A. Beinhauerová). SISb 88/1990, s. 7–22; *K některým problémům fluktuace, absentismu a pracovní morálky v průmyslových oblastech českých zemí v letech 1949–1960* (spoluautorka A. Beinhauerová). SISb 89/1991, s. 126–140; *Hospodářská politika československé vlády a hutní průmysl v letech 1918–1923*. SISb

89/1991, s. 219–230; *Proněmecké iredentistické hnutí na Hlučínsku v první polovině 20. let*. SISb 90/1992, s. 227–241; *UNRRA a Československo*. Opava: SU ČSAV 1993; *Hospodářský vývoj v českých zemích 1938–1945*. In: Dějiny hospodářství českých zemí od počátků industrializace do současnosti III, 1918–1945. Praha 1995, s. 189–219; *Sovětská válečná kořist a Československo*. In: O sovětské imperiální politice. ACTA UP Olomucensis, Facultas Paedagogica, Civilia I, 1995, s. 9–23; *Z letopisů Malého Hradiska*. M. Hradisko: MNV, 1997; *Česko-slovenské dilema*. In: Češi a Slováci v České republice po roce 1945. Opava: SÚ SZM 1998, s. 15–56; *Zatčení a internace Andreje Hlinky*. SISb 96/1998, s. 106–119; *Příspěvek k politické biografii dr. Františka Jehličky*. SISb 97/1999, s. 105–122; *70 let mlékárny Otínoves*. (spoluautor J. Julínek). Blansko: GRAN 1999; *K historii Národní jednoty pro východní Moravu 1939–1949*, SISb 98/2000, s. 63–78; *Slezský odbor Národní rady české (československé) 1918–1938*, ČSZM série B 50, č. 1, s. 8–34; *Průběh a výsledky pozemkové reformy v pohraničí českých zemí*. In: České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky. Šenov u Ostravy 2003, s. 35–108; *Jan Vyhliďal, vlastenecký kněz a slezský buditel*. ČSZM série B 52, 2003, č. 1, s. 97–125; *Konflikt rozumu a rozdílných kulturních vzorů*. In: Milý Bore...profesoru C. Nečasovi k jeho 70. narozeninám. Brno: MM 2003, s. 245–257; *Hanácká era slezského buditele, etnografa a prozaika Jana Vyhliďala*. ČSZM série B 53, 2004, s. 43–71; *Msgr. PhDr. Alois Kolisek, vlastivědný kněz, publicista a veřejný činitel*. In: Andros Probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla k jeho 70. narozeninám. Brno-Olomouc 2005, s. 109–125; *Vybrané kapitoly z dějin Protivanova I, II*. Protivanov: obecní úřad, 2003, 2005; *Z minulosti obce Bousín* (spoluautor J. Julínek) Prostějov: Občanské sdružení Bousín a Repechy 2004; *120 výročí založení Sboru dobrovolných hasičů v Protivanově 1885–2005*. Protivanov 2005; *Putování dějinami Bousína a Repech 1945–2005* (spoluautor J. Julínek). Bousín 2007; *Nejen o bousínské škole* (spoluautor J. Julínek). Praha 2009.

Jitka Balatková – Nina Pavelčíková

Konference archivářů České republiky

Každé dva roky se uskuteční celostátní setkání archivářů – to předchází proběhlo v červnu 2013 v Ostravě. Letošní archivní konference, v pořadí již šestnáctá, proběhla od 7. do 9. dubna. Místem konání se stalo kongresové centrum Lázeňská Kolonáda v Poděbradech. Každá konference si vytyčuje určité motto či zastřešující téma. V tomto roce byl zvolen námět „Proměny krajiny a životního prostředí v archivních dokumentech“. Konference se zúčastnilo asi 320 hostů a mezi přítomnými byli rovněž zástupci archivní obce ze Slovenska, Polska, Německa, Maďarska a Rakouska.

Konference byla zahájena úvodním pozdravem starosty města Poděbrady a poté přítomné krátce pozdravila předsedkyně Společnosti slovenských archivářů Mária Grófová. První blok příspěvků se nesl podle motto „Tradice a současnost zemědělsko-lesnického archivnictví“. Bohumír Smutný představil zemědělsko-lesnické archivy v České republice v proměnách času, přičemž si všiml také šlechtických archivů. Tato problematika byla předmětem i některých následujících vystoupení. Jiří Šouša navázal příspěvkem věnovaným významným osobnostem archivnictví spojených se zemědělsko-lesnickými fondy a toto téma zasadil teoreticky do tematiky elit. Otto Chmelík se zaměřil na šlechtické rodové archivy a jejich osudy po roce 1945. Neopomenul ani aktuální problémy spojené s těmito archivy, z nichž některé byly v nedávné době v rámci restitucí vydány svým původním majitelům. O bývalém zemědělsko-lesnickém oddělení Národního archivu v Praze a jeho předchůdcích před druhou světovou válkou podala informace Jiřina Junčová. Alena Mikovcová navázala svým vystoupením o archívech vysokých škol zemědělských. Zajímavý referát s názvem „Archiv pana Davidka“ přednesl Jakub Mirka. Na příkladu vybudování zemědělsko-lesnického archivu v Horšovském Týně po druhé světové válce. Připomenul dnes již zapomenutého archiváře, který musel v roce 1951 odejít „do výroby“ a již se k této profesi nevrátil. Závěrečný referát tohoto hosta přednesl rakouský host Michael Hochedlinger, který ve svém vystoupení představil projekt Rakouského státního archivu týkající se sestavení přehledu rodinných šlechtických archivů k rakouským dějinám, jenž zasahuje také do českých archivů.

Druhý blok úterního jednání uvedl Karel Řeháček referátem o velkostatech a patronátním právu v Československu v letech 1918 až 1950. Jiří Smitka se soustředil na restituce archivního materiálu po roce 1990. Tuto tematiku dále rozvinuli Pavel Dufek a Viktor Krásenský v referátu o významu zákona č. 428/2012. Bohumír Brom a Dorota Müllerová představili badatelské využití zemědělsko-lesnických fondů v Národním archivu. Marcela Suchemelová referovala o exotických artefaktech zastoupených ve fondech

patrimoniální správy, zatímco Marie Macková se ve svém příspěvku soustředila na obraz krajiny, jak jej může badatel identifikovat v operátech Josefského katastru.

Střeďeční jednání bylo věnováno aktuálním problémům současného archivnictví. Bylo zahájeno blokem o autorském právu, kde vystoupila s obsáhlým výkladem této problematiky Adéla Faladová a na ni navázal pohledem archiváře na autorský zákon Tomáš Dvořák. Zásadní změna v tomto oboru přišla s rozšířením možností daných internetem, což se promítlo do zákonů a jejich četných novelizací. Dopolední část byla uzavřena slavnostním předáním čestného členství České archivní společnosti historiku Josefu Petráňovi, který si ocenění osobně převzal.

Odpoledne bylo věnováno panelové diskuzi s názvem „Vize českého archivnictví“, kterou zahájil Daniel Doležal zamyšlením nad otázkou, zdali archivnictví vůbec nějakou vizi potřebuje. Následovalo vystoupení Jiřího Úlovce o aplikaci zákona o státní službě v archivnictví, v němž položil zásadní otázku týkající se eventuálního oddělení spisové služby od archivnictví a možných dopadů takového kroku. Václav Ledvinka referoval o pěti archivech měst a v obecné rovině o pozici archivu v rámci samosprávy. Mikuláš Čtvrtník představil několik zahraničních institucí pro vzdělávání archivářů a zamyslel se nad renomé profese archiváře v současné společnosti. Na rozdíl od Německa či Francie v České republice neexistuje speciální archivní škola a je otázkou, zdali pokrytí běžným vysokoškolským studiem je dostačující a zaručuje předpoklady pro praktické naplnění této profese. Milan Augustin shrnul retrospektivně podíl archivů na vědeckém výzkumu od roku 1990. Všiml si častého jevu, kdy archivy a archiváři často významnou měrou participují na vědeckém výzkumu, avšak nejsou jeho nositeli.

Závěrečný den konference se referující opět vrátili k hlavnímu tématu. Milena Hauserová a Renata Kuprová se zabývaly archivními prameny k historii a environmentálním dějinám. Klára Woitschová se ve svém příspěvku o studiu dějin životního prostředí nechala inspirovat situací v zahraničí. Využití archivních pramenů pro ekologickou interpretaci krajiny nastínili Ivana Trpáková a Pavel Trpák. Na příkladu pohraniční oblasti Tachovska demonstroval možnosti archivního výzkumu krajiny Jiří Woitsch. Lucie Česálková se poté zaměřila na možnosti interpretace filmových záznamů jako média zachycujícího proměny krajiny, přičemž zdůraznila poslední tvorby Olgy Růžičkové v tomto oboru.

V rámci posledního bloku referovala Eva Chodějovská o využívání kartografických dokumentů a map v českých archivech a poukázala na klíčové problémy při digitalizaci a zpřístupnění těchto archiválií na internetu. Na konkrétním příkladu mapového souboru panství Opočno tuto problematiku doplnila Martina Tůmová. Zajímavě navrhl kategorizaci a dělení parerg na mapách Michal Severa. Jan Pacina prezentoval 3D možnosti rekonstrukce krajiny na základě mapových souborů z archivů, k čemuž si vybral mapy z litoměřického oblastního archivu týkající se Mostecké pánve. Tento projekt je prezentován také na internetu. Lukáš Kovář v posledním vystoupení konference představil dosud stranou stojící problematiku školních zahrad a adekvátních archivních dokumentů.

Archivní konference se setkala s velkým zájmem zástupců archivního stavu ze všech koutů republiky, což dokládá nejen vysoký počet účastníků, ale také živé diskuze, probíhající nejen v kuloárech a při společenských příležitostech. Následující celostátní archivní konference se uskuteční v roce 2017 a místem konání byl zvolen Liberec.

Zdeněk Kravar

Konference Židé a Morava

Podzim roku 2014 se stal, stejně jako v letech předešlých, svátkem milovníků židovské kultury a dějin židovského národa. V prostorách Muzea Kroměřížska v Kroměříži se totiž 12. listopadu 2014 (již po jedenadvacáté v pořadí!), sešli archivní a muzejní pracovníci se zástupci moravských židovských obcí, představiteli vysokých škol a památkových ústavů, aby společně se soukromými badateli, představiteli občanských uskupení a zájemci z řad veřejnosti vyslechli 20 tematicky zaměřených přednášek a diskutovali o problémech s nimi spojenými.

V průběhu celodenního přednáškového maratonu byla více než 60 přítomným představena témata z politických, hospodářských, sociálních i kulturních dějin s obecnějším i regionálním charakterem. V rámci témat s širší působností představil Pavel Kocman z Židovského muzea v Praze správní vývoj židovských obcí na Moravě od husitských válek do roku 1918, Daniel Baránek z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze popsal vývoj instituce rabinátu v emancipačních židovských komunitách na Moravě a ve Slezsku po přijetí zákona o židovských společnostech z roku 1890, Petr Kadlec z Centra pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity analyzoval národní identifikaci Židů v jednotlivých částech

Československé republiky v cenzech mezi monarchií a republikou, Jiří Flégl z Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové rozebral proces arizace židovského majetku na příkladu vsetínského a velkomeziříčského politického okresu, Petr Pálka z Muzea Kroměřížska přiblížil osudy kroměřížských Židů v roce 1942 a Alena Mikovcová z Židovské obce Brno popsala poválečnou obnovu židovské náboženské obce v místě svého současného působení. Hospodářské problematice se ve svém příspěvku o mapování osudu majetku podnikatelské rodiny Rothových z ostravské Nové Vsi od poslední čtvrtiny 19. do 60. let 20. století věnoval Kamil Rodan, osud budovy Adlerovy kavárny v Hodoníně přiblížila Galina Rucká z místního okresního archivu, Bohumír Smutný z Moravského zemského archivu v Brně se zabýval vybranými židovskými výrobci klišu na Moravě, Blanka Petránková z Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně přiblížila osudy židovské komunity v Luhačovicích od poloviny 50. let 19. století do jejího konce za německé okupace ve spojení s lázeňským podnikáním a Marie Wetterová z okresního archivu v Blansku referovala o továrnách zabývajících se kovovýrobou v Boskovcích. Kulturně-historickou problematikou se ve svém příspěvku zabývala Miroslava Kyselá, která přiblížila osobnost a dílo redaktora brněnského týdeníku Jüdische Volksstimme Armina Willkowitzche, stejně jako Blanka Soukupová, která představila v kontextu doby osudy tři osobnosti poválečné židovské Moravy, Arnošta Fišera z Moravské Ostravy, předsedy Svazu židovských náboženských obcí v tzv. historických zemích, Dr. Richarda Federa, vrchního a zemského rabína a JUDr. Bedřicha Basse z Brna, předsedu Rady židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě, a Tomáš Hrbek z Židovské obce Olomouc, který popsal dramatický pokus o záchranu syna olomoucké tanečnice Romy Mertensové.

Výběr z konferenčních příspěvků ukazuje nejen širší chronologického záběru, ale zejména jejich tematickou bohatost. Všechny příspěvky z XXI. ročníku konference Židé a Morava budou zveřejněny ve stejnojmenném sborníku, který vyjde v průběhu roku 2015, kdy se také uskuteční další společné setkání badatelů a příznivců židovské otázky v českých zemích.

Kamil Rodan

Jak psát dějiny velkých měst. Mezinárodní vědecká konference (Brno 19.–21. listopadu 2014)

Zasedací sál brněnské Nové radnice se stal v minulosti místem setkání archivářů a historiků. V listopadu roku 2009 se zde konala konference s názvem „*Městské archivy a městští archiváři včera, dnes a zítra*“. Toto příjemné prostředí využili organizátoři (Archiv města Brna, Historický ústav AV ČR, Historický ústav Masarykovy univerzity Brno a Katedra historie Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem) v listopadu 2014 k uspořádání konference na mimořádně zajímavé a aktuální téma – jakým způsobem lze přistoupit k tematice historiografie lokalit.

Skutečnost, že pro konferenci bylo vyhrazeno více dní a jednání probíhalo v sedmi blocích a dvou sekcích, pouze podtrhuje širší a nosnost zvoleného tématu. Na programu bylo úctyhodných 38 vystoupení, které ještě doplňovaly doprovodné akce. V Rytířském sále radnice byly na panelech představeny aktuálně probíhající projekty mladých historiků a doktorandů na univerzitách a prezentována výstava o uskutečněné digitalizaci archiválií ve vztahu k občanské genealogii. Třetí den konference byl vyhrazen doprovodným exkurzím po brněnských památkách. Návštěvníci konference si mohli prohlédnout vilu Tugendath, Starou a Novou radnici, hrad Špilberg nebo brněnské podzemí.

Konference byla zahájena blokem pod názvem „*Dějiny města jako koncept v současném dějepiscetví*“, který byl rozdělen do čtyř částí. Svě názory zde prezentovali zejména zahraniční účastníci konference. Ferdinand Opll z Vídně se zamyslel nad rozdílem mezi vědeckým a populárním pojetím dějin určité lokality a jako příklad si zvolil právě bývalé hlavní město habsburské monarchie. Juraj Šedivý (Univerzita Komenského Bratislava) srovnal koncept tištěných a virtuálních dějin Bratislavy, který právě probíhá. Poukázal na zásadní rozdíly mezi oběma pojetími srovnáním moderní a postmoderní generace. Zdislaw Noga (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) představil posluchačům hlavní monografie velkých polských měst, z nichž některé mají do roku 1945 své dějiny spojené s převážně německy mluvícím obyvatelstvem, jež v nich žilo. Toto úskalí musí řešit i česká historiografie, protože podobnou zásadní obměnou obyvatelstva prošlo i české pohraničí.

Ve druhé části tohoto bloku představili vystupující aktuálně probíhající projekty či koncepce psaní dějin měst. Ivana Ebelová (Univerzita Karlova Praha) referovala o ediční řadě Dějiny českých, moravských a slezských měst z Nakladatelství Lidové noviny. Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy) představil ideu a možnosti pojetí „velkých“ dějin města Prahy. Thomas Krzenek z Lipska poukázal na jazykové limity v příspěvku o německy psaných dějinách Brna. Navázal na něj Libor Jan (Masarykova univerzita Brno) referátem o právě vydaném svazku dějin Brna. Nabídl přítom základní otázku, kterou by si autor či autoři

těchto publikací měli položit, totiž pro koho svůj text chtějí napsat a co proto musí být jeho těžištěm. Andrea Pokludová (Ostravská univerzita) představila na konferenci projekty urbánních dějin, na nichž se její pracoviště podílelo a podílí. Jejich těžištěm je každodennost ve velkém městě od druhé poloviny 19. století. Bohumír Smutný (Moravský zemský archiv Brno) poté srovnal pojetí hospodářských dějin v publikacích o historii měst Olomouc, Opava a Jihlava.

V následné diskuzi se značná část otázek dotýkala problematiky médií a mezi jejich vypovídacích schopností. Jak tradiční knižní forma, tak internetová prezentace, totiž kromě výhod disponují i svými limity, které je třeba vzít v potaz. Jako určitý druh řešení byla diskutována otázka propojení obou médií, čímž by se jejich informační hodnota snad dala optimalizovat.

Příspěvky prvního bloku byly uzavřeny druhý den konference dopoledne. Tentokrát se přednášející zaměřili na česká města a připravované či nedávno vydané publikace o jejich dějinách. Zdeněk Zahradník (Univerzita Hradec Králové) se zamyslel nad novými dějinami „velkého“ Hradce Králové, Vlastimil Svěrák (Státní okresní archiv Jihlava) představil moderní publikace o městě Jihlavě, Adam Skála (Archiv města Plzně) referoval o knihách o dějinách Plzně a David Valůšek (Státní okresní archiv Zlín) informoval o chystané publikaci o dějinách Zlína.

Dopoledne pokračovalo tematickým blokem s názvem „*Příklady metodologických a koncepčních problémů dějin měst, nové postupy*“. Vladimír Maňas (Masarykova univerzita Brno) zdůraznil význam interdisciplinarity při vytváření konceptu a pojetí dějin nějakého města. Bohumil Bernášek (Univerzita Karlova Praha) se zamyslel nad významem lokální identity při pohledu na dějiny určitého místa. Helena Chalupová (Univerzita Karlova Praha) se soustředila na pověsti a jejich význam pro historii místa, což demonstrovala na příkladu města Prahy. Viktor Velek (Ostravská univerzita) přednesl zajímavý pohled na hudební dějiny, v němž si všiml, jakým způsobem se hudba národnostních menšin projevila v dějinách metropole, jakou byla Vídeň. V následné diskuzi byl předmětem zájmu především pojem lokální identity v městech, kde dnes nežije autochtonní obyvatelstvo.

Odpolední bloky probíhaly paralelně vedle sebe. První s názvem „*Specifické fenomény dějin středoevropských měst*“ byl obsazen spíše historiky, zatímco druhý blok „*Prameny a archivy*“ navštívili účastníci konference zejména z řad archivářů. Jana Konvičná (Archiv hlavního města Prahy) zde charakterizovala vypovídací hodnotu archiválií vztahujících se k Praze v 18. století, jež jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy. Podobným způsobem se pokusil nastínit limity archeologických pramenů pro syntézu Hradce Králové Radek Bláha (Muzeum východní Čech Hradec Králové). Na něj poté navázal Milan Vojáček (Národní archiv Praha) svým příspěvkem o digitalizovaných policejních přihláškách města Prahy. Příspěvek Evy Chodějovské (Historický ústav Akademie věd ČR) se soustředil na kartografické prameny a na ni navázala Jana Vojtíšková (Univerzita Hradec Králové) svým referátem o pramenné základně k dějinám Hradce Králové. Vyslovila přitom otázku, která byla na konferenci artikulována opakovaně, totiž zda a jakým způsobem je efektivně zapojení studentů vysokých škol do práce s archivními prameny. Zpřístupňování městských pramenů v edičním projektu *Libri civitatis* bylo předmětem společného vystoupení Michaelely Hrubé (Univerzita J. E. Purkyně Ústí nad Labem), Hany Jordánkové (Archiv města Brna) a Bohdana Kaňáka (Státní okresní archiv Olomouc). Ikonografického materiálu v muzejních sbírkách si všiml Petr Juřák (Muzeum Beskyd Frýdek-Místek). Poslední referující, Robert Šimůnek (Historický ústav Akademie věd ČR), ukázal na příkladě vedut města Mostu, jak byla vyobrazení lokalit v minulosti často v rozporu s realitou.

Vysoký počet účastníků konference z řad archivářů a historiků ze všech koutů České republiky a také zastoupení zahraničních referentů z Polska, Německa, Rakouska, Slovenska a Maďarska vytvořilo po celou dobu jejího konání adekvátní prostor pro výměnu zkušeností a vzájemné debaty. Bylo jistě otevřeno daleko více otázek, než kolik jich mohlo být definitivně zodpovězeno. Organizátorům konference patří velký dík za bezchybný a hladký průběh jednání a za vytvoření zajímavého programu. Se zájmem lze sledovat aktivity brněnských archivářů, jaké další zajímavé téma připraví v budoucnosti.

Zdeněk Kravar

Konference Domov na hranici – kulturní život Hlučínska v proměnách času

Oblast Hlučínska, která je dnes součástí České republiky, je silně poznamenána svou interkulturní minulostí. Odráží po staletí formované soužití jazykových a kulturních menšin, které se musely opakovaně přizpůsobovat novým pravidlům a zvykům. Svou polohou strategického pohraničního území bylo Hlučínsko předurčeno ke střetu mocenských zájmů řady zemí ve středoevropském prostoru. Historický, společenský a eko-

nomický vývoj regionu se významně odrazil na životních osudech zdejšího obyvatelstva, které od ledna 2014 přibližuje Muzeum Hlučínska stálou expozicí „*Kdo jsou lidé na Hlučínsku*“. Slavnostního otevření výstavy se zúčastnili mimo jiné i zástupci Filozofické fakulty Ostravské univerzity, z jejichž středu vzešla myšlenka zorganizovat vědeckou konferenci, která by potvrdila smysluplnost a nevyhnutelnost badatelského a výzkumného úsilí zaměřeného na region Hlučínska. Vědecký záměr došel svého naplnění a dne 28. 11. 2014 se v Cerveném kostele v Hlučíně konala konference *Domov na hranici – kulturní život Hlučínska v proměnách času*. V rámci tohoto odborného setkání představili vyučující a studenti FF OU ve svých referátech kulturní a literární dění na Hlučínsku od doby barokní až po současnost.

V úvodním příspěvku *Řeč moravská, duše pruská? Česko-německé soupeření na Hlučínsku v meziválečném období* se Pavel Kladiwa zaměřil na historický vývoj oblasti Hlučínska a vzájemnou koexistenci odlišných kultur, konkrétně pak na problematiku česko-německého konkurenčního boje v meziválečném období. Svou pozornost soustředil na hlavní oblasti problémů (ekonomickou, nábožensko-kulturní, národnostní a vzdělávání), které se profilyovaly v periferním a hospodářsky zaostalém regionu Hlučínska už před rokem 1920. Jednotlivé oblasti zasvěceně analyzoval a představil jejich základní nedostatky. Na základě svých zjištění konstatoval, že Československo za první republiky nedocenilo význam ekonomického faktoru pro bezproblémovou integraci regionu, čehož později zneužil hitlerovský režim pro dosažení svých mocenských cílů.

Architektuře Hlučínska se ve svém referátu *Charakter a proměny architektury na Ratibořsku v průběhu dlouhého 19. století* věnoval Jiří Jung, který doložil příklady vlivu pruského centra Berlína na výstavbu významných budov v regionu. Inspirace se projevila především při výstavbě venkovských sídel místní aristokracie, která chtěla svým záměrem modernizace a volbou stavebního stylu dokázat své povědomí o soudobých trendech, projevit svou kulturní orientaci na Berlín a demonstrovat svou politickou loajalitu vůči pruskému králi. Dále se těžiště stavební činnosti přesunulo do měst, ve kterých byly v rychlém sledu stavěny státní budovy škol, pošt, spořitelny, požárních zbrojnic či nemocnic. V referátu byly na konkrétních příkladech představeny jednotlivé budovy, např. hlučínské radnice z let 1867–1868, jejich architekti, jakož i prezentovány ukázky jednotlivých stylů.

Adam Hubáček poukázal ve svém příspěvku *Základní rysy meziválečné architektury* na vlivy pražského centra a ideových koncepcí československého státu na meziválečnou architekturu v hlučínském regionu. Díky provedenému výzkumu prokázal, že v celém meziválečném období byla na Hlučínsku postavena řada takto inspirovaných staveb. Některé měly konsolidovat zdejší poměry, na čemž participoval československý stát při výstavbě škol, obytných domů či úřadů, ale také římskokatolické církve. Další měly vyjadřovat snahu o uchování vlastní identity a paměti formou pomníků padlým vojákům, popř. sakrálních staveb. Zvláštní kapitolu meziválečné éry tvořilo budování československého opevnění, které bylo stavbou strategickou a obrannou. Zvolené objekty zůstávají do současnosti důkazy architektonické a umělecké kvality meziválečné výstavby na Hlučínsku.

Adam Bernat zaměřil svou pozornost na život a tvorbu, akademického řezbáře a proslulého sochaře Johanna Baltazara Jandu, narozeného v Hlučíně-Darkovičkách. Janda byl pokračovatelem jednoho z nejlepších klasicistních sochařů Evropy počátku 19. století Christiana Daniela Raucha. Na základě dochovaných pramenů lze prokázat, že Janda vytvořil svá vrcholná díla v letech 1852–1875. Ve zmíněném období byl na vrcholu tvůrčích sil a dlouhých 22 let bylo možné Jandovo jméno číst na seznamech umělců berlínských výstav. Ve své umělecké tvorbě se umělec věnoval zpracování jak duchovních, tak světských témat. Za nejhodnotnější dílo s duchovní tematikou je odbornými kruhy považována socha Panny Marie Neposkvrněné, kterou Janda vytvořil v roce 1863 pro rodnou obec Darkovičky. Významným světským dílem je zinkový odlitek Socha sv. Huberta s jelenem a lovcími psy z roku 1864.

Nezanedbatelnou část konference tvořily referáty, které přiblížily život a dílo literárních a uměleckých osobností oblasti. Martina Dragonová připomněla ve své studii *Barokní kazatel B. H. J. Bilovský o českých světcích* vyhraněně katolickou, jazykově českou tradici Hlučínska v době barokní. Tu reprezentuje kazatel a básník Bohumír Hynek Bilovský, narozený v Hlučíně někdy okolo roku 1658/9. Bilovský patří mezi nejvýznamnější představitele české barokní homiletiky. Jeho konceptuální kázání jsou charakteristická krásou slova, jazykovou hrou, vtipnými a překvapujícími přirovnáními, metaforami, antitezemi a paradoxy. B. H. J. Bilovský byl také básníkem, který ve svých veršovaných skladbách oslavoval skutky sv. Jana Sarkandra, sv. Jana Nepomuckého, ale i sv. Cyrila a Metoděje, sv. Vojtěcha a sv. Václava.

Opomenuti nezůstali ani spisovatelé 20. století, včetně současných. K nim se řadí např. Eva Tvrďá, k jejíž tvorbě přednesla Svatava Urbanová pod společným názvem *Dědictví jako metafora ženských osudů* široké spektrum zasvěcených úvah. Na pozadí tzv. Slezské trilogie, kterou tvoří romány *Dědictví* (2005, upravená vydání 2007, 2010), *Třešňovou alejí* (2008) a *Okna do pokoje* (2010) interpretovala příběhy

literárních hrdinek, nositelek života a udržovatelek rodinných a lokálních tradic. Poukázala na některé znaky společné jednotlivým prózám, ať už se jedná o prolínání modu ženského příběhu s modem historickým, o práci s individuální pamětí, s pamětí rodinnou, historickou či kulturní. Vyzvedla práci s historickými fakty a místními názvy zakotvenými v aktuálním světě, které stvrzují autentičnost příběhu. Jako podstatný byl shledán vztah k místu, spojení s domovem a pamětí či souznění s krajinou, rodinou a rodem.

Slezský román současného spisovatele Petra Čichoně analyzovala dvojice autorů, Petr Hrtánek a Stanislav Drastík, v příspěvku *Hledání identity místa jako téma Slezského románu Petra Čichoně*. V kontrastu s titulem knihy není dějovým epicentrem románu Slezsko v celém svém územním rozsahu, nýbrž jen oblast „Prajzské“. Hrdinové románu komplikovaně hledají a uvědomují si vlastní příslušnost a stejně tak složitě znovu objevují identitu Hlučínska. Návrat ke kořenům je však výrazně komplikován faktem, že každá změna společenských a politických poměrů na Hlučínsku s sebou nesla vynucované zamlčování a vytěšňování předchozí situace. To v důsledku vedlo k oslabování historického povědomí a k retušování historické paměti místa.

Součástí konference tvořila germanistická sekce, kterou svým příspěvkem *Interkulturní dimenze literárních textů* otevřela Irena Šebestová. Hlučínsko je prostorem, ve kterém se po generace odvíjela interkulturní komunikace mezi národnostními menšinami, v níž se na jedné straně objevovaly překážky plynoucí z kulturní odlišnosti a z vnímání této odlišnosti jednotlivými účastníky komunikačního procesu, na straně druhé byly předávány hodnotové systémy, životní zkušenosti, společenské zvyklosti i komunikační normy. Vzájemná koexistence těchto odlišných kultur a způsob komunikace mezi nimi ovlivnila proces vytváření společných významů. V torzu dokumentů, které zůstaly zachovány, lze dohledat autentické písemné důkazy o literárním životě německy mluvícího obyvatelstva na Hlučínsku. Jako příklad lze uvést sbírky lidové slovesnosti, regionální německy psané periodika a literární díla spisovatelů pocházejících z Hlučínska.

Literární tvorba německy píšícího autora hlučínského regionu, kontroverzního bolatického rodáka Augusta Scholtise, byla reflektována z různých úhlů pohledu ve dvou příspěvcích. Nicole Blokeschová upozornila ve své interpretaci *Odraz Hlučínska v autobiografické knize Augusta Scholtise* na skutečnost, že v Scholtisově literárním díle sehrává region Hlučínska nezastupitelnou roli a současně je pro něj natolik inspirující, že se stává jeho primárním motivem. Do své hlučínské domoviny se spisovatel vrací i ve svém autobiografickém románu *Ein Herr aus Bolatitz* (1959). Kniha pojednává o třech důležitých životních etapách Augusta Scholtise: neradostném dětství v Bolaticích, létech lidského zrání na zámku v Chuchelně a období tvůrčí literární činnosti v Berlíně. Autobiografická ličení jsou zasazena do širší souvislosti s důležitými historickými milníky a nenásilnou formou tak zprostředkovávají obraz společenského, politického a kulturního dění v první polovině 20. století.

Hana Šústková představuje ve svém referátu *August Scholtis: věčný rebel* spisovatele jako nesmírně kontroverzní osobnost, jejíž výraz se fatálně odrazil nejen v neuspořádaném osobním životě, ale především v jeho umělecké kariéře. V meziválečném období autor trvale pobýval v Berlíně, avšak ve svých románech *Ostwind* (1929), *Baba und Ihre Kinder* (1934), *Das Eisenwerk* (1939) a *Die mährische Hochzeit* (1940) se opakovaně vracel do hornoslezského prostředí, krajiny svého dětství. Témata pro své knihy, jako např. průmyslově a společenský vývoj regionu, sociální a národnostní konflikty, nelidské vykořisťování těžkou manuální prací, nebo migrace Slezanů za prací do Německa, čerpal ze své domoviny, v jejímž ličení spojil realismus života s mystikou krajiny.

Německý spolkový život a specifika každodenní kultury regionu Hlučínska představila ve svém příspěvku *Německé divadelní a kulturní spolky na Hlučínsku* Michaela Šrámková. Na základě práce s německy psanými novinami *Hultschiner Zeitung* (Hlučínské noviny) a s ostatními archívy bylo doloženo, že v období od konce 19. století po konec druhé světové války působilo na území Hlučínska okolo šedesáti spolků a organizací, které měly za úkol mimo jiné podporovat u místního obyvatelstva německého ducha. Mezi neaktivnější a nejznámější patřily *Deutscher Kulturverband* (Německý kulturní spolek), *Cäcilien Verein* (Cecilský spolek) nebo také mnoho katolických či hudebních spolků. Aktivní byly také skupiny dobrovolných hasičů, které patřily společně se spolky válečných veteránů k nejstarším spolkům na Hlučínsku. Celoroční kulturní činnost těchto organizací v sobě zahrnovala pořádání slavností, divadelních představení, bálů a výletů do okolí, čímž se tyto organizace výrazně podílely na rozvoji kulturního života na Hlučínsku.

V rámci konference byla přednesena řada zajímavých a podnětných informací, které potvrdily opodstatněnost a potřebnost dalšího vědeckého výzkumu v regionu Hlučínsko, stejně tak rozvoj další aktivní spolupráce s Filozofickou fakultou Ostravské univerzity v Ostravě. Příspěvky jednotlivých přednášejících se setkaly s živým ohlasem početného publika, které se aktivně zapojovalo do zasvěcených diskuzí. Na organizaci konference se podílely katedra germanistiky (dr. Šebestová) a Ústav pro regionální studia (doc. Malura)

Filozofické fakulty Ostravské univerzity ve spolupráci s Muzeem Hlučínska a Sdružením obcí Hlučínska, které organizaci konference finančně podpořilo. Plně znění referátů lze dohledat online na stránkách Sdružení obcí Hlučínska: <http://www.hlucinsko.com/clanek/vedecka-konference-domov-na-hranici-kulturni-zivot-hlucinska-v-promenach-casu/1242>

Irena Šebestová

Workshop Výzkumné trendy a prameny k dějinám průmyslového dělnictva v letech 1938–1948

Ve dnech 3. a 4. prosince 2014 se v pražském Domě odborových svazů uskutečnil workshop s názvem *Výzkumné trendy a prameny k dějinám průmyslového dělnictva v letech 1938–1948* pořádaný řešiteli grantového projektu *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*, tedy Fakultou veřejných politik Slezské univerzity v Opavě a Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.

První den byl věnován metodologickým problémům výzkumu dějin průmyslového dělnictva a pramenům k dějinám průmyslového dělnictva ve sledovaném období. Zaznělo několik tematicky zaměřených referátů, na jejichž obsah se nyní blíže zaměřím.

Úvodní příspěvek pod názvem *Postavení dělníků a pracujících v programech národně socialistické strany po roce 1945*, přednesl Jiří Kocian. Uvedl, že před druhou světovou válkou měly národně socialistické odbory množství členů v řadách kovoprůmyslu, po jejím skončení se zaměřily na členy organizací zakázaných politických stran, např.: agrármiků či národních demokratů. Vzhledem k tomu, že strana rekrutovala své členy výhradně mezi středními a nižšími vrstvami obyvatelstva, docházelo k častým ideovým konfliktům se sociálními demokraty a komunistickou stranou. Přesto probíhala jednání o možnosti sloučení národně socialistických odborů s odbory sociálně demokratickými, členskou základnou však byla vnímána velmi negativně, tato možnost byla tedy postupně zamítnuta. Navíc představenstvo strany bylo často kritizováno pro nezáměr a neznalost situace v nižších vrstvách společnosti, v kontrastu právě se sociálními demokraty a komunisty.

S dalším příspěvkem pod názvem *Státní politika zaměstnanosti a její odraz ve slovenské společnosti 1945–1948* vystoupila Katarína Kožáková. Poukázala v něm na to, že přestože ve sledovaném období na Slovensku vzrostl počet zaměstnanců v průmyslové výrobě i souhrnně počet pracujících, stále se skoro 50% z nich uplatnilo v zemědělství. Celkově byl v průmyslu velký nedostatek kvalifikovaných pracovních sil, což nezměnil ani legislativní rámec pro státem řízenou a organizovanou práci formulovaný v roce 1947.

Následující vystoupení pod názvem *Zur Struktur der Streiks in der tschechoslowakischen Industrie in den 1950er Jahren* si připravil bohemista Peter Heumos. Zaměřil se v něm na stávky v českých zemích mezi lety 1918 a 1968. V první části sledovaného období, tedy do roku 1938, byly stávky spontánním nástrojem pro získání podílu na výrobě a zlepšení sociálního a hospodářského postavení. Stát stál spíše mimo rámec sporů a roztržitost odborové organizace zabránila formulaci jednotných požadavků. V období druhé republiky a okupace byly odborové struktury žádoucí především kvůli mobilizaci pracujících, naopak stávky a odmítání práce byly považovány za formu sabotáže a odpor vůči okupační moci. Za tyto aktivity proto hrozily přísné tresty. Konané stávky měly většinou nepolitický charakter a směřovaly spíše k otázkám sociálním. V letech 1948–1968 proběhlo na 400 stávek, obvykle se jich však účastnila jen část zaměstnanců dílny nebo továrny a konflikty se řešily většinou přímo na pracovišti. Například stížnosti horníků se často řešily přímo v konkrétní dole. Různými způsoby bylo ve sledovaném období za odpor na pracovišti postihnuto na 100 tisíc dělníků.

Jako první v rámci odpoledního bloku vystoupila Alžběta Čornejová s referátem *Závodní stravování v letech 1938–1953*. V období Protektorátu navazovalo závodní stravování na jídelny pro chudé a nemajetné, jež vznikaly za První světové války. Stravování v místě pracoviště, zavedené z příkazu říšského protektora, mělo mimo jiné přispět ke zlepšení vztahů obyvatel k Říši. Platila zásada, že těžce pracující měli nárok na nutričně bohatší stravu a větší porce jídla, za důležité byly pokládány polévky. Protektorátní model závodního stravování poté v mnohém přijali komunisté, využíváno bylo i ideologicky, mělo demonstrovat starost o blaho pracujících a napomoci ke zvýšení produktivity jejich práce. Později vznikaly společné jídelny pro více menších podniků a zrodila se také nová profese závodní kuchář.

Následující příspěvek přednesl Jiří Pokorný a zaměřil se v něm na problematiku Národní soutěže v rámci výstavby republiky mezi lety 1945–1948. Jednalo se o mezirezortní akci formulovanou na základě dekretu prezidenta republiky z října 1945. Zapojeno bylo mnoho ministerstev a hospodářských úřadů, mezi nejdůležitější subjekty patřily Ústřední rada odborů a Svaz zemědělců. Soutěž probíhala ve třech kolech, přičemž toho posledního se zúčastnil také Antonín Zápotocký, který účast na projektu zprvu odmítal. Očeká-

vaným přínosem bylo zejména zvýšení úrovně hospodářského systému a jeho rekonstrukce, avšak pozitivní změny se nepotvrdily. Postupně se Národní soutěž rozpadala na dílčí akce a v roce 1948 byla nahrazena novým řídicím subjektem Ústřední komisí socialistické soutěže.

O poslední referát prvního dne workshopu *Vybrané archivní fondy k tématu dělnictva za druhé světové války (zejména fondy Národního archivu)* se postaral David Hubený, který shrnul relevantní prameny potřebné ke studiu problematiky dělnictva za druhé světové války ve fondech Národního archivu. Jedná se o klíčové fondy instituce, můžeme zmínit například fondy některých ministerstev, Policejního ředitelství Praha, aj. Nastínil také možnost studia fondů mimo Národních archiv, které mohou být k tématu dělnictva rovněž využity.

Oficiální program úvodního dne pak zakončila exkurze do Všeodborového archivu ČMKOS. Ten byl zřízen u příležitosti I. Všeodborového sjezdu v roce 1946 a je výjimečnou institucí svého druhu v Evropě. Fondy Všeodborového archivu představují unikátní svědectví o životě českého národa v moderní době, osvětlují politiku, sociální i kulturní vývoj. Tato skutečnost vedla k tomu, že archiv byl zařazen do kategorie archivů zvláštního významu. Jeho posláním je shromažďovat, odborně zpracovávat a zpřístupňovat archivní materiály dokumentující vývoj odborového hnutí v českých zemích.

Druhý, závěrečný den workshopu byl věnován možnostem dalšího studia dějin průmyslového dělnictva. Nejdříve zazněl příspěvek Dušana Janáka ml. *Výzkum města Brna z roku 1947 z pohledu historické sociologie dělnictva*, který osvětlil zpracování sociologických dotazníků žáků brněnských škol. Ty byly pořízeny v rámci výzkumu města Brna uskutečněném Arnoštem I. Bláhou roku 1947. Pseudonáhodným výběrem byl ke zpracování vybrán vzorek 1000 žákovských dotazníků. Tento výzkum představuje jedinečný pohled do každodenního života poválečné jihomoravské metropole.

Poté vystoupil Tomáš Čížek s referátem *Sociologický datový archiv a historická sociologie*, jímž na předchozí příspěvek navázal. Tento archiv, jako jedno z oddělení Sociologického ústavu AV ČR, navázal s řešiteli projektu spolupráci. Čížek zmínil, že primárně se pracoviště věnuje soudobým výzkumům a zpracování primárních dat. Výzkum města Brna byl na svou dobu moderní a výjimečný v celé střední Evropě, náročný také z metodologického hlediska.

Jako další přednesl Stanislav Kokoška příspěvek pod názvem *Statistické prameny k dějinám dělnictva v letech 1939–1945*. V období Protektorátu hrála statistika významnou roli, o čemž svědčí i skutečnost, že Český statistický úřad byl Němci velice rychle ovládnut. Významné pro ně bylo především šetření průmyslové výroby. Snahou bylo statisticky pochytit podniky od šesti zaměstnanců výše. Dotazníky braly v úvahu především obecné údaje o závodě, spotřeba, výroba či zásobování elektrinou a plynem. Později také snaha monitorování stávek, mezd či hodnoty nákladů podle potravinových lístků. Výstupem pak byly zprávy Státního úřadu statistického, cenová data nebo statistické ročenky.

Následovně vystoupení Lubomíra Hlavienky, který shrnul možnosti využití denního tisku při výzkumu průmyslového dělnictva v letech 1945–1948. Zaměřil se při tom na tři dobová periodika, a sice Práci, Věstník ROH a v kontrastu na národněsocialistický Dnešek. Z analýzy uvedených tiskovin podle Hlavienky vyplývá, že Práce, jako oficiální stranické periodikum, přinášela důležité úvodníky často z pera Antonína Zápotockého, případně požadavky a manifesty ÚRO či ROH. Věstník ROH byl s komunistickou stranou provázaný méně, v ostrém kontrastu pak byl týdeník Dnešek, který otiskoval polemické texty, případně podobně laděné čtenářské dopisy.

Jako poslední přednesl referát s názvem *Stav a možnosti výzkumu nucené práce v českém průmyslu v letech 1945–1948* Dušan Janák st. Uvedl, že problematika nucené práce je specifickým fenoménem souvisejícím s problematikou táborových systémů. V příspěvku formuloval čtyři skupiny obyvatel, které byly k nucené práci využívány. Jednalo se o německé zajatce, německé civilisty, osoby odsouzené u retribučních soudů a osoby mimosoudní cestou odeslané do táborů. Představil také typologii nucené práce, ve sledovaném období existovaly rovněž čtyři kategorie. Dále hovořil o nutnosti archivního výzkumu a potřebě revidovat dosavadní stav bádání, výzkum v této oblasti se však potýká zejména se zásadním metodologickým problémem vymezení pojmu nucené práce. Protikladem nucené práce bylo pracovní soutěžení, v němž se promítaly prvky sovětského stachanovského hnutí z 30. let. Na závěr proběhla diskuze týkající se dějin průmyslového dělnictva v kontextu dějin sociálních, politických a hospodářských.

Referáty, které zde zazněly, by měly být publikovány ve sborníku. Závěrem lze popřát řešitelům mnoho úspěchů v dalším bádání a věřit, že se podaří zorganizovat plánované navazující setkání Opavě, které by se mělo uskutečnit během letošního roku.

Tereza Valihrachová

BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA

Výběrová bibliografie publikací a článků 108 (Silesiaka)

Publikace označené symbolem * jsou (či záhy budou) na stránkách Slezského sborníku recenzovány, resp. anotovány.

* **Tomáš ADAMEC a kol., *Frydek-Místek, Dějiny českých, moravských a slezských měst*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014, 551 s., ISBN 978-80-7422-314-3.**

Kniha představuje první pokus o syntetické zpracování dějin Frýdku-Místku od počátků osídlení v pravěku až do současnosti, které přihlíží ke komplikovanému správnímu vývoji dvojměstí, situovaného na pomezí Moravy a Slezska. Kniha je určena širší čtenářské obci, obsahuje i dobová svědectví, jejichž výpověď dokresluje početná obrazová příloha.

Wiesława BRANNA, *Malovaný nábytek ve sbírkách Muzea Těšínska*, Český Těšín: Muzeum Těšínska 2014, 112 s., ISBN 978-80-86696-38-6.

Barevný katalog o 112 stranách představuje jeden z významných sbírkových fondů Muzea Těšínska. To vlastní jednu z největších sbírek malovaného nábytku v České republice – celkem 174 kusů. Největší část představují truhly - chloubou a zároveň nejstarším kusem je truhla s datací 1700 z obce Bukovec. Katalog je výstupem dlouhodobého projektu. Katalogové části, kterou kromě nezbytných informací o každém předmětu tvoří rovněž kvalitní obrazový doprovod, předchází úvodní studie. Kromě truhel katalog obsahuje také skříňky, skříně, police, postel či kolébky.

Miloš MATĚJ – Irena KORBELÁŘOVÁ – Ludvík TEJZR, *Kulturní dědictví Vítkovických železáren*, Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Ostrava 2014, 235 s. ISBN 978-80-85034-80-6.

Publikace je zaměřena na průmyslové dědictví Vítkovických železáren a navazující tzv. sociální instituce, dále také na objekty a technické zařízení ve své době významné a dnes částečně nebo zcela zaniklé. Památková koncepce preferuje zachování kontinuity technologického toku a panoramatu města Ostravy a navrhuje koksovnu zpřístupnit včetně technologických mostů tak, jak se to podařilo v případě vysoké pece č. 1 a jámové budovy a strojovny Dolu Hlubina. Památková ochrana kulturního dědictví Vítkovických železáren je výsledkem postupného formování názoru a vývoje. Cílem publikace je

vysvětlit tento vývoj ve vzájemných souvislostech.

* **Milan MYŠKA, *Region a industrializace. Studie k dějinám industrializace Slezska (1800–1918)*, Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta 2014, 248 s., ISBN 978-80-7464-650-8.**

Publikace je věnována fenoménu industrializace a jejímu regionálnímu průběhu. Je tvořena souborem čtyř obsáhlých studií, v nichž se autor zamýšlí nad paradigmatem industrializace a její interakcí s vybraným regionem. Sleduje tento fenomén v oblasti akciového podnikání v Rakouském Slezsku ve vybraných sektorech průmyslu, obchodu a dopravy před první světovou válkou. Všímá si také zániku domácího průmyslu a vlivu industrializace na vývoj ekonomiky na rozhraní dvou hospodářských systémů.

***Opava město na hranici. Sborník k dějinám města 8*, Opava: Statutární město Opava a Maticе slezská 2014, 48 s., ISBN 978-80-86887-20-3.**

Sborník k historické konferenci „Opava – město na hranici“ přináší devět obsáhlých přednášek. Konference představila různé události a aspekty období od vzniku hranice mezi rakouským a pruským Slezskem v roce 1742 až po její pomyslný „zánik“ přistoupením České republiky a Polska k tzv. Schengenskému prostoru v roce 2007.

* **Romana ROISOVÁ, *Dřevěné kostely Těšínska a severovýchodní Moravy*, Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Ostrava 2014, 200 s., ISBN 978-80-85034-79-0.**

Kniha vznikla na základě dlouholetého výzkumu, který výrazně posunul znalosti o dřevěných sakrální architektuře. Jeho výsledky dovolily podrobně rekonstruovat stavební vývoj objektů a veškeré jejich důležité přestavby a opravy, z nichž některé byly teprve nyní přesně datovány. Kniha shrnuje autorčiny dosud publikované studie k tématu a doplňuje je o množství nových poznatků. Celkem je představeno 13 dřevěných kostelů z Těšínska a severovýchodní Moravy, což je oblast s ucelenou skupinou těchto staveb,

kteří mají společný historicko-topografický základ a byly postaveny na základě stejných vlivů.

Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*, Praha: Historický ústav AV ČR 2015, 316 s. ISBN 978-80-7206-240-5.

Kladsko bylo a je specifickým regionem ve střední Evropě, se složitým historickým vývojem, státoprávním přesahem (v minulosti se rozkládalo na území různých zemí), s měnící se státní příslušností, národností, jazykovou i kulturní rozmanitostí. Publikace Kladsko, historickogeografický lexikon si klade nelehký cíl, přispět k prohlubování soudobé kladské regionální identity, kladského kulturního dědictví i regionální identity evropské ve smyslu Kladska jako součásti Euroregionu Glacensis. Je prací, založenou na základním výzkumu v oborech historiografie, historická geografie, regionální geografie a regionální rozvoj, avšak v součinnosti s mnoha dalšími příbuznými disciplínami. Zároveň lze lexikon využívat v zájmových oblastech vzdělávání, cestovního ruchu, osvěty, popularizace kladské země či v mnoha dalších pohledech na poznávání Kladska.

Johann THEIMER, *Lidové zvyky a obyčeje Moravskobrounska*, Opava: Zemský archiv v Opavě 2014, 72 s., ISBN 978-80-87632-17-8.

Publikace je českým překladem Theimera pojednání o lidových tradicích a obyčejích na Moravskobrounsku, oblasti sousedící se Slezskem. Johann Theimer, rodák z Domašova nad Bystřicí, zasvětil převážnou část svého života vlastivědné práci zaměřené na Moravský Beřoun a jeho okolí. Rozhodnutí vydat Theimera pojednání o místní lidové kultuře jako separát v českém jazyce je důsledkem rostoucího zájmu o tradice dřívějších obyvatel. Svou roli přitom hrála i skutečnost, že původní kniha je dnes již jen obtížně dostupná a němčina je běžnému čtenáři spíše na překážku. Pro lepší představu o charakteru a zvukomalebnosti citovaných veršů jsou však v textu i přesto zařazeny jejich originální verze.

Jindřich VYBÍRAL, *Leopold Bauer. Heretik moderní architektury*, Praha: Academia a Vysoká škola uměleckoprůmyslová 2015, 583 s., ISBN 978-80-200-2417-6 (A); 978-80-86863-67-2 (VŠUP).

Leopold Bauer (1872–1938) byl rakouský a předešlý slezský architekt, patřil kolem r. 1900 k předním představitelům moderní architektury

ve střední Evropě. Byl označován za tvůrce prvního moderního domu v habsburské monarchii a za autora první filozoficko-teoretické reflexe moderní architektury v tomto regionu. Bauerovy plány i realizace procházely funkcionalismem, secesí, klasicismem, neobiedermaierem a řadou historismů, přičemž často prvky jednotlivých směrů organicky kombinovaly. Monografické zpracování jeho díla je založeno na studiu jeho obsáhlé písemné pozůstalosti ve vídeňské Albertině a na systematickém terénním výzkumu architektonických realizací.

Lubomír ZEMAN – Pavel ZATLOUKAL, *Slavné lázně Čech, Moravy a Slezska*, Praha: Foibos 2014, 499 s., ISBN 978-8087073-79-7.

Knihy seznamuje s 22 lázeňskými městy a místy a provází nás zasvěceným a poutavým slovem lázeňskými pavilony, kolonádami, krytými promenádami, pitnými halami, fontánami, lázeňskými domy, vilami, penziony a hotely, sakrálními stavbami, lázeňskými divadly, parky a lesoparky a vším, co vytváří neopakovatelnou atmosféru lázní. Publikace skýtá také obrazovou podívanou na tuto architektonickou krásu, obsaženou ve stovkách kreseb, historických i současných fotografií staveb a míst.

Sestavila Alena Volná

AUTOŘI / AUTHORS

Dr Marzena Bogus (*m.bogus@ajd.czyst.pl*)

Instytut Sztuk Pięknych, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D. (*jiri.brnovjak@osu.cz*)

Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny na téže fakultě

Mgr. Jakub Ivánek, Ph.D. (*jakub.i@seznam.cz*)

Centrum regionálních studií Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě

Doc. PhDr. Pavel Kladiwa, Ph.D. (*pavel.kladiwa@osu.cz*)

Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě

Mgr. Ivana Kolářová (*IvanaKolarova@post.cz*)

Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Prof. PhDr. Irena Korbelařová, Dr. (*irena.korbelarova@fpf.slu.cz*)

Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě a Výzkumné centrum pro kulturní dějiny Slezska a střední Evropy (1000–1800) na téže fakultě

Mgr. Jan Kubica, Ph.D. (*kubica@pdfnw.upol.cz*)

Katedra německého jazyka Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Mgr. Tereza Valihrachová (*tereza.valihrachova@fvp.slu.cz*)

Ústav středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

Prof. PhDr. Rudolf Žáček, Dr. (*rudolf.zacek@fvp.slu.cz*)

Ústav středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě a Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty téže univerzity

Zevrubné **pokyny pro úpravu příspěvků** lze nalézt na internetových stránkách časopisu:
<http://www.szm.cz/media/docs/6-slsb-pokyny--pro-autory-4cc0d3b1dc825.pdf>

For detailed **instructions for authors** please see:

<http://www.szm.cz/media/docs/7-instructions-for-authors-4cc0d3c9681fd.pdf>